

Ap
P5.50

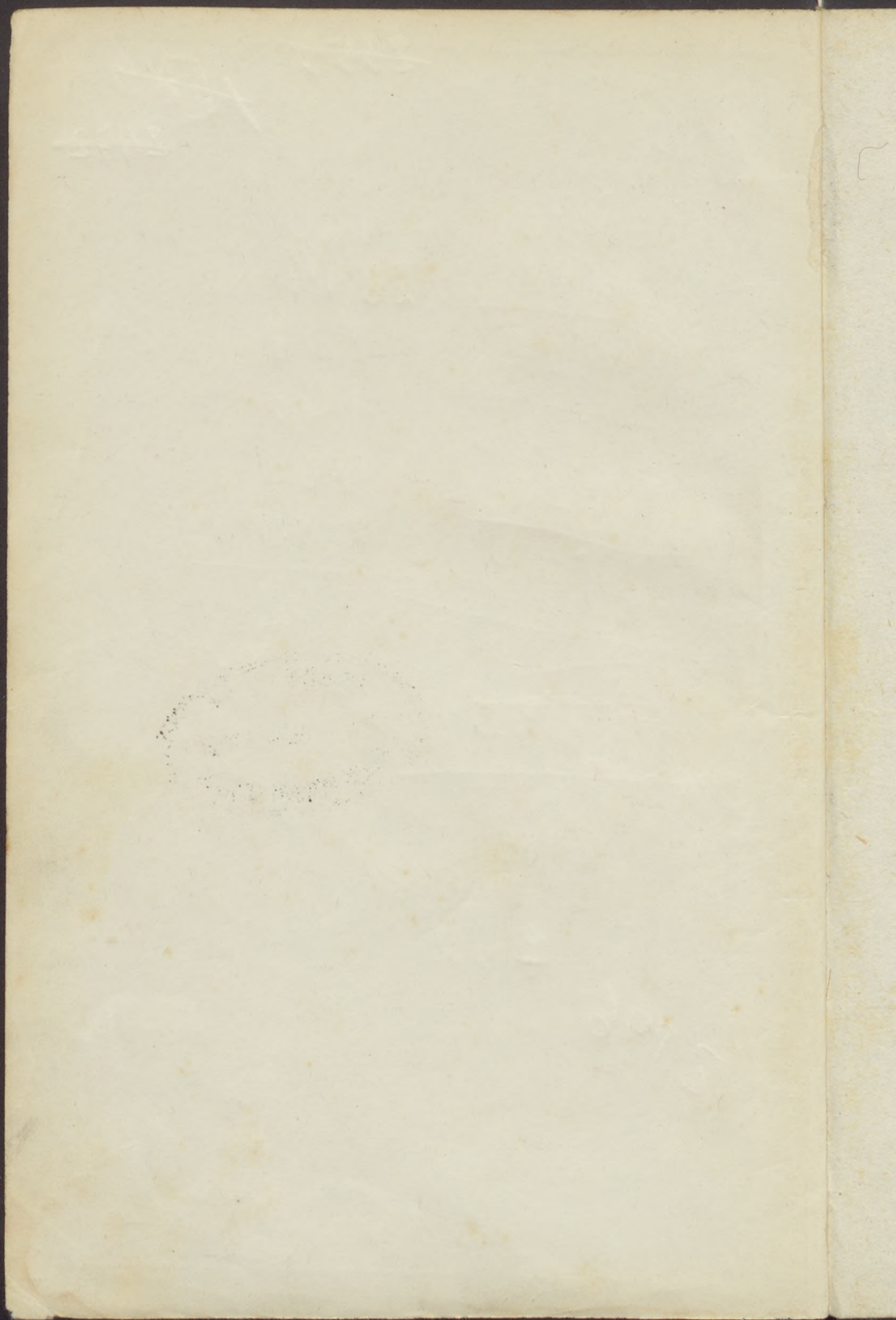
~~2359~~

~~1586~~

~~2472~~

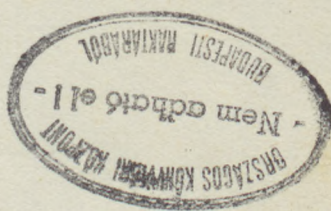
2896

NÉMETH ANDOR: MÁRIA TERÉZIA

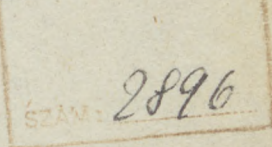
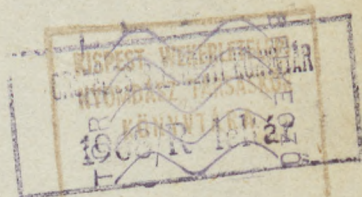

COPYRIGHT BY GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ-
VÁLLALATA, BUDAPEST, 1938.

NÉMETH ANDOR

MÁRIA TERÉZIA

BUDAPEST, 1938.

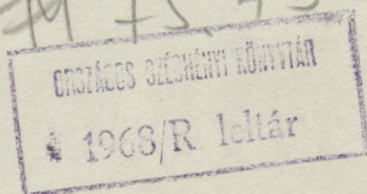
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

24

M 75755

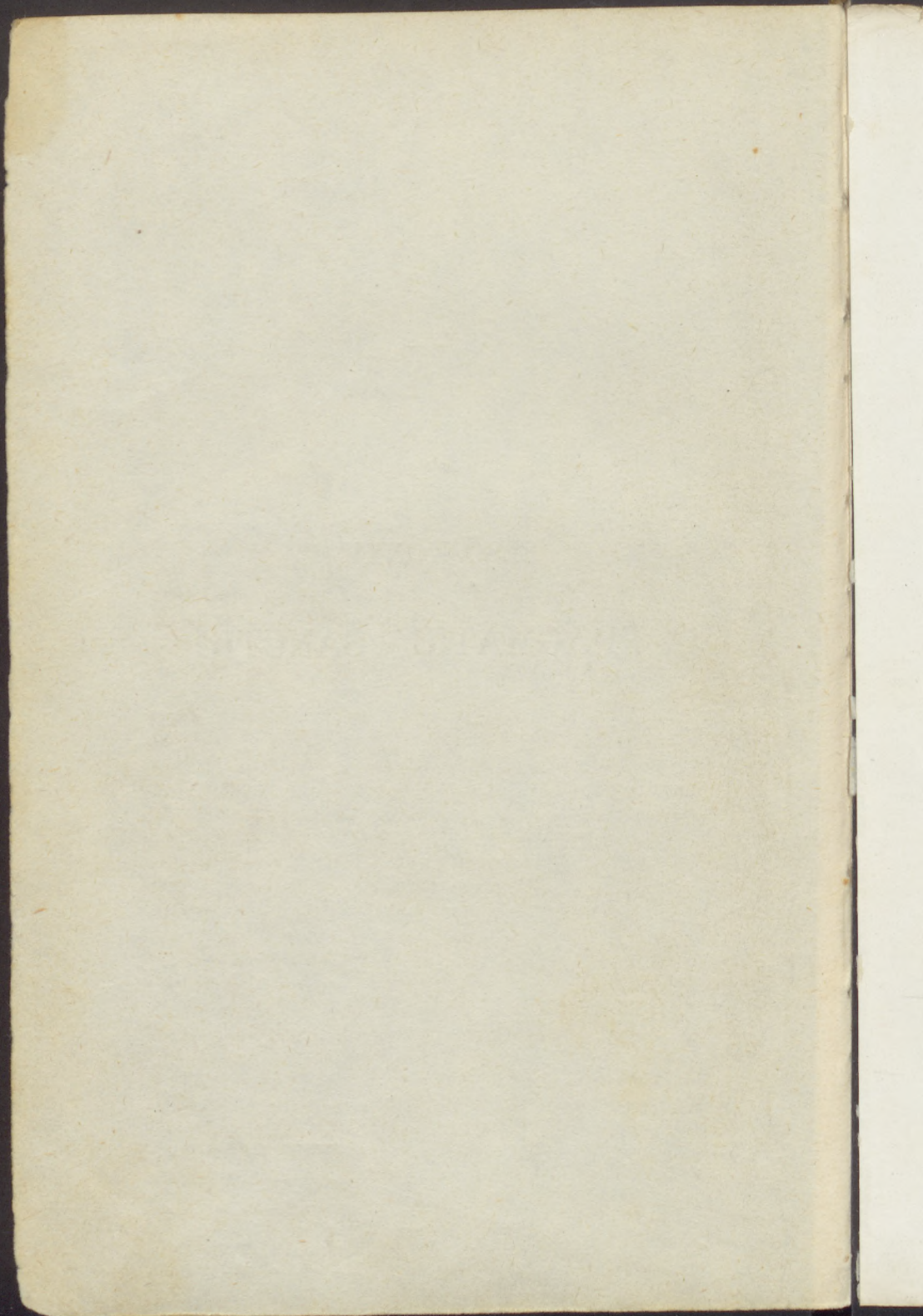

ELSŐ KÖNYV

A PRAGMATICA SANCTIO

MÁRIA TERÉZIA

D'ANTOINE MARON FESTMÉNYE UTÁN. 1773

ALBERT ALAN

1870-1871

Előrelátás és könnyelműség

VI. Károly császár fiúörökösért fohászkodik.

A hatvanhárom címen uralkodó daliás férfi allongeparókában térdepel a házikápolna feszülete előtt. Egyetlen fiát halálba kuruzsolták az orvosok. Azóta hiába erőlteti ágyékát, a természet könyörtelen. Nincs az az imádsággal tetéztet igyekezet, mely ki tudná csikarni tőle, amit megtagadott. Csak a mennyei irgalomban bizakodhatnak.

Ha az Ég továbbra is könyörtelen, lányára, Mária Teréziára marad a birodalom. Alig foglalta el trónját, ebben az értelemben végrendelkezett. Idestova tíz esztendeje, hogy házitörvénné nyilvánította végakarátát, a kancelláris fogalmazás remekét, a Pragmatica Sanctiót, ezt a minden igénylést az egymást erősítő kizárások bástyarendszerével kivédő okiratot. Amit az értelméhez kötött szó fortélyá biztosíthat, beléjefoglaltatott. Ha a kűhatalmak hozzájárulnak, nyugodtan hunyhatja le szemét, öröksége egy kézben marad.

Apja, Lipót császár, még életében felosztotta birodalmát két fia között. Az idősebbikre — Józsefre — hagyta Ausztriát, Csehországot, Magyarországot, Németalföldet, itáliai birtokait és a német-római császárkoronát: mindazt, amit ténylegesen birtokolt. Károlyra, a fiatalabbra Spanyolország maradt, fantasztikus tengerentűli függvényeivel. Csakhogy Spanyolország nem volt a birtokában. Pillanatnyilag bitang jószág volt, melyre az örökös nélkül elhunyt II. Károly spanyol király két legközelebbi

férfitrón, az osztrák császár és a francia király egyformán igényt tartott. Vetélkedésük robbantotta ki a spanyol örökösödési háborút. Lipót, aki vakon bízott a Habsburgok szerencsecsillagában már a magáénak tekintette, amit meg kellett szereznie. Fiai, apjuk felszólítására, a következő megállapodást kötötték egymással: bármelyikük halna meg előbb, a másik örökli birodalmait; s ha fiutódok híjján haláloznak el, lányaik öröklék országaikat, mégpedig első helyen József, második helyen Károly leányai.

Még folyt a mérkőzés Habsburgok és Bourbonok között, mikor Lipót elhalálozott. Trónját elsőszülött fia, József foglalta el. Károly az ibériai félszigeten tartózkodott, egyre kilátástalanabb küzdelemben a franciákkal. József hatévi uralkodás után meghalt himlőben. Károly erre feladta a reménytelen spanyol küzdelmet s a *lex mutuae successionis* értelmében birtokába vette bátyja örökét.

József után két lány maradt: Mária Jozefa és Mária Amália. Károlynak visszatértekor nem voltak fiúgyermekai és az utrechti szerződésben lemondott Spanyolországról. Ez új helyzetet idézett elő. Amiről Lipót ábrándozott — a két ház uralma — nem valósult meg. Károly birodalma József birtokaira szorítkozott, de birtokon belül volt, ő volt az úr, a birtokló és örökségahagyó. Ki vehette rossz néven tőle, hogy mint a család feje, felforgatta az utódlási rendet és előnyben részesítette saját vérszerinti leszármazottait bátyja leányai fölött? A *lex mutuae successionis* más helyzetet látott előre, elavult.

József leányai, kellő megdolgozás után, beletörődtek az öröklési sorrend megváltoztatásába. Igényeik amúgy is illuzórikusak voltak. Mért ne születhetnék a császárnak fiúgyermekai? Fiatal férj volt, mikor hazaérkezett.

Ez volt a helyzet 1713 szeptember 14-én, mikor Károly kihirdette nagyjai előtt az öröklés rendjét újraszabályozó Pragmatica Sanctiót.

Pár évvel később, a birodalom jövőjéért aggódó nagykövetség végzetlen megkönnyebbülésére, világra jött a trónörökös. Az utódlás folytonossága biztosítva volt. De csak hónapokra, mert a csecsemőt elvitte bölcsőjéből az első gyermekbetegség. S rá egy évre... A császár szíve össze-

szorul, ha azok a nyugtalan napok eszébe jutnak. Azt hitte, megvesztegeti a végzetet, ha elmenekül lebetegedését váró hitvese mellől. Háromkor hajnalban verte fel a fullajtár a vadászkastélyban. A császárné vajudik. Micsoda hajsza... Tizenhárom mérföld egyiramban, árkon-bokron át... Pitymallott, mikor kíséretével végigvágatott az alvó városon. A strázsák álmélkodva néztek a lóhalálában hazavágató méltóságok után. Tudták, hogy a császárné gyermeket vár, kitalálták, hogy az örvendetes esemény bekövetkezett. Mire virradt, szájról szájra adták a hírt. Megindult a népvándorlás a Burg felé. A tömeg gyanakodva figyelte a palota ablakait. Mit jelent a csönd? Mogorva udvari emberek jöttek ki a kapun, nem hederítve senkire. Az emberek összenéznek. Mi ez? Közben ögyelegnek, tanakodnak, megkondulnak a hangok. A kapu kivágódik, fullajtár vágat ki rajta s erőltetett vidámsággal kiáltja a világba:

— Hört, hört, ihr braven Leute! A császárunknak leánya született.

Ez történt 1714 május 13-án reggel. A kisedet Mária Terézia Walburga Amália Krisztina névre keresztelték. A következő évben a császárné újra teherbe esett. És megint lányt szült: Mária Annát.

Mi ez? A császár nyugtalan. Feje félrebillen, szeme a mennyezeten mereng. Miért vonja meg tőle kegyét az Úr? Mivel hitvese eretnokségben fogantatott? A császárné ugyanis, a világszép Erzsébet Krisztina (akit a császár meine weisse Lieslnek nevez) a brunswick-wolffenbütteli uralkodóherceg sarja, protestánsnak született és csak a fényes nász kedvéért, szükségből katolizált.

A császár keresztet vet és felemelkedik.

Ej mit! Amivel a pilulák és főzetek adósai maradtak, még helyreütheti. Férfi ő a javából. Csak buzgólkodni kell.

Valamikor Spanyolország királya volt, trónját Castilia nagyjai állták körül. Most németek, magyarok, olaszok, belgák, csehek felett uralkodik. Udvara pittoreszk. A nagy felvonulások, a közlegések és hátrálások, hajbók és felemelkedések bábjáték-ritmusa, a lilába, sárgába és feketébe öltözött papok, játék- és vadászmesterek, muzsikuskok, költők, törpék és bolondok tarka egyvelege lenyűgöző. A nagy együttes minden szereplője, a császári család tagjait is közéjük számítva úgy mozog, mint a

dróton rángatott figurák holmi tüneményesen pazar színpadon. A színpad szemhez szóló külsőségei varázslatosan érzékeltetik a kinnal-gonddal összetartott birodalom száz-nál több részét, részeinek és rendjeinek kiváltságokkal biztosított szabadságait, a valóságot azonban nem a színjáték fejezi ki: az ráció az udvar szertartásrendjével jelképezett állandóságra, kavarg, változik, alakul.

A császár, aki rizsporos parókát visel, térdnadrágot, pirossarkú csattos félcipőt, maga is csak külső megjelenésében barokk uralkodó. Valójában az újkor embere, békeszerető kedélyes polgár, gyengéd férj, aggódó család-apa. Mióta lemondott Spanyolországról, irtózik a háborúskodástól. Kereskedelmi flottát akart szervezni, gyarmati kereskedő-társaságokat, de Anglia féltékenysége megakasztotta terveit. Azóta kerüli a konfliktusokat, békében akar élni mindenkivel, jobbra-balra paktumokat köt, tárgyal, egyezkedik. Kiállása nagyszerű. Kifelé csupa gög, de belül csupa szorongás, csupa gond. Mi lesz a birodalommal, ha lehunyja a szemét? A megoldhatatlan helyzet elől a muzsikához menekül, házi zenekarához, melyet maga vezényel. Az olasz dallamok elcsitítják szorongásait.

A szőke baba

Puha karok kiemelik a szőke babát az alkóvból és beállítják a gőzölgő ezüstcsöbörbe. Trautenfels grófnő sajátkezűleg szappanozza rózsaszínű hátát, de Thurn grófnő mossa le. Az öltöztetés minden mozanatánál más palotahölgy tevékenykedik. Milyen sértődés lenne itt, ha valamelyik túl merné lépni hatáskörét! Az ingecskét Souches grófnő adja a babára; haját Stubenberg grófnő fésüli. Térdhajtva váltják le egymást a csöppség körül. Annak mindegyikhez van egy édes szava. Molard grófnő most ráadja a nehéz brokátruhát. „Tündéri” tör ki az elragadtatás. A csöppség az aranyba foglalt állóttükör elé tipeg, hogy megnézzze magát. De csak egy pillanatig maradhat, már vezetik a gálaterembe, hogy az udvari piktor megörökíthesse vonásait. Virágmintás virágóba bújtatott miniatűr dáma néz a világba a festményről, riadtan, mereven, félszegen.

Szép tavaszi napokon kocsikázni viszi a császár a két szőke babát, Mária Teréziát és Mária Annát. A palotahölgyek sűrögnek-forognak, mindegyik igazít valamit rajtuk. Ez fárasztó. Reserl türelmetlenkedik. „Még csak a keztyűt!” „Még csak a tollas kalapot!” „Mindjárt készen leszünk, angyalka.” Fuchs grófnő, az anyahelyettes, akit a kis főhercegnő „mami”-nak nevez, kézenfogja Terézket. Már jön Mariandl is a kíséretével. A két kislány mély bókkal üdvözlí egymást, szoknyácskájuk szétterül, aztán felemelkednek, illedelmesen megfogják egymás kezét és kitipegnek az előcsarnokba.

A lakáj hétrét görnyedve jelenti az uralkodónak, hogy a főhercegnők elkészültek. A császár felemelkedik s vén sakkfiguráival, Bartensteinnel, Sinsendorffal, Starhemberggel elhagyja dolgozószobáját. Kegyelemben elbocsátja minisztereit.

Künn dúsán aranyozott, vöröskerekű batár várja a fenségeket.

A császár megcsókolja a csöppségeket, beemeli őket a hintóba, maga is elhelyezkedik. A sárgazekés, fehér tollforgós kocsis megcsördíti ostorát. Az őrség tiszteleg, a hintó ringatózva fordul ki a Burgkapun.

A két kis főhercegnő pipiskedve ül a batárban. A viláért nem árulnák el, milyen izgatottak és kíváncsiak. Leereszkedő érdeklődéssel szemlélik a világ elébük villanó jelenségeit. Mennyi ház, mennyi ember, mennyi szín. Polgárok, katonák, hivatalnokok, szabók, vargák, szatócsok, kéményseprők, szücsök és óráskok, lakatosmesterek, legények és kifutó fiúk, szolgálók és cselédemberek akik mind megállnak, amikor a hintó közeleg és kalapjukat lengetik. „A császár alattvalói“, mondogatja Reserl magában és örül, hogy a császárt éltetik. Visszainteget nekik és szívébe zárja mindnyájukat.

A kis Mária Terézia már tudja, mit jelent a „császár“ szó. Tudja, hogy a földön temérdek ember nyüzsg, akik mind alattvalók. Csak a császár nem szolgál senkinek. Ő a hatalom látható ábrázata, az uralkodó, akinek lába előtt hever a világ a németalföldi tengertől az oláh havasokig. És mind a sok símára borotvált, vagy szakállas férfiarc, egyháziaké és világiaké, a százféle nyelv, szokás, kiváltság és különbség kegyelmének árnyékában tevékenykedik. Minden, ami van, a császár tulajdona.

Apja császár, anyja császárné. Magasztos személyek. Úgy lebegnek magasan a népek felett, az egyik kamaráisaival, a másik udvarhölgyeivel, mint az égitestek kíséretükkel. Az egyik a nap, a másik a hold. Az emberek összetartott nyája pedig számtalan, mint az ég csillagai.

„Apám császár, anyám császárné, én meg császárlány vagyok és elsőszülött, a birodalom örököse“ ismételteti magában, amint a kocsiból szerteszét tekint. „Kegyelmesnek kell lenni és kedvesnek“ mondogatja a leckét miközben kezecskéjével integet. „Ez is alattvalóm“ gondolja.

mikor megakad a tekintete valakin, gög nélkül, szeretettel.

A hintó a Burg udvaráról gördült ki s a Burgba tér vissza, a császári család az év nagyobbik felében a Burgban lakik. Barátságtalan, komor épület. Évtizedek óta tatározzák, állványok, létrák tapadnak falaihoz, a kőművesek meszes pöttyökkel fröcskölik tele ablakait. Kertje nincs, a császárné ablaka alatti Paradiesgärtlein kivételével. Az épület egyik szárnyát úgy hívják: le coté de l'Empereur, a másikat: le coté de l'Impératrice. A kislány a császárné oldalán lakik udvartartásával „ayájának“ (nevelőanyja) irányítása alatt. Fuchs grófnő uralkodónő korában is bizalmasa marad; a kapucinusok kriptájában kap majd nyugvóhelyet, a család halottjai között.

A kedves, élénk, kíváncsi, éleseszű kislány nagyon megkönnyíti a nevelőanya feladatát. Kedvét leli benne, hogy az érdeklődés középpontjában áll, igyekezik eleget tenni a beléje helyezett várakozásoknak. Még alig látszik ki a földből, amikor már megindul a levelezés a jövője felől. A grófnő közli Teréziával, hogy férjet keresnek a számára, aki meg fogja osztani vele örömeit és gondjait. A hitvestársakat Isten rendeli egymás mellé, de összeválogatásuk a szülők feladata. A császár örökké e mérhetetlen fontosságú feladattal foglalkozik, mert a választás beláthatatlan horderejű.

És a buzgó levélváltás, melyet a császár rokonával, a lotharingiai fejedelemmel folytat, megtermi gyümölcsét. A két apa megegyezik. A fejedelem megkéri fia számára az osztrák főhercegnő kezét. Így lett Mária Terézia Kelemen lotharingiai herceg menyasszonya. „Menyasszony vagyok“ mondogatja magában és arca lángba borul. Fehér menyasszonyi ruhában látja magát. Milyen szép ez! Képelete közelebbről is kiszínezi. Egyik oldalról jön az ismeretlen kamarásaival, a másik oldalról jön ő, a fehér ruhás menyasszony, udvarhölgyeivel. Egymás felé tartanak, bókolnak. „Már elindult Nancyból“ súgja fülébe az aya. Ám a vőlegény helyett futár érkezik. Kelemen herceg meghalt himlőben.

A kislány sírvafakad és hetekig gyászolja sohasem látott jövődöbelijét.

Aztán egy nap levél jön Nancyból. A porig sújtott apa elérzékenyülve köszöni az osztrák uralkodócsalád

részvétnyilvánításait és gyászának kimerítő ecsetelése után újabb ajánlattal áll elő. Fogadja el a császár Kelemen helyett kisebbik fiát, Ferencet vejéül, aki ugyan még nagyon fiatal, de azért így is idősebb nyolc évvel a főhercegnőnél, korban tehát összeillenek.

A császár vegyes érzelmekkel fogadja az ajánlatot. Kissé hirtelenül jött a haláleset után. Tárgyi ellenvetése nincs a csere ellen, érzése háborog csupán. Végre is ő Kelemen hercegnek ígérte lánya kezét; érzelmeket elvesztált az ifjúba, még ha távolból és ismeretének hiányában is. S akármit mond a józan belátás, személyhez kötött érzelmeket nem lehet másra átirányítani. Visszautasítani azonban nehéz az ajánlatot. A császár így hát azt izeni a gyászában is élelmes apának, küldje Bécsbe a fiát, aki még serdülő korban van, nevelésre szorul. A többi majd kialakul. S utasítja Bartensteint, hogy ebben a határozatlan, semmire sem kötelező hangnemben írja meg a választlevelet.

S a herceg megérkezik. Kedves modorú, rokonszenves kisiú. Reserl Laxenburgban látja először, vadászaton. A távolban kürtök harsognak. A közelben madárcsicsergés. A tiszta közepén sátrak sárgállnak, szegélyén az elejtett vadak tömkelege feketéll.

A császárné, a vadászat izgalmaitól hevülten, az erdő felől közeleg kíséretével. A másik oldalról a császár bukkan fel, fővadászmesterével és pecéreivel. Szépek, fenéségesek. A császár a grandezza maga. A császárné Diana nimfái között. Ilyen lesz, mire megnő, a kis Teréz is. Magas, teltkeblű, büszke jelenség, aranyosan égő hajkoronával hófehér homloka felett.

A felséges pár cerclet tart. Neipperg tábornok, Ferenc új nevelője elővezeti védencét. A kis herceg kedvesen, fesztelenül fecseg. A benyomás, mit az udvarra tesz, kedvező. A császár pár kérdés után biccent és bizalmasával, Eugén herceggel merül beszélgetésbe. A császárné visszavonul sátrába lányaival és kíséretével. A kis herceg egyedül marad Neipperggel és lotharingiai udvaroncaival.

Bizonytalanság

A két gyermek nem találkozik sűrűn. Terézkének tanulni kell, vallást, családi és egyetemes történelmet, nyelveket. Ének leckéket kap, vívni tanul. A kis lotharingiai herceget a Burg túlsó szárnyában szállásolták el kíséretével, csak ünnepnapokon tiszteleg a főhercegnőknél. Ilyenkor a császár is betéved a gyermekszobába és boldogságtól sugárzó arccal szemléli a gondtalanul hancurozó gyerekeket. Anélkül, hogy észrevenné, szívébe zárja a lotharingiai kisfiút. Dehát hogy is ne szeretné, mikor annak a Lotharingiai Károlynak a leszármazottja, aki Bécs falai alól visszaűzte a törököket! S keményen elhatározza, hogy összeadja a fiatalokat, akárhogy ellenzi is környezete. Szerencsétlen választásnak tartják, mert növeli az örökség megtámadásának esélyeit. A császár következetlen. Egyrészt sürgeti ügyvivőit, erőltessék a külhatalmaknál a successio rendjének elismerését, s ugyanakkor úgy belefeledkezik a jelenbe, mintha sohasem következnék be az a pillanat, melyet a Pragmatica Sanctio előre lát. Pedig ez érthető. Senki sem szereti, ha a halálára emlékeztetik. „Ti csak szorgalmazzatok a Pragmaticát” inti le a mindenkinél befolyásosabb Bartensteint, akit polgári sorból emelt a magasba ingéniuma és szorgalma. Ő a császár legnélkülözhetetlenebb diplomatája, ő érleli ki, önti formába, kodifikálja a titkos tanácsban elhangzott magas véleményeket s hörsöghევességgel utasítja rendre a vele foghegyről beszélni merészkedő nagyurakat. A Sinsendorfok és a többiek korruptak, mint a rendszer, mely

díszeleg velük. De csak ő, Bartenstein tudja egyedül széjelszedni az érdekkapcsolatok könnyen összegubancolódó szálaít.

„Szorgalmazzam a Pragmaticát“, morogja keserűen. „Nos és ha elismerik — nos és még ha a hatalmak szavukat is kötik ahhoz, hogy minden igénylővel szemben — contra quoscumque — roppant büszke erre a fogalmazásra, mely minden aspirációt hatálytalanít — megvédelmezik, hatálytalaníthatja-e az adott szó, a pecsétetes fogadalom a kapzsiság fenekedő ingerét? Mit ér az írásos biztosíték, ha a megtámadott gyenges támadói összefognak ellene? A birodalom egybenmaradásának biztosítására nem elég elismertetni a házitörvényt, mert az írás nem nullifikálja az érdekelletéteket és nem nullifikálja az acsarkodásokat; azok tovább füstölögnek, forrnak az írás mögött. Ketté kell vágni a gordiusi csomót és addig sűg-bűg a császárral, amíg az beleegyezik terveibe. A spanyol követ több ízben inszinuálta, hogy uralkodója, V. Fülöp király, de különösen uralkodónője, a nagyravágyó Farnese Erzsébet szívesen látná, ha gyermekeik frigre lépnének. Don Carlos spanyol infáns Mária Teréziával, don Philip, a kisebbik pedig Mária Anna főhercegnővel.

Csábító s Károly hiúságát kivételesen legyezgető ajánlat. Ellenfelétől jön, aki elorozta tőle a spanyol koronát. Nincs elég lelkiereje visszautasítani. Bartenstein kéz alatt már egyengeti a kettős nászba torkoló kibékülést. A tárgyalások titokban folynak, azonban a bécsi udvarnál akkreditált követeknek feltűnik bizonyos fontoskodás, bizonyos önértetnövekedés a bécsi miniszterek magatartásában, észreveszik, hogy a kis lotharingiai herceget hidegebben kezelik, mint néhány hónappal előbb, ritkábban engedik a főhercegnőkhöz, mi több, észreveszik, hogy a menyasszonyjelölt színét veszttette, szomorodik, nélkülözi kis játszópajtását. Megfigyeléseikből messze-menő következtetéseket vonnak le. Egy napon a francia követ felkeresi Bartensteint s közli vele uralkodója ultimátumát: Franciaország nem egyezik bele, hogy a spanyol infáns és az osztrák főhercegnő összeházasodjanak, nem tűr Habsburg-befolyást a pyrenneusi félszigeten. Bartenstein kénytelen dementálni a kettős frigy mende-mondáját. Az intrika, alighogy megneszelték, megbukott.

A főhercegnő feléled, a régi lesz. S a császár, aki alapjában véve örül, hogy így fordult a dolog, megnyugszik. Különös jellem. Szorgoskodó és könnyelmű: az ellentmondás maga. Pár éve már úgy látszott, mentesül az utódlással kapcsolatos gondok alól. Hitvese újra teherbe esett. De a végzet megint megesalta reménykedését. Harmadszor is leánya született. Most, a spanyol terv csődje után, belefáradt a végzettel való hadakozásba, elhagyja magát. Hol van még az a jövő, mellyel tanácsosai ijesztegetik? Hányszor változhatik addig az európai konstelláció! Senki sem hiszi igazán, hogy egy naptári napon, a naptári nap egy meghatározott órájában és pillanatában távoznia kell az élet színpadáról. S akár-hogy tudja, védekezik tudása ellen, nem néz szembe vele. Károly csak egyszer vette komolyan a mulandóságot, mikor József fivére haláláról értesült. Maga is azonnal végrendelkezett. Azóta szünet nélkül leveleznek egymással a kancelláriák, a birodalom minden külpolitikai akciója a leányági öröklés elismertetése körül forog, de ez már személyétől független állami akció, évtizedek óta tartó alkudozás a császári ház és a rendek, a birodalom és a külhatalmak között. A császár valójában el sem tudja képzelni, hogy kislánya valaha uralkodni fog. Ha ránéz melegséget érez a szíve körül, gyengének, törékenynek látja, feslő rózsaszíromnak, megélemedett porcellánbabának. „Szereted?“ kérdi egyszer. A főhercegnő elpirul. „Nehogy kimutasd Bartenstein előtt“ inti a császár. „Nagyon nagy gondot okoznál neki.“

A szerelmet azonban az udvarnál sem lehet titkolni. A követek már belefoglalják jelentéseikbe a fiatalok között szövődő szerelem tüneteit. A herceg minden alkalmat megragad, hogy a főhercegnő közelében lehessen; a főhercegnő gyermekes nyíltsággal árulja el érzelmeit. Úgy látszik a császár sincs ellene, hogy egymásnak örven-dezzenek. A herceg szorgalmasan látogatja a családi zeneestéket, s ha a főhercegnő, akit Caldara vezetett be a muzsika titkaiba, énekel, produkciója csak ürügy arra, hogy a poézis és a zene közvetítésével kifejezze túláradó érzelmeit az ifjú herceg iránt. Akárhol mutatkozik a császári család, a herceg ott van a környezetükben. Metasztasio abbé alkalmi darabot írt a császárné születésnapjára. Vénusról, aki elvesztette hatalmát az emberek felett, mint-

hogy a császárné szebb, fenségesebb és főleg erényesebb nála. Az allegóriában a főhercegnő is fellépett és a herceg ott ült a színpadon a császári család tagjainak fenntartott helyen, de a próbákön is sűrűn megjelent, tett-vett, szorgoskodott a főhercegnő körül, aki ezalkalommal a szokottnál is szebben énekelt. „A főhercegnő a legigényesebb operában is felléphetne“ mondja a szikár Metastasio abbé. „Megjelenése fenséges és megnyerő, játéka elragadó, hangja játszi könnyedséggel győzi le a legnehezebb passzusokat is. Igazán kár, hogy csak mi, a kiválasztottak és kevesek gyönyörkedhetünk művészetében.“ És a főhercegnő oldalán poroszkált a nagybőjti processzió, mikor az udvar százados szokást követve számárháton vonult ki a hernalsi kálváriára és a királyi család páholyából nézte a heccszínház előadását, mikor a porondon a medve a főúri közönség gaudiumára, két lábra állva igyekezett mancsaival elkapni a dühösen fújtató bika szarvait. Szívesen látott kísérő mindenütt, ahol a császári család megfordul, ott fényeskedik minden parádén, merendán és maskarádén. Gyakorisága nem hagy kétséget afelől, hogy szívesen látják. Hivatalosan azonban csak rokon, kedves rokon, de nem vőlegény. Erről soha szó nem esett, sőt az ellenkezője történt. A császár miniszterei és követei, nyilvánvalóan magasabb felhatalmazásra, egyetlen egyszer sem mulasztották el hangoztatni, ahol ennek hangoztatása a birodalom érdekében állt, hogy a császárlány keze szabad. Különösen Bartenstein szorgoskodott, aki még mindig azon az állásponton volt, hogy a császárlánynak a lotharingiai herceg iránti vonzalma hátrányos a birodalomra. Szerencse, hogy még csak gyerekek, hessegette el aggodalmait, abban a hitben, hogy vonzalmuk szépen lángoló, de következmények nélküli szalmatűz marad, mely kiég és nem hagy bennük nyomot. Hát csak éldelegjenek még néhány hétig, gondolta ellágyulva, de aztán elég. Rá kell vennem a császárt, hogy távolítsa el Bécsből a herceget.

Am erre nem volt szükség. Még le sem telt a pár hét, a bécsi udvarba futár érkezett Lipót lotharingiai herceg özvegyétől. Tudassák kiméletesen fiával apja halálát. A herceg lesújtva fogadta a gyászhiért és búcsúzott. Kötelességek és feladatok hárultak rája; haza kellett sietnie.

A herceg elutazott. Bartenstein megvárta, míg az

izgalmak lecsillapulnak, aztán kenyértörésre vitte a főhercegnő frigyének kérdését. Most itt az alkalom, hogy a császár hatalmi szóval felbontsa a semmi jóval nem kecsagető kapcsolatot. Nem a lotharingiai herceg személye ellen van kifogása, aki kellemes ifjú, jó vadász, elragadó társalgó, de nem az a férfi, akinek erélye biztosítaná a birodalom egyben maradását, ha az a házítörvény rendelkezése szerint Mária Teréziára marad. Mert a kontestációknak teljes bizonyossággal csak úgy lehet elejét venni, ha a császár ügyes házasságpolitikával megelőzi a kontestációt. A hatalmak garantálták ugyan a Pragmaticát, de néhai József császár veje, a bajor választó nem ismeri el hitvesének lemondó nyilatkozatát és óvást emelt a Pragmatica ellen. Nemcsak Ausztriára tart igényt, hanem a császári koronára is. Az osztrák diplomácia mindent elkövetett, hogy engedékenységre bírja, de csak annyit tudott elérni, hogy kétesztendei hatállyal visszavonta tiltakozását, tehát nem végérvényesen. Nyilván szövetségeseket keres, hogy annakidején majd annál nyomatékosabban jelenthesse be igényeit. És akármilyen gyöngye alapokon nyugosznak is azok, tiltakozása veszedelmes, mert mihelyt egyetlen igénylő akad, elő fognak állni a többiek is, aminthogy nem is lehet másként olyan örökségnél, amelyhez javarészt házasságok révén jutottak a Habsburgok. Az egyedül helyes politika tehát a szerzés eszközével menteni a veszendőt; az örökösöt össze kell házasítani az örökségre igényt tartó bajor választó fiával.

Bartenstein helyesen érvelt, pedig még nem tudta, csak gyanította, hogy a bajor választó nem hivatkoznék olyan nagy hangon az igényeire, ha nem érezné a franciákat a háta mögött. A francia király ugyan garantálta a Pragmaticát, de ugyanakkor a bajor választóval érvényben volt régebbi megállapodásait is megújította. Az ilyen kétoldalú elkötelezettséget csak magánfelek tekintik alávalónak, a nemzetközi diplomáciában mindennapos eljárás. A franciák csak hagyományos politikájukat folytatták, amikor gyöngíteni igyekeztek a Habsburgokat. Hiszen mindig is pénzelték a birodalom rebelleit, uralkodónak kijáró tisztelettel bántak Rákóczi Ferencsel, most meg a bajor igénylőt dédelgetik. Bartenstein jól látta a helyzetet. Azt azonban ő sem tudhatta, hogy a francia király 1727-ben a következő szakasszal toldatta meg a

bajor választóval harmadízben megújított véd- és dacszövetségi szerződést: „Ha a császár fiúörökös nélkül hal meg és a bajor. választó jogos igényt jelent be birodalmának egyik vagy másik államára, a francia király kötelezi magát, hogy a legerélyesebben támogatni fogja a választófejedelmet jussa elnyerésére irányuló törekvéseiben s ha erkölcsi támogatása nem bizonyul elégnek, fegyveresen is fellép, hogy a választófejedelmet ellenségeinek áskálódásaival s erőszakosságaival szemben megvédje.“

Ebben a Bartenstein előtt ismeretlen titkos szerződésben kell látnunk a magyarázatát annak a mindenestre meglepő ténynek, hogy bajor részről nem mutattak hajlandóságot az örökségigénylésnek házasság útján való kiküszöbölésére. Mire Bartenstein homályos veszedelmeket szimatolva más irányban tapogatózott. A porosz királynál. De itt sem járt puhatolódzása sikerrel. A porosz trónörökös még a birodalom kedvéért sem volt hajlandó hitet cserélni. Protestáns akart maradni és porosz.

A porosz trónörökös

„J'ai décidément mal choisi mon père!“ (Mi tagadás: rosszul választottam meg szülőapámat!) morogta a porosz trónörökös, mikor apja pulykavörösen kirohant a szobájából. A fiatalember állapota siralmas. Haja borzas, arca pofonoktól dagadt, zsabója összetépett. És a szoba! Könyvei halomra hányva, fuvolája darabokra törve, brokát hálóköntősei összeszaggatva. — „Il n'y va pas par les quatre chemins!“ (Nem sokat teketóriázik!) szegezi le keserű öngúnnyal, s vállát vonogatva már hozzálátna, hogy összeszedje szertehányt holmiját, de zörögnek. Egy komornyik jelentkezik.

— Mit akarsz? — förmed rá Frigyes.

— Parancsot kaptam, Fenség, hogy vigyem el a könyveket.

— Miféle könyveket?

— Ezeket — mutat a lakáj a trónörökös szertehányt könyveire.

— A könyveimet? Hova?

— A király öfelsége elfogott s rámparancsolt, hordjam fenséged könyveit az udvarra s gyujtsak alájuk. Aztán megváltoztatta parancsát. El kell vinnem őket az ócskáshoz, hátha ad értük néhány garast.

A trónörökös a lakájra bámul s mikor megérti a parancsot, hangosan felkacag.

— Keresni akar az öreg a könyveimen? Nos, a király parancsa parancs. Szedd és vidd őket.

S hahotázva kimegy.

A trónörökös kénytelen nevetni sorsán, hogy sírva ne fakadjon. Mert az a megaláztatások szűnni nem akaró, nevetséges sorozata. Akármilyen messzire tekint vissza, egyetlen boldog percére sem emlékezik. Mióta eszmél, retteg, lapul, apja miatt.

Milyen igaza volt mint satnya csecsemőnek, mikor ezüstbrokát pendelyében, melynek uszályát hat grófnő vitte utána, fején a csillogó kis koronával elbőgte magát az arany keresztelőmedence felett. Milyen fedél alatt született, milyen fedél alatt! A drezdai kirándulás óta felnyílt a szeme. A szász választó udvara, az igen, az fejedelmi udvar. De ez? Kaszárnya és bolondok háza. — Bolondok kaszárnája!

Újból felkacag, mert eszébe jut az a mulatságos jelenet, mikor Ágost szász fejedelem és lengyel király bevezette őt — és apját — egy pompás terembe, hol a mennyezetes ág selymei és csipkái között ingerlően szép meztelen kurtizán heverészett ölelésre tárt karokkal. A porosz király háromszögű kalapjával takarta el fia elől a förtelmes látványt. Milyen dühösen hápogott — s hogy nevetett Ágost, mikor megbotránkozva kirohant! Határozottan utálja a meztelenségeket. Amilyen ördög, olyan ájtatos. Előbb holtra kínozza gránátosait, aztán maga köré gyűjti papjait és zsoldárokat énekel velük.

Frigyes Vilmos porosz király nagy uralkodó volt, de türhetetlenné tette hozzátartozóinak életét. Ez a despota nemcsak a népét nyomorgatta, mint a többi kis fejedelem, hanem a feleségét és a gyermekeit is. Egyenesen úgy bánt velük, mintha gyűlölné őket. Legénykorában későbbi sógorával, az angol trónörökössel élte világát s nehéz felfogású, esetlen porosz létére gyakran bosszankodott szerencsésebb csillag alatt született cimborájának világfiségén. Lehet, hogy ezért vette feleségül cimborája nővérét, Zsófia Dorottyát. A királyasszony szerette családját, a király állandóan morgott emiatt. Bőszítette, hogy felesége fenn akarja tartani a jóviszonyt rokonaival s mégjobban, hogy a hannoveri rokonság nem kapott annyira a közeledésén, mint ahogy a királyné szerette volna. Mindezek miatt meggyűlölte az angolokat.

Mivel pedig a királyok magánérzelmei a magas állam bölcsesség síkján is éreztetik hatásukat, a diplomata kihasználta a családi viszálykodást. A királyné és gyer-

mekei Angliáért rajongtak, a király meg tüntetőleg hangsúlyozta Ausztria iránti szimpátiáját.

Frigyes Vilmos kezdettől fogva gyanakodott a feleségére, hogy háta mögött Angliával praktikál. S mivel Zsófia Dorottya elég oktan volt ahhoz, hogy gyermekeit is beavassa titkaiba, a gyermekeire is gyanakodott. Végül megtiltotta nekik, hogy anyjukkal érintkezzenek. A gyermekek csak az asztalnál beszélhettek a királynéval; de a gyermekek kijátszották a tilalmat s ha csak tehették belopózkodtak anyjukhoz. A királyné őrszemeket állított fel lakosztálya előtt, hogy ura meg ne lephesse. Egy napon megfélemedtek az elővigyázatosságról, csak az utolsó pillanatban hallották meg a király lépteit. Frigyes a faliszekrénybe rejtőzködött, Vilma nővére az ágy alá menekült. A király bejött, elterpeszkedett egy karosszékben, pár pillanat mulva horkolni kezdett. A gyerekek két óra hosszat reszkettek rejtekhelyükön, míg apjuk végre felébredt és eltávozott.

Frigyes Vilmos katonát akart nevelni a fiából. Szenvedélye volt a katonáskodás. Hadseregének létszáma nagyobb volt, mint a Habsburgoké.

De Frigyes utálta a katonaságot.. Nagyrahivatottságának homályos érzésével művészi álmokba menekült, költő, muzsikusz szeretett volna lenni, vagy mindakettő, filozófus, mint Marcus Aurelius. Ám a király megvetette a világi tudományokat; nem hagyta tanulni a fiát. Mikor rajtakapta a nevelőt, hogy Horatius nyelvére oktatja fiát, dührohamot kapott. „Mit művelsz a fiammal, betyár?“ förmedt rá. „Az Aurea bullát olvassuk felség“ mentegéztőzt a nevelő. „Nesze Aurea bulla, akasztófavirág!“ tombolt a király és kiverte a szobából a praeceptort.

Frigyest mélységesen elkeserítette apja szigora. A király kedélytelen ember volt, a kötelesség fanatikusa. „Mindenki azt prédikálja, hogy türtőztessen magam“ panaszkodott nővérének Frigyes. „Oh, ha tudnátok, mit szenvedek! Nincs semmi szabadságom, nem engedik, hogy olvassak, muzsikáljak, tanuljak, senkivel sem érintkezhetem, minden lépésemre figyelik. Ruházatom hiányos; másban is szükségem szenvedek. Apám úgy bánik velem, mint egy cseléddel, minden nap elver. A minap magához hivatott. Mikor beléptem a szobájába, üstökön ragadt, a falhoz vágott, véresre náspángolt, majd az ablakhoz hurcolt

és nyakam köré csavarta a függöny zsinórját, hogy megfojtson. Megpróbáltam lefogni a kezét, de ő már teljes erejéből rángatta a zsinórt. Torkomszakadtából kiabálni kezdtem, végre berohant egy lakáj és kitépett a kezéből. Nincs választásom: el kell, hogy hagyjam az udvart.“

A tompa szellemű embereket semmi sem bőszi jobban, mint a gúny; Frigyes pedig szívesen és szakértelemmel kajánkodott. Anyja és nővérei mulattatására bökkverseket fabrikált apjáról és környezetéről, ők pedig elég ostobák voltak ahhoz, hogy a fiatalember elmeszüléményeiben gyönyörködjenek. Mióta visszajöttek Drezdából, — dohogott a király — a fiatalember a ficsurat játssza, francia auktorokat olvas, brokát hálóköntösben hentereg — a férfiatlanság, a puhaság maga — s ami még rosszabb, adósságokba veri magát. Megtiltotta a pénzváltóknak, hogy kiskorúaknak kölcsönözzenek, hozzáteve, hogy ez a tilalom a királyi ház tagjaira is vonatkozik, „különösképpen a trónörököse“. Fia óráatlanul visszafelel; de még felháborítóbb, ha hallgat, vagy sunyin meglapul. Ingerülten felszólítja, mondjon le öccse javára a trónutódlásról. Mire Frigyes: „Megteszem, ha felséged kiáltványban közli a világgal, hogy nem vagyok a fia“.

A trónörökös filozofál. Oda lyukad ki, hogy az embernek nincs szabad akarata, ami mentesíti minden erkölcsi tilalom alól. Sorsunkat a végzet irányítja; nem tehetünk okosabbat, mint ha átengedjük magunkat neki. A potsdami palotát az Atridák házának tekinti, magát egy modern sorstragédia hősenek. Lelkiismeretfurdalás nélkül megölné apját, ha nem félne tőle. Elkerülhetetlennek érzi a tragédiát, ha Potsdamban marad. Külföldi fejedelmekkel levelez, pénzt és támogatást kér tőlük, hogy elmene-külhessen hazulról.

Csak hogy ellenségei a király kezébe játsszák leveleit. Apja őrzöng dühében s most már semmi szabadságot sem engedélyez neki. Még hivatalos útjaira is magával cipeli. De ez teszi lehetővé a szökést. A Rajnavidéken járnak, csűrökben éjszakáznak. Frigyes elhatározza, hogy másnap hajnalban megszökik. Megkéri egy bizalmas emberét, keltse fel pirkadat előtt. Az tévedésből a trónörökös lakáját rázza fel; a lakáj, a király kéme, gyanut fog, többed-magával követi a sátorból kisurranó trónörököst. Az a szomszédos község piacára siet — vásár van éppen — s

éppen lóra alkuszik, mikor üldözői körülveszik. Frigyes elszántan dulakodik velük, de lefogják és visszacipelik a királyhoz.

Annak éppen most játszották a kezére Frigyesnek Kattehoz, berlini szárnysegédéhez intézett levelét, melyben közli barátjával, hogy Hollandián keresztül Angliába készül. A levelet a címzett névrokonának kézbesítették ki tévedésből s ez alattvalói kötelességének tekintette a király elé terjeszteni azt. A király véresre veri fiát, elvéteti kardját, feltüzött szuronyu katonákkal kísérteti Weselbe.

Kötelességtudóan befejezi inspiciáló-körutját, majd fia után megy Weselbe, előállíttatja s a várparancsnok jelenlétében megkezdi kihallgatását.

— Hitvány katonaszökevény vagy! Mért akartad elhagyni az országot?

— Mert apám úgy bánik velem, mint a kutyával.

— Beestelen gyáva, alattomos himpellér! — tombol a király s kardot rántva támad a trónörököstre.

Ha a várparancsnok közéjük nem veti magát, leszurja. Frigyeset visszaviszik cellájába, a király hazautazik. Kattenak, ki idejében értesült a trónörökös őrizetbevételéről, éppen csak annyi ideje marad, hogy Frigyes irományait a királynéhez szállíttassa; néhány óra múlva őrizetbe veszik. A királyné rémulten töri fel a levelesládát, hogy fiához intézett leveleit, amelyekben felettébb tiszteletlenül nyilatkozott férjéről, megsemmisítse. A király, aki kémei útján mindenről értesül, betör a királynéhez, látni óhajtja a leveleket. A királyné vonakodva átad a királynak néhány levelet. Az nem éri be velük. Látni akarja a ládikát. Üres. Ettől még nagyobb indulatba jön. Hova tűntek hitvesének fiához intézett levelei? Milyen fondorlatokat szőnek a háta mögött? Felesége, gyerekei, egész pereputtya összeszűri a levét Angliával, ki akarják csavarni kezéből a hatalmat. Nos hát ez nem fog sikerülni! Majd ő megmutatja nekik!

Haladéktalanul maga elé rendeli Kattet és addig ütlegeti, amíg az töredelmes vallomást tesz. Beismeri, hogy tudomása volt a trónörökös szökési tervéről, hogy közvetített Frigyes és az angol követ között. Azt a vádat, hogy a király életére törtek, visszautasítja. Vallomását jegyzőkönyvbe foglalták és leküldték Frigyesnek. Frigyes megerősítette.

A trónörökös már nem a weseli erőd foglya. Küstrinbe vitték. Zubbonyáról letépték a csillagokat, kést, villát nem használhat, írnia, olvasnia nem szabad. De Frigyeset semmi sem töri meg. „Ha arra vár a király, hogy bocsánatért könyörögjek, sokáig várhat“. Hiába figyelmezteti Grumpkow tábornok makacssága következményeire, Frigyes hajlíthatatlan. „Nem tudom, mi a szándékuk velem“ feleli, „de én megalázkodni nem fogok“. Nem tudja, hogy a kedélybeteg királyon üldözési mánia tört ki s hogy elvakultságában semmitől sem riad vissza. Katte vallomásával nem éri be. Kinpadra akarja feszíttetni, hogy kivegye belőle, amit elhallgatott. Vészbíróság elé állíttatja lázadó fiát és cinkosát.

A vészbíróság tanácstalan; nem tudja, milyen álláspontra helyezkedjék az apa és fiu áldatlan viszályában. Egyikükkel sem akarják elrontani dolgukat s ennek úgy akarják elejét venni, hogy illetéktelennek jelentik ki magukat. De a király nem tűr kibuvót. Ítéletet kell hozniok.

Ki tudja, milyen szertelenségre ragadtatta volna magát a király, ha a császár nem szól bele a dologba. Ausztria követe figyelmeztette a porosz királyt, hogy uralkodócsaládból származó vétkesek felett csak az államtanács ítélezhetik. Az osztrák diplomácia magas politikai megfontolásból határozta el magát a közbelépésre. Ha a király eláll a szándékától, Frigyes örökké halás lesz Ausztriának, hiszen a közbelépés talán az életét mentette meg. Így is történik. A vészbíróság csak Katte ügyében hoz ítéletet. Napokig tartó tanácskozás után lefokozásra és ötévi várfogságra ítélik, amiért elősegítette a trónörökös szökési kísérletét.

A király fogcsikorgatva deferált a császárnak. A birodalom urával nem húzhatott ujját, de nem tudta lenyelni a megaláztatást. Dühét Katten tombolta ki. Megsemmisítette az ítéletet, személyesen ült törvényt felette. Fel ségsértést követett el, megszegte hűségesküjét, idegen állam követségével tárgyalt olyan cselekmény előmozdításáról, mely uralkodója akaratával ellenkezett. Halált érdemel, gyalázatos halált, felnégyelést, kerékbe-törést. Ő azonban érdemes családjára való tekintettel csupán szablya általi fejvesztésre ítéli. „Közöljétek vele“ izente, „hogy fájlalom sorsát, de még mindig jobb, ha ő pusztul el, mintha kifordul sarkából a világ“.

Frigyes semmiről sem tud. Küstrin várában raboskodik már enyhültebb kedéllyel, mivel barátai könyveket csempésznek zárkájába, olvasgathat, írhat, művelheti magát. Egyszerre csak halálraitélt katonaszökevényt hoznak Küstrinbe azzal az utasítással, hogy harmadnap hajnalban végre kell hajtani az ítéletet. Frigyes megtudja, hogy Katte ül a siralomházban. Magán kívül van. Most látja csak, hogy apja milyen embertelen szörnyeteg. És beléje nyilal a rémület. Ha így bánnak Kattevel — mi vár reá?

Hát még ha tudná, milyen szörnyű élmény előtt áll! Harmadnap hajnalban felverik álmából fegyőrei és az ablakhoz hurcolják. Kong a lélekharang. Végig kell néznie Katte kivégeztetését. Így szól a parancs. A király parancsa. Barátját ablaka előtt viszik a bitóhoz. „Katte, hűséges Kattem, bocsáss meg!” kiáltja az ablakból, karjait feléje tárva, könnyekbe fulladó hangon. A menet elvonul. Pár perc múlva Katte nélkül jönnek vissza. Frigyes ájultan esik össze.

Napokig beteg az iszonyattól, undor és kétségbeesés rázza. Ez a kormányzás bölcsessége, erőszak, vér, halál? Ez a hatalom? Hiszen akkor jobb ha meghal, megsemmisül. Életét sivatagnak érzi, mely felett apja indulattól eltorzult arca tüzel. Lázas, erőtlen, tikkadt, nem akar tudni semmiről. Napokig fekszik. A lelkész időnként felkeresi. Frigyes elfordítja arcát, mikor belép.

Lassanként visszatér ereje, önbizalma. Délibáb száll a sivatag fölé, hadakat ringat. Apja nem él örökké. S miközben tűnődik, szégyen fogja el. Suhanc módjára viselkedett. Szökni akart! Hova? Minek? Ha ember akar lenni, maradnia kell. Néhány nap alatt esztendőket öregedett.

A lelkész újra meglátogatja. Frigyes ezuttal közlékenyebb.

— Helytelenül jártam el — szólal meg. — Megbántam, amit az uralkodó ellen vétettem.

S hogy meggyőzze megtéréséről látogatóját, istenes beszélgetésbe bocsátkozik. Ki akarja próbálni új felfedezését, a képmutatást. Félig hunyt pillái alól figyel a lelkészt. S áradó diadalérzés tölti el.

Elhatározta, hogy képmutató lesz. Áradozva értekezik a bűnbánatról, a megtérés üdvéről, élvezi előadásának folyamatosságát, figyelő hatását hallgatójára. Elkéri

a tiszteletes prédikációs könyvét, szablyák alatt térdeplő ifjut rajzol bele s ezeket a szavakat írja alája: „Ha velem vagy, Uram, földi és mennyei titkok nem nyugtalanítanak. Testem-lelkem eped utánad, pártfogóm vagy és egyetlen vigaszom.”

A tiszteletes jelenti a királynak, hogy a trónörökös magába szállt, szánja-bánja bűneit. De a király gyanakvó, nehezen szerelhető le. Frigyes végül írásban fogadja meg apjának, hogy hű alattvalója lesz, amire utódlási jogát és életét teszi zálogul és könyörögve kéri adjon a vezeklésre módot neki. A király néhány hét múlva szabadlára helyezteti, de Küstrinben kell maradnia. A helyi kamaránál, a királyi birtokok intézőségénél teljesít szolgálatot.

A trónörökös elhatározta, hogy visszahizelgi magát a király kegyeibe. Még ha évekig tartó alárendelt tevékenységgel tudná is csak visszaszerezni elvesztett pozícióját! Lelkiismeretesen, a Potsdamból kapott utasítások szerint látja el hivatalát. Ámde természete sokkal tartalmasabb, hogysem beérhetné a képmutatással. Tevékenysége érdekelni kezdi. Kitanulja a közigazgatás ügyrendjét, rájön, hogy nincsenek kis ügyek és nagy ügyek, méltányolni kezdi apja pozitív tulajdonságait. Jó adminisztrátor, hibái ellenére majdnem bölcs politikus. Most már meggyőződéssel hajtja végre az apai rendeleteket, megelőzi szándékait. Eredményes munkája jutalmául visszakapja kardját és kitüntetését.

Persze vannak rossz napjai is. Künn zuhog az eső, otromba béresek totyognak a sárban az ablaka alatt. Mit keres ő itt? Hát ez az ő helye? Nem okosabb, ha feladja a küzdelmet és elmegy... Elmegy hova? Fantasztikus ötlete támad. Mi volna, ha megkérné a császárlány kezét, ha elvenné Mária Teréziát? S a bécsi udvarban élne, mint a császár veje és német-római császárjelölt? Felhevülésében tollat ragad és megkérdi az osztrák viszonyokat ismerő Grumpkow tábornoktól, mit gondol, hogyan fogadnák az ajánlatát? A kérdést rosszkor tette fel, a lotharingiai herceg kegyben van az udvarnál, feleli a kérdezett. Ha hivatalosan még nem is vőlegény, de úgy tekintik, mintha máris az volna.

Kisvártatva Küstrinbe jön a király, látni óhajtja a trónörököst. Frigyes térdreesik előtte. Apja felemeli, megcsókolja. Megbocsátott neki. Éppen Vilma királylány

mennyegzőjét ünneplik Potsdamban, mikor a trónörökös, akinek jöveteléről csak a király tud, felbukkan a bálteremben. Anyja nem mer a szemének hinni. Fia felé siet, hogy szívére ölelje, de Frigyes hűvös, tartózkodó. Vilmát olyan fagyosan üdvözli, hogy az sérelmében sirvafakad. Apjának szól viselkedése? Talán igen, talán nem. Lehet, hogy már nem is színészkedik. Az udvarnál úgy találják, hogy viselkedése kezd hasonlítani az apjához.

A szerelmes főhercegnő

— Fenséged ma szórakozott — figyelmezteti a főhercegnőt a páter és megismétli. — Karthágót Dido építette. S mivégre jutott ez az afrikai királyság? — Terézia nem hallja a kérdést. Látja magát a kastély ablakában, amint zsebkendőjével a lotharingiai herceg hintaja után integet. Hónapok multak el, mióta elment, hogy örökségét átvegye. Ki tudja, mikor jön vissza? Azt ígérte, hogy nem marad Lotharingiában — ott most anyja uralkodik — de sorra járja a kontinentális udvarokat, sőt Angliába is ellátogat. A császárlány állomásról állomásra követi útján, nyíltan kérdezgetve mindenkitől, kapott-e a hercegtől levelet vagy izenetet. Utazása ugyan magánjellegű, de az osztrák követségen száll meg s a külföldi udvaroknál olyan megkülönböztetett tisztelettel bánnak vele, mintha máris a császár vejének és utódjának tekintenék. Előbb Versaillesba látogat el, szuverénjéhez, XV. Lajos francia királyhoz, aki megerősíti birtokaiban. A következő állomás Hága, ahol hetekig szórakozik, majd áthajózik Londonba. II. György kitüntető szívélyességgel fogadja, hónapokig udvarában tartja, el van ragadtatva a császárlány jövődöbelijétől. Joggal, mert a fiatal lotharingiai fejedelem kifogástalan gentleman, kiváló lovas és vadász, nagyszerűen bírja az italt, vakmerően kártyázik, remekül öltözködik. Oly erények ezek, amiket sehol sem méltányolnak jobban, mint Angliában. Londonból ismét Németalföldet látogatja meg, majd Potsdamba utazik, hogy résztvegyen a porosz trónörökös menyegzőjén, aki

feleségül vette Brunswick Erzsébet Krisztina hercegnőt. A trónörökös ugyancsak a császár vejének tekinti a lotharingiai herceget, és oly nagy fontosságot tulajdonít a látogatásának, hogy többet foglalkozik vele, mint a feleségével, akit politikai érdekből vett el s akit kezdetől fogva kiméretlenül elhanyagol. S megállapítja magában a hercegről, hogy elragadó modora van, de mint személyiség, jelentéktelen.

A főhercegnőről — ha ismerné — nem ezt mondaná. Csodálatos, hogy e fiatal lány milyen megkülönböztetett egyéniséggé nőtte ki magát. Beavatottsága, biztos ítéllete elképeszti környezetét. Honnan veszi tájékozottságát? Apja, ez az ellentmondásokkal teli személyiség, nem avatja be politikai terveibe; el sem tudja képzelni, hogyan tudná összetartani ez a gyermeklány azt a százfelé húzó összevisszaságot, amit háromszáz esztendő intrikái kovácsoltak egybe birodalommá. Nem tudja elképzelni lányát, ezt az édes gyermeket erőskezű uralkodónak. Pedig miért ne? Nem kormányozta-e Medici Mária férfiésszel Franciaországot? Nem Erzsébet tette-e nagygyá Angliát? Nem igazgatták-e erőskezű Habsburg asszonyok a belga provinciákat? Nem lett-e boldogabb és szelidebb a világ arculata, mióta asszonyész érvényesül legitim és illegitim módon a politikában?

Milyen a tizenhatéves császárlány? Szemre, ahogy egy Jakob van Schuppe modorában készült festményről ismerjük, elragadó. Karesu alakját pajzsalaku, keblén mélyen kivágott, gyöngyökkel és kalárisokkal ékes selyempruszlik préseli szorosra. Haja szőke, rizsporos, tekintete hűvösen csodálkozó, hosszúkás arca édes és szelíd. Sir Thomas Robinson, angol követ, akivel történetünk során közelebről is lesz alkalmunk megismerkedni, már ebben az időben megemlékezik a császárlány *lofty humour*-áról jelenteiben. Szeretetreméltósága azonban nem az alaptermészete, hanem a fegyvere, melyet tökéletes művészetel kezel és használ fel céljaira. Igazi mivolta kitöréseiben mutatkozik meg, csak hogy ritkán engedi át magát indulatainak, fegyelmezi magát. Döntő pillanatokban azonban keményen, határozottan cselekszik és multhatatlanul keresztülviszi akaratát, kivált amikor érzelmileg is érdekelt.

Mint most, amikor megint olyan a nemzetközi szí-

tuáció, hogy boldogsága veszélyben forog. Amit nagynehezen kiharcolt — hogy jövődöbelijének tekinthesse Ferenc nagyherceget — a politika kérdésessé teszi. A lengyel trón betöltése körül nemzetközi bonyodalom keletkezett. Lengyelországnak nem volt saját dinasztiaja. A trónt választás útján töltötték be, ha uralkodójuk elhalálozott. Amibe a külhatalmak is beleavatkoztak. Mindegyiknek megvolt a maga jelöltje, akit erőteljesen támogatott.

Az elhunyt lengyel király elődje, Lesczinszky Szaniszló 1704 júliusában foglalta el a királyi széket. Kiváló és művelt főnemes, XII. Károly svéd király bizalmasa és fegyvertársa. A poltavai csatával az ő csillaga is leáldozott. Politikai ellenfelei elűzték trónjáról s azt Ágost szász választófejedelem foglalta el.

A trónjátvesztett lengyel király áruhában menekült családjával Lengyelországból. Különböző viszontagságok után Elzászban telepedett meg, a francia kormánytól kapott szubvencióból tengette életét, szűkösen, de méltósággal, de királyian. Abban, hogy visszafoglalja trónját, egyre kevésbé reménykedett. Filozófiai műveket írt a világbékéről, családjának élt. Volt egy feltűnően szép lánya, Mária, akit férjhez akart adni. Arról álmodozott, hogy valami gazdag francia főnemessel véteti el.

Am a Gondviselés nagyobb szerepet szánt a száműzött szép, okos és művelt sarjának. Franciaország egymás ellen intrikáló főurai meg akarták házasítani fiatal uralkodójukat, XV. Lajost, hogy az általuk kiszemelt hitves befolyásán keresztül kezükben tarthassák a királyt. Így terelődött a figyelmük Lesczinszka Máriára. Királylány volt, tehát szóba jöhetett — és szegény volt, mint a templom egere, tehát örök hálát fog érezni az iránt a *clique* iránt, amely királyasszonyt csinál belőle. Rávették apját, hogy festesse le a lányát és felküldették az arcképét Párisba, anélkül, hogy Szaniszló tudta volna, mi a szándékuk. A képet megmutatták a királynak, aki el volt ragadtatva a modelltől. Pár hét múlva Lesczinszky Szaniszló levelet kapott Párisból, melyben a francia király ünnepélyesen megkéri leánya kezét. A derék alig akar hinni a szemének. Magából kikelve rohan hitveséhez és leányához. „Mi történt, az Istenért?” kérdik azok. „Hulljatok térdre, hálálkodjatok!” kiáltja az öreg. „Ha-

zamegyünk Lengyelországba?“ „Nem. Hanem francia királyné leszel, leányom.“

A boldog após azonban Lengyelországról sem feledkezett meg s mikor utóda meghalt, újra előállott igényeivel. XV. Lajos természetesen támogatta törekvéseiben. Így került szembe Franciaország a lengyel trónkérdés körüli intrikákban Ausztriával. A császár, rokona, József császár veje mellett kardoskodott, aki cserében elismerte a Pragmaticát. A lotharingiai herceg Mainzban tartózkodott, mikor e probléma szőnyegre került. Egyszerre csak visszarendelik Ausztriába; a császár Magyarország helytartójává nevezte ki. Mi ez? A feldúlt, felégetett, elnéptelenedett ország élére állítják? Miért? Ha volna ereje, visszautasítaná a megbízatást, melyhez sem hajlandóságot, sem képességet nem érez magában. De ezt, ha nem akar a császári családdal szakítani, nem teheti.

A főhercegnő sem érti a kinevezést, melyben, mint a császár minden cselekedetében, egymásnak ellentmondó szándékok kereszteződnek. A császár lazítani akar kapcsolataikon. Távol akarja tartani a herceget lányától, hogy szabadnak tűntesse fel a világ előtt, mert Bartenstein megint azzal fenyegeti, hogy csak egy politikailag előnyös házasság biztosíthatja az utódlás folytonosságát. A császár hallgat a tanácsra és eltávolítja Terézia mellől a herceget, de ugyanakkor csak Pozsonyba küldi, kartávolságnyira, azzal a mellékgondolattal, hogy miután minden valószínűség szerint mégis Terézia férje lesz, már most kedveltesse meg magát jövődöbeli alattvalóival. A főhercegnő vigasztalan. Kétségbe ejti, hogy jövődöbelijét hosszú távolléte után újra elszakítják tőle. Hiába vigasztalja Fuchs grófnő, hogy Pozsony nincs messze Bécs-től, hiába erősködik Sinzendorf, hogy Magyarország tejjel-mézzel folyó Kanaán s hogy vőlegénye olyan jól fogja érezni magát a magyarok között, mintha csak az anyja ölében vigadna, a főhercegnő vigasztalhatatlan.

A herceg megérkezik. A császári pár fényes fogadtatást rendez a tiszteletére, de az ünneplés nem a vőnek szól, hanem az uralkodó fejedelemnek. És alig hogy megérkezett, Bartenstein már közli vele, hogy két héten belül el kell foglalnia pozsonyi hivatalát: A szerelmesek alig látják egymást és soha nem maradnak egyedül. A hercegnék pár nap mulva indulnia kell. Ceremóniásan bucsuzik

az udvartól. A főhercegnő hősiesen viselkedik. De a herceg távozta után visszavonul lakosztályába és zokog, zokog.

Ezekben a hónapokban íródtak Mária Terézia megszámlálhatatlan mennyiségű leveleinek első darabjai. A csacska szerelmeslevelek nagyon elütnek későbbi írásaitól. Azok terjengősek, körülményesek — ezek közvetlenek, gyerekesek. Ki ismerne rá a császárnéra abból az édes levélkéből, melyet vőlegénye Cherbeville nevű bizalmasával küldött hirtelenében Ferenc után Pozsonyba? Ime a szöveg:

„Caro Viso je vous suis infiniment obligé pour votre attention de m'écrire de vos nouvelles car j'étois en peine come une pauvre chienne aimez mois un peu et me pardonnez si je ne vous répons pas assez mais c'est 10 heure et Cherbeville attende pour ce lettre adieu mäusl je vous embrasse de tout mon coeur ménagez vous bien adieu caro viso je suis la votre sponsia dilectissima.“

(Kedves, végtelenül köszönöm, hogy figyelmes volt és megírta hogy van, úgy nyugtalankodtam mint egy kiskutya, szeressen egy kicsit, nézze el, hogy nem írok kimerítőbben, 10 óra van és Cherbeville várja a levelet, Isten vele egérke, sokszor csókolom, vigyázzon magára, Isten vele, édes, maradok hű menyasszonya.)

A német, olasz és latin kifejezésektől tarkálló francia levélke híven tükrözi vissza a soknyelvű birodalom örökösenek érzelmeit. Tartalmát tekintve, persze alig különbözik egy iskoláslány áradozásától, aki összezsucsorított szájjal veti papírra a sorokat, ügyelve, hogy betűi kalligrafikusan essenek ki. Az írásszakértő azonban már megállapíthatja az erőteljes vonalvezetésből, az írásjegyek formálásából, a levegős sorokból, az egyenletes szóközökből a gyengéd, de hajlíthatatlan császárlány jövőendő jellemvonásait. Korán kialakult karakterére mindenesetre inkább az írásjegyek jellemzők, mint az, amit közöl. A toll később is feszélyezi némileg; írásban kényszeredtebb mint közvetlen megnyilatkozásaiban.

Két évig tart az üzenetváltás Bécs és Pozsony között. A lengyel konfliktus kiéleződik, Ausztria és Franciaország háborúba keverednek egymással. A harctéri helyzet nem a legkedvezőbb. A birodalom ereje látszateró,

az osztrák ármádia vereséget vereség után szenved. Bartenstein keserű elégtétellel triumfál. Ha rá hallgatnak, Ausztria sosem keveredett volna háborúba. S visszatér fixa ideájához: sürgősen férjhez kell adni a császárlányt a bajor trónkövetelőhöz, különben veszélyben forog a successio. S nemcsak Bartenstein, de reszketőfejű sakkfigurái is ezzel a propozícióval ostromolják a császár fülét. Még Eugén herceg is. Terézia reszket, sápadozik. Feláldozza érzelmeit a politikának? Ha nincs más megoldás, megteszi, mert tudja kötelességét. Ebben a keserves hangulatban üt be bombaként a francia király külügyminiszterének, a mindenről értesült mély emberismerőnek, Fleury bíbornoknak ajánlata, mely egycsapásra elhárít minden akadályt a fiatalok boldogsága elől, melyért a császár és a császárlány örökké hálás lesz neki s amely, ha elfogadásra talál, egy régóta áhított provinciával fogja gyarapítani a francia koronát.

A lengyel főrendek a szász választót fogadták királyukká. XV. Lajos apósa, Lesczinszky Szaniszló trón nélkül maradt. A bíbornok ajánlata a következő: Ferenc István lotharingiai nagyherceg engedje át Lesczinszky Szaniszlónak Lotharingiát, cserében Franciaország szavatolja a Pragmatica Sanctiót.

Az ajánlat elképesztő. A birodalom legádázabb ellenfele, a francia király, bajor szövetségesét cserbenhagyva, békejobbot nyújt. S még hozzá nem is Ausztriától kíván áldozatot, csak a leendő vőtől. De éppen ez a kényelmetlen a dologban. El szabad-e fogadni a fiatal fejedelemtől hogy a császárlány kezéért lemondjon örökségéről, megtagadja, elárulja nemzetét? A császárt nem viszi rá a lelke, hogy az ifjuval közölje a bíboros ajánlatát, akármennyire létérdeke is Ausztriának, hogy Franciaország garantálja a successiót. De Bartenstein, a kifogyhatatlan leleményességű Bartenstein, új megoldással áll elő. Toscanában kihalóban vannak a Mediciek. Franciaország bizonyára hajlandó jóváhagyni, hogy a Mediciek kihalása esetén Ferenc István nagyherceg kapja meg Toscanát. Igaz, hogy a spanyolok is aspirálnak Toscanára, de majd velük is megegyezünk. Ujabb levélváltás a fiatal herceg háta mögött. A franciáknak semmi kifogásuk a megoldás ellen: legyen Toscana a nagyhercegé. Bartenstein most már sürgősen Bécsbe hivatja a herceget és közli vele az

ajánlatot. A herceg oda van elképedésében. Az ajánlat megalázza, lesújtja, hallani sem akar a lelketlen csereberéről. Bartenstein nem érti felháborodását. Az ő szemében Lotharingiának nincs praetium affectionis. A herceggel nem lehet beszélni, magánkívül elrohan. A miniszterek utánasietnek, kapacitálják. „Gondoljon a jövőre, fenség“, kapaszkodik Bartenstein ujjasába. „Nem Toscanán van a hangsúly, hanem a császári koronán. Toscana ráadás csupán.“ Célzásaik félreérthetetlenek. Menyasszonyához siet. A főhercegnő sápadt, alélt. Tisztában van az ajánlat megalázó voltával, méltányolja a herceg felháborodását, de látnivaló, hogy reszket boldogságukért. Az alkut szerelmi próbának tekinti. Áldozat, igaz, még hozzá oly nagy áldozat, amelyet senkitől sem lehet — szabad — követelni. De bárcsak teljesítené! A kétségbeesett herceg megírja anyjának az ajánlatot. Nancyból felháborodott tiltakozás érkezik. Öccse árulónak tekinti, ha belemegy a csereberébe. Anyja nyomatékosan felszólítja, hagyja ott az álnok bécsi udvart, ahol ki akarják forgatni jussából. Kétségbeejtő hetek ezek. A császár megközelíthetetlen, kerüli a herceggel való találkozást. Az bármerre fordul, érzi a szemrehányó tekinteteket. Bartenstein újra elfogja, újra a lelkére beszél, s végül, a herceg ellenállásán feldühödve, durván a szemébe vágja: „Nos, hát tudja meg fenséged, ha nem hajlandó lemondani Lotharingiáról, eljátszotta a főhercegnő kezét.“

A herceg a császárhoz siet, elégtételt kérni az inzultusért. VI. Károly császár életének legkinosabb pillanata ez. Zavarában majd hogy sirva nem fakad. Négy-szemközt voltak. Beszélgetésüket csak a képzelet konstruálhatná újra. Annyit tudunk csak, hogy a herceg vőlegényként hagyta el a császárt; a lemondólevelet hónapokkal az esküvő után írta alá.

S rövidre rá, 1736 február 12-én megvolt a lakodalom. Hajnal óta talpon a város, az épületek fellobo-gózva, díszezredek vonulnak a palota elé, zúgnak a harangok. Mária Terézia esküszik Lotharingiai Ferenczel. A jegyespár nyitott hintón hajt az ágostonrendiek templomába. Ékszeres, csattok, drágakövek, tollforgók, rendjelek kápráztató összevisszasága. A főhajóban nincs egy talpalattnyi hely sem. A tömeg az ajtóhoz szorul, mindenki a menyasszonyt akarja látni. Zsongítóan édes

tömjénszag, öblösen recitáló papi hang. Most adja össze a pápai nuncius a jegyeseket. Bíbor, lila, piros, fehér, fekete színek. Csilingelés, énekszó. Lihegő, boldog izgalom. S tolongás, tolongás.

Nemcsak a templom környékén, künn is. Még a külvárosokban is hömpölyög, hullámszik a tömeg. Jó napjuk van a lacikonyhásoknak, a mézeskalácsosoknak, a mutatványosoknak. Bécs mámorban uszik. A Práter rétjén medvét táncoltatnak, ökröket sütnek, csapravert hordókból zuhog a bor. A ponyván a boldog pár képét árulják, a planétások jövődőt mondanak, az énekesek palinódiákat fujnak, a katonazene hopszasszákat recseg, a fák alatt gránátosok forgatják a cselédlányokat. A szél meglíbbenti a szoknyákat, a fehérén gomolygó felhők eltakarják a napot. Mit bánják a vigadók! Ma nem lesz úr a sötétség a nappalon. Lampionok gyulladnak ki a bokrok között, az ablakokban gyertyák lobognak.

A Burg előtt leírhatatlan a csödület. A felvonulások egymást követik. Távoli tartományok küldöttségei vesztegelnek sorukra várva a kapuk alatt. Jön a városi tanács, jönnek évszázados jelvényeikkel a céhek, jön a zsidók bandériuma. A tömeg minden új csapatot megéljenez, minduntalan előrenyomul, mindent hallani, látni akar. Alig lehet a rendet fenntartani. Jesszasz Maria, sikonganak a vénasszonyok, mikor egy-egy parádés ló ficáncolni kezd. „Gehs't z'ruck du Knirps“ rivall egy kölyökre a lovasa. A policia buzgólkodik.

A Burg gálatermében van a mennyegzői lakoma. Hosszu asztalok roskadnak aranytálaktól, kristálypalackoktól, virágoktól, emeletnyi magas tortáktól. A császár baldachinos trónszékben ül az asztalfőn, az ifjú pár az asztal közepetáján pompázik dupla baldachin alatt. Császár öfelsége máskor egyedül étkezik, udvaroncai térdén állva szolgálják ki, de ma elvegyül hercegei, grófjai közé. Jelen van a birodalom minden főfunkcionáriusa. A szárnyasajtók tárva-nyitva állanak, a loggiákból zene szól, étekhordók sűrögnek-forognak a császári konyha remekműveivel, rózsaszínre sült fácánokat, pálcikákra szurt, zsírtól csepegő fenyőmadarakat, burgundi lében fürdő vadseleteket hordanak fel. Az étkezők arca majd kicsattan, egyik felkészöntő a másikat követi. Az ablakok alatt zúg, éljenez a tömeg.

A császár lánya kilép az erkélyre, maga után huzva urát. Mintha Metastasio színpadán a függöny elé tapsolnák. A nép nem telik be látásával. „Hoch die Kaisers-tochter! Vivat Maria Terézia!“ zúgják órákhosszat.

Még a későesti órákban is tart a küldöttségek felvonulása. A fiatal asszonynak minden hódoló számára van egy bájos mosolya, kedves szava. A fáradság semmi jelet sem mutatja. S még mindig jönnek a hódolók. Olyan a Burg udvara, mint a felkavart hangyaboly.

A császár, akit a nagy nap izgalmai kimerítettek, alkonyat után visszavonul. Levetkőztetik, megdöngönyözik a hátát, magára marad. S most asztala elé ül s kötelességtudóan feljegyzi diáriumába a nap eseményét: „Ma adták össze idősb lányomat a lotharingiai herceggel. Mindkettőjüket nagyon szeretem. Szerencsét és boldogságot kívánok nekik.“

Vörös fény hull be az ablakon, fáklyásmenet vonul el a Burg alatt. A császár kifülel. Még mindig a fiatal párt éltetik. Elégedetten mosolyog, magára huzza a paplant, a gyertyát elfujja. És elalvás előtt eszébe jut, ami a templomban megdöbbentette. Hogy a császárné megöregedett. Nem használ már szegénynek se festék, se rizs-por. Azt álmodja, hogy újra megnősült és felesége fiúgyermeket szült neki.

Eugén.

Még a levegőben vibrál a mennyegzői muzsika, mikor a városra mély gyász borul. Egy reggel halva találják ágyában Eugén herceget. Hetvenhárom évet élt az öreg katona, rég megérett az elmúlásra, mégis mindenkit megdöbbentett a hír. Az új nemzedék mindig vénnek ismerte Eugént; elpusztíthatatlannak tartotta, mint a hírnevét. A hadidicsőség élő monumentuma volt. Csontig szikár, mozgékony mumia, népszerűségben senki sem vetekedhetett vele. Haditettei félelmetessé építették törékeny alakját. Hiszen a hadvezérséghez nem patkórepesztő erő kell, hanem szerencse, hidegvér, judicium. Az emberek mégis marcona bajvivóknak képzelik a hadvezéreket; annál érzékenyültebben gondoltak vissza most a keskenyvállu, vézna Eugénre, aki hadseregeket vert tönkre s élete végéig az maradt, aminek eredetileg indult, könyveinek, gyűjteményeinek élő világi abbé. Különcségeiről ezer mende-monda keringett. Hogy utálja az irodai munkát, államügyekkel csak tíztől kettőig foglalkozik, a nap többi részét könyvei és kincsei között tölti, a Belvedere palotában, melynek roppant termeiben szinte elveszett törékeny alakja. Megközelíthetetlen volt és szükségzavú, idegenül járt-kelt a kései, számára egyre idegenebb világban. Első nagy diadala majdnem a karrierjébe került. A császár tilalma ellenére megtámadta Zentánál a törököket. Az önérzetes uralkodó győzelme dacára elvétette kardját s kis híjján börtönbe vettette. A papkülsejű hadvezérnek tömérdek irigye volt; ezek gondoskodtak arról, hogy

végig hüvös legyen a császárhoz való viszonya. Eugén nem tudott közeledni senkihez. A császárt pedig feszélyezte méltósága.

De a tömeg fenntartás nélkül imádta. Hogyne imádta volna, mikor minden maszatos vargainas a belgrádi győzelmi indulót füttyülte, a kaptafa mellett. Minden kofa ismerte, mivel percnyi pontossággal sétált el minden nap sátraik előtt kopottas uniformisában, mereven elálló fecsek fark copfjával, kezében tartva lapos kalapját.

„Der Prinz geht zur ungarischen Gräfin“ sugtak össze a hátamögött, hamiskásan egymásra hunyorítva. Mert azt is mindenki tudta Eugénról, hogy évtizedek óta minden estéjét Batthyány grófnéval tölti, a kéteshírű főurnővel, ki míg kedvese a törököt aprította, spekulált és üzérkedett. Mindenki tudta, hogy Eugén befolyásának köszöni vagyonát s hogy nem történhetett olyan személyi változás a hadseregben, amely ne jelentett volna számára anyagi előnyt. De Eugén dicsősége olyan fényesen ragyogott, hogy barátnője korrupciója sem homályosíthatta el, egyebek között azért sem, mivel a vesztegetés és a spekuláció általános volt Károly korában. A nép csak a megrokkant hadfit látta Prinz Eugenben, ki minden este hűségesen eltotyog szerelméhez s ezt meghatónak, kedvesnek találták. Előző este a grófnővel pasziánszozott, hazament és örökre elaludt. Kívánni sem lehet szebb halált. Holttestét páncélba öltöztették, két ráncos kezére vaskezttyüt huztak, sisakját fejére tették. Három napig zarándokolt a nép a ravatalához, melyen úgy feküdt, mint egy ledöntött szobor. A császár lánya többször is leszaladt inkognitóban az István templomba, hogy öreg barátja koporsója felett kisírja magát.

MÁRIA TERÉZIA 15 ÉVES KORÁBAN

EREDETIJE A HETZENDORFI PALOTÁBAN

PARAGON CIVIS DE L'ART ET DE LA SCIENCE

PARAGON CIVIS DE L'ART ET DE LA SCIENCE

A török háború.

Sírt és nevetett, pillanatnyi hangulata szerint, felszabadultan, fesztelenül. Amiért élt-halt, beteljesedett. Mióta asszony, mintha megnőtt volna. Dereka nyulánkabb, magatartása büszkébb, karjai gömbölyűbbek, válla párnásabb, mosolya rejtélyesebb. Felfokozottan él, felvillanyozva, frissen. Fáradhatatlanul rendezkedik, rendelkezik.

Pár hétig teljes a harmónia férj és feleség, apa és leánya, após és vő között. A császár Németalföld helytartójává nevezi ki vejét. Csak a lemondó okmány terít felleget a fiatal pár boldogsága fölé. Az aktus halaszthatatlan, Lescinszky Szaniszló nem várhat tovább. Ferenc gyötrelmes tusát folytat magával. Anyja közölte vele, hogy utolsó lehelletéig tiltakozik az átadás ellen. Öccse Judásnak nevezte, ha a császár kedvéért megtagadja családját és őseit. Háromszor teszi le a tollat, mielőtt alá kanyarintja a végzetes okmányra a nevét. De nem tehet egyebet.

Lotharingia odaveszett. — Szaniszlóé s halála után XV. Lajosra száll.

A császár átérzi veje megrendülését, ám derűs, bizakodó természet lévén, hamar napirendre tér a megalázó üzlet felett. „Amit veszítettünk a réven, behozzuk a vámon”, mondja rejtélyesen. Nagy és kecsegtető esélyek izgatják. Oroszország háborúban áll Törökországgal s Ausztria egy régebbi megállapodás értelmében köteles harmincezer főnyi haderővel támogatni az oroszokat. A császár azonban

többet akar tenni kötelezettségénél. Itt az alkalom, véli, végkép megtörni a szultán hatalmát. Nem félkézzel, a birodalom teljes haderejével kíván résztvenni a háborúban, hogy bekebelezze a birodalomba Boszniát, Moldovát s a többi török rabságban senyvedő dunai tartományt. Itt az ideje, hangsúlyozza, folytatni és kiegészíteni a keresztény népek felszabadítását a pogányok járma alól. A haditanács, melynek Eugén halála óta Koenigsegg Lothár birodalmi gróf az elnöke, ellene van minden nagyarányú vállalkozásnak. De a császár hatalmi szóval elhallgattatja a kishitűeket. Máról holnapra harcilárma veri fel a birodalmat. Szekereken, gályákon özönlik a hadinép az Al-Duna felé. A császár Seckendorfra bízta a fővezérletet. Döntése közmegdöbbenést kelt, mert Seckendorf protestáns. Eretneket küld a pogány ellen! szörnyűködnek a haditanácsban a tábornok irigyei. És megkezdődik a hajsza Seckendorf személye ellen. Ha győzelmeket jelentene, még csak megbocsátának neki, hogy Luther vallását követi, de szégyenteljesen megverik. A császár, a közfelháborodásnak engedve, visszarendeli Seckendorft, börtönbe veteti. Doxat tábornokot, aki visszahagyta venni a töröktől a Seckendorftól elfoglalt Nissát, Belgrádban lefejezik.

A császár lánya nyugtalanul hallgatja a harctérről érkező jelentéseket. Ő is, Ferenc is egyet gondolnak, de egyikük sem meri kimondani. Terézia szerelemből hallgatja el, férje büszkeségből. Egyszerűen érthetetlen, gondolja, hogy a császárnak eszébe sem jut, hogy felajánlja a fővezérséget Lotharingiai Károly leszármazottjának. Hát ki törje meg a félhold hatalmát, ha nem ő? Khevenhüller Andrást küldik a török ellen, a kehes, köszvényes, Raszttag-Generált? Pedig a császár nem veje elhivatottságában kételkedik, hanem egyszerűen fiatalnak tartja a fővezérségre, erre a sokfelől igényelt, roppant felelősségű tisztségre, felesége pedig a kolerától félti, melynek többen esnek áldozatul odalent, mint az ütközetekben. De Khevenhüller sem állja meg a helyét, a hadsereg demoralizálódik, a háború elvesztette népszerűségét. A császár környezetén csüggedés vesz erőt. A döntést nem lehet tovább halogatni. A császárlányban fel lángol a büszkeség. Nem tarthatja maga mellett az urát tovább, tartozik neki azzal, hogy verhetetlen hadvezérként írhasa be nevét a történelembe.

S most már a császár is belátja, hogy itt az opportunus pillanat. Ám vegye át veje — aki most már Toscana nagyhercege, mert az utolsó Medici elhalálozott — a vezényletet. Tapasztalt generálisokat rendel melléje, Wallis grófot, Sachsen-Hildburg herceget. A királyi vő felettük áll, valójában azonban nem lesz döntő tényező, inkább a nevével fényeskedik majd, mint ténykedéseivel. Az alaposan átgondolt haditerv szerint Sachsen-Hildburg herceg megszállja Boszniát, Wallis gróf bevonul Oláhországba, egyesül az északon operáló orosz sereggel, a királyi vő pedig a Belgrád köré koncentrálandó haderők vezényletét veszi át.

Mindez szigorú hadititok. A világ csak arról értesül, hogy a királyi vő átvette a fővezényletet. A lelkesedés újra feléled. Ferenc bucsut vesz Teréziától és elindul Temesvár felé. Felesége követi lélekben állomásain, térképeket tanulmányoz, valósággal hadvezérré képezi ki magát. A herceg naponta beszámol Teréziának hogylétéről és tapasztalatairól — azután ritkulnak a hírek s egyszerűen elmaradnak. Hónapok mulva tudja meg, hogy férje sógorával egy vadászaton elkalandozott és csaknem a törökök kezébe esett. Végre egy reggel lélekemelő hírt hoz a fullajtár. A birodalmi csapatok fényes győzelmet arattak a törökön a császári vő vezénylete alatt. A Burg örömmámorban uszik. De aztán lehangoló hírek érkeznek, amelyek alaposan lehűtik a lelkesedést. A hadsereg olyan állapotban van, írja Ferenc, amilyet Bécsben elképzelni sem lehet. A muníció kevés, a beígért utánpótlások nem érkeztek meg, a katonák elmaradt zsoldjukat követelik, a generálisok bizalmatlanok irányában és nem hajtják végre instrukcióit, egészségi állapota nem kielégítő, esténként alattomos láz emészt, talán jobb is lenne, ha a császár felmentené, mert feladatát úgysem tudná eredményesen végrehajtani.

A haditanácsnak igaza volt. A császár erejét meghaladó vállalkozásba hajszolta bele magát, alábecsülte a törökök szívósságát, diszciplináját, elfeledkezett arról, hogy akármerre próbál ütni, franciákkal találja szemben magát, így a dunai tartományokban is. Szakképzett francia tisztek állanak a szultán szolgálatában, francia hadimérnökök építették át a rozoga török erődket. A birodalom

készületlenül ment bele a háboruba, biztos és gyors győzelemre számítva, ám arra semmi kilátás egyelőre.

A császárlány reggeltől estig hadijelentéseket tanulmányoz, hadászati kérdéseken töpreng olyan buzgalommal és elmélyedéssel, mintha hadvezérré akarná kiképezni magát. A felvonulások, bekerítések, ütközetelőkészítések és várostromok taktikájának megértéséhez persze hiányosak az előismeretei. De azt az egyet világosan látja, hogy minden sikeres hadjárat előfeltétele a gyors és hiánytalan hadseregellátás. Éhező, rongyos, elkeseredett emberekkel nem lehet győzni. De hiába fakad ki a császár és miniszterei előtt, az intendatura hibáin, a hadseregellátás szervezetlenségén nem lehet máról holnapra segíteni. Ilyen körülmények között érkezik Ferenc váratlanul haza, elkedvetlenedve, letörten, betegen. Teréz tudja, hogy fővezéri szereplése eredménytelenségéről nem tehet. Ámde hiába: dicstelenül érkezett haza, viselnie kell sikertelenségének ódiumát. A császár megbántott hiuságában méltóságába menekül és megközelíthetetlen. A miniszterek fagyos udvariassággal, kelletlenül hallgatják kifakadásait. Soha nem érezte a Burgban ennyire idegennek magát. Tekintélye szétfoszlott, szerepe nincs, egyszerűen csak a császárlány férje, aki huszezer forint évi apanázst kap apósától, mit a városi takarékpénztár havi részletekben utal ki neki. Mennyire igaza volt anyjának, mikor erőlyesen felszólította, hogy azonnal hagyja ott az udvart és térjen vissza Lotharingiába!

Levertsége Teréziára is visszahat, aki szintén elégedetlen, ideges. Már túl van az első szülésen, és újra lebetegedés előtt áll. Első gyermekük leány. Ha fiu lett volna, a császár is bizonyára máshogy viselkedik. De így, pár órával a keresztelő után, magához kérte vejét és aláíratott vele egy nyilatkozatot, melyben hitvesével együtt minden utódlási igényéről lemond, ha a császárnak időközben fia születik. Micsoda ostoba helyzet! Apósával versengeni, melyiküknek születik előbb fia! Talán a császárné halálával számol a császár s már előre házassági tervekkel foglalkozik? Helyzetük egyre elviselhetetlenebb. Valósággal fellélegzenek, mikor a császár felszólítja őket, vegyék ünnepélyesen birtokukba Toscanát. Távozásuk hirtelen, menekülésszerű. Télviz idején hagyják el Bécsset, diszkisérutúkkal, fényes, de kényelmetlen batárban, télviz idején

érkeznek Innsbruckba, kelnek át az Alpokon. Az utazás kényelmetlenségei megviselik a másállapotban lévő fiatal asszony érzékeny idegzetét. Ferencet elképesztik indulatkitörései. Alig ismer rá Teréziára. Szeme villámokat szór, tombol, féktelenkedik, olyan, mint egy fúria. Megfélemlítő. Lehetetlen szembeszállni vele. A legjobb magára hagyni, amíg lecsillapodik. Estére rendszerint megnyugszik s az alkón nehéz kárpitja mögött megbékélten omlik karjaiba.

Firenzében diszkapu fogadja a fejedelmi párt. A város podestája a tanács élén mélységes reverenciával nyújtja át az uralkodóhercegnek a város kulcsait. Ferenc hűvösebb fogadtatásra számított. Ezeknek az olaszoknak igazán midegy, ki az uruk. S keserü elégtétellel gondol az értesítésre, amit lotharingiai hiveitől kapott: mikor Lescinszky Szaniszló bevonult Nancyba, a város előkelő polgárai bedesz-káztatták ablakaikat.

De hamisan ítélte meg a firenzeieket. Fogadtatásuk külső pompa volt, nem szívbőljövő bensőséges fogadtatás. Flórenc nagymultu, előkelő csalá dai távoltage tartották magukat az uralkodópártól. Pedig, ha Terézia nem is, férje mindent elkövetett, hogy meghódítsa alattvalóit. Neki természetesen volt, amire Terézia képtelennek érezte magát, amitől visszariadt, amit egész hevességével helytelenített. Hogy mi volt ez, nehéz megmondani. Fellépésükben egyformán szeretetreméltóak és gögősek voltak együtt és egyszerre, ami a grandezza elengedhetetlen feltétele. Árnyalati különbségekről van szó, de mélyreható árnyalati különbségekről, miket a továbbiak megértése miatt tisztáznunk kell. A fellépésükben megnyilvánuló finom eltérés multjukból fakadt s élethelyzetük élezte ki. Mindketten uralkodók voltak, uralkodó nemzetségek le származottjai s minden érzelmi rezzenésük és mozdulatuk visszatükrözte származásuk és helyzetük öntudatát. Csak-hogy Terézia öntudata hieratikusabb, archaikusabb volt, mint a nagyhercegé. Terézia család i hagyományai s nevel-tetése alapján magátólértetö dőnek tekintette a hódolatot, mely személyét megilleti s a hatalmat, melyet személye képvisel, isteni kötésnek, az uralkodó és népei között, szentségnek, mely rejtélyes és vitathatatlan. Ferenc ellen-ben úgy viselkedett, mint aki tartozik valamivel a hódolatért, mellyel személyét körülvesszik s ha mással nem, legalább szeretetreméltósággal igyekezett meghálálni az:

irányában mutatkozó hódolatot. Terézia is szeretetreméltó volt, de csak természetéből következőleg, szerepétől függetlenül s mindig olyankor a legkevésbé, amikor uralkodónői méltóságát óhajtotta hangsúlyozni. Ferenc viszont, a természete szerint merevebb, uralkodói minőségében igyekezett tüntetően szeretetreméltó lenni, amit Terézia erőltetettnek talált. Kétségtelen, hogy kettőjük közül Terézia volt a természetesebb. Ő uralkodónő volt: Ferenc csak grandseigneur, aki véletlenül uralkodott. Egyikük sem gondolt arra, hogy e különbséget tisztázza, mely azon túl, hogy személyükből fakadt, egyben két kor elkülönöződő hatalmi öntudatát fejezte ki. A bécsi Burg üvegházában kitenyésztett Teréziáé a barok már időszerűtlen uralkodói öntudatát, a világlátott Ferencé az angol és francia arisztokrácia szabadkőműves eszmékkel átítatott condescendence-át.

A fiatal pár különben csak egy félévet töltött Firenzében, aztán otthagyták a rideg renaissance palotát és visszaköltöztek Bécsbe. Terézia szülés előtt állt és újra leányt szült; azonban ezuttal a császár és az udvar közönnyel vette tudomásul a kelletlen eseményt; eltörpült a török háború döbbenetes fejleményei mellett. A birodalom kénytelen volt beszüntetni a hadjáratot. A császár a közfelháborodás nyomása alatt kénytelen volt börtönbe vettetni a törökök ellen operáló hadsereg fővezéreit, Wallis tábornokot, akiknek a hibájából Belgrád és Sabác újra a törökök kezére jutott és másokat, de kivált Ferenc nevelőjét, Neipperg tábornokot, kit egy török pasa a vele folytatott tárgyalások során szemenköpött. S végül el kellett fogadnia a törököktől diktált feltételeket. Eugén minden hódítása odaveszett.

Az egyre morózusabb császár, kit a szerencsétlen kimeneteli hadjárat végképpen elkeserített, egyre nyugtalanabb. Lánya egyik leányt a másik után hozza világra, veje pipogya és érélytelen, mi lesz a birodalommal? Bartenstein jelentése szerint a bajor választó újra hangoztatja igényeit, önkényesen értelmezi a Pragmatica Sanctio-t, a ferdinándusi végrendeletekre hivatkozik. Bartenstein aggodalmaskodva figyeli aknamunkáját s újra dédelgetett egyeztetési tervével hozakodik elő. Ki kell egyenlíteni az ellentéteket, össze kell házasítani az érdekelteket, a csá-

szár ígérje oda Mária Anna főhercegnő kezét a bajor fejedelemnek. A császár kedvetlenül fogadja a proposíciót. A bajor, amíg magában áll, hiába fenekedik. Márpedig az egyetlen hatalom, amelyre számított, Franciaország, a lotharingiai alku idején garantálta a Pragmatica Sanctió-t. Hogy ekörül semmi kétség ne legyen, a császár újra érintkezésbe lép az alku megkötőjével, Fleury-vel. A bibornok válasza megnyugtató. „A király“ írja 1740 január 27-én kelt levelében, „törhetetlen hűséggel, betű szerint vállalja kötelezettségeit. Ha e magas nyilatkozat után megengedhető a magam nevében szólanom, szabadjon hivatkoznom közismerten békés politikámra, melytől mi sem áll távolabb, mint Európát lángbaborítani. Felsőged rólam való jó véleménye megtisztel; halálomig azon leszek, hogy e hízogó érzelmeket megérdemeljem. Erre készlet Felsőged iránti hálám, a hatolikus Egyház érdeke s az a meggyőződés, hogy a világ nyugalma mindennél előbbrevaló.“

Ez félreérthetetlenül kötelező nyilatkozat. De Bartheinsteinnek is igaza van, amikor azt állítja, hogy a francia kormány minden cáfolat ellenére támogatja a bajor igényeit. Valóban van ilyen egyezmény Franciaország és Bajorország között, amire a bajor fejedelem a francia kormánnyal folytatott levelezésében szünet nélkül hivatkozik is. Franciaország mindkét irányban elkötelezte magát, mivel, — magyarázgatja Fleury a bajor fejedelemnek — az utolsó háboru során szorongatott helyzetbe jutott, nem tehetett egyebet. „A francia király, — írta a bajor fejedelemnek — kénytelenségből garantálta a Pragmatica Sanctiót. Hozzájárulását nem tagadhatta meg, mert a császár kizárólag ezzel a feltétellel volt hajlandó békét kötni velünk. Tárgyalásainkban nem azért nem tettünk említést Felsőged igényeiről, mintha megfeledkeztünk volna róluk, vagy azok nekünk közönyösek volnának, hanem azért hallgattunk, hogy elaltassuk a birodalmi kormány gyanakvását Felsőged irányában s elejét vegyük olyan lépéseknek, amelyek Felsőgedet kinosan érintették volna... Uralkodóm megbizásából bizalmasan közlöm Felsőgeddel ezeket a tényeket, hogy Felsőged tudja, mihez tartsa magát és meghatározza azokat a lépéseket, melyeket mi érdekében tovább tehetnénk, miután Felsőged érdekei közösek a mieinkkel. A király tudatában van annak, hogy nevével és becsületével kötelezte el magát Felsőged mel-

lett, tehát Fenséged érdekeivel a legteljesebb mértékben azonosítja magát.“

Ez a levél kevéssel az után íródott, amikor Franciaország Lotharingiáért cserében garantálta a Pragmatica Sanctiót. A bajor fejedelem válaszában leplezetlenül megírta véleményét a bibornok kétkulacsos politikájáról. „Nem hittem volna“ — írta „hogy királya, ki barátságával hitegetett s szavát adta, hogy azonosítja magát érdekeimmel, túlteszi magát a szerződés szent kötelékein és rútúl cserben hagy! Ki merete volna hinni a nagy és hatalmas francia királyról, hogy győzelmei ellenére megalázkodik tehetetlen vetélytársának akarata előtt? Az egész világ látta, hogy a francia király erősebb a császárnál és senki sem hiszi komolyan, hogy kényszerűségből tagadott meg, régi szövetségét. A világ azt fogja mondani, hogy megérdemeltem a sorsomat; tudhattam volna, hogy a franciák mindig cserbenhagyják barátaikat és szövetségeseiket, mielőtt nincs közvetlen hasznuk belőlük. Ezt én eddig kétségbe vontam, mert bízam a király szavában és minisztereinek tisztességében. Önöknek módjukban lett volna felhívni a császár figyelmét igényeimre, hiszen én nyilvánosan tiltakoztam a regensburgi diétán a Pragmatica Sanctió ellen, tehát azt mondhatták volna, hogy addig nem garantálhatják a sanctiót, amíg nem látják tisztán, hogy igényeim mennyire jogosak. Magatartásukból azt látom, hogy a francia királynak közömbösek érdekeim s a Pragmatica garantálásával egyenesen rám uszítja ellenségeimet.“

Ez a levél kényelmetlen helyzetbe hozta a bibornokot, körülményesebben kellett igazolnia álláspontját. „Vegye figyelembe Fenséged“ írta, „hogy a szükség törvényt bont. A császár amúgy is gyanítja, hogy szövetségben állunk egymással, bármennyire tagadjuk is azt. Ha mi a tárgyalások során említést tettünk volna Fenséged igényeiről, a császár joggal kérdezhetne volna tőlünk, mi közünk Fenséged igényeihez s ha erre nem adunk választ, okkal növeltük volna gyanuját. De ha annakidején hallgattunk is Fenséged igényeiről, ez távolról sem jelenti azt, hogy azok a számunkra közömbösek. Adandó alkalommal Fenséged nyugodtan előállhat velük.“

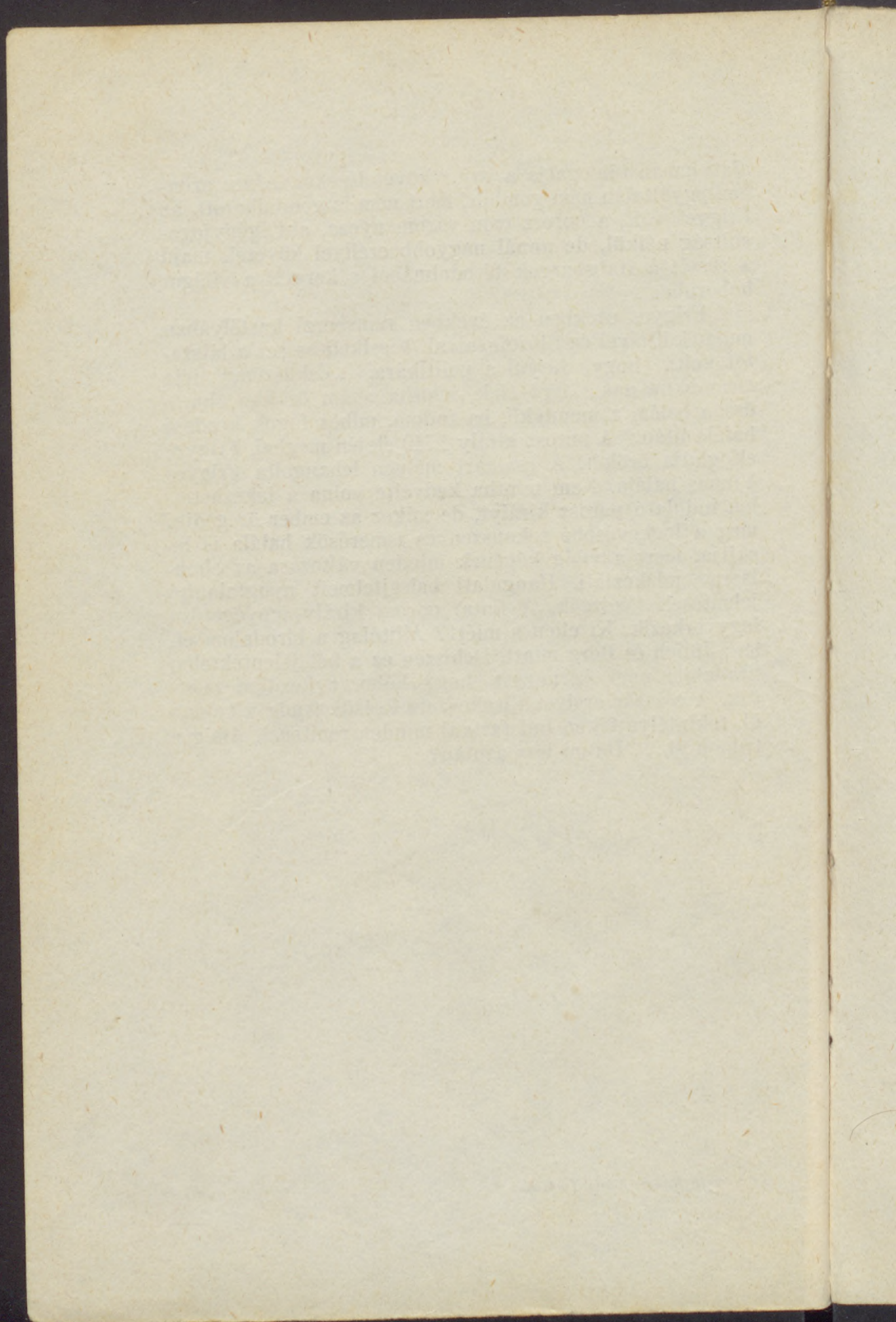
Erről a levelezésről Bartenstein természetesen nem tudott, de gyanította, hogy Fleury a garancia ellenére

alattomban támogatja a bajor követeléseket. Akire azonban egyáltalán nem gondolt, mert nem is gondolhatott, az Frigyes volt, a porosz trón várományosa, aki igényjogsultság nélkül, de annál nagyobb eréllyel követeli majd a részét a Habsburgok birodalmából s kergeti a világot háboruba.

Frigyes ezekben az években reinsbergi kastélyában mulat költőivel és filozófusaival. Viselkedése azt a látszatot kelti, hogy füttyöl a politikára. „Esküszöm“ írja Grumbkow-nak, „úgy élek, mintha apám örökké élne s üssön belém a mennykő, ha tudom, mihez fogok kezdeni halála után.“ A porosz király 1740 elején meghal, Frigyes elfoglalja örökét. A császárt mélyen lehangolta Frigyes Vilmos halála. Nem mintha kedvelte volna a fékezhetetlen indulatu porosz királyt, de mikor az ember öregedik, még a legkevésbbé rokonszenves ismerősök halála is le-sújtja, mert a világ képének minden változása az elmúlásra emlékezteti. Hangulati balsejtelmeit nyugtalanító jelentések fokozzák. A fiatal porosz király fenyegetően fegyverkezik. Ki ellen s miért? Állítólag a birodalom ellen; Jülich és Berg miatt. Dehiszen ez a két jelentéktelen uradalom nem ér annyit, hogy háborut kezdjen miat-tuk. A császár erélyes tiltakozásra készül. Amig a trónon ül, tekintélye féken tud tartani minden renitenst. Amig a trónon ül... De mi lesz azután?

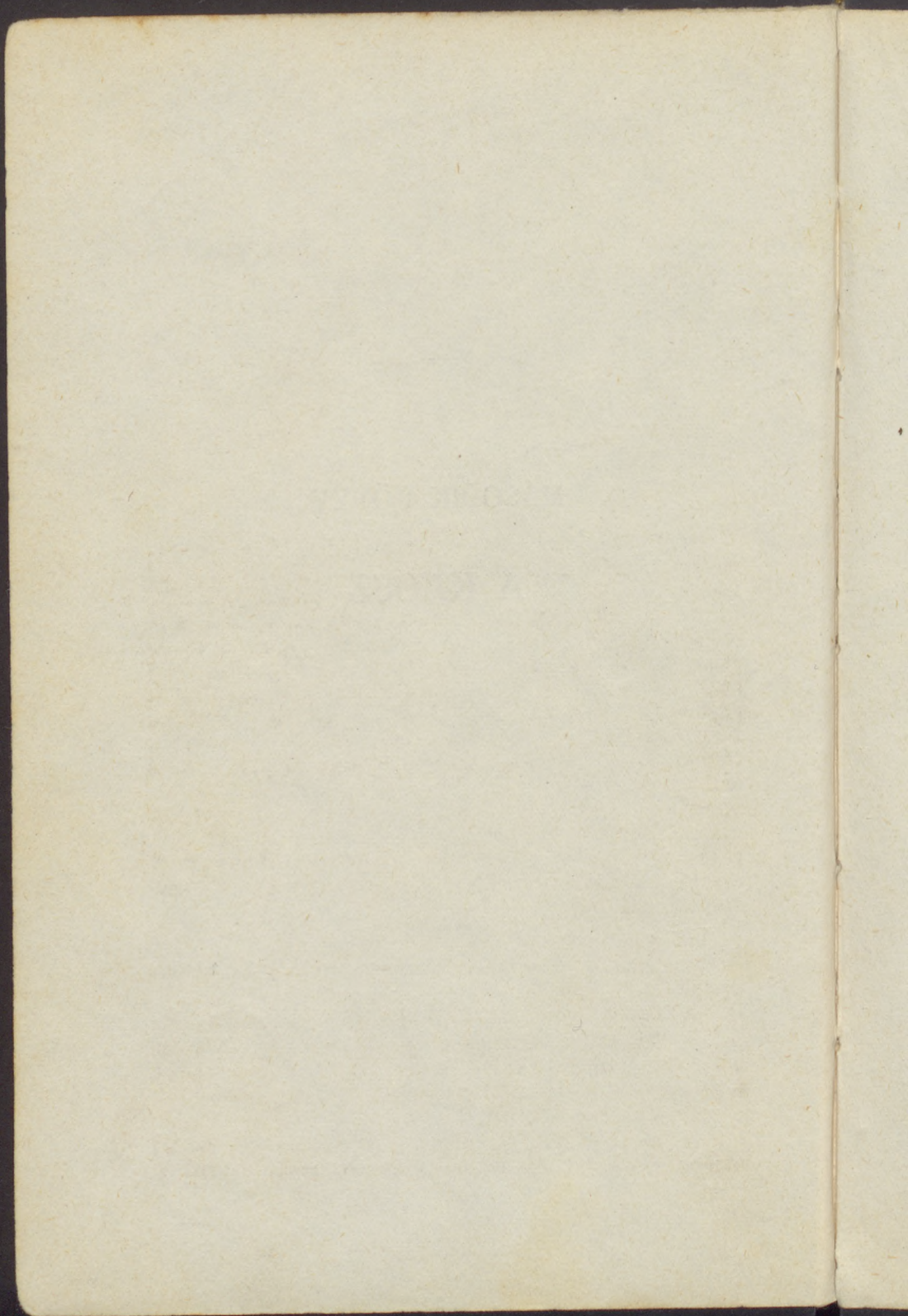

MÁSODIK KÖNYV

A KAOSZ

A császár halála.

1740 októberében a császár magyar földön időzik, vadászaton. Cuppogó sárban gázol, csepegő fák alatt áll lesben, az erdő nyirkos, mire hazaér, prüszköl, szédül, forró a feje. Másnap visszautazik Bécsbe kíséretével. Mire a Favorita palotához ér, már félrebeszél. Kiemelik hintájából, ágyba fektetik, betakarják. A császár meleg sört iszik, utána álomba merül. Arra ébred, hogy ágya körül pusmognak. Bartenstein tanakodik az ajtóban valakivel. Ferenc és Károly, a két lotharingiai fivér, egy sarokban tárgyal, ágya fejénél a császárné ül, ágya lábánál orvosai makognak egymás között. Most rárontanak, pulzusát tapogatják, hátát kopogtatják, nyelvét kívánják látni. A császár gőgösen türi tolakodásukat, aztán elfogy a türelme és rájuk rivall. Ijedten, elképedten hátrálnak. A császár kinyújtja petyhüdt kezét s magához huzza a császárnét.

— Mi van velem?

— Semmi, — feleli a császárné. — Egy kis indiszpozíció.

A császár vizenyős tekintettel mered maga elé.

— Meghültem a vadászaton — morogja, miközben bőre alatt könnyű iramban nyargal a láz. — Alighanem a gyomromat is elrontottam. Gombát ettem olajban.

— Reggelre kiheveri felséged.

— Remélhetőleg — morogja a császár. — Aludni akarok. — A fal felé fordul. Mikor felébred, Terézia ül

az ágya mellett. Ráncokba huzza homlokát, szigorú pillantást vet Teréziára.

— Ki engedett be?

— Értesítettek felséged rosszullétéről. Kötelességemnek tartottam, hogy...

— Nincs az ágyam mellett keresnivalód. Viselő vagy. Azon járjon az eszed, hogy fiut szülj — mondja szigorúan. — Ez a mi átkunk, a sok lánygyerek.

— Remélem, ezuttal fiú lesz, felség.

— Azon légy — ismétli a császár s fáradtan hátradől. — Semmi keresnivalód az ágyam körül. Majd ha szükségét látom, hivatlak. Eredj.

Tekintetével követi Teréziát. Terhére vannak a látogatók. Forró pántot érez a homloka körül, hátában szúrás, émelyeg. Idegesíti, hogy lánya nyitva hagyta az ajtót s hogy a társaság, amelyet az imént, tíz perce, vagy egy örökkévalósággal ezelőtt, kikergetett, a külső teremben tartózkodik. Hangjukat tompítják ugyan, de azért zavarja a zsidongás. Bágyadt tekintete megakad a szemközt függő hatalmas faliszőnyegen. XII. Károly svéd királyt ábrázolja a poltavai ütközet előtt. A kép alsó részét az ágytámla eltakarja előle. Csak derékig látja XII. Károlyt, de tudja, hogy dombon áll. A lándzsahegyek felnyulnak az ágy fölé, közvetlen a mennyezet alatt tüzel a gomolygó felhők özönébe fulladó alkonyat.

„Ez is esze nélkül vágatott haza, mint én, mikor Bécsből értem izentek“ morogja s lehunyva szemét maga előtt látja a Mont Jouy-t, az apró sátrakat, a dombtetőt, ahonnan a francia trónkövetelő futóárkait látni lehetett. Milyen daliás ifjú volt ő akkor s hogy ragaszkodtak hozzá hű aragonjai! Hogy is tudott megválni tőlük? Hogy is tudták rávenni, hogy kiadja kezéből Hispániát és ami mögötte van, a felbecsülhetetlen értékű kolóniákat? Milyen pazar udvara volt! Villogó tekintetű, gögös spanyolok, szikrázó szépségű hölgyek, nem csiszegő-csoszogó vénemberek és szemforgató vénasszonyok, kik bécsi udvarában hemzsegnek, ahol minden poros és áporodott.

Észreveszi, hogy lakáj setteng a küszöbön, magához inti.

— Bartensteint!

Pár pillanat mulva előtte görnyed konziliárusa, a

puffadt arcú, vastag, megbízható. A császár kegyesen közelébb inti.

— Mit ír poroszországi követünk?

— Felséged tulságosan kegyes volt, mikor kíméletre bírta Frigyes Vilmos királyt. Bár tekerte volna ki bölcsében átkozott kölyke nyakát! Óvásunkat figyelmen kívül hagyva, megszarolta a lüttichi püspököt. Elkapatták a subsidiumok, miket felséged utasítására éveken át kezéhez juttattunk. Most, amióta hadsereggel rendelkezik, azt képzei, fejőstehene lesz a birodalom.

A császár lehunyja szemét.

— Az öreg is kapzsi volt — mondja csendesen.

— Mindenben apjára üt. Demerath mulatságos esetről referál. A királynál jelentkezett egy Schwering gróf, kérve, hogy segítse ki. A királyt meghökkentette a pretenció, mire a gróf elmagyarázta, hogy az öreg király idejében uzus volt igénybe venni a király kölcsönét. „Milyen rátára nyújtott nektek apám hitelt?” — „Négy százezlékra” — mondta a gróf. Frigyes számolgotott magában. „Öt százalékon alul nem adok”, mondta végül.

A császár bágyadtan elmosolyodott.

— Aki kapzsi, az megvásárolható.

— Annyi a pénze, mint a pelyva — mondta kesernyően Bartenstein. — Apjától kilenc millió tallért örökölt.

— Néhány százezer tallérért megvehető.

Bartenstein kételkedve nézett a császárra. Erről a kérdésről másképp gondolkozott. A császár újra lehunyta szemét. Percekig hallgattak.

— Mi van a bajorral? — nézett fel végül.

— A kardinális elé terjesztette a ferdinándusi végrendeleteket. Felszólíttattunk francia részről, foglaljunk állást. Én természetesen kitértem ez elől. Idegen hatalom ebben a kérdésben nem ítélkezhetik.

— Te vagy az oka, hogy a bajor moccanni mer — mondta a császár zsémbesen.

— Én, felség? — kérdezte Bartenstein.

— Te bizony. Mért írtad bele a törvénybe, hogy amennyiben jogos igények nem támasztatnak...

Bartenstein arca fájdalmasan eltorzult.

— Ezt a mondatot nem lehet felhasználni ellenünk. Ez olyan formula, amely minden megállapodásban bennfoglaltatik.

— Én pedig azt mondom, akkurátosságod az oka, hogy a bajor nem marad veszteg.

— Minden okmánynak megvan a maga formája, felség. Ismétlem, ez a mondat minden hasonló természetű megállapodásba befoglalatik. A Pragmaticát nem támadhatja meg a bajor. Primo: mert lemondott a jogairól, secundo: mert a francia király megvonta tőle a támogatását. A bibornoknak felségedhez intézett levele semmi kétséget sem hagy fenn efelől.

A császár félrehúzta ajkát.

— Elhoztad a bibornokkal kötött egyezmény szövegét?

— Elhoztam, felség.

— Olvasd.

Bartenstein kibontotta a pergamenttekercset, melyet a hóna alatt szorongatott. Aztán feltette a pápaszemét és olvasni kezdett.

„Mi, VI. Károly római császár...” A császár türelmetlenül félbeszakította:

— Csak a záradékot akarom hallani.

Bartenstein megfordította a tekercset:

„... mivel a fentebbiekből kiviláglik, hogy az örökösödés itt kifejtett rendje az európai egyensúly és a köz béke egyetlen pillére és biztosítója, a franciák igen keresztény uralkodója az európai egyensúly fenntartásának és kiváltképpen annak a békének a kedvéért, amelyet Ő Felsége a császár ehhez a feltételhez kapcsol, kijelenti, hogy a legerélyesebben védelmébe veszi ezen örökségi rendelkezést s hogy védelmét és garanciáját senki kétségbe ne vonja, az igen keresztény uralkodó kötelezi magát, hogy ígérete megerősítésül úgy és annyiszor száll síkra a császár közvetlen és közvetett örököseinek érdekében, mégpedig a lehető leghatékonyabban, ahogy és ahányszor az alkalom ezt majd megköveteli, továbbá kötelezi magát, hogy ezen rendelkezést teljes egészében s mindenkivel szemben (*contra quoscumque*) úgy és annyiszor állja s garantálja, ahogy és ahányszor az megköveteltetik, kijelenti továbbá, hogy ezen örökséget a császár Ő felsége akarata szerint mindkét nemű elsőszülött leszármazottjai örökös és oszthatatlan hitbizományának tekinti. Az igen katolikus uralkodó ennek folytán kijelenti s kötelezi magát, hogy az örököst, legyen az fiú

vagy leány, a fentebb megállapított rend szerint a császár Ő Felsége által birtokolt királyságok, országok és tartományok örökösének tekinti, védelmébe veszi s az idők végéig szembeszáll mindenkivel (contra quoscumque), aki őt birtokaiban háborgatni merészeli."

— Ennél szabatosabban, körültekintőbben és körülményesebben nem fejezhettük ki magunkat, felséges uram. A szerződés megtámadhatatlan, a francia király keze guzsba van kötve.

— Egy országot kapott ezért a nyilatkozatért — sóhajtott a császár.

— Bajor részről nincs mit tartanunk — mondta Bartenstein önérzetesen. — Engem a magyarok nyugtalanítanak.

A császár felhúzta szemöldökét.

— Az elsőik között voltak, akik alávetették magukat a Pragmaticának.

— A püspökök és főurak, felséges uram. A közrend fogcsikorgatva egyezett bele. S a lelkekben parázsló engedetlenséget tele pofával szítják a bujdosók.

— Honnan tudod?

— Pálffy János felbontatlan levelet adott át Pozsonyban Ferenc felséges urnak. Bercsényi fia küldött benne lázító üzenetet.

— Magyarországon csak a nagyuraknak van akarat. Különben is nyakukon ülnek vasasaink. Hívd a doktort. Fáj a hasam.

Bartenstein elvonult. Funthund, a császár első orvosa beöntést adott az uralkodónak. Az rövidesen szenderbe merült.

Hosszú, összefüggéstelen álmában állandóan boszszankodott. Pincében mászkált, hálóköntösben és papucsban, paróka nélkül, borotvátlanul s ez mérhetetlenül bántotta, mivel teljesen elképzelhetetlen szituáció volt a számára. Haragudott s egyre vörösebb arccal bandukolt, nem tudta, hova. Már majdnem megpukkadt mérgében, de az álom váratlanul megkönnyörült rajta s ismerős régiókba vezette. Egy pillanatra elvesztette magát szem elől s mire a homály kitisztult, a trónteremben találta magát, már nem mint császár, de mint a személyével azonos síheder, aki apja, Leopold idejében volt. Leopold a trónon ült, fivére, József előtte térdepelt. Ez olyan fel-

séges látvány volt, hogy az alvó alig tudta visszatartani könnyeit. A császár jogarával a messzeségbe mutatott. A trónja körül tolongó nagyok követték mozdulatát tekintetükkel. A pillanat diadalokkal ért fel, holott semmi határozottat nem tartalmazott. Az alvó abba az irányba nyújtotta kezét, amely felé a jogar mutatott, de a föld kicsuszott a lába alól s újra az utálatos pincébe esett. „Contra quoscumque“, mondta háromszor egymás után, mintha a varázsszó fenntarthatná estében. Bartensteinre nagyon haragudott. Mogorván, elégedetlenül botorkált a pókhálós folyosón, elhagyatottnak, szánnivalónak érezte magát. Bár alig vonszolta lábait, kénytelen-kelletlen felkapaszkodott egy létrán, mely magasan fekvő szelelőablakhoz vezetett. A semmi, amit az ablakból látott, mélységesen megdöbbenetett. Gyorsan lejött a létrán, és ment-ment tovább. Itt tartott álmában, mikor csoszogó lépteket hallott. Felnyitotta szemét. Stefferl, a törpéje állt az ajtóban. A császár feltápáskodott ágyában s begörbített ujjal intett neki. A törpe közelebb merészkedett, de mire az ágyhoz ért, a császár elaludt. Magával vitte a törpét az álomba. Az most előtte csetlett-botlott, nagyon kellett vigyázni, hogy össze ne tapossa. De álmában is államgondok gyötörték s lelkében folyton Bartensteinnal hadakozott. A törpe közben elkallódott valahol. Bartenstein meg olyan szemtelenül feleselt, mintha nem az irnoka, hanem a bolondja volna. Komázott, szemtelenkedett. „Kiadtad a zálogot a kezedből“, mondta s könyökével a császár vékonyába döfött. A császár feléje sujtott jogarával, de Bartenstein elugrott s két kezét csípőre téve, nyelvét öltötte uralkodójára. „Elég volt!“ hördült fel a császár. Ettől felébredt.

Mária Anna lánya állt az ágya előtt. A császár közömbösen nézte. „Vizet“, nyöszörgött.

A főhercegnő megítatta, megigazította a párnát a feje alatt, aztán kisuhogott. Az uralkodó haragosan magára rántotta a selyemtakarót s megrázta a csengőt. Hat-hét személy rohant be az előteremből.

— Az idősebbik lányommal akarok beszélni — rendelkezett szigorúan.

Az orvosok egymásra néztek. Funthund megszólalt.

— Ha felségednek nincs kifogása ellene, konziliomot tartanánk.

— Mi bajom?

— Még nem sikerült megállapítanunk, felséges uram.

— Süssétek meg a tudományotokat. Ha meghaltam, jelentsétek majd, hogy mibe pusztultam el.

Mária Terézia pár pillanattal előbb hagyta el a király hálószobájával szomszédos helyiséget, amelyben harminc-negyven udvari személy szorongott. Lakosztályába sietett megnézni kislányait, majd visszament a császárhoz. Az előteremben várakozók magatartása megnyugtatta. Nyugodtan, csendesen társalogtak. A császárlány megkönnyebbülten lélegzett fel és belépett a betegszobába.

— Meg akartalak kimélni az izgalmaktól — kezdte a császár —, de félek, hogy meg vannak számlálva a napjaim. Nem akarom, hogy ne tudj a gondokról, amik nyugtalanítanak.

— Felséged feleslegesen gyötri magát.

A császár közelébb hajolt a lányához és suttogóra tompította hangját.

— Én most gyöngé vagyok, de még mindig több erő van bennem, mint a birodalomban. Rosszakat álmodtam, Terézia. Félek, ha meghalok, ellenségeink rádrontanak. — Sóhajtván szünetet tartott. — Mi lesz, ha a hatalmak cserbenhagynak? Eugén óta nincs generálisom.

— Ferenc mellettem lesz, apám — mondta Terézia.

— Légy rajta, hogy Ferencet sürgősen császárrá koronázzák. Adjátok meg az árát. Bartenstein tudja, kinek mi jár.

— Meglesz, apám.

— A három papi fejedelem, meg a hannoveri választó a mi emberünk. A szász ingadozik. A porosz király...

— Felségednek köszöni életét — vágott közbe Terézia. — Azonkívül Ferencnek is jó embere.

— Hálára, barátságra ne építs. Úgy forgassátok, hogy előnyét lássa, ha mellétek áll. Bartenstein azt állítja, fegyverkezik.

— Mindent Bartenstein sem tudhat.

— Mindent tud — mondta erélyesen az uralkodó. — Mire kell még, hogy figyelmeztesselek? Első dolgod legyen, hogy a magyarok megkoronázzanak. Ezt erőltetd keresztül, mert csak addig veszedelmesek, amíg nincs a fejeden a korona. Végy lovaglóórákat. Nagyon megbecsü-

lik, aki jól lovagol. Támaszkodj püspökeikre, azok jó alattvalók. Védelmezd az Anyaszentegyházat, de ne üldözd a protestánsokat, mert a tengeri hatalmak rossz néven veszik. Fejleszd a kereskedelmet — a bányagrófok ne garázdálkodjanak — a kikötők — a kontribúciók...

— Előbb kellett volna, hogy kioktassalak.

A császár hirtelen ingerült lett.

— Mindent megmondtam. Eredj. — Megrántotta a csengő zsinórját.

— A kancellárt! — lihegte.

Utána minisztereit fogadta, Starhemberget, Sinsendorfot, Herbersteint, mindegyiket külön-külön. A vég közeledésének izalmában végsőkéig feszített energiával, égő orcákkal intézkedett. Alkonyatig folytak az audienciák. Utoljára Bartensteint vette újból elő, lelkére kötve, hogy legjobb tudása szerint szolgálja örököseit. Végül a családtagok járultak a császár elé. A császárasasszony, az öreg császárné, Mária Anna főhercegnő. A másállapotos Teréziát nem engedték be a császárhoz.

Az előteremben ember ember hátán szorongott. A túlfűtött teremben ájulás környékezte a várakozókat. Minden tekintet a csukott ajtón révedezett. Az időnként kitárult, valaki kijött, valaki bement. Szétszórtan s a terem közepén csoportosan udvari papok imádkoztak sebesen pergő szájjal a betegért. Az elmúlás ünnepélyességének s a tevékeny életnek hátborzongató keveréke volt. A küszöbön lakájok ténferegtek, egyik-másik néha előrefurakodott s mély alázattal kiszólitott a folyosóra valakit. A folyosó szintén zsúfolva volt. Ott a kisebb méltóságok és közfunkcionáriusok lesték a betegszobából kiszivárgó híreket. S egy ablakfülkében, fején kalappal, komor ábrázattal, Sir Thomas Robinson, az angol követ várakozott. Egyszerre kicsapódott a betegszoba ajtaja, az udvari méltóságokat rangjuk sorrendjében beinvitálták a betegszobába. A császár viaszsárga arccal, hörögve feküdt a menyegyzetes ágyban. A főkomornyik, mindkét kezében karosgyertyatartóval utat tört a tömegben, a gyertyatartókat az ágy közelében lévő asztalkára állította s meggyújtotta a gyertyákat. Halk csilingelés hallatszott a folyosó felől. Az udvar térdre borult. Az udvari káplán közelgett,

tömjénfüstölőt lóbáló ministránsa mögött, hogy feladja a haldoklónak az utolsó kenetet.

Amde most, ebben az ünnepélyes pillanatban, a császár felnyitotta szemét, felemelkedett, elnézett a térdepelők feje felett s kitárt karjával a gyertyatartókra mutatva, átható hangon megszólalt:

— Nekem, német-római császárnak, négy gyertya-tartó dukál, mikor a halotti szentséget felveszem.

A főudvarmester zavartan kisietett. Az uralkodó magához intette a gyóntatót.

Mária Teréziát ágyba döntötte az izgalom. Udvarhölgyei csitígtatták, nyugtatták, váltogatták homlokán a vizesborogatást. Mikor Fuchs grófnő, kit a császár betegszobájába küldött, visszatért és sokatjelentő arkifejezéssel megállt a küszöbön, a császárlány hangosan felzokogott. Tudta, hogy az uralkodó halálát jelenti. A grófnő ágyához sietett. A császárlány magához vonta és a nyakába borult. Pár pillanatig együtt zokogtak.

— Elég, elég, felség — suttogta a grófnő. Aztán hátralépett és mélységes reverenciával a földig alázkodott.

— Fogadja, felséges asszony, alattvalói hódolatomat.

Az uralkodónő kézcsókra nyújtotta kezét, majd fel-emelte ajáját.

Kopogtak. A kancellár kérdeztette a főszertartásmester útján, mikor óhajtja az uralkodónő fogadni a birodalom főméltóságait, hogy hűséget fogadhassanak.

— Másfél óra múlva — mondta Mária Terézia. — Kész a ruhám? — kérdezte halkan a grófnőtől.

A grófnő bólintott. Pár perc múlva palotahölgyek sűrögtek-forogtak Mária Terézia körül. Gyászba öltöztették a Habsburg birodalom örökösét.

Szélesend a vihar előtt

Alighogy a császár halálának híre ment, kirobbant a régtől szitott nyugtalankodás. A nép elégedetlenkedett a drágaság miatt. Megrohanta a külvárosokban a pékműhelyeket, mészárszékeket. A rumorpolicáj erélyes beavatkozása szerencsére elejét vette a nagyobb mérvű kilengéseknek. A garázda elemek erre megszállták a város körüli rengetegeket és kiirtották a császári vadászkeret őszeit és szarvasait.

Az uralkodónő pár órával a császár halála után állva fogadta a trón-baldachin alatt a birodalom főfunkcionáriusainak hódolatát. A rövid, de ünnepélyes aktus után visszavonult. Kisvártatva magához kérette Bartensteint, az Istenben boldogult császár bizalmasát.

Az önfejű öreg, aki nagy emberismerő volt, aggodalmaskodva nézett az audiencia elé. Tudta, hogy erőszakos embernek tartják, de mi az ő erőszakossága a császárlány makacsságához képest, ha az keresztül akar vinni valamit! Meg sem hallgatja az ellenérveket! Tudta, hogy Terézia neheztel rá a lotharingiai alku körüli szerepe miatt, márpedig (háborgott magában) tökéletes igazában volt; s már előbb is, mikor szét akarta választani a jegyespárt és a bajor nászjegyzményt sürgette. Hiába hódol az udvar, ha a nép nem akar asszonykirályt! Ám ezeket a rebellis gondolatokat elhessegette, mert hűséges szolga volt.

A tanácskozás úgy folyt le, amilyennek ígérkezett. Az ujdonsült uralkodó azzal fogadta Bartensteint, hogy

férjét, Ferencet uralkodótársának óhajtja tekinteni s felszólította az öreg urat, hogy ebben az értelemben fogalmazza meg a trónváltozást bejelentő proklamációt. Bartenstein alázatosan megjegyezte, hogy nem tartja keresztülvihetőnek úrnője akaratát. Mire kitört a zivatar.

Átkozott balsors, hogy állandóan szembekerül a császárlány akaratával s még hozzá mindig a legérzékenyebb ponton, a nagyherceg körül. Mivel győzze meg a férjébe fülleg szerelmes s személyére kényesen érzékeny Teréziát, hogy a birodalom érdekében ellenkezik? Mintha nem tudná, hogy a herceg a szerencsétlen aldunai hadjáratban visszavonhatatlanul lejárta magát? A legjobb, ha nem is mutatkozik nyilvánosan. Mondja nyíltan és gorombán a császárlány szemébe, hogy a herceg népszerűtlensége már reá is árnyékot vetett s olyan odakünn a közhangulat, hogy a bajor választónak csak meg kell jelenie, hogy a nép lelkesen éltesse és hódoljon neki?

— Alkotmányos nehézségei vannak a dolognak.

De az uralkodónő érzéketlen maradt.

— Azért vagy a miniszterem, hogy nyélbetüsd, amit akarok. Tüstént fogalmazd meg a deklarációt. Holnapra pedig hívd össze titkos tanácsomat.

Nem maradt más hátra, Bartensteinnak asztalhoz kellett ülnie, hogy a megfelelő floskulusokba foglalja úrnője dekrétumát.

Az első konferencia

Másnap, október 21-én összeült a hatszemélyes titkos tanács. Starhemberg Gundakár gróf kincstárnok, Bécs hős védelmezőjének, Starhemberg Rüdiger grófnak mostoha-fivére, Sinssendorf Fülöp gróf főkancellár, a titkos tanács elnöke, Königsberg gróf, a két Harrach fivér és természetesen Bartenstein — reszketőfejű aggastyánok, a málóféltben lévő barok veteránjai. Köhécselve, krákogva helyezkednek el a tanácskozó asztal körül, majd mintha rugóra járnának, felemelkednek. A szertartásmester jelenti a felvételeket.

A királynő elfoglalja helyét az asztalfőn, maga mellé inti Ferencet, néhány semmitmondó szóval üdvözli az egybegyűlteket, majd felkéri Bartensteint, olvassa fel a trónváltozást bejelentő proklamációt.

Bartenstein öregesen motyogó, színtelen hangon olvasni kezd:

„Női voltunkra való tekintettel elhatároztuk, hogy a kormányzás gondját megosztjuk szeretett férjünkkel, Ferenc herceg őfenséégével, akit magas származása, felülmulhatatlan személyi tulajdonságai s velünk való boldog házassága mindenképpen méltóvá tesz rá. Amivel nem mondunk le osztatlan egységet alkotó örökségünkhöz való jogunkról. Ha elhalálozásunk esetében kiskoru gyermekek maradnának utánunk, úgy a rájuk maradó országok és tartományok kormányzása apjukat és gyámjukat, szeretett férjünket terheli; abban az esetben pedig, ha elsőszülött fiu- vagy leányörökösünk halálunk pillanatában

már betöltötte tizennyolcadik évét s helyünkbe lép, kérjük, ne tévessze szem elől azt a gyermeki tiszteletet, amellyel apjának tartozik és ne jusson eszébe szeretett férjünknek szerepét és befolyását csökkenteni."

A körülményességében is meghatóan naiv proklamációt megdöbbenéssel hallgatta a titkos tanács. Aztán valamennyien hozzájárultak. Urnőjük most kifejtette uralkodói irányelveit. Előbb megemlékezett apjáról, kinek bölcs kormányzata utolérhetetlen mintaképül lebeg a szeme előtt. Nyomdokaiba kíván lépni, megtartja minisztereit. Szeretettel kér mindenkit arra, maradjon a helyén s teljesítse odaadással, amivel az uralkodóháznak és a birodalomnak tartozik.

Most esett le másodszor az álla Bartensteinnek a csodálkozástól. A vénnek ellágyult arc kifejezéssel hallgatták a császárlány szavait. Milyen megnyerő tud lenni ez az indulatos nő, ha akar! De nem maradt rá ideje, hogy ezen a jelenségen tündődjék, mert úrnője most felolvastatta vele a másik dekrétumot, melyben közzéteszi, hogy „Magyarország és Csehország királynője és az osztrák örökös tartományok főhercegnője" címen uralkodik.

Aztán jött a harmadik meglepetés. A királyi deklaráció nem azt a hatást váltotta ki, amitől Bartenstein tartott, hanem az ellenkezőjét. Az érzelgős bécsi polgároknak kiválóan tetszett a hitvesi ragaszkodás megható dokumentuma. A nagyherceg népszerűsége emelkedett. A feleség megnyerte az első csatát.

A külföldi hatalmakkal a császári ház akkreditált követi közölték a trónváltozást. A diplomáciai érintkezés hagyománya szerint az uralkodók, ugyancsak akkreditált követeik útján közölték Béccsel megnyugvásukat, vagy tiltakozásukat. De előállhat e diplomáciai aktus lebonyolításában egy harmadik eset is. Ez az, mikor a válasz késedelmeskedik.

A házitörvényt garantáló hatalmak tudomásul vették a trónváltozást. Elsőnek a fiatal porosz király. Csak XV. Lajos kormánya hallgatott. A bajor követ természetesen, alig hogy kézhez kapta a proklamációt, megjelent a titkos tanács előtt és bejelentette, hogy uralkodója nem ismeri el Mária Teréziát, trónralépése ellen erőlyesen

tiltakozik s minden követ meg fog mozgatni, hogy érvényesítse a ferdinándusi végrendeletekre alapozott igényeit. És másnap elhagyta a fővárost.

A titkos tanács hidegvérrel fogadta tiltakozását. Amíg a bajor a ferdinándi végrendeletekre hivatkozik csak, megsütheti az igényeit. Ha a francia király állja — s kénytelen állni — amire kötelezte magát, nevezetesen hogy ha kell, akár fegyveres erővel is érvényesíti „*contra quoscumque*“ a császár végakarátát, akkor a bajor hiába okvetetlenkedik. Márpedig Fleury, a francia király főminisztere, már megnyugtatta szóbelileg a trónváltozás tudomásulvételét sürgető osztrák követet, hogy történjék bármi, a francia király lelkiismeretesen teljesíteni fogja, amire a császárral kötött szerződése kötelezi. A trónváltozás tudomásulvétele egyszerűen azért késlekedik, mert a királyi kancelláriának kétségei vannak a választlevélben használandó formulák körül, miután ez az első eset, hogy a Habsburgok trónjára asszony kerül.

Utána bekérte magához a bajor követet, türelmesen meghallgatta a ferdinándusi végrendeletekre vonatkozó bonyolult fejtegetéseit, majd sajnálkozva megmagyarázta neki, hogy Franciaország mint szavatoló hatalom, nem támogathatja örökségigényeinek érvényesítésére irányuló törekvéseiben, ellenben a császárválasztásnál annál hatóságosabban számíthat a francia kormány erkölcsi és anyagi támogatására és hiszen végre is ez a lényeges. Franciaország hűségese marad hagyományos politikájához s teljes presztízsét latbaveti, hogy a Habsburgokat elüsse a császári koronától s a méltóságban közvetlenül utána következő katolikus uralkodóháznak, a Wittelsbachoknak juttassa azt.

A bibornoknak tiszta volt a lelkiismerete. Állta, amire kötelezte magát és megnyugtatta méltatlankodó szövegesét.

A kéretlen barát

Mi történt ezalatt Potsdamban? Bécs megdöbbenve hallja, hogy a porosz király fegyverkezik. Ki ellen? Egyelőre Frigyes sem tudja. De mindenesetre fegyverkezik, mert háborúra van szüksége, hogy kielégítse becsvágyát, hogy beírja nevét a történelembe. Már trónörökös korában az volt a meggyőződése, hogy a császár halála viharos eseményeket fog maga után vonni; a Habsburg örökség vetélkedő hatalmak prédája lesz. Miután bizonyosra vette a felfordulást, eltökölte magában, hogy fel fogja használni a kínálkozó lehetőségeket s mihelyt hírért vette a császár halálának, mozgósított. Míg a többi hatalmak tanakodtak, ő már fegyveres készenlétben állt. A következőképpen számított: fel fogja ajánlani segítségét — a régóta áhitott Szilézia ellenében — a szorongatott Teréziának. Ha igénybe veszi, elérte célját; ha visszautasítja, ellenségeivel szövethet. S hogy a zsákmányt előre biztosítsa, elhatározta, hogy megszállja Sziléziát.

Hideg számítás diktálta elhatározását. Tudta, hogy a gyors elhatározás fél-győzelem. Érzelmi szempontok nem zavarták. Mindenesetre szivesebben egyezkedett volna Mária Teréziával, mint ellenfeleivel, mert ellenkező esetben a franciákkal kellene szövethetnie s Frigyes, bármi nagyra tartotta a francia irodalmat, a franciákat nem sokra becsülte.

Bécsben előbb vállvonogatva mosolyogtak a porosz háborús készülődésekről keringő híreken. Alaptalan mendemondák ezek. A porosz király a legfigyelmesebb, a leg-

kedvesebb rokon, ki minden alkalmat megragad, hogy kimutassa a nagyherceg iránti baráti érzületét. Az imént hagyta el a Burgot a porosz követ; tapintatosan értésére adta az uralkodópárnak, hogy amennyiben a császárválasztási kampány olyan kiadásokkal terhelné őket, amikre pillanatnyilag nincs fedezetük, királya készséggel áll szolgálatukra. „Öfelsége irányunkban való jósága megható“, felelte a nagyherceg a követnek. „Soha nem fogjuk elfelejteni lekötelező ajánlatát.“ Mária Teréziát is meghatotta a fiatal király gondoskodása, bár a kölcsönt természetesen nem vette igénybe. Ehelyett arra kérte a porosz királyt, érvényesítse befolyását ura császárráválasztása érdekében. Ezért haláláig hálás lesz neki.

Bartenstein kevésbé volt gyanutlan. „Jobban szerettem volna, ha erélyesen dementálta volna, hogy mozgósítanak“ morogta. „Párisi követünk szerint Versaillesban azt beszélik, hogy a porosz király Ferenc nagyherceg felkérésére fegyverkezik, hogy megelőzze a bajor részről várható támadást“. Az uralkodópár értetlenül hallgatja referátumait. A nagyherceg felkérésére? Megelőzni a bajor részéről várható támadást? De hiszen a bajor, akármenyire duzzog is, nem gondol, mert nem is gondolhat arra, hogy ujjathuzzon a birodalommal és a birodalom egységét szavatoló hatalmakkal, ha csak nem érzi a franciákat a háta mögött. „Nem, a franciák nem támogatják“ mondja Bartenstein. Hát akkor ki ellen fegyverkezik a porosz király? „Nyilvánvaló, hogy alattomos dologra készül“ szegezi le Bartenstein. „Kéretlen kiállásával ki akarja élezeni a szituációt“.

S hogy tisztán lásson a dologban, Potsdamba küld egy diplomatát, tudja ki, mire készül Frigyes. A rendkívüli meghatalmazott — Botta d'Adorno márki — átutazik Szilézián, átlépi a porosz határt, ám a határon túl már csak kerülővel, mellékutakon folytathatja útját Potsdam felé. Az országutakon porosz gyalogság, lovasság, tűzérség, trén nyomul Szilézia irányában előre.

A márki akár vissza is fordulhatna. De folytatja útját s Potsdamba érkezve kihallgatásra jelentkezik Frigyesnél. „Mi jót hozott?“ kérdi a király. A márki átadja az uralkodópár rokoni üdvözetét, majd, hogy a tárgyra térjen, a következőket mondja: „Hintóm több ízben elakadt. Az országutak az unalmas őszi esőzések ellenére szokatlanul

forgalmasak. „Ne tulajdonítson túlzott jelentőséget a láttaknak“ feleli a király. „Főudvarmesterem, Gotter gróf már Bécsbe utazott, hogy tisztázza a királynővel a helyzetet.“ S már biccent is, a kihallgatás véget ért. Ugy folyt le, ahogy a helyzethez illett.

A márki sorra látogatta a porosz udvarnál akkreditált követeket. Azok valamennyien tudták, hogy a porosz királynál volt audiencián, sőt az sem volt titok előttük, miről tárgyalt a porosz királlyal. „Nos, megegyeztek?“ kérdi tőle a francia követ. „Miben?“ csodálkozik a márki. A francia fölényesen csippent a szemével. „Szilézia árán.“ A márki elképedve tiltakozik. „Szó sem volt ilyenről közöttünk.“ „Ugyan, ugyan“ fölényeskedik a francia követ. „Mindenről informálva vagyunk. A porosz király, aki egyben választófejedelem, kötelezte magát, hogy a nagyhercegre adja a szavazatát. Önök ezért odaigérték neki — részben, de lehet, hogy egészben — Sziléziát.“ „Semmit sem ígértünk oda neki“ fakad ki a márki. „Ha a porosz király megszállja Sziléziát, ki fogjuk üzni onnan.“ „Brávó“ mondta gúnyosan a francia. „Most elárulta magát. Önök tehát ellenállást fognak színlelni, ez a megállapodás.“ „Nem értem“ hüledezik a márki. „Mit óhajt e feltevésével inszINUÁlni?“ „Napnál világosabb. Önök császárrá kívánják koronáztatni a nagyherceget és ezért minden áldozatra hajlandók. Miután azonban nyíltan mégsem kótyavetyélhetik el tartományaikat, hát kieszelték azt a komédiát, hogy a porosz király csak szállja meg Sziléziát, önök tessék-lássék módon védekeznek majd egy darabig, s aztán, mit tehetnek egyebet, belenyugosznak. Mes compliments.“

Hiába fogadkozik a márki, a francia követ annyira meg van győződve feltevésének helyességéről, hogy hivatalosan jelenti Versaillesnak: „Botta márki megérkezett“ írja december 3-án „s felháborodással, vagy színlelt felháborodással nyilatkozik a Szilézia ellen irányuló készülődésekről. Tagadja, hogy a nagyherceg és a király összejátszanak.“ December 6-án: „Botta ismét kihallgatáson volt a porosz királynál. A király kijelentette neki, hogy minden erejével támogatni fogja Mária Teréziát. Botta hebeg-hápop. Nem tudja, mit gondoljon a királyról.“ Végül 10-én: „Botta haját tépi dühében. Ha komédiázik, kiváló komédiás.“ 10-én tudniillik a király kertelés

nélkül közölte vele, hogy megkezdí a hadműveleteket. „Tettemben semmiféle ellenséges érzület nem vezet, még csak nem is régi, bár elévülhetetlen igényeimet akarom érvényesíteni Sziléziára, hanem azért állok ki, hogy megvédjem a királynét ellenségeivel szemben és kiverekedjem a nagyhercegnek a császári koronát.“ „Legyen szabad megjegyeznem, felség“, feleli a márkí, „hogy nekünk csak egy ellenségünk van, a bajor választó, aki sokkal óvatosabb, semhogy ujjat merne húzni velünk. A királynét eddig senki sem háborgatta birtokaiban. Legyen róla meggyőződve felséged, bárki támadja meg, emberére fog bennünk találni.“ „Ám legyen“ mondta a király. Három nap múlva álarcosbált adott potsdami palotájában, vendégeivel lekötelezően szeretetreméltó és szíves volt, éjféltájban aztán maga köré gyűjtötte bizalmasait s közölte velük, hogy hajnalban leutazik a főhadiszállásra és megkezdí a hadműveleteket. A porosz hadsereg december 15-én átlépte-a határt.

A királyné tiltakozik

Mária Terézia — aki a márkai közlései alapján végre tiszta képet kapott a helyzetről — tombolt felháborodásában. Arról az oldalról törtek rá, ahonnan legkevésbé várta. Heteken át hitegették, bolonddá tartották. Ó, hogy gyűlölte a sötét, képmutató eselszövőt! Az volt a benyomása, hogy Frigyes szándékosan tette csúffá s most kajánul a markába nevet! Gyűlölte, mint valami elvetemült utcakölyköt, aki visszaélt bizalmával, jóhiszeműségével; fuldokolva gyűlölte, csillapíthatatlan indulattal, az asszonyok hisztérikus gyűlöletével. Fogadni sem akarta követét. Bartenstein maga is ajánlatosabbnak tartotta, ha az indulatos királynő helyett a nagyherceg tárgyal a porosz király bizalmasával. Mária Terézia előbb erről sem akart hallani. Végül megígértette a nagyherceggel, hogy hajlíthatatlan marad s minden egyezkedő ajánlatot visszautasít.

Igy történt. A herceg, akinek még a királynőnél is több oka volt rá, hogy megbántva érezze magát, megközelíthetetlen göggel hallgatta a rendkívüli meghatalmazott közléseit.

„Ausztria boldogulását hozom, felség“ kezdte ünnepelesen a porosz követ „és hozom a császári koronát. Uralkodom, a porosz király, készséggel áll a királynő rendelkezésére kincstárával és hadseregével. Szolgálati jutalmául s kárpótlásul a kockázatért, melynek kiteszi magát, igényt tart Sziléziára.“ S látva a nagyherceg arcán a meghökkenést, keményebben folytatta: „Kevesebbről

szó sem lehet. A király kifejezetten Sziléziára tart igényt. Akarja és birtokába tudja venni, ha akarja.“

„A királynőnek“ felelte Ferenc hűvösen „nem áll sem jogában, sem hatalmában akárcsak egy lánc földet is elkötyavetyélni abból a birodalomból, amely osztatlanul szállt rá s amelynek egészben kell maradnia. A királynő helyzete távolról sem olyan szorongatott, hogy minden áron egyezkednie kellene ellenségeivel. A porosz király árthat nekünk, de eljárásával önmagának árt a legtöbbet.“ „Ha ez a válasz“ feleli a követ, „akkor elvégeztem a feladatomat és visszatérhetek uralkodómhoz.“

Pillanatnyi szünet.

„Bevonult már a király Sziléziába?“ kérdi a nagyherceg.

„Azt hiszem, igen.“

„Siessen hát vissza uralkodójához és mondja meg neki, hogy addig, amíg porosz katonák táboroznak Szilézia földjén, egyességről szó sem lehet. Ehhez a magam részéről csak azt tehetem hozzá, hogy nem a császári koronáért, de a világ minden kincséért sem vagyok hajlandó a királynő jogaiból és birtokaiból engedni.“

Gotter nem volt elkészülve ilyen határozott visszautasításra.

„Nem lehet kívánni a királytól“ mondta most már szerényebben, „hogy szégyenszemre visszarendelje csapatait.“

„Aki olyan cselekedetbe kezdett, mely mindenkit felháborít, az csak úgy nyerheti vissza becsületét, ha jóváteszi, amit hibázott. Ha a királynak ürügyre van szüksége, hogy csapatait visszahívja, hivatkozzék arra, hogy a bajor támadás megelőzésére vonult be Sziléziába, de közben kiderült, hogy e részről a királynőt nem fenyegeti közvetlen veszély.“

A nagyherceg eltökélt magatartása gondolkodóba ejtette a követet. Kijelentette, hogy közölni fogja a hallottakat uralkodójával. Amilyen önérzetesen állt a nagyherceg elé, olyan zavarodottan távozott. Hálátlan szerepet kellett alakítania. Úgy érezte magát, mint egy útszéli haramia, aki ártatlan emberek halántékára illeszti pisztolyát.

„Nemzetközi bonyodalom“ gondolta kesernyésen, mikor az angol követtel társalgott s az figyelmeztette az indokolatlan provokáció következményeire. — Hiszen Fri-

gyes éppen azt akarja kirobbantani! „Ön nem ismeri az én királyomat, Sir.“ mondta az angol követnek. „Ő ki-mondhatatlanul makacs és elbizakodott.“

Ha maga a követ is helytelenítette — négy szemközt, bizalmasan — uralkodója elhatározását, elképzelhetjük, milyen felháborodást váltott ki Európa közvéleményéből a sziléziai betörés! Érdekeltek és semlegeseek a legsúlyosabban elítélték Frigyes önkényeskedését.

A helyzet előzményeiben és következményeiben emlékeztet arra a konfliktusra, amelyet Mussolini idézett fel napjainkban, mikor megszállta Abessziniát. A vezető hatalmaknak a tizenennyolcadik század derekán sikerült annyira-mennyire stabilizálni Európa állapotát. Ezt a stabilizációt borította fel a porosz király, amikor önhatalmúlag megszállta Sziléziát. Eljárása szerződésszegés volt, hiszen szavatolta a Pragmaticát s maga után kellett, hogy vonja a szavatoló hatalmak megtorló lépéseit, akik VI. Károly császárral szemben kötelességet vállaltak, hogy minden támadással szemben — *contra quoscumque* — biztosítják öröksége egybenmaradását.

Egy népszövetségi tag a népszövetség — egy szavatoló hatalom a többi szavatoló hatalom ellen — ez volt a helyzet. Anglia akkor is azonnal a megtámadott pártjára állt és szankciókat sürgetett. Franciaország, akár csak a Laval-kormány, ingadozott. Ha a két nagy hatalom, a szárazföldi és a tengeri, közös megegyezés alapján felszólítja a porosz királyt, hogy haladéktalanul vonja ki Sziléziából csapatait, talán el lehetett volna kerülni a további bonyódalmakat. Csakhogy Anglia és Franciaország, ha nyíltan még nem is, alattomban annál szenvedélyesebben készült az egymással való leszámolásra. Kereskedelmi versenyük realisabb volt, mint a Franciaország és Ausztria közötti már csak hagyományon alapuló vetélkedés. Így hát, amikor Anglia sikra szállt Ausztria mellett, már el is tántorította Ausztriától Franciaországot. Forma szerint azonban nem Anglia tüntető szimpátiája fordította Ausztria ellen Franciaországot, hanem mégis csak a francia külpolitika idejétmúlt irányvonala. Richelieu kora óta minden francia vezető politikus a Habsburg-birodalom tekintélyének csorbitására törekedett. Ez létérdeke volt Franciaországnak, amíg a nap nem szállt alá a Habsburgok birodalmaiban. De mióta a Habs-

burgok elvesztették Spanyolországot, már nem jelentettek Franciaország számára szorongató veszélyt. Mindegy: a francia külpolitika még mindig a régi mederben tevékenykedett, hagyományból, rutinból. Ez a Habsburgok irányában való hagyományos gyűlölködés munkálkodott tudtán kívül Fleuryben is, mikor eleget kellett volna tennie kötelezettségeinek. Franciaország a házitörvény szavatolásával megfogadta, hogy nem hagyja VI. Károly leányát birtokaiban háborítani: így jutott Lotharingiához. E megállapodás hatálytalanította a bajor választónak tett régebbi ígéreteket, legalább is kényelmetlen helyzetbe hozta Fleuryt. A bajor igényeit nem támogathatta nyíltan, leplezetlenül; arra azonban el volt tökéelve, hogy elragadjja a császári koronát a Habsburgok elől, márcsak azért is, mivel attól kellett tartania, hogy a nagyherceg nem tud beletörődni Lotharingia elvesztésébe s mihelyt császárrá lesz, a birodalom egész erejét arra fogja fordítani, hogy visszaintrikálja, vagy visszaharcolja Franciaországtól a kényszerűségből átengedett tartományt.

Frigyes önkényeskedő eljárása teljesen összegubancolta a már amúgy is eléggé zavaros szituációt. A bibornok diplomata volt; Frigyes cselekedett; megzavarta az egymásnak ellentmondó s ezért egymást annyira-mennyire egyensúlyban tartó kölcsönös elkötelezettségek mocsaras állagát, kikényszerítette a határozott állásfoglalást. Fleurynek attól kellett tartania, hogy ha ellene fordul, Frigyes megegyezik Ausztriával és Angliával, császárrá koronáztatják a nagyherceget és térdre kényszerítik Franciáról. Ez az eshetőség nyugtalanította a bibornokot, mikor Wasner bécsi osztrák követ megsürgette a trónváltás még mindig késlekedő tudomásulvételét. A bibornok kijelentette a követnek, hogy a válaszlevél elkészült, s a következő mélabús kijelentéssel bocsátotta el: „Ó, ha tudná, uram, milyen nehéz helyzetben vagyok. Higgye meg, elmondhatom az Írással: *sum in medio pravae et perversae nationis* (elvetemült, velejéig romlott nemzet kezébe estem).“

Mit jelent ez a homályos kifakadás? Azt, hogy a bibornok kénytelen volt egyességet kötni a porosz királlyal, vagyis megfogadták, hogy egyesített befolyásukkal a bajor választónak szerzik meg a császári koronát. Franciaország túri, hogy Poroszország birtokába vegye Sziléziá-

nak ama területeit, amelyek régebbi igényei alapján állítólag megilletik, viszont a porosz király sem kifogásolja, ha Bajorország is megkísérli érvényesíteni a Habsburg-örökségre vonatkozó jogait.

Fleury természetesen hallgatott erről a megállapodásról, amelyet kelletlenül, csak a porosz király sürgetésére írt alá. Magában, lelke mélyén helytelenítette Frigyes mohó, fiatalos okvetetlenkedését. Dehát tényekkel állt szemben; számolnia kellett velük.

Franciaország tétovázó magatartása nyugtalanítani kezdte Mária Teréziát. Most döntő lépésre határozta el magát. Sajátkezű levelet írt Fleurynek, nem a miniszternek, hanem az aggastyánnak, nem a diplomatának, hanem az egyházfejedelemnek, felpanaszolva a porosz király kétszínűségét és hitszegését, elébe tárva kétségbeejtő helyzetét. Úgy írt, mintha apjának öntené ki szívét és esdekelve kérte, álljon melléje.

A bibornok hosszan, kényszeredetten válaszolt. Elítéli — úgymond — a porosz király eljárását, dehát az egész világ tudta, hogy fegyverkezik s mivel Ausztria nem tett megfelelő ellenintézkedéseket, neki is az volt a benyomása, mint mindenkinek, hogy készülődései nem Ausztria ellen irányulnak. Most már nem lehet egyebet tenni, mint egyezkedni vele. „Mélységesen hálás vagyok fenségednek irányomban tanúsított bizalmáért és érzelmeiért. Akiknek alkalmuk volt fenséged közelébe jutni, — hízkeledik — oly elragadtatással nyilatkoznak fenséged fenkölt lelkületéről és megnyerő személyi tulajdonságairól, hogy már csak ezért is biztosra veszem, hogy a Mindenható támogatni fogja fenségedet törekvéseiben. Tudom és megértem, hogy fenségednek nemcsak érdeke, de szívbeli kívánsága, hogy fenséges férje, a nagyherceg, császárrá koronáztassék. Ám a francia királynak nincs ehhez szava s legyen szabad egyúttal azt is megjegyeznem, hogy a fennforgó körülmények közepette az sem egészen világos előttünk, vajjon érdekében áll-e Franciaországnak, hogy Fenséged férje megkoronáztassék. Fenségednek sok híve van a választófejedelmek között, akik ellenséges érzülettel vannak irányunkban. Akármennyire Fenségeddel érzünk szívünkben, védekeznünk kell ellenük. Fenséged bizonyára meg fogja érteni, hogy elsősorban saját biztonságunkat kell szem előtt tartanunk. Ami

a házitörvény szavatolását illeti, királyom mindezideig lojálisan eleget tett az abból reáháramló kötelességeknek. Belátom, hogy a nagyherceg nagy áldozatot hozott, amikor lemondott öröklött tulajdonáról. Ám a legnagyobb árat kapta érte, amit kaphatott: elnyerte Fenséged kezét!“

Frigyés Sziléziában

Nem lehetett kétség: Franciaország elejtette Ausztriát. Frigyés, a hitszegő, már benn ül Sziléziában, egymás után foglalja el a sziléziai városokat, már Boroszló is a kezébe esett, Glatz, Glogau, Brieg és Neisse kivételével az egész tartomány behódolt neki. A betörés olyan készületlenül érte a tartományt, hogy ellenállásra gondolni sem lehetett. Voltaire, ki most éli a porosz királlyal barátságuk mézesheteit, friss versekben magasztalja az ellenállhatatlan uralkodót, kit a nép szerinte ujjongva ünnepel.

Sitôt que Frederic parut
Dans la Silésie étonnée,
Vers lui tout un peuple accourut
En bénissant sa destinée.

(Alig jelent meg Frigyés az álmélkodó Sziléziában, a nép özönlött feléje, áldva jósorsát.)

Ami persze költői túlzás. Ha a városi testületek, polgármesterükkel élükön, kényszeredetten lelkes szónoklatokkal ünnepelték is a porosz királyt, a tartomány érületében hűséges maradt az osztrák uralkodóházhoz. Behódoltak, mert lehetetlen volt a meglepetéssel szemben védekezniök, de esengve várták a felszabadító osztrák hadsereget. Ami azonban aggasztóan késedelmeskedett. A királynő trónralépése után szabadelábra helyeztette férje nevelőjét, a törökök elleni hadjáratban súlyosan kompromittált Neipperg tábornokot; s megbízta a sziléziai fel-

mentő hadsereg megszervezésével és vezényletével. Neipperg azonban egyelőre Bécsben maradt. A hirtelenében Sziléziába irányított lovascsapatok elszórtan, önálló vezénylet alatt nyugtalanították Frigvest. Akinek rövidesen módjában volt megállapítani, hogy a sikeresen végrehajtott megszállás dacára ellenséges területen tartózkodik. A színleg behódolt sziléziaiak összejátszottak a portyázó lovascsapatokkal, értesítették őket a poroszok hadmozdulatairól. Az osztrák kémszervezet olyan kifogástalanul működött, hogy e portyázó csapatoknak kis híján sikerült foglyul ejteniök a gyanútlanul ide-odautazgató királyt. Lentulus tábornagnak, a még mindig Bécsben tartózkodó Neipperg tábornagy helyettesének tudomására jutott, hogy a porosz király február 27-én átmegy Frankensteinből Warthába. A tábornagy továbbadta értesülését, bár az téves volt. A király már előző nap Warthába érkezett. A Frankenstein és Wartha között húzódó erdőségben elbújtatott hatvan huszár csak annyit tudott, hogy két előkelő urat kell meglesniök. Rövidesen hatlovas hintó tűnt fel az országúton, két előkelő külsejű úrral, kik a királyhoz készültek Warthába. A huszárok körülfogták a kocsit és lekaszabolták a két urat. Kevéssel utóbb porosz lovascsapat helyezkedett el az út két oldalán. Azért rendelték őket oda, hogy a király útját fedezzék, aki visszafelé készült Warthából. A huszárok Komáromy kapitány vezényszavára kirentették az erdőből és megtámadták a porosz lovasokat. Tizenhat fogollyal és harmincegy lóval tértek vissza állomáshelyükre, de elszarlasztották a porosz királyt.

Frigyes magán kívül volt felháborodásában, mikor megtudta, hogy majdnem kelepcébe esett. Azt híresztelte, hogy a nagyherceg orgyilkosokat fogadott fel, kik az udvar jelenlétében tettek esküt neki, hogy élve-halva kézrekerítik a porosz királyt. Széleskörű vizsgálatot rendelt el, őrizetbe vétette Sinsendorfot, Boroszló hercegérsekét, az osztrák államminiszter fivérét. Felháborodásában a következő levelet írta Danckelmann bárónak, mainzi miniszterének:

„Orgyilkosok lesnek rám, amerre csak fordulok. Két ízben kis híján foglyul ejtettek. Amennyiben élve kerítenének kézre, fejjel játszol, ha teljesíted parancsaimat. Mihelyt tudomásodra jut, hogy ellenségeim kezébe

estem, csak a fivérem utasításait kövesd és egy lépést se tégy kiszabadításom érdekében. Folytassátok erélyesen, amit elkezdünk. Király csak addig vagyok, amíg szabadságommal rendelkezem. Ha megölnek, égessetek el és hamvaimat szállítsátok rheinsbergi kastélyomba.“

A király hisztérikusan áhitozik a história babéraitra, a királyasszony pedig hisztérikusan megátalkodott: így hát elkerülhetetlen a háború. Jobbról-balról szorongatják, kössön békét Frigyessel, de minden közvetítő indítványt visszautasít. Addig szóba sem hajlandó állni Frigyessel, amíg az nem kér tőle ünnepélyesen bocsánatot. Olyan affront érte, hajtogatja, amelyre nincs példa a történelemben. Ferenc hüledezve hallgatja kifakadásait. Végre is a császári korona előbbrevaló Sziléziánál! Milyen lelki harcába került neki annakidején lemondani Lotharingiáról! S most hitvese Szilézia miatt kockára tesz mindent! Mária Teréziát nem lehet észre téríteni. Sértett hiúságában süketen, vakon vezetteti magát indulataitól. Nem is szabad izgatni, hiszen gyermeket vár. Talán állapota okozza ingerültségét s a szülés után megcsillapodik. Negyed ízben néz anyai örömek elé. Három kislánya közül kettőt már eltemetett. Mélységes áhitattal könyörög védőszentjéhez, Józsefhez, fiúgyermekért. És a szent meghallgatja. Március 13-án éjjel két órakor megszületik a várva-várt férfiörökös. A királynő boldogságtól könnyezve szorítja keblére. A szent iránti hálából József névre keresztelik.

Neipperg időközben átvette a Sziléziába dirigált csapatok vezényletét és április 10-én megütközik Mollwitznál a porosz királlyal. A magyar huszárok félelmetes erejű lovasattakja menekülésre készíti a porosz királyt, aki már elveszettnek hiszi a csatát, úgyannyira, hogy meg sem várja kimenetelét, hanem csekély kísérettel Oppeln felé lovagol, hogy biztonságba helyezze magát. Már feltűnedeznek a városka tornyai, amikor a mezőn szorgoskodó parasztok figyelmeztetik a kis csapatot, hogy Oppelnt megszállták az osztrákok. A király visszafordul s egy elhagyott malomban tölti az éjszakát. Ott tudja meg másnap hajnalban, hogy megnyerte a csatát.

Neipperg kétségbeesésében föbe akarja löni magát. „Boldogtalan csillag alatt születtem“ írja jelentésében „akármilyen fogok, nem sikerül. Kérem felségedet, mentesen fel s állítson szerencsésebb kezű hadvezért a sziléziai hadsereg élére.“ De a vereség sem halványíthatta el a ma-

gyar huszárok tündöklő hóstetteit: megfutamították a porosz királyt, kézrekerítették a berlini tudományos akadémia elnökét, Maupertuist, a lappföldi utazót, aki követte királyát a csatatérre s addig csetlett-botlott ott jámbor lován, amíg a huszárok nagy gaudiumára lova az ellenség közé szaladt vele. Mária Terézia értesítette a porosz királyt Maupertuis elfogatásáról és felajánlotta neki szabadlábrahelyezését, ha a király kiadja érte Boroszló hercegecskét. „Készséggel“ izente vissza a király. „Mindig szívesen adok egy bibornokot egy matematikusért.“

Sürgősen helyre kellett ütni a mollwitzi vereséget. Ehhez természetesen fel kellett volna frissíteni előbb a dezorganizált sziléziai ármádiát. De a királyné vén tanácsosai kockázatosnak tartották igénybe venni a nem német tartományokban állomásozó reguláris csapatokat. Különösen a magyarországiakat. A szatmári békeszerző, a királyasszony atyai tanácsadója azonban visszautasította a haditanácsban az óvatosság köntösébe bújtatott gyanúsításokat, biztosította a haditanácsot a magyar nép gavalériájáról. „Nemzetem sokkal önérzetesebb“ mondotta „semhogy kihasználná a királynő szorongatott helyzetét. Akárhogy buzgólkodnak nálunk is, mint mindenütt, a felbérelt bújtogatók, a magyar nemzet nemcsak kitart királya mellett, de a legmesszebbmenő áldozatokra is hajlandó, mihelyt a királynő megkoronáztatja magát és megerősíti a nemzet szabadságait. Ahogy ez megtörtént, teljes bizalommal fegyverbe szólíthatja a magyar nemesi bandériumokat.“ Ő nevével és becsületével felel hűségükért.

Pálffy csak megismételte a haditanácsban, amire mint magánszemély többször sürgette a királynőt: hogy hívja össze az országgyűlést és koronáztassa meg magát. Mert amíg Szent István koronája nincs a fején, addig Magyarország nem ismeri el törvényes uralkodójának.

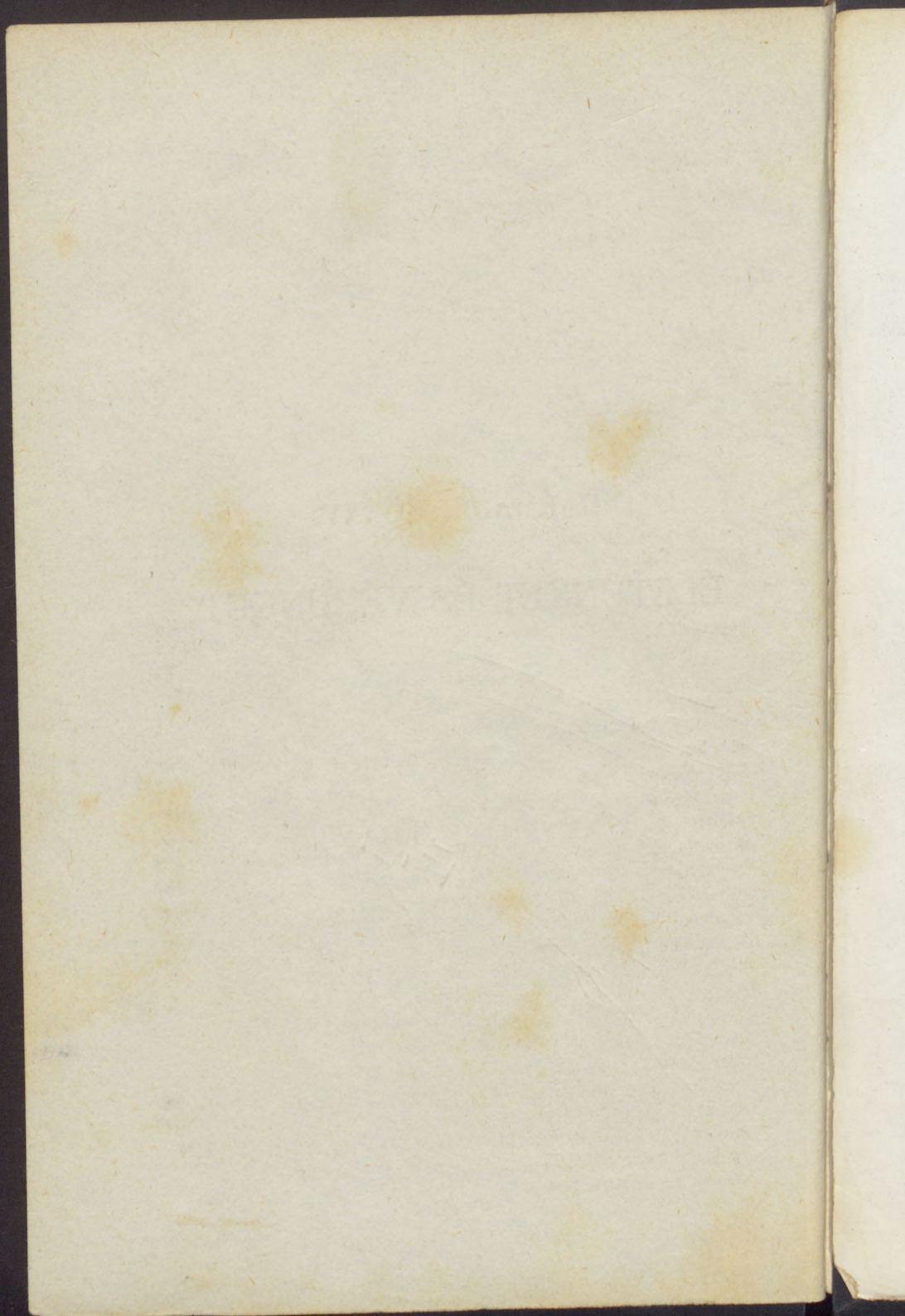
A királynő kész volt rá eleget tenni a felszólításnak; csak hiúságból késleltette a rendek összehívását. Túl akart esni a lebetegedésén, vissza akarta nyerni alakját a koronázáshoz. Most, a könnyű és szerencsés szülés után, megifjodva, megszépülve, bája megnyerő vértetében készült a pozsonyi találkozásra. Január 21-én kimentek a megyékhez a meghívólevelek. A királynő május 18-ra Pozsonyba invitálta a követeket.

HARMADIK KÖNYV

ÉLETÜNKET ÉS VÉRÜNKET

MÁRIA TERÉZIA POZSONYBAN

HAJDU-IRÁR-ÉRTÉKESÍTŐ

A pozsonyi országgyűlés

A rendek vegyes érzelmekkel fogadták az országgyűlési meghívót. Huszonegy éve nem volt országgyűlés. Pálffy Miklós halála óta nem volt nádora a nemzetnek. Uralkodóváltásnak kellett bekövetkeznie, hogy Bécs összehívja a nemzet személyét és akaratát kiteljesítő testületeket. És most sem azért, hogy meghallgassa és orvosolja az ország sérelmeit, hanem, hogy helyeseljenek, hódoljanak, koronázzanak. Érthető hát, hogy az alsó tábla követei, az udvari körökkel semmiben sem közösködő vidéki táblabírák, nem a legjobb indulattal kerekedtek fel Pozsony felé.

A követküldés különben nem kavart fel az országban hevesebb indulatokat. Nem vetélkedtek pártok a mandátumért, követnek lenni tisztesség volt, nem hasznothajtó foglalkozás. Terhes, költséges tisztesség. Az alsó táblán minden kerület két személlyel képviseltette magát. Egyik rendszerint az alispán volt, a másik oly földesúr vagy táblabíró, aki kedvező vagyoni helyzete folytán megengedhette magának a Pozsonyba utazást. A korteskedést, „ha volt valami szelíd neme“, írja Salamon Ferenc, „nem azért folytatta a maga részére egyik-másik tekintetes úr, hogy követté válasszák, hanem hogy meg ne válasszák valahogy“, mert az asszonyt is fel kellett vinni Pozsonyba, meg ha voltak, nagybacska lányait is, hadd lássanak szegénykék egy kis világot, legyen nekik miről mesélni, ha hazakerülnek. S kivált, mikor a diétázás koronázást keretez körül, világra szóló színjátékot.

A kellő időre mindamellett minden megye felküldte a maga két követét, akik utasításukkal a zsebükben s hozzátartozóikkal a málháiktól görnyedő batárban, május elejére megérkeztek Pozsonyba.

Május 18-án reggel kilenc órakor kezdte meg a két tábla tanácskozásait. Az alsóházban Grassalkovics Antal királyi személynök üdvözölte az egybegyülteket, majd azt az indítványt tette, küldjön át a tábla tizenkét tagból álló küldöttséget a főrendek felköszöntésére. A követség megalakult s átment a külön ülésező felső táblához, ahol gróf Pálffy János országbíró elnökölt. A lojális aggastyán bensőségesen viszonzta az alsó tábla üdvözlését, megkérvén a küldöttséget, adja tudomására a diétának, hogy a királyasszony öfelsége semmit nem fog megtagadni, amit magyar alattvalói érett tanácskozás után elébe terjesztenek. Ezek után meg lehetett volna kezdeni a tanácskozásokat, ám a főrendek többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy az országgyűlés csak akkor tekinthető megnyitottnak, mikor a királynő Pozsonyba érkezik s közli előterjesztéseit a rendekkel. Mikor e felfogás az alsó tábla elé terjesztetett, az élelmes Grassalkovics azt indítványozta követársainak, hogy a kényszerű szünetelés ideje alatt magántermészetű bizalmas összejöveteleken írják össze a sérelmeket és kívánalmakat, ennek helyül szállását ajánlotta fel. Határozataikat kellő időben a Ház elé fogja terjeszteni.

Ám a dohogó követek tudták, hogy a minden hájjal megkent királyi személynök a diéta legkezeesebb, legpuhíthatóbb tagjaiból óhajtja a javaslatyszerkesztő bizottságot összeállítani, hogy a sérelmi okmány minél szelídebb legyen. Indítványát visszautasították. Az alsó tábla négy kerülete hárommá olvadt össze s mind a három külön-külön tanácskozott. Még hozzá elég viharosan. Végül azonban május 18-ára közmegegyezésre elkészült a koronázási diploma, a magyar nemzet jogainak és szabadságainak foglalata, melyre a királynőnek esküt kellett tennie. Miután a részben rendi, sok tekintetben azonban országos jelentőségű sérelmek orvoslását a királynő általánosságban kilátásba helyezte, azok részletes előterjesztését a koronázás utánra halasztotta az országgyűlés.

Mária Terézia Pozsonyban

Még a felirati tanácskozások megkezdése előtt küldöttség indult az egri püspök vezetésével Bécsbe, hogy felkérje a királynőt, szerencséltesse megjelenésével a rendeket. A királynő május 27-én délután öt órakor fogadta a követséget. A rendek tizenhét kocsin hajtattak be a Burg belső udvarába, a császár halála felett érzett gyászuk jeléül fekete mentében. A királynő másnapra ebédre invitálta az urakat. Az ebéd tizenkét órakor kezdődött és fél hét után ért véget. A királyasszony utasítására a főrangúakat összeültették a megyei és városi követekkel, kik közül egyik-másik egyszerű iparosember volt.

A követek június elsejéig tartózkodtak Bécsben, aztán, néhány mágnás kivételével, kiknek Bécsbenmaradását sokan helytelenítették, visszautaztak Pozsonyba. Most a királynőnek, kíséretének és minisztereinek elszállásolásáról kellett gondoskodni. Ez nem volt egyszerű dolog, mert a város kicsi volt és kevés szállóhellyel rendelkezett. Az udvari méltóságok elhelyezése a főlovászmester hatáskörébe tartozott. Ez leküldte Pozsonyba két megbízottját, akik összeírták az igényelhető lakásokat, szobákat, kamrákat és egyéb helyiségeket s szétosztották őket az udvari méltóságok között. Azonban ez sem ment simán. Sinsendorff miniszternek egy Jászi nevű nemesember házában jelöltek ki lakást. Midőn azonban a szállást szabaddá kellett volna tenni a miniszter számára, Jászi durván kiutasította házából a miniszter megbízottját, sőt rosszabbal is fenyegette azt, aki az ő nemesi házába be akar tolni. Ebből nagy konfliktus keletkezett. Az udvar a főlovász-

mestert ért sérelemért elégtételt követelt. Az ügy az alsó tábla elé került. Ez megbízta a személynököt, intse meg Jászit s figyelmeztesse, hogy ha tovább renitenskedik, az országgyűlés elé idézik. Grassalkovics ravaszabbul simította el az ügyet. Nem a háziurat vette elő, hanem a ház asszonyát és olyan ékesszólóan beszélt a lelkére, hogy a főlovászmester végül a kívátnál is nagyobb elégtételt kapott. Jásziék nemcsak az emeletet bocsátották a rendelkezésére, hanem egész házukat, amennyiben az országgyűlés idejére kiköltözködtek a lakásukból.

A város lázas izgalomban készült a koronázásra. A háztulajdonosok kitatarozták a házaikat, a városi tanács kijavíttatta a kövezetet, festett cölöpöket állíttatott fel az utcasarkokon és olajlámpákat rendelt Bécsben, hogy az utcák este is fényben usszanak. Aztán kijöttek a közrendészeti intézkedések. A tanács felülvizsgálta a türelmi engedélyeket. Azelőtt — a koronázás tartamára — a zsidóknak el kellett hagyniok Pozsonyt. Most csak azokat a zsidókat tolencolták el a városból, akiknek nem volt közbenjárójuk. A pozsonyi hitközségnek ugyanis maga az országbíró volt a patrónusa. Akiért szót emelt, maradhatott. És ügylátszik, túlságosan sok zsidót pártfogolt, amiből nem lett volna baj, ha egyben átköltöztette volna őket a várhegy aljából a város tulsó végébe. Ez azonban elmaradt s Mária Teréziának állandóan fintorgatnia kellett az orrát a kaftános, fürtöshajú zsidók láttán, mikor a várból a városba hajtatott.

Abban az irányban is történt intézkedés, hogy az uralkodónő és magas környezete biztonságban érezze magát Pozsonyban. Megnyugtatójukra Pálffy János gróf két megbízható német ezredet szállásolt a várba. A kanoniek a városra igazították az ágyúcsöveket. Az elővigyázatosság nem volt felesleges; amint az majd a későbbiekből kiderül.

Egyelőre persze nem volt szó ellenséges hangulatról az érkezők iránt. A város lelkesen készült a fogadtatásra. A boltosok, a vendéglősök, a cukrászok nagy forgalommal számoltak. Hozzávetőleg hússzezer személyt kellett elhelyezni, ellátni, akiken minden helybeli keresni akart. Minek folytán mindennek felment az ára; egy-egy bútorzatlan szobáért napi egy aranyat is elkértek a koronázási ünnepek hetében.

Mária Terézia semmit sem mulasztott el, hogy bevonulása mély benyomást tegyen Pozsonyra s mindjárt meg is hódítsa a nemzetet. Hajóit nemzetiszínűre festtette, matrózait zsinóros magyar ruhába bujtatta, a hajósor árbocain magyarcímeres lobogók lobogtak. A királyasszony május 19-én, uzsonnaidőben szállt hajóra kíséretével. A vezérhajó este tíz óra tájban ért Petronell alá. A királyasszony Abensberg gróf kastélyában töltötte az éjszakát.

Másnap küldöttség vonult ki Pozsonyból az országhatárra a királynő üdvözlésére. Mária Terézia a köpcsényi síkság felett emelkedő Kishegy várában ebédelt. Utána ezüsttel szőtt, apró, zöld virágokkal díszített fehér vigánóban, fején gyémántos pártával fogadta a küldöttséget. Vezetőjük, a kalocsai érsek latin beszéddel köszöntötte fel királyasszonyát. Mária Terézia latinul válaszolt. Köszöni a szíves invitációt és boldog, hogy mielőbb szeren-séltetheti a neki olyannyira kedves Magyarországot.

A kihallgatás után a követek átmentek a közeli Farkasfalvára, ahol kijelölt szállásaikon megebédeltek, ki-ki elköltvén, amit magával hozott. Három óra tájban felkerekedtek és kimentek a helységtől párszáz méternyire fekvő határba. Félöt felé dobpergés, trombitaharso-gás jelezte, hogy a királyasszony közeledik. A karok és rendek felállottak a sátor előtt. A királyasszony — lelkes vivátozás közepette — kiszállt férjével hintájából és bement a sátorba. A rendek utánuk tolultak. Bent az esztergomi érsek köszöntötte fel a királynőt, aki állva hallgatta végig a nem túlságosan hosszú orációt. A rendek kézsókra járultak elébe. Mikor ez is megtörtént, a királyasszony elhagyta a sátrat és hintájába ült. Ebben a pillanatban eldőrdültek a pozsonyi ágyúk üdvölvései. A papok előresiettek, hogy ornátusban fogad hassák a királyasszonyt a várkápolnában. A többiek is felkészül-dtek s közrevéve a királyasszony testőreit és római győzelmi szekér alakú aranyhintáját, a nagyobbbrészt hat-olvas hintókból álló díszmenet elindult Pozsony felé.

A bécsi kapunál a város kapitánya átadta a király-asszonynak Pozsony kulcsait. Mária Terézia megérintette őket ujjahegyével s ezzel jelképesen birtokába vette Pozsonyt. Ágyúk dörögtek, harangok zúgtak. A menet elvonult a városi őrség sorfala között a kíváncsiaktól feketéllő Szent Mihály utcán. Az ablakokban fej fej mel-

lett szorongott, még a háztetőket is feltörték, hogy minél többen élvezhessék a bevonulást. „Vivat domina nostra, vivat“, lelkesedett a sokadalom. Így haladt a menet a Szent Mihály kapun át a Pálffy kert mentén a várba.

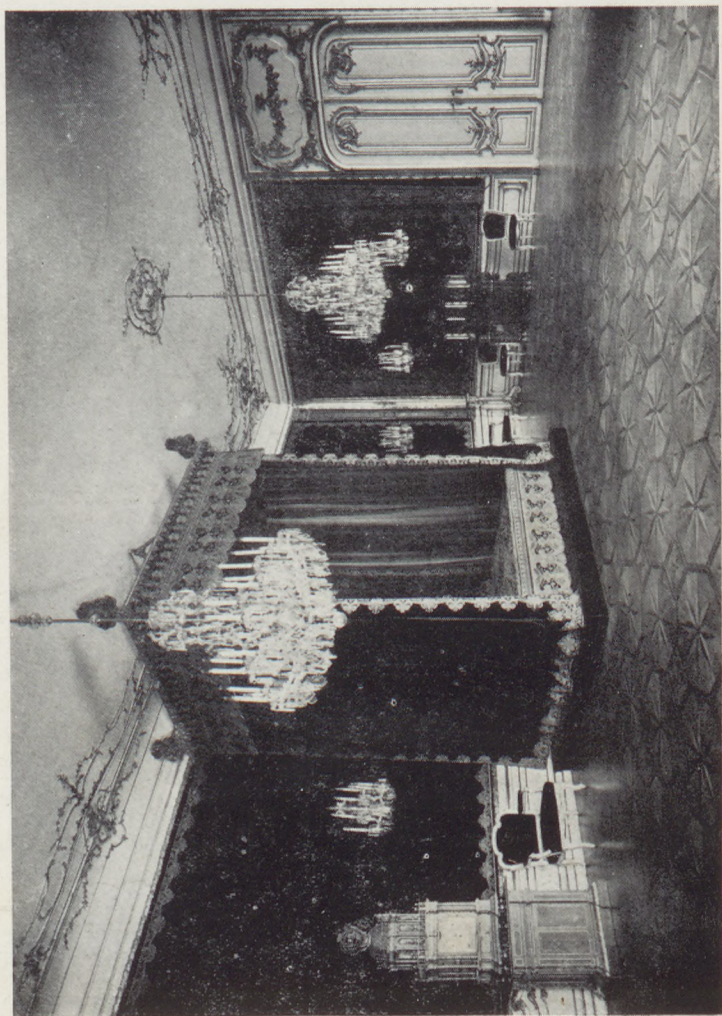
„Vivat domina nostra Maria Theresia!“ Mi ennek a különös éltetésnek az eredete? Miért kiáltottak úrnőt királynő helyett? A magyarázat igen egyszerű. A latin nem tesz különbséget, mint a magyar, királynő és királyné között. Latinul mindakettő *Regina*. Ami jelenthet egyedül uralkodó királyasszonyt, de jelenthet királyi hitvest is. Az éltetésnek fentebb idézett formulájában az országgyűlés állapodott meg, hogy még a látszatát is elhárítsa annak, mintha hitvesnek, királyi hitvesnek tekintené királyasszonyát. Királyasszony férje — ilyen méltóságot a magyar közjog nem ismer. Nekik a nagyherceg nem uralkodójuk; ő csak magánszemély. Mi hát a helyzet? Közjogászaink megvilágították az országgyűlés előtt. Mikor III. (VI.) Károly király lányára hagyta trónját, egyszersmint fiúsította is a leányát, mert uralkodó csak férfi lehet. Mária Terézia tehát, mint uralkodó, férfinak számít, tehát rex a címe. Mivel azonban mégis nő, a regina cím használata pedig megengedhetetlen, a *rex domina nostra* cím a helyes, jó magyarul úrnők-királyunk. És ebben maradtak.

Másnap, július 21-én a rendek feketébe öltöztek és már koradélelőtt jelentkeztek a királyasszonynál. Mária Terézia zászlósuraitól körülvéve, gyászposztóval bevont trónon fogadta őket. Batthyány kancellár rövid magyar beszédet intézett a rendekhez és átnyújtotta Mária Teréziának a királyi előterjesztéseket. A királyasszony lepecsételte az okiratot és kiadta a primásnak. Ezzel megnyílt az országgyűlés és érdemlegesen is megkezdhette tanácskozásait.

A következő napon, a július 22-iki vegyesülésen, a rendek közfelkiáltással nádorrá választották a vénségében is fáradhatatlan Pálffy Jánost, a királynő bizalmi emberét.

A törődött katonát, akit podagra gyötört, annyira megviselték az országgyűlés előkészítésének izgalmai, hogy már alig tudta vonszolni magát. Pedig most kellett csak igazán szorgalmaskodnia, közvetítenie, egyezkednie, hogy keresztülhajtja a vasárnapra kitűzött koronáztatást.

MÁRIA TERÉZIA DISZÁGYA A HOFBURGBAN

NYELV- ÉS IRÁSKUTATÁSOK ÉS MŰKÖDÉSEI

Hogy a rendekkel uralkodótársnak ismertesse el a nagyherceget, arról az alsó tábla ellenkezése folytán szó sem lehetett. Nagyobb baj volt, hogy az utolsó pillanatban olyan követelményeket állított fel az országgyűlés, amelyek azt is kétséssé tették, sor kerül-e egyáltalán a koronázásra.

Hogy a hirtelen hangulatváltozást mi idézte elő, bajos megállapítani. Csak annyi bizonyos, hogy a rendek lelkesedése egyszerre csak lelohadt. Kár volt Pálffy nádorrá választani, morogták, hozzásegítettük, hogy a nádori székből előmozdítsa a nagyherceg érdekeit; ha nem éppen az a szándéka, hogy rá hagyja méltóságát, aminek törvénnyel kell elejét venni, mégpedig minél előbb. Elég az, hogy a két tábla különvált; az alsó javításokat és toldásokat követelt a királyi diplomán. De az sem lehetetlen, hogy kiszivárgott a bajor választónak a primáshoz, az országbíróhoz és a magyar kancellárhoz intézett üzenete, melyben a küszöbön álló eseményekre való hivatkozással felszólította a magyar országgyűlést, halassza el Mária Terézia megkoronáztatását.

Mindezek következtében szombaton még bizonytalan volt, hogy koronáznak-e másnap. A királyasszony duzzogott és kijelentette Pálffynak, hogy semmi szín alatt sem hajlandó változtatni a diplomán. Végül aztán, a legeslegutolsó pillanatban, este nyolc óra után, kiadta a rendektől követelt biztosító levelet. Ez megfordította a hangulatot. A rendek dagadó kebellet oszoltak széjjel szombat éjszaka. Koronázunk, mondogatták lelkesen.

Most aztán frissen, munkásemberek! Egész éjjel halani a kopácsolást s mire a város ébredszik, már piros-fehér-zöld posztóval bevont emelvények magasodnak a tereken. A koronaőrök már pirkadat előtt talpon vannak s ötkor felmennek a várba az országgyűlés megbízottai-val, hogy a kápolna sekrestyéből átvigyék a Márton templomba a koronát. Mire dolguk végeztével előkerülnek, már megszállta a katonaság a koronázási menet útvonalát. A menet ugyan csak féltíz felé indul a várból, de már mindenki az utcán van, hogy egy szemernyit se mulasszon a káprázatosnak ígérkező látványosságból.

Egyelőre hét óra van. A királynő, adják tovább a beavatottak, fésülőasztalkája előtt ül, most bodorítják a haját a korona alá. Félóra mulva újabb hírek érkeznek.

A királynő reggelizik, teát, habart tojást, hideg szárnyast, hogy éhen ne haljon, mert estig tart a ceremónia. Most meg az a hír jön, hogy az urától bucsuzkodik érzékenyen, mert estig nem engedik a közelébe. Még a menetben sem adtak neki helyet, méltatlankodnak a városban a purgerhitvesek. Egy tatárképű magyar bajszt rángatva hallgatja egy darabig óbégatásukat, aztán rájuk mordul: „Nincs ott helye, punktum. Az alkotmány nem ismeri.“

Bizony, Ferenc nagyherceg ma magánszemély. Talpon van ő is, a királynő minden pillanatban magához kéreti, jó-e így, jó-e úgy, aztán megreggeliznek és érzékeny búcsút vesznek egymástól. A herceg előre megy. Meg kellett igérnie Teréziának, hogy végigkíséri diadalútján s a templomban úgy helyezkedik el a követek mögött, hogy felesége megtalálja tekintetével.

A nagyhercegnek a reggelinél még rossz kedve volt. Megalázónak találta kizáratását s már azon a ponton volt, hogy elhagyja Pozsonyt a koronázás napjára. Végül engedett és most, amint elvegyül az ünneplőbe öltözött sokadalomban, már mulattatja kényszerű inkognitója. Mulattatja, milyen elképedt tisztelettel merednek arcába, akik felismerik s mégjobban mulattatja, ha nem ismerik fel s méltatlankodva nyitnak utat neki.

„Jönnék, jönnék!“ hullámszik a tömeg s olyan lendülettel lódul előre, hogy a sorkatonaság alig tudja visszaszorítani. Csakugyan: már felbukkan a menet eleje: négy udvari Einspänner (kocsisuk a ló hátán illegeti magát), mögöttük kengyelfutók és szolgák vagy hatvanan, a királynő apródai, utánuk az udvari személyzet, a királynő kengyelfutói és lakájai („Ni egy szerecsen!“ — mutogat a tömeg). Ezek is gyalog — közel kétszáz személy. Aztán jönnek a lovasok. Nemesifjak díszmagyarban, hármásával, utánuk a rendek, előbb a városok és a távollevő mánások követei, aztán a megyeiek, a királyi tábla tagjai s mögöttük egyedül az alnádor (Kapy Gábor, mondja a tömeg a nevét). A harangok zúgnak, az ágyúk dörögnek, jönnék, jönnék, kifogyhatatlanul. A mánások, a ki-nevezett és örökös főispánok, az ország bárói, mögöttük a gyöngélgedő nádor képviselőjében Esterházy József horvát bán, három nap óta országbíró — megint szünet. s most jönnek az aranygyapjas és aranysarkantyús vitézek, összes rendjeleikkel, a német miniszterek és udvari

méltóságok, díszmagyarban nagyrészt, mint indigénák, még ha nem is fizették le a fiskusnak a rendektől durván számonkért honosítási illetéket. Most megint szünet, azután egy magányos lovas fordul a térre, ezüstpálcával kezében, mellén és hátán Magyarország címerével, Magyarország heroldja, Gőszinger Ferenc. Mögötte még egy lovas egyedül, az ország legdélcegebb főura, gróf Esterházy Ferenc, a királynő főlovászmestere.

S most, mintha villanyosítás érné, megremeg a tömeg, előrelelendül, ágaskodik, a férfiak kucsmájukat lóbálják, a nők és gyerekek torkukszakadtából sivalkodnak, a lelkendezés égzengéssé erősödik. Feltűnt a királynő hintója.

Arannyal áttört, zöldbársonnyal kárpitozott hintó közepén, aranyban és fehérben, kis aranynapernyőt tartva maga fölé: Mária Terézia rozsdavörös haja megcsillan a napsütésben, hosszúkás arca komoly, átszellemült. A Mihály-kapunál a városi tanács váltotta le testőreit. Gyalog, hajadonfótt kísérik a hatlovas hintót. Mellette a királynő kivételes kegyelméből Esterházy Antal táncoltatja lovát. A látvány lenyűgöző, de a nagyherceg nem nézi tovább. Meg kell, hogy előzze a királynőt a templomban, mert ha bevonult a menet, becsukják a kapukat. Mialatt átvergődik a tömegen, fülsiketítővé erősödik a vivátozás. Gyorsan megkerüli a főkaput, ahol a pápai nuncius, a bécsi és esztergomi hercegérsek és a püspöki kar várja ünnepi ornátusban, díszes papi segédlettel a királynőt s egy mellékajton besurran a fényben úszó templomba.

Ezzel véget is ért inkognitója. Kamarásai felkísérik az oltár szomszédságában emelt páholyba. A templom reszket a künt viharzó vivátozástól. Az orgona felzúg. A királyasszony az egyházi méltóságok kíséretében átlépte a koronázó templom küszöbét s a sekrestyébe vonult. Ünnepeyes, tartós zsibongás, halk csörrenések, csoszszanó léptek, a templom pillanatok alatt megtelik. Még egy pillanat és bezárulnak a kapuk. Egyszerre csönd lesz. Minden szem a sekrestye ajtaját figyeli.

Jönnek. Elöl, a magasan lebegő feszület mögött, a klérus, utánuk tíz nemesifjú, a magyar korona tíz országának, úgymint: Kumániának, Bulgáriának, Lodomériának, Szerbiának, Rámának, Galiciának, Horvátországnak, Tótországnak és Dalmáciának lobogóival, mögöttük a cí-

meres magyar főlobogó. Aztán a herold. Aztán a korona-őrök s a koronázási jelvényeket hordozó főurak. Mögöttük két kísérő karjára támaszkodva, korának és kórságának terhe alatt roskadozva, a nádor, Szent István koronájával. Nyomában kivont karddal a királynő főlovászmestere s mögöttük királyian, Magyarország királyasszonya. Az orgona zúg, dobok peregnék. A menet a főoltárhoz ér. Egyszerre csend lesz. A királynő térdreborult.

A nagyherceg gőgös, szenvtelen kifejezést erőltet vonásaira, de bárhogy merevíti belülről magát, megejti a szertartás hangulata. A Krisztus nyomdokaiban járó primás, az agg Esterházy Imre, aki pásztorleveleiben Frater Emericusnak nevezi magát, reszketeg hangján felmondja a hagyományos admonestációt — szövetek suhognak — a királynőre feladják Szent István fakón csillogó palástját, kardot kötnek derekára — halk moraj fut át a gyülekezeten, majd lélegzetelállító csönd támad — mi alatt a királynő a karddal keresztet suhint a levegőbe, háromszor egymás után. Még a levegőben villog a mozdulat, mikor mennydörgésszerűen kirobban a lelkesedés. Még visszhangzik a templom a lelkesedéstől, mikor minden elcsendesedik, mert a nádor felemelte a koronát s az most lassan, szinte lebegve ereszkedik alá. A nagyherceg tágranyilt szemmel nézi hitvesét, aki, mintegy önmaga jelentésévé válva, hieratikusan térdel a miseruhás papok között s most egy önfeledten nőies mozdulattal megigazítja a koronát. Ezt a képet viszi magával. A főméltóságok hódolatát és eskütételét már nem várja be. A déli mellékajtón kilép a gyertyafényes homályból s hunyorogva húzódik a jezsuita rendház kapuja alá.

A Káptalan utcában, a Ventur utcában, a Nyerges utcában ember ember mögött feketéll. Hajnal óta strázsálnak, szoronganak, izzadnak helybeliek és messzirőljöttek, fiatalok és élemedettek, férfiak és fehércselédek, trécselve, elmélkedve, évődve. „Utolsó koronázáskor“, meséli egy öregember a körülötte állóknak, „posztót osztogattak, és egy talián táncolt kötélén a tér fölött“. — „Pénzt is hajigáltak?“ kérdik tőle. — „Hát“, mondja az öreg önérzetesen — „Az nem maradhat el. Kapaszkodj a mentémbe“, húzza magához lányát, „még összetaposnak a dulakodásban“.

A templom környékén mozgolódás észlelhető. „Jönnék“, morajlik végig a tömeg. A vállalkozókedvűek előrefurakodnak. Most jön a nap fénypontja, a tallérdobálás. A királynő, vállán a nehéz paláttal, fején a koronával, kezében a jogarral és az aranyalmával, kilép a Márton templom északi kapuján s a rekkenő hőségben gyalog vonul át a Ferencesek közeli templomába. Nyomában összeesap a tömeg. Lovasemberek frissen vert koronázási tallérokat dobálnak tarsolyaikból a nép közé.

A Ferencesek templomában nemesifjak térdepelnek az oltár előtt. A királynő elhalad előttük s megérinti Szent István kardjával a vállukat. Most az eskütétel színhelyére vonul a menet. A királynő a templom előtt hintóba száll s vágatató lovasok sietnek előre, mögöttük a nádor, a primás, a nuncius és a követek díszfogatai. Mire a királynő és kísérete a vártól balra fekvő térségre — ma Irgalmasok tere a neve — ér, már várják a tér közepén felállított, nemzetiszínű posztóval behúzott széles dobogón az ország főméltóságai. A királynő fellép a dobogóra — ebben a pillanatban újra dörögni kezdenek az ágyúk a várban — s két ujját esküre emelve megfogadja, hogy tiszteletben tartja az ország szabadságait.

De még mindig nem értek véget a nap fáradalmai. A királynő újra hintóba száll s megfogyatkozott kíséretével — az élemedett primás s a végképpen kimerült nádor visszamaradt — a város végében emelt koronázási dombhoz hajtát. Főlovászmestere elébe vezeti a gyöngyökkel és drágakövekkel felcicomázott, aranykantáros nyergű, fekete hátsparipát. A királynő nyeregbe száll, felvágat a dombra s az ágyúdörgés és az egethasító vivátok közepette Szent István kardjával a világ négy tája felé suhint.

Míg a kíséret a belvárost megkerülve feljut a várba, már alkony gőzölög a Duna felett. Pozsony kéményei vastagon füstölnek. Minden házban sütnék-főznek.

„Hol van a nagyherceg?“ nyugtalankodik a királyasszony.

„A koronázási ebédhez öltözködik.“ Dél óta nem látta a nagyherceget. Már éppen intézkedni akart, hogy értesítsék, de megpillantja a tükörben magát, sápadtan, kimerülten, feldúltan. A palotahölgyek ijedten körülveszik. Ha nem kapják el, összeesik. Amíg a világ előtt állt, friss volt, fiatal és fenséges, hogy kielégítse a kíváncsia-

kat. Isten meghallgatta könyörgését, melléje állt, megtámogatta, mikor Szent István nehéz palástjában roskadozott, — de most, hogy túl van az ünnepélyességen, most már elengedheti magát. Csukott szemmel fekszik selyemágyán. Palotahölgyei vízeskendőkkel borogatják a homlokát. „Bouillont! Tokajit!“ intézkedik a főudvarmester-nő. Fuchs grófnő a királynő fölé hajol. „Rosszul érzi magát felséged?“

„Nem, csak állapotos vagyok“ suttogja a királynő.

Egy érzelmes követ

Sir Thomas Robinson lépésről lépésre követte a királynőt diadalútján és elsírta magát elérzékenyülésében, mikor a szép, fiatal asszony felvágztatott a dombra s gyenge kezével megforgatta a levegőben Szent István pallosát. „Illam, quidquid agit, quoquo vestigia vertit, componit furtim, consequiturque decor“, morogta magában a klasszikus versezetet. S a következőket jelentette Londonba: „A királynő elragadó. Mikor a pallossal az ég négy tája felé suhintott, mindenki érezte, nem lesz neki sem a saját, sem a mások kardjára szüksége, hogy meghódítsa a világot. Szent István kopott palástja úgy feküdt rajta, mintha ráöntötték volna.“

Sir Thomas Robinsont, az angol követet nem érdekelték sem a lovak, sem a kutyák, sem a lányok, sőt még a fiúk sem, neki Mária Terézia volt a hobby-ja. Tíz év óta ismerte, imádta Mária Teréziát. Miután azonban megengedhetetlennek tartotta vonzalmát, összeegyeztethetetlennek korával és küldetésével, görcsösen megtagadta önmaga előtt is, magatartásával meghazudtolta önönmagát. Házsártoskodott a királynővel, dohogott vele, szakítással fenyegette — persze Anglia nevében — miközben vért izzadt zavarában, kiszolgáltatottságában. A királynő keresztüllátott a követen, mulattatta a fonák szituáció. Megbocsátható asszonyi kacérságból néha egyenesen azért ellenkezett vele, hogy kihozza sodrából, élvezze rosszul játszott dühkitöréseit, ügyetlenül palástolt szolgálatkészségét, élvezze diadalát. A királynő Robinsonnal folytatott

tárgyalásaiban tulajdonképpen ugyanazokat a képességeit gyakorolgatta, amiket egyebütt is sikerrel alkalmazott: türelmét és megnyerő személyi tulajdonságait. Erélyével, állhatatosságával és emberismeretével eddig még mindig keresztülvitte, amit a fejébe vett, mert nem megátalkodottan volt makacs, hanem kedvesen és simulékonyan. Ki tudta várni a kedvező pillanatot és nem kicsinyelte le a nehézségeket. Tévedhetetlenül megérezte, mikor hatalmaskodhatik. Ha általános ellenállással találta magát szembe, mint a jegyessége idejében, egyenként vesztegette meg az akadékoskodókat szeretetreméltóságával. Ami pedig az angol követet illeti, vele még csak ravaszkodnia sem kellett. Nála mindig nyert ügye volt.

Most azonban, pár nappal a koronázás után, mikor a követ audienciára jelentkezett, alighogy megpillantotta, elsáppadt. Meg sem kellett szólalnia. Már a magatartásán látta, hogy rossz hírt hoz s abból, amit mondott, nyilvánvaló volt, hogy nem lelki szükségletből kellemetlenkedik, mint máskor, hanem utasításra. Robinson hivatalos hangon közölte kormánya értesüléseit. Franciaország régebbi kötelezettségeiből következőleg két hadsereget bocsát a bajor választó rendelkezésére. A két hadsereg már a legközelebbi hetekben átkel a Rajnán és hadüzenet nélkül, bajor zászlók alatt, felvonul Ausztria ellen.

A királynő tanácstalanul néz a követre.

„És mit szól mindehhez Anglia?“ kérdezte erőltetett fenséggel.

„Anglia erkölcsi kötelességének tekinti, hogy eleget tegyen ígéretének és meg óhajtja védeni fenséged birtokait. Ám közbelépése csak abban az esetben kecsegtet eredménnyel, ha fenséged haladéktalanul békét köt a porosz királlyal. A porosz király idejében felajánlotta fenségednek szolgálatait. Fegyelmezett hadseregével sakkban tartotta volna fenséged irigyeit. Fenséged csökönyösége folytán eltántorodott és csatlakozott a bajor-francia koalícióhoz. Ennek nem lett volna szabad megtörténnie. Mi készséggel szembeszállunk Franciaország hatalmi törekvéseivel, Poroszországgal azonban nem érdekünk ujját húzni. Ne felejtse el fenséged, hogy uralkodóm, az angol király, egyúttal hannoveri választófejedelem. Angliát védi a csatorna, Hannover azonban védtelen. Ezt nem szabad fenségednek szem elől tévesztenie.“

„Mi történjék tehát?”

„A porosz királyt ki kell ugrasztani a bajor-francia koalícióból.”

„Szilézia árán? Nem tehetem.”

„Akkor le kell mondania felségednek Anglia támogatásáról. Gondolja meg felséged. A bajor-francia hadsereg a legrövidebb időn belül Bécs alá vonul. Felséged hadereje le van kötve Sziléziában. Hogyan akarja felséged feltartóztatni az áradatot? Hogyan?” ismételte kíméletlenül.

A királynő nem válaszolt. Szép arcán két könnycsepp gördült némán alá.

„Nem tudom” mondta tehetetlenül.

Most Robinson sápadt el, már amennyiben sápadtságról szó lehetett nála. Téglavörös arca megfeketedett, ajkai lerándult, szája nyitva maradt. S hirtelen modort változtatva kétségbeesetten kezdte vigasztalni az egyre hevesebben zokogó királynőt. Szánta kíméletlenségét, otrombaságát, a legszívesebben visszazívta volna vészireit.

„Ne aggódjon felséged” hebegte kétségbeesetten, „még nincs minden veszve. György király háromszázezer fontsterling hadiadót szavaztatott meg a parlamenttel s egyébként is a legmesszebbmenően szívéen viseli felséged érdekeit. Azonban”, fordított hirtelen a szaván, mikor észrevette, hogy a királynő kezdi visszanyerni önuralmát, „kétfelé nem harcolhatunk. Számítsa ki felséged, mi ér többet?”, mondta hamisítatlan angol kalmár-közvetlenséggel. — „Szilézia, — vagy Anglia és Poroszország együttes támogatása?”

A királynő nem tudott lemondani Sziléziáról. E ponton javíthatatlanul asszony maradt. Ha a Szilézia szót kieltették előtte, indulat és keserűség fogta el és összezavarodtak a gondolatai. Ez a szó azt a sérelmét jelentette, mely Frigyes részéről érte, a jóhiszeműségével folytatott gonosz játékot, hitszegést és felségárulást. Hogy Frigyes-sel ne kelljen egyezkednie, másnap a legképtelenebb javaslatokkal állt elő. Inkább a spanyoloknak vagy a franciáknak tesz engedményeket, de Frigyes-sel nem egyezkedik. Napokig tartó ostrom után Robinsonnak sikerült valamennyire meggyőznie a királynőt, aki végül is ezt a megoldást eszelte ki: a porosz király mondjon le Szilézia irányában támasztott igényeiről s ha ez megtörtént, a ki-

rállynő átengedi neki a németalföldi Gueldre tartományt, vagy ha nem érné be vele, még Limburgot is. Ezenfelül kétmillió tallért fizet a porosz királynak, ha kivonja Sziléziából csapatait.

„Vissza fogja utasítani“ csóválta a fejét Robinson, de megígérte a királynőnek, hogy személyesen tárgyal a porosz királlyal a békekötés feltételeiről.

„Nem tudom feláldozni Sziléziát“ fakadt ki a királynő. „Ki biztosít felőle, hogy a porosz király nem terjeszti-e ki igényeit Csehországra és Morvaországra is, ha már egyszer megkapta Sziléziát? Mióta Szilézia a birtokában van, nincs egy nyugodt pillanatom!

Végre, keserves tárgyalások után nagynehezen beleegyezett, hogy Robinson a végső esetben felajánlhatja Frigyesnek Szilézia egy kis darabját: Glogaut és körzetét.

— Keveselni fogja — akadékoskodott Robinson.

— Bár keveselné — fakadt ki a királynő. — Köszönöm, mylord, hogy szíven viseli érdekeimet és őszintén sajnálom, hogy eredménytelenül fáradozik. Előre tudom, hogy hiába utazik Sziléziába.

Úgy is volt. Frigyes visszautasította az ajánlatot. Miért is érte volna be Glogauval, mikor jóformán egész Szilézia a birtokában volt már? „Elkéstek a közeledéssel“ mondta a szerencsétlen követnek, aki érzelmi argumentumokkal próbálta engedelkenységre bírni a porosz királyt. „Ha ismerné felséged a királynőt, nem akarná megfosztani Sziléziától, hanem lovagi szolgálatába szegődne, s újabb tartományokat szerezne neki.“ „Ez az ember sültbolond“, jelentette ki Frigyes az audiencia után. „Nem értem, hogy képviseltetheti magát Anglia ilyen figurajankóval.“

Frigyes joggal gúnyolódhatott. A bajor választó augusztus végén elfoglalta Passaut, a két inváziós francia armádia szeptember elején átkelt a Rajnán és feltartóztathatatlanul közeledett Bécs felé. Mire kitört a pánik. Bizonyos elhamarkodott intézkedések — az állampénztár s az állami levéltár elszállíttatása — azt a látszatot keltette, hogy a kormány feladja a fővárost, mert nem tudja megvédeni. A rémhírre a tehetős polgárok siettek biztonságba helyezni személyüket és értékeiket. A sorsukra hagyottak teleszájjal szidták a királynőt és a nagyherceget. „Mindennek az az átkozott szerelem az oka“ mondogatták epé-

sen. „Ment volna a csudába, Lotharingiába, az urával, ha már mindenáron össze akart házasodni vele. De mert töri a hiúság ördöge, hát császárt akar csinálni a nagyhercegből, hogy az ura egyenrangú legyen vele. Idegent akar a nyakunkba ültetni a becsületes bajor fejedelem helyett, aki vérünkből való vér és kívánságunk szerint való uralkodó.“ Alig várták, hogy a bajornak hódolhassanak.

Életünket és vérünket!

A királynő szánandó helyzetbe került. Szövetségesei cserbenhagyták, még Anglia is, mert a visszautasított békeajánlat hírére György király, mint hannoveri választófejedelem, kénytelen volt odaigérni a bajornak a szavazatát, hogy Hannover területi sértetlenségét biztosítsa. — Népei a bajor választót éltették, ellenségei elárastották tartományait. Mióta Károly Albert bajor választó bevonult Linzbe s ott Ausztria főhercegévé kiáltatta ki magát, Mária Terézia már csak egyetlen egy, senkitől sem vitatott címen uralkodott: magyar királynő volt. A magyarok a hagyományos formák keretében királyukká fogadták, törhetetlen hűséget esküdtek neki; a koronázás óta közöttük élt és (diplomáciai tárgyalásaitól eltekintve) kizárólag velük foglalkozott.

A koronázás után folytatódtak az országgyűlési tanácskozások. A diéta felterjesztette a királyasszonyhoz közjogi követeléseit. Beadványuk elképesztette a királynő minisztereit. A diéta — dohogták — kihasználja a királynő szorongatott helyzetét és olyan engedményeket akar kicsikarni tőle, amelyek, ha megadatnak, Magyarország a birodalom többi tartományától való teljes elszakadását vonják magukkal. Mert mi mást eredményezhetne annak a követelésnek az elfogadása, hogy a magyarországi ügyekbe kizárólag a magyaroknak legyen beleszólásuk, hogy a magyar ügyek intézésére tisztán magyarokból álló kormány alakíttassék, mely önállóan hozza meg határozatait s azokra az idegenek — értsd a királynő kormánya — semminémű befolyást ne gyakorolhassanak?

Mi más kapocs fűzné e követelés elfogadása esetén Magyarországot a királynő egyéb országaihoz, mint a pusztá personál-unió?

A királynő igazat adott minisztereinek és elutasította a diéta felterjesztéseit. Mire kitört a méltatlankodás. „Oszoljunk széjjel, menjünk haza“ zajongott az alsó tábla, mikor a királynő álláspontjáról értesült. „Védelmezzék meg a birtokait a németjei.“ A királynő reggeltől estig a magyar méltóságokkal tanácskozott; nem győzték biztosítani hódolatukról és áldozatkészségükről. Maguk is időszerűlennek tartották a tekintetes karok és rendek túlzott függetlenségi törekvéseit. De felléphettek-e teljes személyi súlyukkal ellenük? Amikor amúgy is azzal vádolja őket a közvélemény, hogy a királynő mindenre kapható eszközözei? A helyzet elmérgesedett. A tiszántúli radikális követek most már nemcsak a királynő környezete ellen acsarkodtak, hanem a nádort és a nemrég grófosított személynököket is azzal vádolták, hogy szembefordultak az ország érdekeivel. Az országgyűlési ifjúság fel akart vonulni a várba macskazenét adni a királyi párnak, gyalázó iratok, torzképek kerültek forgalomba, minden jel arra mutatott, hogy Pozsony néhány napon, esetleg órán belül véres zavargások színhelye lesz. A német miniszterek kijelentették, hogy a magyarok fenyegető magatartása veszélyezteteti személyi biztonságukat s rá akarták venni a királynőt, hogy hagyja el Pozsonyt. A királynőnek — hacsak pillanatokra is — az volt az érzése, hogy menekülnie kell, mert kelepcébe esett. De hova meneküljön? „A világ legszerencsétlenebb asszonya vagyok“, írta kétségbeesésében. „Egyik helyről a másikra üldöznek, még a gyermekemet sem tudom békében világra hozni.“

„Nem a királynőtök vagyok, hanem a rabotok“ panasolta sirva bizalmasának, Esterháznak. És igaza volt. Annyira ki volt szolgáltatva, hogy még a különben erőkezű nádor sem tudta volna vérbefojtani a kitöréssel fenyegető rebelliót. Nem, mert a bajor előnyomulás hírére leszereltette és Bécsbe szállíttatta a váráglyukat s a főváros védelmével megbízott Khevenhüller András tábornagy rendelkezésére bocsátotta a Pozsonyban állomásozó Bayreuth vasasokat.

Az általános fejtelenségben, amikor már minden veszve látszott, a királynő személyes elhatározása men-

tette meg a szituációt. Ha nem hallgat sugallatára, ha duzzog, vagy akár csak passzív marad, darabjaira szakad a Habsburg birodalom és más fordulatot vesz a történelem. Önkényüleg kellett cselekednie, mert a magyar főméltóságok kivételével egész környezete helytelenítette elhatározását s óva intette annak kiszámíthatatlan következményeitől. „Mindegy“ háritotta el Mária Terézia az ellenérveket. „Amugy is a magyarok kezében vagyok, tehát okosabb, ha egészen kiszolgáltatatom magamat nekik.“ Ez volt a nagy elhatározás, mely rémületbe ejtette osztrák és bizakodással töltötte el magyar bizalmasait. A királyné elhatározta, hogy odaáll a rendek elé, őszintén feltárja előttük helyzetét, támogatásukat kéri, fegyverbe szólítja a magyar nemzetet.

1741 szeptember 7-én magához kérette a főurakat és közölte velük elhatározását. Azok helyeselték. A nádor szeptember 10-én ebédre invitálta magához a rendeket, hogy kipuhatolja, hogyan fogadnák a királynő közeledését. Elmondta, hogy a királynőt megtévesztették a miniszterei, de már rájött, hogy valamennyi a bajor, meg a burkus zsoldjában áll s hogy egyedül a magyarok hűségében bizakodhatik. Bejelentette, hogy a királynő, minisztereinek ellenkezése dacára elhatározta, hogy személyesen áll a rendek elé, nem mint királynő, hanem mint mindenkitől elhagyatott, szerencsétlen asszony, és a vitéz és lovagias magyar nemzet védelme alá helyezi magát. A rendek, akik felhős homlokkal telepedtek a nádor asztala köré, egyre nagyobb érdeklődéssel hallgatták a királynő kiszolgáltatottságát ecsetelő előadását. Arcuk kitüzesedett a haragtól és lelkesedéstől, keblüket büszke háborgás töltötte el, egyre többen szakították félbe lelkes „úgy van!“-nal a nádor szavait. Az, mikor látta a hatást, közölte a tekintetes karokkal és rendekkel, hogy a királyné másnap óhajtja elébük terjeszteni kérelmét.

Terézia szeptember 11-én délelőtt tizenegy órakor fogadta a magyar nemzet képviselőit. A feketébe öltözött karok és rendek halk, ünnepélyes „vivát“-tal fogadták a királynét, mikor fején Szent István koronájával, talpig gyászban, fellépett trónjára. Az értekezletet Batthyány magyar kancellár nyitotta meg.

„Öfelségének szerencsés megkoronáztatása óta“ mondotta — „nem volt más vágya, mint békében munkálkodni szeretett Magyarországunk boldogulásán. De nem engedte az irigység és a rosszakarat, melyet sem a rokoni kötelék nem birt szelidíteni, sem az öröklés joga és az esküdt szerződések ereje lefegyverezni. Annyira jutott a dolog, hogy az örökös tartományoknak igazságtalan, különböző, de láthatatlanul is összekötött megtámadása által az annyi század óta virágzó monarchia veszélyben forog. A vész már a fővárost fenyegeti; a bajor választó már nemcsak a többire, hanem a magyar királyságra is jogtalan igényt emel. Mindezt őfelsége nem óhajtja eltitkolni a hűséges karok és rendek előtt, sőt anyai gonddal és szorgoskodással kinyilvánítja és biztosítja őket, hogy ennyi és már alig számolható törtől fenyegetve sem gondol Magyarországot elhagyására, hanem felséges személyét, udvarát és szent koronáját minden eshetőségre próbált és számtalan emlék által hirdetett buzgóságunkra és dicsőségünkre bizza. Ezért hivatta színe elé a karokat és rendeket, hogy ne csak írott előadásból, hanem magának az uralkodónak a szavából tudják meg mindezt. Szilárdul és törhetetlenül reméli, hogy a karok és rendek legkegyelmesebb királyuk, sőt anyjuk iránti örök hűségtől vezettetve kölcsönösen és alattvalói szeretettel egy értelemben, egyesült erővel, közös tanáccsal fognak törekedni arra, hogy minél gyorsabban gátat vessenek az ellenség igaztalan fondorlatainak és minden előre nem látható esetre szent személyének, a felséges udvarnak és koronának biztonságáról, valamint az egész királyság jólétéről azonnal, minden vészes késedelem nélkül gondoskodni fognak, hogy az egész világ tisztelni tanulja a magyar nemzet dicsőségét és hírnevét.“

A latinnyelvű megnyitó beszéd után a királynő szólalt meg, ugyancsak latinul.

„Ügyeinknek szomorú és mindenkitől elhagyatott állapota arra késztet, hogy a tekintetes rendeket értesítsük örökös tartományunknak, Ausztriának inváziójáról és írásban előadjuk, hogyan lehetne azon segíteni. Magyar királyságunknak, személyünknek, gyermekeinknek fennmaradásáról van szó. Mindenkitől elhagyatva, egyedül a tekintetes karok és rendek hűségéhez, fegyveréhez és az ősi magyar erőnyhez menekülünk, kérve önöket, adjanak tanácsot és hajtsák végre, ami szükséges.“

A királynő elfogódottan, fátyolos hangon kezdte előadását. Mikor gyermekeiről tett említést, hangja könnyekbe fulladt. A rendeken mély és őszinte megilletődés vett erőt. Még a levegőben csengett a remekbe készült szónoklat befejező mondata: „*Quantum ex parte nostra est, quaecumque pro pristina regni hujus felicitate et gentis decora forent, in iis omnibus benignitatem et clementia nostra regiam fideles status et ordines regni experturi sunt*“ — magába foglalva a jövő biztosítékait, — amikor kitört az elragadtatás. A magyar urak könnybe lábadt szemmel, lelkesedéstől tüzelő arccal, kardot rántva fogadták meg a királynőnek, hogy életükkel és vérükkel megvédelmezik.

Igy él a köztudatban a megajánlás jelenete. A valóságban nem ért véget a „Vitam et sanguinem“-mel. A történelmi állókép a következő pillanatban drámai mozgalmasságu jelenetté alakult át. A felhevült rendek a királynő ottlétéről megfélemlkezve szidalmazni kezdték a trón körül tömörült minisztereket, öklükkel fenyegették őket, kis hijja, hogy nekik nem estek. Valamelyik német miniszter ugyanis a fogadkozás pillanatában azt sugta a melléte állónak: „Inkább az ördöghöz fordult volna a királynő, mint magyar alattvalóhoz.“ Ha a megfontoltabbak közbe nem vetik magukat, csunya verekedésbe fullad a jelenet. A királynő már a tumultus elején eltávozott.

Milyen értelem-alatti ingerültségek robbantak ki és csaptak össze az indokolatlan marakodás során? Gondoljuk végig a szituációt. A királynő körül ott álltak a miniszterei, leforrázva, csuffátéve, sértődötten, pulykavörösén. Olyan állami aktushoz kellett asszisztálniok, melyhez nemcsak hogy nem volt belső közük, de amely szöges ellentétben állott a szuverénitásról vallott felfogásukkal. Helytelenítették a királyi propozíciót, mivel, bármily indokoltnak mutatkozott is a veszedelemben, nem hitték, hogy eredménye lesz. Hetek óta időztek Pozsonyban, hetek óta figyelték utálkozva a dietális alkudozókat és meg voltak győződve róla, hogy a magyar karok és rendek kedvezések és kiváltságok kiesikarására, szeparatista törekvéseik megvalósítására használják fel az uralkodónó szorult helyzetét. Bizalmatlanságuk akarva-nem-akarva visszatükröződött vonásaikon. De féltésük és ag-

godalmuk is. A kiábrándult államférfiak cinizmusával szemlélték a tüzes fogadkozást, és nem látták mást benne, mint a híres magyar temperamentum semmire sem kötelező könnyelmű, hetyke, hetvenkedő kirobbanását. Mért ez a nagy hűhó? bosszankodtak magukban. Ugy tesznek, mintha Isten tudja, milyen áldozatot hoznának, ha megvédelmezik a királyukat. Hiszen csupán a kötelességüket teljesítik.

Nem: a gyökértelen, tehát racionalista birodalmi miniszterek nem értették, nem érezték át, tehát nem is értelmezhették helyesen a szabadságaikra és kiváltságaikra féltékeny karok és rendek viharzó érzelmeit. Hogy is érthették volna meg a császári korona fényében hivalgó udvari kreaturák, micsoda emlékeket kellett elfelejteniök, micsoda keserőségeket kellett visszafojtaniok a történeti öntudatukat féltékenyen dédelgető és szabadságaikat körömszakadtukig védelmező rendeknek, hogy Lipót unokájának fenntartás nélkül felajánlják vérüket és életüket. Mert nem a Habsburgot látták, hanem az elhagyatott, fiatal asszonyt, aki könnyezve helyezi magát a vitéz magyar nemzet oltalma alá — aki férfiasságukhoz, lovagiaságukhoz folyamodik, aki hitvány minisztereiben csalódva hozzájuk menekül... Ez sértette a hangos vivátozásban a német minisztereket.

Mert a politikai indulatok álarcájában valójában férfi-indulatok robbantak ki a megajánlást követő, szerencsére hamar lehiggadó összezsapásban. A tehetetlen birodalmi minisztereknek némán végig kellett szenvedni, hogy úrnőjük a magyarok kezére adja magát; hogy a magyarok a nőrablók him-diadalüvöltésével ragadják el tőlük királynőjüket. Hagyomány és törvény szerint már az övék volt. De ez a jelenet volt egymásratalálásuk vérrrel megpecsételt beteljesülése.

Töméntelen festmény, metszet, gobelin örökíti meg a pozsonyi vár tróntermében lejátszódott jelenetet. Ezeken az ábrázolásokon a királyasszony gyermekével, a hat hónapos Józseffel karján áll a rendek előtt. Nem így volt. A kis trónörökös a dietális alkudozások izgalmas heteiben nem is tartózkodott Pozsonyban; csak a megajánlási jelenet utáni napokban intézkedett a királyasszony, hogy fiát haladéktalanul küldjék le hozzá az ostromzár veszedelmével fenyegetett Bécsből.

A királyasszony tehát csak a megajánlás utáni napokban mutathatta be a rendeknek a trónörököst, amint hogy be is mutatta, méghozzá igen diplomatikusan és határozosan.

Ez így történt: A rendek szolgálatkészsége és lojalitása olyan messziremenőnek ígérkezett, hogy a királyasszony újra szóba merte hozni bizalmasai előtt, ismertessék el a diétával a nagyherceget. Pálffy és Grassalkovics megígérték Mária Teréziának, hogy megteszik a kezdeményező lépéseket. A felső tábla szeptember 19-iki ülésén a primás maga közölte a főrendekkel a királyasszony óhaját. Előadta, hogy a fennforgó körülmények között a háboru a kormányzás főgondja, melynek intézéséhez férfi kell; engedjék meg tehát, hogy a királyasszony megoszthassa férjével gondjait. Felolvasta a nagyherceg elé terjesztendő esküformulát is, mely teljes biztosítékot nyújt afelől, hogy társuralkodói tevékenykedése nem járhat az országra semmiféle hátránnyal.

A primás után a nádor szólalt fel. Kifejtette, hogy a herceg, mint férj, amugy is tud a királyasszony dolgairól, ha tehát de facto ugyis megbeszéljük a dolgokat, mért ne vállalták elhatározásaikért forma szerint is közösen a felelősséget? Az országbíró kiemelte a nagyherceg őseinek, különösen Lotharingiai Károlynak, Buda felszabadítójának érdemeit. Mindezek után a felső tábla úgy határozott, hogy a maga részéről hajlandó eleget tenni a királyasszony óhajlásának s továbbítja kívánságát az alsó táblához.

Ott Grassalkovics Antal királyi személynök terjesztette elő a javaslatot. Lagymatagon bár, de tiltakozás nélkül tudomásul vették. Ennek folytán az együttes ülés elismerte társuralkodónak a nagyherceget és küldöttséget menesztett a várba, hogy az uralkodópárral közölje a határozatot.

Aznap hozták le Bécsből a trónörököst. Másnap, szeptember 21-én, megint felzarándokolt a várba a diéta, hogy a királynő jelenlétében feleskesse uralkodói kötelességeire a nagyherceget. Jószívvvel, jószándékból jöttek, zsibongtak a trónteremben, de mikor az uralkodópár belépett, megdermedt a hangulat. A nagyherceg, aki különben is gőgös, fennhéjázó személy hírében állott, noha nem volt az, ünnepélyes alkalmakkor olyan merev volt, mint egy

tuskó. Merev, elutasító, szenvtelen. Valószínűleg szándékolatlanul. Am akár szándékolatlanul, akár szándékosan, mindenesetre ilyennek hatott. Mire a magyar urak is felfújták magukat és zordan, peckesen vesztegelték végig a ceremóniát. A végén a nagyherceg vivát nélkül maradt. A kinos szituációt a királyasszony lélekjelenléte szüntette meg. Kisietett, karjára ültette a trónörökös, behozta a trónterembe és kérkedve mutogatta a magyaroknak. A hangulat azonnal felengedett. A rendek a sugárzó fiatal anya köré sereglettek és szóval, mosollyal fejezték ki elragadtatásukat az élénktekintetű, virgonc kisbaba felett, aki egy pillanatig sem nyugodott és úgy nyujtogatta feléjük párnás kis karjait, mintha hozzájuk akarna repülni anyja öléből, majd hirtelen megrettent a bajszos, torzonborz uraktól, sirva fakadt és anyjához bujt. A nagyherceg is kifeledkezett feszességéből s egy rokonszenvesebb büszkeség ömlött el vonásain: az apai.

Hogyan olvadt össze a két jelenet: az „Életünket és vérünket!“ meg a trónörökös bemutatása? Az első krónikás, aki előadásában egyesítette a két eseményt, Voltaire volt, aki éppen Mária Terézia trónralépése idejében ismerkedett össze a porosz királlyal. Az ártatlan történet-hamisítást a *Le siècle de Louis XV.* című történeti művében követte el. Hogy művészi meggondolásból olvasztotta-e össze a két eseményt, hogy megtakarítsa a francia olvasó számára az érdektelenebb második tróntermi jelenet előadását, vagy már egy elterjedt mendemondát örökített-e meg, nem lehet eldönteni. De akárki egyesítette is a két eseményt, elmaradhatatlanul hozzá kellett fűznie azt az önként kínálkozó reflexiót, hogy a királyasszony azért vette karjára a kisdedit, mikor a rendek elé állt, hogy elérzékenyüljenek. Amit a bécsi pletyka azzal egészít ki, hogy a furfangos Mária Terézia trónbeszéde közben bele-belecsipett a kicsike rózsás combjába, hogy minél hangosabban és szivettépőbben visitson.

A diéta néhány hétig még együtt maradt, hogy megtárgyalja az insurrectiohoz szükséges intézkedéseket, majd mikor ez megtörtént, a királyasszony berekesztette az országgyűlést. A követek nem mentek üres kézzel haza, nagyjából kiharcolták követeléseiket. A nemesség adómentessége már a koronázó levélben elismertetett és megerősített. Igéretet kaptak, hogy a nádori szék nem

maradhat egy esztendőnél tovább betöltetlenül, hogy a királynő a jövőben magyarokra bizza a magyar ügyek intézését, sőt kabinetjébe is vesz be magyarokat; hogy a magyar kancellária intézkedéseibe más hivatal nem folyhat bele; hogy a központi kormányzat a magyar szent korona tartozékának tekinti Erdélyt, habár az az anyaországgal nem egyesítettik; hetven törvényt hoztak, megszavazták a hadbakelést, leszállították mázsánként tizenöt krajcárral a só árát, aztán hazaszéledtek, hogy beváltsák ígéretüket.

Az országon végigsüvített a felhívás: Lóra magyar!

Félelmek és remények minden vonalon

A magyar rendek hűségnyilatkozata és a magyar hadikészülődések lármája izgalomba hozta Európát. Erre a fordulatra senki sem számított. A Pozsonyban tartózkodó külföldi követek, akik kimerítő jelentéseket küldtek kormányaiknak a királyasszony és a rendek közötti marakodásról, kilátástalannak tartották Mária Terézia helyzetét. Ugy vélték, hogy Pozsonyban sem lesz maradása sokáig. Ezért valósággal *coup de théâtre*-ként hatott barátra és ellenségre, hogy a nyughatatlan hírű magyarok nemcsak hogy nem hagyják cserben királyasszonyukat, de megfogadták, hogy utolsó csepp vérük árán is megvédelmezik.

Milyen erőgyarapodást jelentett ez a királyasszony javára? Senki sem tudta lemérni, megállapítani. S talán éppen ez a bizonytalanság döbbsentette meg a legjobban Mária Terézia ellenfeleit. Magyarország népsűrűségéről nem voltak megbízható értesüléseik, de tudták, hogy félelmetes erőtartálék. Hány embert jelent a folyamatban lévő nemesi insurrekció? Huszezret? Negyvenezret? Százezret? S milyen hadsereget? Fegyelmezetlen martalócskat, akik nem ismernek emberséget, részvétet, könyörületet, mint Trenck rettegett szerezsánjai, a körülbelül ezer főből álló határőrvidéki szabadsapat, amely néhány magyar huszárkompániával már április óta Sziléziában portyázott, ide-oda száguldva, lesből előrontva, előreláthatatlan, villámgyors rajtaütésekkel megbénítva a porosz armádia kisebb hadmozdulatait Mint a hiénák, úgy setten-

kedtek a porosz hadsereg nyomában, elfogták a pénzszállítmányokat, meglesték és lekaszabolták a futárokat, s mint a maga helyén elmondtuk, kis hijján magát a porosz királyt is kézre kerítették.

A királyasszony állhatatossága, lélekjelenléte, melylyel a válság tetőpontján a rendek elé állt, feltárva előttük kétségbeejtő helyzetét, a lovagias magyar nemzet védelmébe helyezve magát — ez a minden fondorlatoságnál hatásosabb nyíltszívűség (a nyíltszívűségnek ez a fondorlata — gondolta respektussal Frigyes), nemcsak a magyar nemzetet büvölte el, de mindenkit, akihez a magasztos jelenet érzelmesen kiszínezett története eljutott. Európaszerte mélységes rokonszenvvel kezdtek beszélni a szép és szerencsétlen fiatal asszonyról. Angliában divat lett Mária Teréziáért rajongani. A főrangú hölgyek gyűjtőiveket köröztek. Az első a vén Marlborough hercegné nyitotta meg; negyvenezer fontsterlinget — egymillió forintot — ajánlott fel, hogy a magyar királyasszony felfegyverezhesse népeit.

A bámulatnak és részvétnek e megnyilatkozásai bizalommal töltötték el a királyasszony népeit és gondolkodóba kezdték ejteni ellenségeit. Elsősorban a porosz királyt. Frigyeset nem érdekelték a bajor törekvései. Majdnem bizonyos, hogy amikor felajánlotta a királyasszonynak Szilézia átengedése ellenében szövetségét és szolgálatait, komolyan fogta fel ígérését. Neki, személyileg nem volt szívügye a bajor választót császárrá koronáztatni — mi érdeke is lett volna ebben? — még kevésbé a francia befolyás elhatalmasodása. Ő csak Sziléziára áhitozott. Miután azonban Mária Terézia semmiképpen sem akart Sziléziáról lemondani, vállalnia kellett erőszakosságának kedve ellen való következményeit. Amikor Sziléziát megszállta, arra számított, hogy a másfelől is szorongatott királyasszony a nagyobb veszedelem elhárítása érdekében, beletörődik a helyzetbe és békét köt vele. Miután ez nem történt meg, tovább kellett haladnia a megkezdett uton; meg kellett egyeznie a királyné ellenségeivel, szoros szövetségre kellett lépnie velük, bátorítania kellett az óvatosokat, sürgetnie a késlekedőket, mert mindnyájan haboztak, csak ő volt tettekreész, ő, akinek már nem volt nyernivalója, csak vesztenivalója. Most már mindenáron meg kellett akadályoznia, hogy Mária Terézia

visszavehesse Sziléziát, mert a vérig sértett, konok királynő már hajlandó volt odadobni ellenségeinek németalföldi és itáliai birtokait, hogy minden fegyveres erejét osztrák tartományai védelmére összpontosíthassa.

Frigyesnek, aki minderre nem számított, elsőrendű érdeke volt, mielőbb térdrekényszeríteni gőgös ellenfelét s ezért arra igyekezett rávenni szövetségeseit, támadják meg a királynőt legérzékenyebb pontján, vegyék ostromzár alá Bécsét. Ha ez megtörténik, akkor a királynő kénytelen hazarendelni Sziléziából Neipperg tábornagy hadseregét, melynek Bécs alá kell sietnie, az ostromlottak segítségére. Igen ám, csak hogy a bajor választónak tudomására jutott, hogy a királynő haza akarja rendelni Itáliában álló csapatait, akik Bajorországon vonulnak át s attól való félelmében, hogy két tűz közé szorul, addig halasztgatta Bécs ostromát, amíg elkésett vele. Hiába buzdította Schmettau porosz generális, aki Mária Terézia szolgálatából pártolt át pár hónappal a sziléziai hadjárat előtt a porosz királyhoz s akit Frigyes azért delegált a bajor választó mellé, mert pontos tervrajzai voltak Bécs erődtímenyeiről és ismerte az övezet gyenge pontjait, a választó nem mert elmozdulni Linz alól. Időközben, gróf Khevenhüller András erélyes intézkedései folytán, Bécs felkészülten nézett az ostrom elé. A kedvező pillanat elszalasztódott. Erre a bajor választó egyebet gondolt és hadserege zömével benyomult Csehországba, mert sürgősebbnek tartotta Bécs ostrománál Prága bevételét, ahol cseh királyja akarta koronáztatni magát.

Közben új szövetségessel gyarapodott a bajor-porosz-francia koalíció. A szász választó (III. Ágost lengyel király) huszezer főnyi hadseregével szintén hadba vonult Mária Terézia ellen. A királynő, akinek Szilézia elvesztése után már Csehországot és Morvaországot is meg kellett védelmeznie, kétségbeesett helyzetében elhatározta, hogy békét köt ellenségeivel. Tehetetlenségében megdöbbenő lépésre határozta el magát. Ujra Fleuryhez fordult. A bíborshoz. A krisztusi szeretet nevében kérlelte sajátkezüleg írt levelében, csitítsa le ellenségeit. „Ne hagyja Eminenciád, hogy a végsőkre kerüljön a sor” — esedezett — „mert — folytatta hirtelen ércessé váló hangon — ha asszony vagyok is, nem ijedek meg az árnyékomtól s ha e levelemnek nem lesz fogamatja, van-

nak hiveim és alattvalóim, akik a végsőig kitartanak mellettem, készen magukat és mindenüket feláldozni becsületemért." A magyarokra való hivatkozás félreérthetetlen.

De a bíborost nem hatotta meg a királyné segély-sikolya. Mintha szántszándékkal meg akarta volna alázni a büszke Habsburg-örökös, két hétig várakoztatva válaszával. S a válasz rideg volt, szívtelenül elutasító. „Kezem kötve van — írta —. Franciaország csak szövetségesei tudtával és beleegyezésével tárgyalhat felséggel a békefeltételekről." Ugyanilyen ridegen utasította el Belle-Isle, a francia inváziós armádia fővezére, Mária Terézia megbízottját. „A francia király kötelezte magát, hogy hatalmának teljes súlyával támogatja a porosz király és a bajor választó törekvéseit. Velük való szövetségünk szoros és oldozhatatlan. Vagy kielégíti a királyné igényeiket, vagy folytatnia kell a teljesen kilátástalan háboruskodást. A magyar királyné egyedül áll. Szövetségesei nincsenek, csak Isten segítségével bízakodhatik. Am úgy látszik, hogy az Isten is elhagyta, olyan makacssággal verte meg minisztereit."

Nem maradt hátra más, félre kellett tenni haragot és sértődést. Ha Mária Terézia békét akart, csak Friggyessel egyezkedhetett, akit szövetségeseinek magatartása amúgyis elkedvetlenített. Frigyes nem akart hosszú háborút. Ha a bajor választó megostromolja Bécsét s beveszi, továbbra is kitartott volna a koalícióban. Prága ostroma azonban hosszadalmasnak ígérkezett s eredményétől nem volt mit várnia. Így hát frontot változtatott s felhatalmazta bizalmasát, Goltz ezredes, tárgyalja meg Lord Hyndford angol megbízottal a Mária Teréziával való megegyezés feltételeit. Mária Terézia elsősorban Neipperg hadseregét akarta felszabadítani. Hosszas alkudozások után a következőkben egyeztek meg: a porosz hadsereg ostrom alá fogja Neisset, az egyetlen sziléziai erődöt, mely még ellentállt. Az erőd színleg védekezik, majd megadja magát. Neipperg hadserege erre a „csapásra" feladja a küzdelmet és kivonul Sziléziából. Mint a megállapodásból látható, Frigyes titokban akarta tartani szövetségesei előtt a Mária Teréziával való megegyezést. Goltz nem győzte hangsúlyozni, hogy a megegyezésnek nem szabad kitudódnia. Amit a királynő óhajt, azt úgyis

eléri, kivonhatja Sziléziából a hadseregét, nem kell a porosz királytól többé tartania. Nyíltan azonban egyelőre nem kötnek békét egymással, sőt az sem árt, ha a Sziléziában visszamaradó portyázó csapatok időnként összekoccannak a porosz csapatokkal, addig is, amíg a király végérvényesen birtokába veszi Felsősziléziát.

Mária Terézia elfogadta a feltételeket. Ezek után újra összeültek a megbízottak s megbeszélték keresztülvitelének módzatait. Miután azonban a porosz király annyira titokban óhajtotta tartani a megegyezést, hogy még írásba sem engedte foglaltatni pontozatait, szóbelileg kellett megerősítenie a megállapodást. Megízente Neipperg tábornagnak, hogy október 9-én éjszaka találkozni óhajt vele a főhadiszállása közelében fekvő Klein-Schnellendorf községben. A dolgot úgy rendezte, hogy senki se vegye észre, mikor hagyja el a főhadiszállást. Elfoglaltságára való hivatkozással kijelentette, hogy egyedül akarja elfogyasztani vacsoráját, sőt még arra is kiterjedt a figyelme, hogy valahová meghívassa vacsorára a gyanakvó francia követet. Mikor este egyedül maradt szájában, az a kaján ötlete támadt, hogy levelet ír Belle-Islenek, a francia inváziós armádia főparancsnokának s biztosítja hűségéről és ragaszkodásáról. „Nem győzöm bámulni“ írja „a francia király bölcsességét s az ön fáradhatatlan buzgalmát. Csak tovább a megkezdett uton!“ Aztán lepecsételte a levelet s az éjszaka sötétjében lóra ült, hogy elárulja szövetségeseit.

Koromsötét éjszaka volt, mikor átlépte a magányos háziküszöbét, amelyben Hyndford lord, Neipperg tábornagy, Lentulus osztrák tábornok s több magasrangú osztrák tiszt várakozott rá. A király barátságosan üdvözölte ellenségeit, felolvastatta és helybenhagyta a fegyverszüneti megállapodást, majd fesztelen társalgásba bocsátkozott. „Kimondhatatlanul boldog vagyok“ jelentette ki, hogy a királyasszony és férje, a nagyherceg, végre rájöttek, hogy helytelenül ítélték meg fellépésemet. Mindkettőjüket szeretem és nagyrabecsülöm. Balsorsuk mélyen megindít s változatlanul kész vagyok a legmesszebbmenően támogatni törekvéseiket. Nincs pénzre szükségük? Szívesen rendelkezésükre állok ötvenezer tallérral, hogy kihuzzák a telet.“ Aztán Neipperg tábornaghoz

fordult s megkérdezte tőle, milyen hadmozdulatokat tervez Csehországban s megvitatta vele azokat. „Vonja össze csapatait s támadjon; előzze meg ellenfeleit. Ha Neipperg szerencsével operál“ fordult Hyndfordhoz, „akkor én is a királyné mellé állok. Ha nem, akkor azt kell tennem, ami érdekemben áll.“ Majd a császárválasztásra került a szó. Frigyes kijelentette, hogy ő ugyan már lekötötte a bajor választónak a szavazatát, de azt izeni a királynőnek, hasson oda, hogy a mainzi püspök addig huzza-halogassa a választófejedelmek egybehívását, amíg a helyzet kedvezőbbre fordul, majd ő időközben megtalálja annak útját-módját, hogy feloldoztassa magát kötelezettsége alól. Aztán újra figyelmeztette az egybegyülteket, tartsák a legnagyobb titokban a fegyverszüneti megállapodást. „Isten őrizz, hogy a francia követ megtudja“ mondotta s nyomban tollbamondott egy hozzá, a porosz királyhoz intézett levelet az angol követnek, melyben az szemrehányásokat tesz neki, amiért nem akarja meghallgatni békeajánlatát. — „Majd intézkedem, hogy a levelet vacsora közben adják át; a francia követ mellettem fog ülni s én megmutatom neki.“

A megállapodás végrehajtása megrendezészerűen folyt le. Neisse kétheti ostrom után megadta magát, mire Neipperg kivonult hadseregével Sziléziából. De bármennyire hallgattak úgy az osztrákok, mint a poroszok a megállapodásról, a szövetségesek gyanusnak találták a sziléziai eseményeket. Hiába híresztelte világgá Frigyes, hogy Neisset csak elkeseredett ostrom árán sikerült elfoglalnia, a szövetségesek átláttak a szítán. A tény, hogy Neipperg tábornagy nem sietett a vár felmentésére és sorsára hagyta Sziléziát, önmagáért beszélt. Nyilvánvaló volt, hogy a porosz királyra — legalább is pillanatnyilag — nem lehet számítaniok. Most már minden azon mulik, sikerül-e a bajor-francia armádiának záros határidőn belül bevennie Prágát. Ha ez néhány héten belül megtörténik, akkor a porosz király, aki hivatalosan még mindig a szövetségesük, visszatáncol és kénytelen felmondani a fegyverszünetet. Ha nem, akkor katsztrófa fenyegeti a Prága felé menetelő szövetséges hadsereget, mert Neipperg, aki visszanyerte szabad mozgását, megszállja időközben Morvaországot, egyesül a nagyherceg hadseregével s hátbatámadja Prága alatt a

bajor-francia ármádiát. Aminek a veszélye egyre jobban fenyegetett.

Belle-Isle marsall, a francia inváziós hadsereg főparancsnoka, a porosz király alattomos eljárásának hírére azonnal felkerekedett Mainzból, ahol abban fáradozott, hogy az óvatos püspököt rábírja a császárválasztó értekezlet egybehívására, Prága felé, hogy személyesen irányítsa a hadműveleteket. Ám az éltes hadvezér törődött teste nem birta az út fáradalmait. Drezdába érve ágynak esett. Ki tudná ecsetelni nyugtalanságát, aggodalmait? Értesülései szerint a bajor választó még meg sem kezdte Prága ostromát, mert a beígért százsz tüzerek nem érkeztek meg Prága alá. Pár órával később tudomására jutott, hogy Neipperg tábornok hadserege erőltetett menetben siet Prága felé, a félelmetes magyar insurgents lovass csapatokkal. „Kétségbeejtő helyzetben vagyunk“ írta fivére Prága alól. „Itt a tél és nyakunkon az ellenség. Hosszadalmas ostromra időnk sincs. Vagy sikerül rajtaütéssel bevennünk Prágát, vagy sehogy. Jelenléted nélkülözhetetlen. Akármilyen beteg vagy, siess ide.“

A szerencsétlen hadvezér, aki mozdulni sem tudott fájdalmaitól, kétségbeesett levelet intézett fivéréhez. „Izenetted porig sújt s annál inkább, mert érzem, hogy valóban szükség volna rám. De képtelen vagyok még csak moccanni is. Pedig elhiheted, hogy hordágyon is odavitetném magam, ha tudnám, hogy lehetséges. De olyan állapotban vagyok, hogy elpusztulnék útközben.“

Kibirhatatlan fájdalomokról panaszkodott, de minden fájdalomnál jobban gyötörte az a tudat, hogy tehetetlenül kénytelen vesztegelni, miközben a magyar lovasbandériumok hátbatámadják és megsemmisítik a bajor-francia ármádiát. El volt készülve a vész hírre. A bajor választó tehetetlenségének hibájából nem is várhatott egyebet. Képzeltük álmerkódását, mikor másnap a következő íráshibáktól hemzsegő levélkét kapta:

„Monsieur vous avez désiré que Prague fut pri il ait pri; le gouverneur sait rendus a moy et je vous écri de sa chambre: je ne saurés au demeurant assez vous faire delloge de la vailleure des troupes et surtout de la bonne conduite de M. Chever lieutenant colonel de Bosse; je

sui un peu occupé a maintenir l'ordre se qui n'est pas aissé dans une ville prise l'épée a la min.

Maurice de Saxe.

Magyarul: „Uram, ön azt óhajtotta, hogy foglaljuk el Prágát. A városparancsnok kényre-kegyre megadta magát, az ő szobájából írom ezt a levelet. Nem győzőm dicsérni csapataink vitézségét, főleg Chever ezredes tünette ki magát. Ezidőszerint a közrend biztosításával foglalkozom, ami meglehetősen nehéz dolog olyan városban, amelyet erőszakkal vettünk be. Szász Móric.“

Mi történt Prágában? Az eredmény a levélíró érdeme, a nyughatatlan vérű zabigyereké, a legendás hírű Szász Móricé, aki annyiszor képesztette el a világot kalandjával és hőstetteivel. Pár évvel előbb még litván királlyá akarta koronáztatni magát. Páris legünnepelebb színésznője, Adrienne Lecouvreur zálogba csapta ékszereit, hogy haza tudjon kerülni Litvániából. Noha egy épkézláb mondatot sem tudott leírni, *Reveries* (Álmodozások) címen könyvet adott ki, eszmékben gazdag, figyelemreméltó könyvet a jövő háborúiról. Szász Mórictól — minden kitellett. Kiszedte egy elfogott csehből, hogy az erődítményövezet melyik pontja a legvédtelenebb s eltökölte magában, hogy rajtaütésszerűen betör azon a ponton a városba. Indítványát előterjesztette a haditanácsban. Lehurrogták. „Ilyesmi csak örülnék juthat az eszébe“ legyintettek előadására. Ám a veszély óráról órára növekedett. Szabályos ostromra gondolni sem lehetett. Neiperg marsall és a nagyherceg egyesített hadserege minden pillanatban felbukkanhatott. Nem maradt más hátra, meg kellett kísérelni a lehetetlenséget. A haditanács végül úgy határozott, hogy Szász Móric tervének támogatására három helyről intéz rohamot a város ellen. E három irányból jövő heves támadás teljes mértékben lekötötte a helyőrséget, Móric közben megkísérelheti az éjszaka sötétjében a rajtaütést.

A vakmerő kalandor személyesen válogatta össze rohamcsapatát. A francia nemesség színe-virága részt vett a vállalkozásában. A kis csapat éjjel egy órákor indult el a kiszemelt pont felé. Mély szakadék tátongott a bástya alatt. A bástyára létrán kellett felkapaszkodniok. Chevert

ezredes, akinek az a megtisztelő szerep jutott, hogy megnyissa az ostromot, gránátosai felé fordulva megkérdezte, melyikük vállalkozik rá, hogy elsőnek kapaszkodják fel a bástyára. Egy Pascal nevű elzászi legény kilépett a sorból.

„Nem félted az életedet?“. „Nem, ezredes uram.“ „Ha az őrszem észrevesz, rád kiált: wer da!“ „Igenis, ezredes uram.“ „Te hallgatsz, mint a hal.“ „Igenis, ezredes uram.“ „Az őrszem rád emeli a puskát.“ „Igenis, ezredes uram.“ „Rádló és elhibáz.“ „Igenis, ezredes uram.“ „Arra te ráveted magadat és pusztá kézzel megfojtod.“ „Igenis, ezredes uram.“

A dolog azonban máshogy alakult. Mikor az elzászi felkuszott a létrán s az őrszem elé toppant, az meglepetésében a levegőbe lőtt és elmenekült társaival. Mire a szomszéd őrszemeket sikerült összecsofítaniök, a francia gránátosok már átvették magukat a bástyán. Ebben a pillanatban megindult a fülsiketítő fegyverropogás, a francia-bajor armádia három irányból intézett rohamot az erődítmények ellen. Ez riadalmat keltett a városban, a helyőrség kétségbeesetten védekezett. Közben Chever gránátosaival megszállta a védtelenül maradt bástyafokot, leeresztette a felvonóhidat és kinyitatta a bástyakaput, melyen Szász Móríc kényelmesen belovagolt csapataival. A városnak ez a része sötét volt, csak egyetlen épület volt még világos, amelyben valami külvárosi bál folyt, illetve ért véget kevéssel előbb. A ház tágranyitott kapuján éppen özönlött a közönség kifelé. A francia tisztek leugráltak lovaikról, felajánlották karjukat a táncról kipirult hölgyeknek s gálánsan hazakísérték őket. Szász Móríc közben a kormányzósági palotába sietett és felszólította a város parancsnokát, hogy adja meg magát. Aminek az, kényszerhelyzetben lévén, ellenkezés nélkül eleget is tett.

Mária Terézia szorongva várta közben a Prága alól érkező híreket. Pálffy s a nagyherceg az egyre szaporodó insurrectiós csapatokkal már elzavarta a visszamaradt bajor-francia csapatokat Bécs alól. Most a Prágát ostromzár alatt tartó bajor-francia-szász hadsereggel kellett volna megmérkőzniök. Neipperg november 7-én átvette a Znaim környékén koncentrált hadsereg felett a vezényletet. A nagyherceg tíz nappal később érkezett Neuhausba, amely-

nek közelében három nappal előbb verték vissza a bajor csapatok a Nádasdy-huszárok könnyelmű támadását. Az összetűzés komoly volt, négy napig pihentetni kellett a csapatokat. Ennek következtében a nagyherceg csak november 23-án jutott fel negyvenezer főnyi hadseregével Táborig, ahonnan Kollowrat gróf vezényletével azonnal elindított néhány hadoszlopot Prága felé. Véleménye szerint a város még legalább nyolc-tíz napig tarthatta magát. Három nap múlva Kollowrat gróf jelentette neki, hogy Prága a november 25-ről 26-ra virradó éjszaka elesett. A nagyherceg összehívta a haditanácsot. Fivére, Lotharingiai Károly a katasztrófális hír ellenére folytatni akarta az előnyomulást. De Batthyány, Lichtenstein herceg, Lobkovitz és Neipperg azon a véleményen voltak, hogy az ellenség a szerencsés rajtaütés után aligha bocsátkozik ütközetbe s így sokkal helyesebb, ha a hadsereg együtt marad, hogy elvágja a bajor-francia ármádia útját Felső-ausztriától. Így is történt. Az osztrák hadsereg Tábor, Pisek és Strakonitz környékén foglalt állást, a nagyherceg pedig vezérkarával Neuhausban maradt.

Mária Terézia három napig ájtatoskodott a nagyherceg hadbavonulásakor, az Ég áldását könyörögve fegyvereire. Akkor is az oltár előtt térdelt, mikor a katasztrófát tudatták vele. A királynő zokogva hallgatta a Jób-jelentést.

„Bizony Prága is odaveszett“ írta Csehország kormányzójának, Kinskynek. „Rettenetes következményei lesznek, ha nem tudjuk élelmezni legalább három hónapig a hadsereget. Ausztria anyagi ereje kimerült, Magyarországra csak egy negyedév múlva számíthatunk, ha ugyan számíthatunk. Ha valaha, hát most kell erősnek maradnunk, Kinsky. Mutassa meg, mire képes hazájáért és királynéjáért. Én a magam részéről mindenre kész vagyok, hogy Csehországot visszaszerezsem. Ehhez igazítsa intézkedéseit. Inkább pusztuljon el egész hadseregem, inkább vesszenek oda egy szálíg a magyarjaim, de Csehországot nem hagyom sorsára... Könyörüljön meg szerencsétlen férjemen, aki a hadsereggel bajlódik. Azt írja, hogy katonáink vitézek, de szánalmas állapotban vannak s mivel nem tudja jól tartani őket, kénytelen elnézni, hogy a polgári lakosságot fosztogassák. Válságos időben nem megy másképpen. Az országot csak úgy tarthatjuk

meg, ha a legmesszebbmenő módon igénybe vesszük. Legyen rajta, hogy katonáink ne nélkülözzenek, kedvvel harcoljanak. Könyörtelennek látszom. Az is vagyok. De ha visszaszerzem, ami most odaveszett, százszorosan jóvá fogom tenni könyörtelenségemet. Igen, jóságos leszek, de most elzárkózom minden szánalom elől. Sajnállok mindenkit, akit bajba kell döntenem, az én szívem sajog miattuk a legjobban.“

A királynénak ez a gyakran idézett levele csakugyan királyian könyörtelen. „Vesszenek oda egy szálíg magyarjaim...“ írja. Ne lássunk ebben részvétlenséget, közönyt a magyarok iránt. A levél egész hangja ellentmond ennek az otromba feltevésnek. Kitérőse, mint a levél minden egyes szava, a legvadabb kétségbeesésből fakad. Mindenét fel akarja áldozni, még a legdrágábbat, a legértékesebbet is: hűséges, harcrakész magyarjait.

S hogy fogadta Frigyes Prága meglepetésszerű elestét? Nos, úgy, ahogy az természetéből következett. Haladéktalanul tollat ragadott s megleghangu levélben gratulált Belle-Islenek sikeréhez, felajánlva neki a győzelem kiaknázásához hat dragonyos és tíz huszárezredet.

A francia-bajor győzelem hatálytalanította Mária Teréziával szemben vállalt kötelezettségeit. „Nincs hőbb kívánságom, édes barátom“, írja Belle-Islenek november 9-én, „mint hogy egészsége mielőbb helyreálljon s vállvetve küzdhessünk tovább a kedves bajor választó igényeinek kiharcolásáért.“ Aggasztóan alábbhagyott harc-készsége máról holnapra erőre kapott. Nem győzi hangoztatni szövetségesi hűségét, buzgalmát. A francia követ, akit hetekig orránál fogva vezetett, nem állja meg, hogy ne célozzon a Mária Teréziával kötött fegyverszüneti megállapodásra. „Légből kapott hazugság“, tiltakozik Frigyes. „Mutassák fel a megállapodást, vagy akár csak a másolatát. Én ilyet sohasem írtam alá.“ A követ erre utal Neisse színleges ostromára, színleges védekezésére. „Lári-fári“ feleli Frigyes. „Ilyen alapon én is azt állíthatnám, hogy összejátszanak a királynővel. Hisz Prága sem állt ellen, ugyanolyan gyanus körülmények között esett el, mint Neisse.“ Este nagy vacsorát ad s pohárköszöntőt mond a bajor választóra, aki december 7-én Prágában cseh királlyá koronáztatta magát. De már előzőleg, december 3-án terjedelmes levelet intéz Fleury kar-

dinálishoz, hogy eloszlassa a „felőle terjesztett rágalmat.” „A bécsi udvar fondorlatai, mikkel éket akar verni közém és szövetségeseim közé, oly átlátszóan otrombák, hogy alig van szükség cáfolatukra. Mindenki beláthatja, hogy nem köthetek különbékét legádázabb ellenségemmel, aki sohasem fogja nekem megbocsátani, amit ellene vétettem, aki balsorsa felidézőjének tekint.”

Képzeltető ezek után, hogyan fogadta Hyndford lordot, aki december elsején azzal a közléssel fordult a királyhoz, hogy Ausztria véglegesíteni óhajtja a Klein-Schnellendorffban kötött ideiglenes megállapodást, úgy, ahogy azt annakidején szóbelileg megbeszélték volt. Frigyes kereken megtagadta. „Őszinte leszek önhöz, Mylord. Az osztrákok elkövették azt a megbocsáthatatlan ostobaságot, hogy az első megrohanásra feladták Prágát. Ha a dolognak más a kimenetele, én is másként viselkedem. Most százötvenezer emberünk áll szemben az önök hetvenezer emberével. Ez minden megállapodást hatálytalannít. Háboruskodjunk csak vigan tovább, a többit majd meglátjuk.” „S mi történik akkor”, kérdi Hyndford a királytól, „ha Ausztria nyilvánosságra hozza az október 9-iki megállapodást? Mit fognak szólni hozzá felséged szövetségesei?” „Gondoskodtam róla, hogy ne találjon hitelre” felelte kurtán a király.

Semmi kétség, hogy igazában érezte magát. A politikában a *vae victis* elve az úr, érzelmi szempontoknak nincs helyük. Ez volt szilárd meggyőződése, ez csendül ki mélabúsan pár nappal később Voltairehez intézett leveléből. „Akik az államok sorsát intézik, sajnos, nem lehetnek az erkölcsös magatartás példaképei. Jellemük főtulajdonsága a kétszínűség, a rosszhiszeműség, a fondorlatosság kell legyen. Az ilyen szívek tanulmányozása megálázó foglalatzkodás. Mennyivel jobb szerettem édes magányomat, a művészeteket, barátaimat, a függetlenségemet.”

Prága elestének hírére a mainzi püspök feleslegesnek tartotta tovább huzni-halogatni a császárválasztást. A fejedelmek egyhangulag a rogyant bajor választóra adták le szavazatukat. VII. Károly néven koronáztak császárrá Frankfurtban, 1742 január 27-én, az eseménynek kijáró pompával.

Ez a francia diplomácia sikere volt. Évszázados ás-

kálódások után végre sikerült megfosztaniok a császári címtől a Habsburgokat; ami azonban nem volt kihatással a hadszíntér eseményeire. A királyné Prága körül koncentrált hadserege még nem ütközött meg a bajor-francia ármádiával. Most, Mária Terézia sürgetésére, támadásra készült. A nagyherceg átvette Neipperg táborszernagytól a fővezényletet, átkelt a Moldván s egész haderejével Pisek felé vonult, hogy éket verjen a bajor-francia főhadereg és a Linz közelében állomásozó francia hadoszlopok közé. A hadmozdulatnak az volt a célja, hogy elvágja összeköttetésüket. Közben Bécs felől, Olaszországból visszarendelt csapatokból és magyar nemesi bandériumokból alakított új hadsereg vonult Khevenhüller András táborszernagy vezénylete alatt Linz felé, hogy megsemmisítse Ségur magukra maradt hadoszlopait.

A kivonulás napján a királyasszony elküldte Khevenhüller Andrásnak arcképét, melyen karjaiban tartja kisfiát és sajátkezű levelet intézett a táborszernagychoz, melyet az napiparancsba adott. Így hangzott:

„Kedves, hűséges Khevenhüllerem! Ime, a mindenkítől elhagyatott királyasszony örökösével... Mi vár erre a gyermekre? Rajtad áll! Rádbízom, hűséges miniszteremre, minden erőmet és hatalmammat. Cselekedj, hős és hűséges alattvaló s viseld érte a felelősséget Isten és az emberek előtt. Legyen az igazság a pajzsod, tedd amit helyesnek tartasz, légy könyörtelen a hitszegőkkel, kövesd az Istenben boldogult Jenő herceg példáját, érdemeld ki hálámat, mely nem marad el, tedd feledhetetlenné nevedet Isten és a világ előtt. Adjon a Mindenható erőt, kitartást küzdelmeidhez!“

Khevenhüller kitett magáért. Megtámadta Ségur hadseregét, visszakergette a franciákat az Enns mögé, körülzártá Linzet. Segur Prágából várt segélycsapatokat. Onnan el is indult Torring bajor táborszernagy egy hadoszloppal Linz felé, de kétséges volt, megérkezik-e idejében. Ségur hadseregét csak úgy lehetett volna megmenteni, ha a bajor-francia ármádia áttöri a nagyherceg frontját és hátbatámadja Khevenhüllert Linz alatt. Ehhez a széles, átfogó, kockázatos hadművelethez azonban nem volt elég embere. Keresztülviteléhez igénybe kellett volna venni a porosz király haderejét is. Csakhogy Frigyes harcikedve megint lelohadt. Prága elestének hírére

ugyan azonnal megtámadta az osztrákokat s majdnem minden áldozat nélkül elfoglalta Olmützöt és Glatzot, de aztán otthagya hadseregét és hazautazott Berlinbe, ahol olyan hévvel vetette rá magát az adminisztráció és a közigazgatás kérdéseire, mintha hallani se akarna többé háborúról. Ilyen elfoglaltságai közben kézbesítették neki az ujdonsült császár levelét, aki arra kérte, akadályozza meg, hogy a franciákat kiverjék Linzből, mert ha ez megtörténik, akkor Khevenhüllernek szabad az útja Bajorország felé. Néhány órával később ugyanezt a kérést intézte hozzá Belle-Isle is. Arról volt szó, bocsássa haderejének egy részét a bajor-francia hadvezetőség rendelkezésére, vegyen részt, ha csak közvetve is, a nagyherceg ellen irányuló offenzívában. Frigyes válasza bombaként hatott. „Résztveszek“ izente „még hozzá magam fogom irányítani az egész műveletet. Ehhez azonban szükségem van a szász hadsereg közreműködésére“. S értekezletet hívott egybe Drezdába.

Az értekezlet, amelyen a szász uralkodó is megjelent, összeült. Frigyes előadta haditervét. Ő nem a nagyherceg frontját akarta áttörni, hogy utat nyisson a felszabadító hadseregnek Linz felé, hanem oldaltámadást akart intézni a nagyherceg hadállása ellen, hogy kimozdítsa helyéből, aztán elfoglalja Iglaut s Morvaországon át Bécs felé nyomuljon. „Ha a birodalom fővárosát fenyegetjük“, fejtegette „akkor a királyné kénytelen igénybevenni Bécs védelmére minden haderejét, aminek következtében Linz körül enged a nyomás és Segur hadserege akadálytalanul közlekedhetik a főhadsereggel. Nyilvánvaló — folytatta — hogy e nagyszabású operáció keresztülvitelére saját hadseregem elégtelen. Nem is akarom túlságosan igénybevenni. Szükségem van a szászokra s egy francia divízióra. Ezeket az erőket tessék fenntartás nélkül rendelkezésemre bocsátani. Beláthatják, hogy mint porosz király, mások utasításainak nem vethetem magamat alá.“

Az indítvány meglepte az értekezletet. Az offenzíva terve nagyvonalu volt. De volt egy gyanus pontja: mégpedig az, hogy Frigyes nem a maga hadseregével akarta megvalósítani, hanem a szövetségeseivel; s hozzá még azt is kiköti, hogy korlátlanul óhajt rendelkezni velük. Ezt követeli, ezt merészeli követelni a közelmúlt eseményei után! Annakutánna, hogy szövetségesei kijátszásával

kézalatt fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott a király-asszonnyal, tehermentesítette és szövetségeseire szabadította Neipperg hadseregét! Ki biztosítja őket afelől, hogy nem ismétli meg a minapi csinyt? Ki biztosítja őket, hogy nem kezd újra fegyverszüneti tárgyalásokat, kivonva kontroljuk alól hadseregüket?

Az ajánlat nem volt inyükre. Bizalmatlanságukat azonban nem merték hangosan nyilvánítani. A döbbsent esendet, mely a porosz király előadását követte, Szász Móric törte meg, aki taktikai szempontból támadta Frigyes javaslatát. De Frigyes sorra cáfolta ellenérveit, úgy hogy a haditanács végül elfogadta indítványát. Mire a porosz király azonnal Prágába utazott, hogy átvegye az offenzívát megnyitó divíziók felett a fővezényletet.

De jóformán meg sem kezdődtek a Frigyes-től tervezett hadműveletek, már nyugtalanító jelentések érkeztek a francia főhadiszállásra Felsőausztriából. A Töring vezénylete alatt Linz felmentésére küldött bajor divíziók utközben felmorzsolódtak. A szorongatott Segur kapitulált. Khevenhüller ki hagyta vonulni Linzből csapataival, de meg kellett fogadnia, hogy nem harcol többé német területen. Pár nap múlva a nagyherceg bevonult Linzbe, Khevenhüller szabadon rendelkezhetett hadseregével. Megvalósíthatta amitől VII. Károly annyira rettegett: megszállhatta Bajorországot.

Ez meg is történt, mert a királyasszony nem ijedt meg a porosz király hadmozdulataitól. Iglau elesett ugyan, de a morvaországi terepen a magyar nemesi bandériumok rajtaütései igen közlről szorongatták a királyt. Frigyes mindjebben elkedvetlenedett. Khevenhüller közben nyugodtan, következetesen végrehajtotta haditervét: benyomult Bajorországba és elfoglalta Münchent, ahonnan az ujdonsült császár családja és udvara ész nélkül menekült. A császár földönfutó lett, fővárosát sem nevezhette magának többé. München elfoglalásának hírére Mária Terézia emlékérmét veretett. Egyik oldalát a nagyherceg profilja ékesítette, ezzel a büszke körirattal: *Aut Caesar, aut nihil*, (vagy császár vagy semmi), a másikat a császár profilja ezzel a körirattal: *Et Caesar et nihil*. (Császár és semmi.)

Mit tett Frigyes ebben a helyzetben? Természetesen csakis azt, amire szövetségesei valójában el voltak készülve, aminek a veszélye már akkor beléjük döbbsent, mikor nagy tervét elébük terjesztette: azt, hogy ha az események nem alakulnak kedvezően, cserben hagyja őket s lepaktál ellenfelükkel. De mi mást lehetett várni Frigyestől, akinek Szilézián kívül nem volt semmi követelni valója Mária Terézián? Sziléziát már birtokába vette s kizárólag azért küzdött tovább, mivel a királyné nem volt hajlandó lemondani róla. Ő csak kényszerűségből háborúskodott, hogy térdre kényszerítse a királynőt, de gyűlölte szövetségeseit és egy pillanatig sem volt hajlandó rá, hogy a magáévá tegye törekvéseiket. Döntő csapást akart mérni Mária Teréziára, hogy konokságát megtörje, ám csak azért, hogy véglegesítse vele való helyzetét s a jövőben jó szomszédságot tartson vele. Mária Terézia azonban kérlelhetetlen maradt. Most már úgyszólván személyesen irányította a hadműveleteket. Férjét, aki ismételten bebizonyította, hogy nem született hadvezérnek, hazarendelte és sógorára Lotharingiai Károly hercegre bízta a fővezérletet. A magyar nemesi bandériumok halálmegvető bátorsággal vetették magukat az ellenségre. A felsőausztriai és bajorországi hadisíkerék lelket öntöttek a Morvaországban harcoló csapatokba is és bizalommal töltötték el őket a háború kimenetele felől. A királyasszony divíziói lekötötték Frigyest Morvaországban. Arról, hogy belátható időn belül Bécs alá jusson, pillanatnyilag szó sem lehetett. A Károly herceg vezénylete alá tartozó hadsereg a cseh-morva határon állt, szemben a Hrudin környékén állást foglaló porosz armádiával. A hadsereg zömétől balra Lobkovitz herceg hadoszlopai zárták el a Prágát megszállva tartó bajor hadsereget Ausztriától. Az ellenséges erők le voltak kötve, míg a királyné hadserege korlátlan ura volt akcióinak.

A hadszíntér eseményei külpolitikailag is éreztették hatásukat. Sir Robert Walpole-nak, Anglia miniszterelnökének nem állott módjában kitartani a kontinens viszályaiba való nem-beavatkozás politikája mellett, mert az angol király, mint Hannover fejedelme, minden vitás kérdésben érdekelve volt. A békeszerető miniszterelnök kénytelen volt jobb meggyőződése ellenére háborus politikát folytatni. Főtörekvése abban merült ki, hogy Angliának

minél kevesebb áldozatába kerüljön a kontinentális háborúskodás. Most aztán összefogtak ellene aktívabb külpolitikát sürgető ellenfelei. Walpole benyújtotta lemondását. Utóda, Carteret, azzal az ígérettel vette át a hatalmat, hogy Anglia hathatósabban fogja támogatni kontinentális szövetségeseit.

Angliának valóban elsőrendű érdeke volt, hogy megalázza Franciaországot. Ezt Carteret azzal vélte elérni, ha kiugrasztja a bajor-francia-porosz koalícióból a magyar királyné legfélelmetesebb ellenfelét, a porosz királyt. Egyfelől tehát megújította a Mária Teréziának megszavazott subsidiumokat, másfelől megpróbált közeledni a porosz királyhoz, hogy Anglia oldalára vonja.

Frigyes nem maradt érzéketlen az angol proposíciók iránt. Nem is rajta múltott, hogy a megegyezés nem sikerült. A franciákat megvetette s készséggel elárulta volna őket újból, ha ezzel erősíti pozícióját. Mária Teréziával ellentétben Frigyes elejétől fogva indulatmentesen politizált. Mint racionalista, most is hideg fejjel vizsgálta helyzetét, mi több, írásban is lerögzítette az ajánlat elfogadása, vagy elutasítása mellett felsorakoztatható érveket. Semmi sem világít be mélyebben az irodalommal és erkölcsfilozófiával kacérkodó király lelkivilágába, mint az a terjedelmes íromány, melyben kétségeit, vívódásait megrögzítette. Az okmány két részből áll. Az első rész címe: Mért tartsak ki a franciák mellett? A másodiké: Mért kössek békét a magyar királynővel? Az első rész erkölcsi meggondolásokból indul ki. „Nem jó, ha az ember ok nélkül megszegi szavát. Mindeztideig semmi okom neheztelni Franciaországra és szövetségeseimre. Aki nem hajtja végre következetesen, amit elhatározott, megbízhatatlan, könnyelmű ember hírébe kerül. Nem jó, ha az ember lépten-nyomon eserélgeti barátait és ellenségeit. E rövid morális mérlegelés után konkrét érvekkel bizonyítgatja magának, miért kell kitartania szövetségesei mellett. Ha megsemmisítő csapást mérek az osztrákokra, akkor Poroszország a birodalom vezető állama lesz és a bajor választó megsűtheti a császári címet, mert én fogok diktálni a birodalomban. Ez fontos, mert a magyar királyné még ha sikerülne is megegyeznem vele, örökké neheztelne rám, elrabolt tartományai miatt, minden uton-módon igyekezne azokat visszaszerezni és sohasem volna nyugtom tőle.

De épp ily nyomatékos érvek szólnak a királynével való megegyezés mellett. Ha folytatom a háborúskodást — fejtegeti — más számára kaparom ki a gesztenyét, növelem a császár és a szász választó hatalmát, hálátlan szomszédokat hizlalok nagyra, gyarapítom Franciaország presztízsét és a birodalomra való befolyását, ami mindenképpen helytelen.

A mérleg a megegyezés felé billen. Arra az oldalra, amely elejétől kezdve rokonszenvesebb Frigyesnek, mint a bajorokkal és franciákkal való kényszerszövetség. Ennek folytán megbizta miniszterét, Podewils grófot, környékezzé meg Lord Hyndford angol követet s vegye ki belőle, hajlandó-e Mária Terézia megfelelő területi engedmények ellenében végérvényesen békét kötni vele. Legnagyobb meglepetésre Hyndford egy cseppet sem kapott az ajánlaton. Tartózkodó volt, fölényes, elbizakodott. Azt felelte, hogy a királynő hajlíthatatlan s nemcsak, hogy nem hajlandó a béke kedvéért feláldozni Csehországot vagy Morvaországot, de Sziléziáról is csak akkor mond le, ha a porosz király teljes haderejével melléje áll és kiveri tartományaiból ellenségeit. Ez a megegyezés sine qua nonja — folytatta fagyosan a lord; a királyasszony elvárja felségedtől, hogy tettekkkel erősítse meg a megegyezést. A klein-schellendorfi egyezmény megszegése után csak ez szolgál biztosítéku arra nézve, hogy hihetünk felséged ígéreteiben.

Frigyes, aki mint láttuk, nagyraértékelte a morálfilozófiát, de csak mint elméleti fejtegetésekre alkalmas tárgyat, egyáltalán nem érezte sértőnek magáranézve a királyasszony bizalmatlanságát. Azon persze, hogy ő akárkinek az érdekeiért is sikraszálljon, csak mulatni tudott. Ujra elküldte Hyndfordot azzal a megbízatással, értesse meg az angol követ útján a gyanakvó királyasszonyt, hogy ezuttal nem fegyverszüneti ajánlatról van szó, hanem végleges békekötésről. Ha a királyné olyan erősnek érzi magát, ne kívánjon tőle fegyveres támogatást. Érje be azzal, hogy semleges marad, amire írásban kötelezi magát.

A királyné elutasította az ajánlatot. Bajorországbeli sikerei visszaadták önértékét. „Nincs bizalmam a porosz király ígéreteiben. Romlott, álnok embernek tartom.” Csakhogy Bartenstein kivételével a királyasszony vala-

mennyi tanácsosa sürgeti a Frigyessel való megegyezést. Még a nagyherceg is. Személyesen akar levelet intézni a porosz királyhoz. „Irjon neki, szivem, ha akar, de higgye el, nem érdemli meg. Vissza fog élni a jóhiszeműségével“ mondta neki Mária Terézia. „Meggyőződése, hogy lealacsonyítja magát, ha szóba áll vele.“

Vége, hosszas rábeszélés után, kijelentette, hogy Anglia kedvéért hajlandó feláldozni Sziléziát, de — ismételte — csak abban az esetben, ha a porosz király kilép a koalícióból és egész fegyveres erejével volt szövetségesei ellen fordul. Ezzel dicsővé teszi nevét, mint a birodalom felszabadítója és a közszabadságok helyreállítója.

Frigyes nem habozott tovább. Magához hívatta a francia követet, aki a következőket jelentette kormányának az audienciáról: „A porosz király visszautasította a királyné békeajánlatát és kijelentette, hogy a végsőkig kitart velünk. Felháborodásában mindennek elmondta a magyar királynőt... Nem is merem reprodukálni eminenciának katonás kifakadásait. Pozdorjává fogom törni Károly herceget“ folytatta „magam verem ki Morvaországból a magyar csürhehadakat.“ És haladéktalanul intézkedett. Derékhadát félkörbe állította fel Caslau és Chotusitz körül, balszárnyát Chrudimig, jobbszárnyát Küstenbergig nyújtva ki, s elzárta Károly herceg elől az utat Prága felé. Károlynak, ha nem akarta körülzáratni magát, meg kellett kísérelnie az áttörést. A három óra hosszát tartó összecsapásnak osztrák részről hétezer, porosz részről négyezer halottja volt. Frigyes győzött, de nem sikerült „pozdorjává törni“ ellenfelét. Ahelyett, hogy a herceg hátráló hadseregét üldözőbe vette volna, elsáncolta magát. Károly nem veszélyeztethette pillanatnyilag Prágát — ez volt a győzelem egyetlen eredménye — de kiszabadult a gyűrűből és egyesíthette divízióit Lobkovitz hadoszlopaival.

Minden amellet szól, hogy Frigyes megrendítette a vérengző ütközet; nem volt elég lélekjelenléte kiaknázni a győzelem előnyeit. Később politikával magyarázta tartózkodását. „Nem akartam a végletekig elkeseríteni Mária Teréziát.“ Némi halvány szerepe talán ennek a meggondolásnak is lehetett az óvatosságában, hiszen amit az ütközet el akart érni, elérte. Megmutatta Mária Teréziának erejét. Annyi bizonyos, hogy az újra

meginduló tárgyalások során ismételten hivatkozott mérsékletességére, kiméletére. Például semmivel sem kívánt többet, mint a chotusitzi csata előtt. Ismerte ellenfelét, tudta, milyen érzékeny, számolt vele. Hyndfordnak még így is emberfeletti fáradtságába került meggyőzni a királynét a békekötés sürgető voltáról. Nem győzte hangsúlyozni, hogy Frigyesnek a koalícióból való kiugrasztása, a végleges győzelem előfeltétele, minden áldozatot megér. Mert a szövetségesek a porosz király támogatása nélkül nem mennek semmire, míg ő egymagában is félelmetes ellenfél. „Szilézia nagy ár“, folytatta, „de ha pillanatnyilag fel is áldozza a királyné, nem kell végleg lemondania róla. Ki tudja, mit hoz a jövő? Rövidesen minden megváltozhatik. Senki sem fogja felségedet vádolni, ha szívében nem mond le arról a tartományáról, amelyet álnoksággal, erőszakkal ragadtak el. Nincs az a földi vagy égi hatalom, mely felróhatná Ausztriának, hogy kényszerűségből átengedte a porosz királynak Sziléziát s mely bűnnek tekintené, ha minden további cselekedetében az a szempont vezetné, hogy visszaszerezze azt a tartományt, melytől álnokul megfosztatott“.

Mária Terézia sokáig tusakodott magában, amíg határozott. Ismét lebetegedés előtt állott, a tárgyalások közben szülte meg Mária Krisztinát. Kedvezőbb körülmények között talán állhatatos marad. De oly sokfelől szorongatták, hogy végül engedett. Már nem kívánta a porosz királytól, hogy fegyveresen támogassa, beéri, ha semleges marad. Csehországbeli engedményekről azonban hallani sem akart. „Ha az angol király parlamentje élén Bécsbe zárandokol s térden állva kér, hogy engedjek, akkor sem teszem. Inkább Bécs romjai alá temetkezem.“

Frigyes türelmetlenül várta, elfogadja-e a királyné ajánlatát. „A királyné és a nagyherceg visszaélnék jóindulatommal“, fakadt ki környezetéből. „Elbizakodottságuk határtalan. Igazán nem tudom, mit kezdjek velük. Meg vagyok róla győződve, hogy hiába kötök velük békét, a jövőben is áskálódni fognak ellenem, hogy visszaszerezzék elvesztett birtokaikat.“ Meg volt róla győződve, hogy a királynő titokban béketárgyalásokat folytat a franciákkal s ugyanazt követeli tőlük, amit tőle: szerződésszegést. „Tulajdonképpen tehát“, nyugtatta meg magát, „csak a magam bőrét védem, ha megelőzőm ármá-

nyukat". Hosszas huzavona után végre létrejött a megállapodás. Ausztria átengedte Poroszországnak Sziléziát. Az érzelmes Robinson, a megegyezés legfőbb szorgalmazója, a következőket jelentette a királynéról: „Könnyű Lord Hyndfordnak hangoztatni a távolból, hogy az amputáció elkerülhetetlen. Ő nem szenvedett a pacienssel és a pácienstől (*with him and from him*). A királynét a végletekig lesujtja, hogy fel kell áldoznia Sziléziát. Ha megtudja valakiről, hogy sziléziai, elfelejti, mivel tartozik rangjának és sirva fakad.“

Ha nehéz szívvel is, a királyasszony 1742 július 28-án ratifikálta a megállapodást. Két hónappal később Szászország is különbékét kötött Ausztriával. A francia-bajor armádia kétségbeejtő helyzetbe került. Károly herceg támadásba ment át, megszállta Pilsent, elvágta a csehországi bajor-francia armádia kivonulási útját. Az, a világtól elvágvá, kénytelen volt Prága erődítményei mögé vonulni. Igaz ugyan, hogy a francia kormány erős hadsereget küldött Maillebois marsall vezénylete alatt a Prágában rekedt armádia felszabadítására, de míg a hadsereg átkel a Rajnán, átvonul a birodalmon s eljut, ha ugyan eljut, Prága alá, addigra Broglie marsall, a csehországi armádia főparancsnoka, bizonyára kapitulál. Hiszen Maillebois hadseregének a Bajorországot megszállva tartó Khevenhüller seregével is meg kellett ütköznie előbb. S még ha sikerül is áttörnie az akadályt, akkor is kétségesnek látszott az akkori közlekedési viszonyok mellett, hogy idejekorán fel tud-e jutni Csehországba. Az osztrák haditanács annyira biztosra vette Prága elestét, hogy a férjére hiú királyasszony a nagyhercegre bízta a Prága megostromlására felvonuló haderők vezényletét, hogy az elmaradhatatlan hadisiker növelje népszerűségét.

Fleury bíbornok, a francia király mindenható minisztere, lelkiismeretfurdalással gondolt e napokban Mária Terézia hozzá intézett leveleire, mikre ő a porosz király személyi presztizsétől megbabonázva oly kimérten, oly részvétlenül válaszolt. Ki hitte volna, hogy most neki kell békét könyörögnie a királyasszonytól? Akármilyen nehezére esett, ráfanyalodott.

„Tudom, hogy felséged környezete bajkeverőnek békebontónak tekint. Hígyje el felséged, bármennyire ellenem szól a látszat, ártatlan vagyok. Aki ismer, tudja

rólam, hogy a legerélyesebben elleneztem mindennemű háborús akciót, de nem találtam meghallgattatásra, tettvágyó fiatalok túlkiabálták hangomat, bele kellett törődnöm a megváltoztathatatlanba. Felséged bizonyára gyanítja, ki az a személy, aki egész befolyását latbavetette, hogy uralkodómat magával sodorja a háborúba, — abba a háborúba, mely elveimmel és politikai koncepciómmal semmiképpen sem egyezik.“

A bíboros őszinte volt. Ha nem is ellenezte kellő eréllyel a háborús készülődéseket, ő maga semmi esetre sem szorgalmazta a bajor és porosz követelések fegyveres eszközökkel való kiharcolását. A háborús uszító Belle-Isle volt, Mailly asszonynak, XV. Lajos metreszének pártfogoltja, aki a dicsőségre szomjas francia arisztokrácia nevében szorongatta Fleuryt, — főképpen pedig Frigyes, aki ügyes diplomáciai sakkhúzásaival valósággal belekergette Franciaországot az ellenségeskedésekben való részvételbe. Formálisan Franciaország még mindig nem üzent háborút Ausztriának. Miután Fleury a maga óvatos módján mindezt kifejtette, arra kérte Mária Teréziát, engedje kivonulni a bajor-francia ármádiát Csehországból. Első levelében arra kérte, egyezzen bele, hogy a Bajorország felé nyomuló francia hadsereggel egyesüljön, a második levélben még tovább ment: megígérte, hogy a francia ármádia visszavonul a Rajna mögé, ha a királyné hazarendeli Bajorországból Khevenhüller hadseregét.

„Van igazság“, villant át Mária Terézián, mikor elolvasta a levelet. „Itt az elégtétel a megszegyenítésért, hamarább, mint remélni mertem; itt az elégtétel a válaszelevélért, mikor egy évvel ezelőtt tanácsstalanságomban, szorongatottságomban, büszkeségemből kivetkezve, mint az egyház alázatos szolgálólánya vetettem a bíboros lábai elé magam. Azt hiszi az a szívós, alattomos vénember, hogy válaszát megbocsátottam, elfelejtettem?“ A következőket írta neki:

„Körülményeim tavaly arra készítették, hogy méltóságomról megfeledkezve, olyan esedező hangon ajánljam magamat eminenciád jóindulatába, mely a sziklát is meglágyította volna. Eminenciád részvétlen maradt. Azt írta, hogy elkéstem a békekéréssel, a francia király nem szakíthat szövetségeseivel. Bizonyítékaim vannak, hogy a francia király lázította fel tartományaimat, tűzzel-vassal

tört a birodalomra, felforgatta rendjét, pusztított, rombolt. Én megőrzöm ezeket az okmányokat az utókor számára, hogy résen legyen s ne hagyja törbe ejteni magát többé egy idegen hatalom kétszínű machinációjától.

Ajánlatát elutasítom.“

S hogy mégjobban megalázza a bíbornokot, nyilvánosságra hozta levelét.

A méltó válasz az lett volna, hogy, mikor a bíboros a királyné levelét megkapja, Prága elestéről is értesüljön. De sajnos, az ostromló hadsereget a nagyherceg vezényelte s megint kiderült, hogy éppenséggel nem a tettek embere. Habozott, halogatta a döntést. Pedig Prága alig-ha állta volna az ostromot. El volt zárva a világtól, hijján volt az élelmiszereknek, a városban járvány dühöngött. Nemcsak a polgári lakosság, a hadsereg is éhezett, nélkülözött. Kemény tél volt, az elpuhult francia uracsok elkeseredve fújták körmüket a dermedt szélben őrhelyeiken. Franciaország színe-virága fagyoskodott, éhezett a körülfogott városban. Hozzá tartozóik kétségbeesve sürgették a bíbornokot, kövessen el mindent, hogy hazakerüljenek. Két-háromnapi ostrom után a helyőrség kénytelen lett volna kapitulálni. De a nagyherceg erélytelen maradt. Ahelyett, hogy azonnal akcióba lépett volna, összehívta a haditanácsot s taktikai kérdéseket vitatott meg vezérkarával. Közben a helyőrség meglepetésszerű kirohanást intézett az ostromlók ellen, majdhogy sikerült áttörniök a záróövet. Mária Terézia magánkívül volt, hogy Prága még mindig tartja magát. Maillebois már közeledik a felmentő hadsereggel, nincs mit habozni. Ha a nagyherceg nem képes elfoglalni Prágát, vonuljon Maillebois ellen. Hangja rideg, könyörtelen. „Nem könnyen nélkülözöm önt, de inkább szenvedek, csak ragadja ki magát szánalmas helyzetéből.“

A nagyherceg azonban hisztérikusan húzódozik harcba bocsátkozni a franciákkal. Ahelyett, hogy támadna, titokban érintkezést keres velük. De a vérig sértett bíboros most már szintén makacs. Franciaország nem békülhet a történetek után. Ferenc újra összehívja a haditanácsot. Úgy döntenek, hogy sorsára hagyják Prágát — felesleges ostrommal bevenni, elég, hogy el van zárva a világtól, a végképp elcsigázott helyőrség rövidesen amúgy is kénytelen lesz kényre-kegyre megadni magát, ő pedig meg-

támadja Mailleboist és hazazavarja Franciaországba. Mindezekelőtt meg kell akadályozni, hogy hadserege egyesüljön a Bajorországban Szász Móric és Seckendorf tábornagyszernagy vezénylete alatt operáló ármádiával. Khevenhüller nem tudta tartani magát, Bajorországot sorsára hagyva Csehországba vonult, hogy egyesítse hadseregét a nagyherceggel. Bajorországban csak ötezer osztrák maradt Bernklau tábornok vezérlete alatt. Bernklau pedig nem tudja feltartóztatni a francia előrenyomulást. Lépésről lépésre hátrál. Október 6-án Münchent is kénytelen feladni.

A helyzet napról napra rosszabbodik. Prága még mindig a franciák kezén van, Bajorország odaveszett, Maillebois hadserege egyesült Szász Móric és Seckendorff hadseregével s a nagyherceg taktikázik. Mária Terézia elveszti türelmét. Szokatlanul érélyes hangon inti meg a nagyherceget, mikor arról értesül, hogy tárgyal, alkudozik. „Nem azért állítottam önt a hadsereg élére, hogy politizáljon“, írja urának. „Megtiltom, hogy szóbaálljon velük.“

Szegény nagyherceg! Nem, igazán nem neki való ez a szerep. Nem hadvezérnek született, hanem világfinak, tőzsérnek, bárminek inkább. Szeptember 27-ike van; az egyesült bajor-francia ármádia már Csehországot fenyegeti. Ha Maillebois ismerné az osztrák hadvezetőség érélytelenségét, hisztérikus kapkodását, fejvesztettségét, habozás nélkül megtámadhatná s felszabadíthatná Prágát. Szerencsére Maillebois is óvatos. Mikor észreveszi, hogy a nagyherceg támadásra készül, visszavonul. Most kellene üldözőbe venni, most kellene kivenni a birodalomból! De a nagyherceg beéri azzal a kétes értékű elégtétellel, hogy elriasztotta Prága alól. Napokig tartó tétovázás után végre mégis rászánja magát Maillebois üldözésére s mindössze 12.000 főnyi hadsereget hagy Lobkowitz herceg vezényletével Prága alatt. A gyűrü oly laza, hogy a fogvatartott helyőrség minden nehézség nélkül áttörheti. Broglie marsall ki is tör Prágából, elfoglalja Leitmeritzet s Bajorországba siet, hogy átvegye az újonnan küldött ármádia felett a vezérletet, mert Mailleboist érélytelen-sége miatt visszarendelték. Prágát most Belle-Isle védi, a hajkeverő. A Lobkowitz vezérlete alatt álló ostromló csapatok elunják a tétlenkedést, hazaszökdösnek; végül

már csak három huszárezred hetvenkedik a város alatt. Belle-Isle akkor vonulhat ki, amikor akar. El is határozza, hogy otthagyja Prágát, hiszen úgy sem lehet a várost megtartani. Egy sötét, csillagtalan éjszaka egész haderejével felkerekedik és kivonul a városból. Tizenegyezer gyalogos katona, hármezer lovas, harminc ágyú, háromszáz szekér, hatszáz igásló indul a bizonytalanba, tömérdek tússzal, kincsel, anélkül, hogy a város előtt tanyázó osztrák hadsereg megneszelné. Már messze járnak, mikor a Lissában tanyázó Lobkowitz hercegnek tudomására jut, hogy a franciák kivonultak Prágából. Sietve utánuk szalasztja a Festetich-huszárokat, akik belekötnék ugyan a tovamonuló hadseregbe, de nem tudják szétverni, szétugrasztani.

Prágában csak hatezer francia marad Chevert őrnagy alatt. Lobkowitz herceg felszólítására, hogy kényre-kegyre adja meg magát, nemet üzen s azzal fenyegetődzik, hogy felrobbantatja az erődtítményeket s romjaik alá temetkezik. Lobkowitz megijed a fenyegetéstől, szabad elvonulást engedélyez Chevertnek. A maradék helyőrség újév napján hagyja el a várost, tisztességgel, francia zászlók alatt. Kevesen jutnak el közülük a Rajnáig. Fagyban, hidegben botorkálnak, tétován, tanácstalanul, éhezve, rajtaütések-től rettegve, bujkálva, akárcsak Belle-Isle nagyobb hadoszlopa, mely szintén irtózatossággal, megfogyatkozva s legyengülve jutott el a Rajnáig. Negyvenezer francia pusztult el a kalandos hazavonulás viszonytársaiban.

De Prága felszabadult! Mária Terézia megkönnyeb-bülten lélegzik fel s bizalommal néz az újesztendő elé. Bécs lobogódíszbe öltözködik. A királyné *carousselre* invitálja az udvari arisztokráciát. A spanyol lovarda fehér oszlopok közé foglalt páholyaiból fényes urak és tündöklő hölgyek gyönyörködnek a porondon keringő káprázatos hintókban és lovasokban. Az uralkodói páholyban ott ül téglavörös orcákkal, elnehezedett testtel a császár özvegye, a valaha világszép Eleonóra, udvarával s a császári család tagjaival. A porondra nyíló ajtókból vörösbe öltözött, térdesizmás lovászmesterek feszítenek. A zenekar tuszt fúj, az ajtók feltáruulnak, begördülnek az aranyozott

római szekerek. A bakról főurak fogják vissza az ágaskodó paripákat, rizsporos dámák kényeskednek a kocsik magas ülésén. A hintók kavarnak, a lovasok ficáncolnak. Most vágtat be a királyné, az amazonok amazona, hófehér paripán, bíborban és aranyban, lovas dáma-kíséretével. A zene ritmust és dallamot változtat. A quadrille nyitánya. A párok elrendeződnek, kibontakoznak a felvonulások kimért arabeszkjei. Tündéri látvány. Az ember szinte elszédül, ha letekint a porondra, mely mint valami óriási körhinta, lassan forogni kezd. Hogy villog a lovak ezüstszerszáma, hogy tüzel a sok szín, hogy szikráznak az ékszerek! A viaszgyertyák mámoros fényében rizsporos-hajú szépségek integetnek egymásnak, legyeznek magukat, miközben lent porzik a porond, paripák nyihognak, dobognak, diadalszekerek kergetőznek. Most lovagi torna következik. A birodalom legszebb asszonyai vetélkednek a versenydíjakért. A királynő mindenben első. Őt figyeli minden szem, neki tapsikál nagyanyja öléből a kis József főherceg, kit ez alkalomra magyar ruhába bujtattak. Harmadszor robog be Mária Terézia amazonkosztümben, ijjal, tegezettel. Most fegyvert cserél és gerelyvetésben virtuskodik. Pálffy Miklós gróf a bírói emelvényről figyeli a forgatagot. Ő ítéli oda a díjakat. A bajvívó hölgyek egymás után léptetnek a porond elé átvenni jutalmukat. Mindenki kiált valamiben, senki sem marad jutalmazatlanul. Egy más után járulnak elébe lángoló arccal Mária Anna főhercegnő, Esterházy hercegnő, Kollonich grófnő, Cobenzl grófnő, majd az úrlovasok, Kinsky gróf, Heger báró, Esterházy Miklós, majd megint hölgyek, Althan grófnő, Losy grófnő, Wurmbrand grófnő... A királyasszony felmegy a páholyába, onnan nézi elégedett mosollyal a fényes gyülekezetet. Most tétova tekintetet érez magán. Fiatal nő bámulja a terem sarkából, önfeledten, elragadtatással. „Neipperg lánya“, állapítja meg a királyamazon. „A fiatal Auersperg hercegnő.“

„Csodállak“, mondja némán a tekintet, „asszonyok gyöngye, amazonkirálynő! Mennyivel férfiasabb vagy, mint a férfiak. Köszönöm neked, hogy hódítóan képviselled nemünket, büszke vagyok rád. Milyen rossz lehet annak, aki szeret téged, milyen kicsinek, milyen senkinek kell hogy érezze melletted magát. Miközben szerelmes szavakat suttog a füledbe, te talán a háborúra gondolsz, a

porosz királyra, a franciák bibornok-miniszterére. Mért venod össze a szemöldököd? Bocásd meg, hogy magamra vontam a figyelmedet, nem vagyok méltó rá. Én nem vagyok hősnő, mint te, én csak nevetni és sírni tudok, szerelmet kínálni és megtagadni, csitítani és bosszantani, boldogítani és boldogtalanná tenni a férfiakat.“

„Köszönöm, hercegnő, a hódolatodat“, bókol vissza a királyasszony tekintete. „Örülök, hogy tetszem neked. Mondd csak, mondd újra meg újra, hogy kétszeresen hódító vagyok, karddal és mosollyal, fegyverekkel és turbékolással, ostromban férfi, védekezésben nő. Nő, mint te, szerelmes, féltékeny, gyanakvó, rémeket látó. Feléd tart az uram — megáll melletted — megszólít — és én nem rángathatom el mellőled, nekem itt kell állnom fenn, mint a szobornak a talapzatán — ó, milyen gyötrelmes szerep!“

— Fél tőlem, hercegnő? — kérdi lenn a nagyherceg esodálkozva.

— Nem — feleli a hercegnő zavartan. — Dehogy ...

A királynő 1743-ban huszonhat éves. Ötgyermekes családanya. Ez azonban nem látszik rajta. Sudár termetét nem formátlanította el az öt szülés, arca tündöklően szép, mozdulatai könnyűek, leányosak, kedélye napsugaras, vidám, modora a fenség és a fesztelenség megnyerő ötvözete. Festmények és metszetek lóháton ábrázolják, heralдикus, párdücbőrös figurák kíséretében, hadviselő királynőnek, aminthogy az is. Valóságos élete azonban nem merül ki a heroikus reprezentációban. Az csak reprezentáció s annak is jelkép, aminek a valósághoz semmi köze. Soha nem áll seregei élére (amit elszánt és akaratos asszony léteire sajnál, hogy nem tehet), nem buzogányos ös-emberek veszik körül (akik félelmetes magyarjait jelképezik), hanem hajlongó, bókoló, finom modorú főurak. Egyetlen férfias passziója van: a lovaglás. Erre rákapatta udvari asszonyait is. A caroussel után az egész társaság kilovagol a Burgból a városba, hogy a jó bécsiék is élvezzenek a parádéból valamit. Ezekben a hónapokban hajnalba nyúló vigasságok színhelye a Burg. Farsang idején az udvar maskarában vonul egyik vagy másik városi lo-
kálba, vegyül a nép közé. Persze a királynőt dominóban, álcában is felismerik. Khevenhüller-Metsch gróf, a hajlott-

korú főudvarmester, aki naplót vezet az udvari élet eseményeiről, meg is rójja erkölceit. A Károly király korabeli etikett érvényben van ugyan, de aki a régi világból maradt vissza, mint Khevenhüller, az világosan látja, hogy csak a külsőségek konzerválódtak, a szellem, amelynek kifejező részei, megváltozott. A mosolyok és pillantások, amelyek a konvencionális, beidegzett mozdulatokat és hajlongásokat kísérik, kommentálják, ellentmondanak önnönmaguknak. Újfajta intimitás lágyítja fel a merev érintkezési formákat. A királyasszony vendégkoszorúja a szertartásos mozzanatok után fesztelen, meghitt társasággá alakul át, melyben mindenki — a királyasszonyt is beleszámítva — igyekszik a lehető legjobban érezni magát. Ha a királyasszony bizalmasan akar csevegni barátnőivel, kiparancsolja a lakájokat a szalonból, a vendégkoszorú maga szolgálja ki magát. Ez és más fesztelenség persze mélyen megbotránkoztatja a régi világ matuzsálemjeit.

No meg a királynő játékszenvedélye, a hajnalig tartó fáraó-bankok, melyeknél vagyonok cserélnek gazdát. A hercegnő, akit a királyasszony féltékenységevel kitüntett, azzal vonta magára a figyelmet, hogy mint fiatal asszony, egész hozományát elvesztette a játékasztalnál. S ez a szenvedély olyan ragadós, hogy még a dohogó Khevenhülleren is erőt vesz. Máris hatezer aranya sírja az új szokást. De — noblesse oblige —, ami kötelező, az alól ő sem vonhatja ki magát.

Csoda, hogy ilyen életmód mellett a királyasszony eleget tud tenni uralkodói kötelességeinek. Ám akármeddig marad fenn, hétkor talpon van újra. Frizírasszonyai sötétben kelnek fel, hogy le ne késsék szolgálati idejüket. Nehéz szolgálat; a királynő, ha nem pihente ki magát, ingerlékeny, hirtelenkező; viszont rögtön megbánja, hogy elragadtatta magát és bőkezűségével békíti ki, akit megbántott. Ájtatoskodását elvégezve megreggelizik, azután megkezdí a kihallgatásokat. Uralkodásának első éveiben mindenki személyesen terjeszthette elébe kívánságait, vagy panaszait; később, egy ostoba incidens miatt, kénytelen volt eltörölni ezt az újítást, de alattvalóihoz való viszonya így is összehasonlíthatatlanul bensőségesebb, mint közvetlen elődeié. Mindenről tud és minden ügyben fenntartja magának a döntés jogát. Ugyanazzal a köte-

KAUNITZ HERCEG

STEINER FESTMÉNYE UTÁN

ORFELI H. ATINOUAN

lességtudással tanulmányoz végig minden jelentést, mint majd József vagy Ferenc József, akik szorgalmát örökölik. Mindennapos foglalatosságát csak napokra szakítják meg lebetegedései. Nemcsak a külhatalmakkal való tárgyalások irányelvét szabja meg, de még a hadműveletekbe is beavatkozik.

Ezidőszerint négy ellenféllel viaskodik: a porosz királlyal, a franciáktól támogatott bajorokkal és Spanyolországgal. Spanyolországban XIV. Lajos unokája, V. Fülöp uralkodik, helyesebben Farnese Erzsébet, a hitvese. Ez a démoni szenvedélyességű királyasszony, aki valamikor Párma hercegnője volt, nemcsak Pármát akarja elragadni Mária Teréziától, de annak összes olasz tartományait. Azokból már Károly alatt odaveszett Nápoly és a két Szicília. Ott most Don Carlos, Erzsébet elsőszülött fia uralkodik; de a nagyravágyó asszony kisebbik fiát is uralomra akarja juttatni Mária Terézia rovására, Itáliában.

Az örökösödési háború első évében kis híján megvalósultak ábrándjai. Mária Terézia hadereje le volt kötve Sziléziában, a királyasszony kénytelen volt hazarendelni a németalföldi tartományokban és Itáliában állomásozó csapatait. Alpokon túli egyetlen szövetségesére, a szárd királyra, aki „egyenként tépdeste le a Habsburg-birodalom testéről az olasz városokat, mint az articsókáról a leveleket“, nem számíthatott. De most, hogy a porosz királlyal békét kötött, s hogy a francia helyőrség kivonult Prágából, a királyasszony elhatározta, hogy ha már Sziléziát elvesztette, megvédi németalföldi és itáliai tartományait.

Mária Terézia Prágában.

Prága eleste visszaadta önbizalmát, energiáját. Mikor a város visszavételéről értesült, megszólaltatta Bécsben a harangokat és római diadalszekérben hajtattott végig a városon nővérével, Mariannával.

Mintha kárpótolnia kellene magát az elszenvedett megaláztatásokért, mintha most már csak sikereket jelenthetnének futárai áttekinthetetlen birodalma minden sarkából, tomboló életkedvvel élvezi diadalát. Április végén Prágába utazik, hogy Csehország királynőjévé koronáztassa magát. A hoppmester előreküldte a zöldbársonnyal párnázott udvari hintót a bevonuláshoz. De hideg van, a királyasszony csukott hintóban vonul be. Napokig tartó ünnepségek után május 12-én Csehország primása a királynő aranszőke fejére helyezi Szent Vencel kápolnájában a különös formájú cseh koronát.

Mária Terézia hat hétig vigad Prágában, felszabadultan, fáradhatatlanul. Aki megvesztegető közelébe kerül, el se hinné róla, hogy könyörtelenül megfosztotta a bajor választóval paktáló cseh főnemeseket birtokaiktól, hogy a megszállást követő denunciaciói láz során százával erősítette meg a könyörtelennél könyörtelenebb végzéseket. Rongyokba öltözött asszonyok ostromolják börtön mélyén senyvedő férfi hozzátartozóik érdekében, de a királyasszony gögösen elfordul tőlük. Anyja népeinek, de könyörtelen anya.

Most, hogy a porosz király felől biztonságban érzi magát, végre — végre! — leszámolhat fő ellenségével,

a bajor választóval, aki férjétől elorozta a császári koronát. Isten nem hagyhatja bosszulatlanul a Habsburgok méltóságán esett gyalázatot. Khevenhüller megtámadja az ellenséget Sinbachnál, elfoglalja Dingolfinget, Landaut, Deggendorfot. Károly főherceg, Mária Terézia generalissimusa 1743 június 9-én bevonult Münchenbe. VII. Károly császárnak el kellett hagynia rezidenciáját, országát, Földnélküli János sorsára jutott.

Most már csak a patrónusával van a királyasszonynak számadása: a francia királlyal. Anglia végre akcióba lép. A Lord Stair vezénylete alatt álló, hannoveri és hollandi zsoldosokból szervezett „pragmatikás hadsereg” egyesül a Flandriában operáló osztrák divíziókkal. II. György angol király átjön a kontinensre és átveszi csapatai felett a fővezényletet. Kisebb-nagyobb csepatepaték után június 26-án megütközik Dettingennél a franciákkal. A csata szerencsétlenül indul, kis híjja, hogy az ellenség kezébe nem esik. Ami olyan megdöbbenést kelt Angliában, hogy az angol királyoknak azóta is tilos ütközetekben résztvenniök. (II. György volt az utolsó angol király, aki személyesen vitézkedett.) Végül az angol-osztrák hadsereg nyeri meg a csatát. A királynőt személyes elégtétellel tölti el, hogy ebben az ütközetben férjének néhai nevelője, a többszörösen kompromittált Neipperg tábornagy is kitüntette végre egyszer magát. Lendületes dragonyos-rohama nagyban hozzájárult a győzelemhez.

A királyasszony Linzben értesült a győzelemről. Azonnal hajóra ült és Bécsbe sietett. A városi tanács hí alattvalóinak ezreivel Nussdorfba vonult ki fogadtatására. Végre feltűnik a fellobogózott, felvirágozott udvari hajó. Mária Terézia boldog mosollyal áll a hajó orrában és nyitott hintón hajt végig a városon. A Burg ablakából kétéves kislány lesi, vidáman lengetve feléje a papírzászlócskát, amit a kezében szorongatott.

Az angol kormányválság előnyös volt Ausztriára, a francia kormányválság előnytelen. 1743 januárjában meghalt Fleury bíbornok. Mária Teréziának semmi oka sem volt rá, hogy megsirassa. Hiszen a bíboros hitszegése, fondorlatossága idézte fel az öröksége körül támadt kavardást. Ha a bíbornok vállalja, amire Franciaország kötelezte magát, nemcsak a bajor választó marad nyugton,

de Frigyes sem ragadhatta volna el tőle büntetlenül Szi-léziát. Tudjuk: Fleury életének utolsó hónapjaiban megbánta, hogy kétkulacsos politikájával rászabadította Mária Teréziára irigyeit. Túlbecsülte furfangosságát, túlkomplikálta számításait, sakktáblának, sokoldalú elkötelezettségekkel egyensúlyban tartható erők játékterepének tekintette a világot s hűvös, szenvtelen természetének megfelelően kihagyta számításaiból a fiatalság becsvágyát, nyugtalanságát, felelőtlenségét. A porosz király kiugrására nem számított. Akciója ellenakciókat vont maga után, amelyek végül olyan helyzetet idéztek elő, amely elkerülhetetlenné tette a fegyveres összeütközést. S aztán olyan befolyások érvényesültek körülötte s a háta mögött, amelyeket nem állott módjában elhárítania. A király, évtizedeken át akaratának kezes eszköze, fellázadt ellene, mikor hitvesétől elhidegült. Belle-Isle marsall összefogott az ambiciózus Nesle lányokkal — nagyravágyás a paráznasággal — XV. Lajos hőstettekkel akarta elkápráztatni kedveseit.

Keserű szájjal, kegyvesztetten, a fontos tanácskozásokból kizárva tűnik el a történelem színpadáról Franciaország bíbornok-külgyminisztere. Halálával a háborús uszítók — Belle-Isle, Broglie és Noailles — akadálytalanul érvényesítik befolyásukat az egymást leváltó Nesle lányokon keresztül a francia királyra.

S ez elkerülhetetlenné teszi az általános konflagrációt, melyben a kontinentális kontestációk ürügyén valójában a világhatalomért indul meg a mérkőzés Anglia és Franciaország között. A nagy párviadal a tenger uralmáért és a tengerentúli gyarmatokért kimondatlanul ugyan már régóta folyik a két nagyhatalom között, de egyelőre még csak mint izolált események körül kiborbanó vetélkedés. Most azonban kezd kiéleződni a feszültség. A franciák még nem látják tisztán a világhelyzetet, az angolok már igen. A franciák még mindig a Habsburgokat akarják gyöngíteni — s kisebb-nagyobb intermezokkal kitartanak az V. Károly császár korából örökölt külpolitikai koncepció mellett 1919-ig —, holott egyetlen komoly és kérlelhetetlen vetélytársuk Anglia. Hisz az angolok Mária Teréziát is csak azért támogatják, hogy Franciaországnak kellemetlenkedjenek. És csak annyira támogatják, amennyire érdekük. Most, a dettingeni győ-

zelem után, ahelyett, hogy kiaknáznák sikereiket, felszólítják Mária Teréziát, mondjon le végérvényesen Sziléziáról. Mária Terézia újra szembe kerül Robinsonnal és Hyndforddal. Az osztrák haditanács már kidolgozta a közös akció-tervet. Az angol király megszállja csapataival Mainzot és Wormsot, sakkban tartva a franciáktól megvásárolt és megfélemlített egyházi fejedelmeket, Károly herceg pedig az osztrák derékhaddal benyomul Lotharingába. A szerencsecsillagában bizakodó királyasszony, a szerelmes feleség, vissza akarja férjének hódítani Lotharingiát.

A nagy cél megéri az áldozatot. Akármilyen felháborítónak találja is Mária Terézia, hogy Anglia minden döntő akció előtt engedményeket csikar ki tőle, 1743 szeptemberében helybenhagyja a wormsi megállapodást. Ebben a szárd király megfelelő ellenszolgáltatásokért kötelezi magát, hogy az angolokkal egyetértésben féken tartja a királyasszony itáliai ellenfeleit.

Csakhogy Franciaország nem várja be, míg az osztrák-szász-angol-szárd koalíció akcióba lép. XV. Lajos hadat ízen 1744 március 15-én Angliának, április 26-án Ausztriának. Ez formalitásnak tűnik a három esztendeje folyó diplomáciai intrikák és harcéri események után, de véglegesíti a helyzetet. Spanyolország a fontainebleau-i szerződés értelmében megtámadja Gibraltárt és Minorca szigetét s erélyesen támogatja a Traun marsall hadseregével Itáliában viaskodó Don Fülöpöt.

Az osztrák ármádiának Károly főherceg a generalissimusa, aki éppen most üli lakodalmát a királyasszony hugával, Mariannával. Marianna egy évvel fiatalabb Teréziánál. Mint a bronceoszoknyás csöppség szerepelt könyvünkben, másodszor idézzük fel törékeny, vonzó alakját, menyasszonyi ruhában, másodszor és utoljára, mert boldogsága rövid lesz, első szülésébe belehal.

Franciaország hallatlan lendülettel kezdi meg a hadjáratot. XV. Lajos leutazik Flandriába, győznie kell, adják ki a parancsot kapitányai s mint a színpadi kulisszák, omlanak össze, ahol megjelenik, az ellenség erődményei. De mit használ? A királynőnek már nem kell Bécsből menekülnie, már nem szorongatják öröklött tartományaiban ellenségei, előreparancsolja Károly főherceget, az átkel a Rajnán s rászabadítja Elzászra a vadul

káromkodó magyar huszárokat, horvát pandurjait, haramiaerkölcsű határőrvidéki szerezsánjait. A király Flandriából Metzbe siet. Magával viszi új kedvesét, Chateauroux hercegnőt. S egyszerre csak ágyynak esik. Az orvosok kétségbeesetten küzdenek életéért. Lajos reszket a kárhozattól, gyónni, áldozni akar, de gyóntatóatyja csak abban az esetben hajlandó feloldozni a királyt bűnei alól, ha elküldi ágya mellől kedvesét és kibékül a feleségével. Chateauroux hercegnő éjnek idején hagyja el Metzet. S miközben egész Franciaország a megtért uralkodó életéért imádkozik, a királyné Versaillesben hintóba ül gyermekeivel és a haldoklóhoz vágtat. Még útban van, amikor értesítik, hogy a király állapotában javulás állt be. A pánik megakasztotta a hadműveleteket, a francia offenzíva elakadt. Pedig a gondosan kidolgozott haditerv szerint össze kellett volna esnie Frigyes offenzívájával, aki idejében felújította szövetségét a franciákkal és VII. Károly császárral és augusztus 14-én betört Csehországba. „Nem haszonlesésből szántam rá magamat erre a lépésre“, izente világga, „hanem a császár öfelsége tekintélyének a védelmében, hogy biztosítsam Európa nyugalmaát.“ Ami persze szemérmetlen hazugság. Frigyes császár azért lépett közbe, mert félt, hogy ha Mária Terézia visszahódítja Lotharingiát, utána Sziléziára kerül a sor. S mivel Sziléziát féltette, bejelentette igényét Csehország egy részére is. Közbelépése megbolygatta a királyasszony terveit. Nemcsak Károly főherceg hadseregét kellett visszarendelnie Elzászból, de ki kellett üríttetnie Bajorországot is. Ha a két hadsereg — Károly főhercege és Batthyány Bajorországból Csehország felé tartó dandárai — idejében egyesül, sikerült feltartóztatniok Frigyeset. Erre azonban nem maradt idő. Frigyes szeptember 12-én ágyútűz alá vette Prágát; a város három nap mulva megadta magát. Ez súlyos csapás volt, legalább is pillanatnyilag, mert Prágával együtt egész Kelet-Csehország Frigyes kezébe esett. Bajorországban a Bernklau vezénylete alatt álló csekélyszámú osztrák hadsereg nem tudta feltartóztatni Frigyes szövetségeseit, minek folytán VII. Károly császár október 22-én ünnepélyesen bevonult Münchenbe. Néhány héten belül odaveszett Csehország, odaveszett Bajorország. A királyasszony helyzete reménytelennek látszott. De csak látszott. A nagy francia offenzíva a fentebb

említett esemény miatt elmaradt s így Mária Terézia egész haderejét felvonultathatta Frigyes ellen. Magyarországból is egyre-másra érkeztek új bandériumok. Frigyes, aki elébe akart vonulni a közelítő francia hadseregnek, délkeleti irányban nyomult előre, maga mögött hagyva Prágát, melyet Traun frissen szervezett hadserege visszafoglalt a háta mögött. Károly főherceg időközben egyesült Batthyányval és elvágta Frigyest Prágától. Batthyány ide-oda portyázó huszárcsapatái felperzselték az országot, elvagták Frigyes összekötő vonalait, kirabolták muníció- és élelmiszerszállítmányait. Frigyes kétségbeesetten taktikázott, hogy kiszabaduljon az egyre szorongatóbb gyűrűből. Ez végre sikerült neki és húszezer főre menő veszteséggel visszavonulhatott Sziléziába. Emlékirataiban kertelés nélkül beismeri, hogy könnyelmű kalandba bocsátkozott s a legnagyobb elismeréssel adózik Traun tábornoknak, aki e hadjáratban mesterének bizonyult.

Frigyest nagyon idegesítették a hadjárat során a magyar csapatok portyázásai. Jelentős részük volt abban, hogy ki kellett Csehországból vonulnia. Mária Terézia harci szózata nem hangzott el eredménytelenül. Még a háború harmadik évében is özönlöttek a harctérre az új bandériumok. A királyasszony meglelégedése és hálája jeléül gyönyörű paripát, drágakövekkel ékesített kardot és gyűrűt küldött Pálffy Jánosnak, a következő levéllel:

Pálffy Apám!

A paripát legbuzgóbb alattvalómnak küldöm, a kardot, hogy kiverje a birodalomból ellenségeimet, a gyűrűt rendíthetetlen bizalmam jeléül.

Mária Terézia.

Zsidóüldözés.

Prágát másodszor szállta meg az ellenség, majd másodszor szabadult fel. A visszafoglalást megtorló intézkedések követték. Ezek személyekre szorítkoztak. A zsidóságot, mint közösséget sujtották.

A prágai zsidók nem voltak Prága polgárai. Külön közösségük volt a város közösségén belül, külön nyelvük, külön törvényeik. Ők tudomásul vették a közösségből való kirekesztettségüket s csak külső kontaktust tartottak fenn azokkal, akik között éltek. Mozgalmas időkben összehúzták magukat, mintha csak tudták volna, hogy bármint forduljon a dolog, ők vallják kárát, az ostromok alatt reszketve imádkoztak istenükhöz, maguk sem tudván miért, mert hisz helyzetükön nem javított semmiféle uralomváltozás. Zsidók voltak és zsidók maradtak minden cimer és lobogó alatt. Ha a város gazdát cserélt, a fejüket csóváltgatták és visszavonultak házaikba, mint az őspolgárok, de amikor látták, hogy a változás egyelőre legalább is végleges, ők is kimerészkedtek, mint azok, mert az élet nem állhat meg, utána kellett nézni a keresetnek. Keresetük a kereskedelem volt. És azzal kereskedtek, akivel kereskedhettek.

Ezt rótták most fel bűnükül: hogy a megszállás alatt kereskedtek a poroszokkal. Az volt a vád, hogy míg az autochton lakosság a felszabadító hadsereget leste, a megtört mőzeshitűek üzlet után szaladgáltak és szemérmetlenül meggyarapodtak.

Hogy ki emelte ellenük a vádat? Nem fontos. A köz-

hangulat. És a királynő magáévá tette a közhangulatot, mert izzóan gyűlölte a mőzeshitűeket. Nem semita vonásaik, nem szemetszuró hajcsigáik és szutykos kaftánjaik miatt, mert volt érzéke a pittoreszk iránt, hiszen tömérdék népfaj felett uralkodott, akik közül némelyiknek a nyelvét sem értette. Nem. Vallási alapon gyűlölte őket, nem jobban s nem kevésbbé, mint a protestánsokat, akikkel azonban csinján kellett bánnia, Anglia és Hollandia miatt. Igaz, a zsidóknak is voltak védelmezőik, méghozzá közvetlen környezetében, a Zinzendorffok, a Pálffyak. Nem úgy, hogy nyíltan a zsidók védelmére keltek volna, csak kézen-közön. És ez joggal bosszantotta a királynőt, mert érezte vele hatalmának korlátait. Hogyan, miért, mindig zsidókhoz kellett fordulnia, ha az államkincstár kiürült, apjának is, neki is. Ha meg akarta adóztatni őket, jajveszékelték, siránkoztak, hogy üldözöttek, földönfutók. Nos hát akkor legyenek is azok — határozta el a királynő s december közepén megparancsolta Kinskynek, hogy újév napjára tisztítsa meg Csehországot a zsidóktól.

Kinsky elképedt a királynő könyörtelenségén. Tízezer családot világgá hajszolni télvíz idején, háborus időkben! Ellenvetésekkel hozakodott elő. Mi történjék a betegekkel, az öregekkel, a nyomorékokkal? Hóban-fagyban bolyongjanak az országutakon? Szekereket még csak tudna szerezni nekik, de igáslovakat nem tud előteremteni. És ki tudja ellenőrizni, ha gyalog szélednek világgá, hogy elhagyják-e az országot? Egy pár család elpusztul a télben, de a zömmük az országban marad és a bujkáló gyanus elemek számát fogja szaporítani. Vannak, akik tartoznak az államnak, magánosoknak. Ha el kell hagyniok az országot, nem lehet rajtuk a követeléseket behajtani. A gazdag zsidókért meg éppen kár — folytatta — azoknak csak hasznát látja az ország.

„Ez az!” fakadt ki a királynő indulatosan. „A gazdag zsidók! De ki tudja megállapítani, melyik zsidó gazdag, melyik nem az? Hiszen egyformán sopánkodnak mindannyian.” Így játszott ki Pálffy is koronázáskor, mikor a gazdag pozsonyi zsidók érdekében interveniált. Az is csak a gazdagok számára kért kegyelmet s a végén valamennyi pozsonyi zsidó a városban maradt.

Kinsky, a cseh kancellár, beadta derekát. S hogy teljes mértékben mentesítse magát a zsidókkal való egyet-

értés gyanúja alól, végzésében, mellyel a királynő elhatározásának megfelelő formát adott, még túlozta is a királynő szempontjait. Az indokolás legjellemzőbb passzusa a következő:

„Es sind viele andere Sachen da, welche dieses Volk absonderlich, wenn es so stark schon eingerissen hat, in societate civilii, verabscheuen machen. Nur die vermöglichsten unter ihnen und also die wenigsten nähren sich mit Ernst, mit Aufrichtigkeit, der meiste Pöbel aber mit Betrug und Falschheit, und muss derjenige auf allen Zeiten und Winkeln sich behüten, welcher mit ihm zu tun hat und ohne Schade davon kommen will. Ihre Prinzipien, ob schon sie es höchstens zu leugnen sich bemühen, ist einer ehrliebenden Gemeinschaft nicht conform, weil sie ab exemplo der vormahligen egyptischen Dienstbarkeit sich für kein Gewissen halten, deren Christen Gut gerechter und ungerechterweise zu sich bringen.“

Kifejti, hogy a királynőnek joga és kötelessége, hogy a zsidóktól megszabadítsa tartományait:

„... Indem ihre Vorfahren sich jederzeit die Befugniß zur Ausweisung der Juden vorbehielten. Wir begreifen nicht — folytatja színelte felháborodással — was für Bewegnusse die Hofkammer haben möge als welche sich allen und dem geeignetsten Passitus (lépések) der Judeneinschränkungen gar sehr entgegengesetzt hat. Die Kanzlei hingegen — jelenti ki önérzetesen — hat durch alte und neu Probe genugsam dargethan, dass sie ihres Orts in die Judenschaft gar nicht verliebt sei, sondern die jüdische Gemeinde für einen grossen Schlagbaum in publico et commerciale fort und in aufrechten Stand zu kommen, gehalten habe.

Man will nicht exaggerieren, was für Gefährlichkeiten in publico primi ordinis sich schon ereignet haben und noch ferner, so oft dazu Gelegenheit wäre, sich ereignen können — die Judenschaft hat in letzteren Specimine abgelegt, durch ihre Anhänger an die Metzgerjuden und an die französischen Befehlshaber zur Zeit der französischen Inhabung der Stadt Prag und des Landes, ihre gleichmässige Anhängerei an die preussischen Befehlshaber jüngsthin und das die bei der Gelegenheit den Gehorsam derer Stadthauptleuten der Alstädter ihren

Vorgesetzten Magistrats und der ganzen politico nec non commercialis sich zu entreissen gesucht und über alles dieses ihre Vermessenheit sich in Waffen nicht wie die sonstigen binnen ihres Geschlechts gebrauchen zu lassen, keineswegs mit Gleichgültigkeit anzusehen ist.“

Kinsky, mint már mondtuk, nem a saját meggyőződését fejtette ki, hanem csak a királynő parancsának tett eleget. Az intézkedés nagy riadalmat keltett Prágában. A zsidóság kétségbeesetten könyörgött irgalomért. Mária Terézia hajthatatlan maradt. Mindössze annyi engedményt tett, hogy néhány héttel meghosszabbította a kiűzetés határidejének terminusát, ugyanakkor azonban elrendelte, hogy a kiüldözött zsidók egyéb tartományai-ban sem telepedhetnek le. Különösen a magyar hatóságoknak tiltotta meg a befogadásukat. A különböző oldal-ról jövő intervenciókra a királyasszony komisszáriusa, Kolowrath gróf újabb két hónappal hosszabbította meg a kényszertávozás idejét. 1745 április elsején lejárt az utolsó terminus is. Húszezer zsidó család hagyta el Prágát. A komisszárius önérzetesen jelentette Mária Teréziának, hogy mindössze kilenc zsidó maradt Prágában. Csakhogy a zsidók nem mentek messzire. Ellepték az egész környéket, istállókban, csűrökben ütöttek tanyát, aztán lopva visszaszüremkedtek Prágába, napközben úzérkedtek, kufárkodtak, éjszakára meg visszavándoroltak szállásaikba. Ismét a hatóságoknak kellett közbelépniök, most már azért, mivel a szállásra és hálásra alkalmatlan helyiségekben összezsúfolt, elszutykosodott és megtetvesedett zsidók megfertőzték a falvakat. A hatóság maga javallotta a királyasszonynak, vonja vissza a kitiltási parancsot, vagy legalább is függessze fel végrehajtását. Számszerűleg bizonyították, hogy a zsidók kiűzetése milliókra menő kárt okoz az országnak. A zsidók nevében egy Koreff Salamon nevű gazdag prágai zsidó kért a királynőtől kihallgatást, hogy hitsorsai érdekében interve-niáljon. A zsidónak olyan magas pártfogói voltak, hogy a királynő nem tagadhatta meg tőle az audienciát. Miután azonban nemrégiben kijelentette volt, hogy nem akar látni többé prágai zsidót, spanyolfal mögött hallgatta meg Koreff Salamont. Koreff megrázó szavakkal ecsetelte a királynőnek hitsorsai szenvedéseit s egyre emelkedettebb hangon szónokolt. „Csendesebben, zsidó“ intette le a szol-

gálattévő kamarás. „Nem én kiabálok, kegyelmes uram“ felelte Koreff, „népem fájdalma sikolt belőlem.“

A zsidók érdekében az egész világ összefogott. Egy-
más után szót emelt értük Anglia, Hollandia, még a ma-
gas Porta is. Az erélyes intervenciók végül mégis ered-
ményeztek egyet-mást. A királynő újabb hat esztendővel
hosszabbította meg a határidőt. Mire az elmúlt, a kitiltó
határozat feledésbe merült.

Ferencet császárrá koronázzák.

Az árnyékcászár, Mária Terézia férjének ellenlábasa, 1744 október 22-én, visszatért Münchenbe. Ez nem sokat változtatott a tényleges erőviszonyokon, de mindenesetre emelte császári tekintélyét. Csakhogy alig ért véget a csehországi hadjárat, Batthyányi újra Bajorország ellen vonult. A császár, akinek csak címe volt, de semmi hatalma, s akit az állandó hajsza végképen kimerített, 1745 január 20-án megtért őseihez. Halála előtt kiáltványt intézett népéhez, kérve, bocsássák meg neki azt a tömérdék nyomorúságot, amit nagyravágyása miatt el kellett szenvedniök, majd ágyához hívatta fiát s lelkére kötötte, kössön békét Mária Teréziával. A fiatal bajor fejedelem a francia követ unszolására fenntartotta igényeit, de mikor Batthyányi München elé érkezett, beadta derekát. Így jött létre 1745 április 12-én a füsseni megegyezés, melyben Mária Terézia meghagyja a bajor fejedelmet birtokaiban, aki viszont kijelenti, hogy a császárválasztásnál a toscanai nagyhercegre adja le szavazatát. Szászország után Bajorország is kikapcsolódott a Mária Terézia elleni koalícióból.

Így állt a helyzet, amikor a mainzi püspök az osztrák kormány sürgetésére egybehívta Frankfurtba a császárválasztó értekezletet. A királyasszony ellenségeinek most már minden energiájukat latba kellett vetniök, hogy hadieredményekkel befolyásolják a választógyülekezet állásfoglalását és megakadályozzák Ferenc császárrá kiáltását. Frigyes kiheverte már a csehországi hadjáratot. Hiába

fogadta meg magának, hogy beéri Sziléziával s nyugton marad, hiúsága nem bírta ki ellenfeleinek kárörömét. Különösen az angol élclapokon bosszankodott. Félrecsúszott, háromszögű kalappal a fején, lába közé akadt karddal, hétrét görnyedve fogja hasát, izzadságcseppeket hullajt, mint akit elviselhetetlen fájdalom csikar s mohón kap a már akkor is világszerte ismert keserűvízes flaska után, amit Mária Terézia kínál neki. A másik képen megkönnyebbülve adja ki magából Csehországot és a francia aranyakat. Aláírás: Csehország kiürítése.

Frigyes nem hagyhatta csúffátételét megtorlatlanul. Noha igazán nem volt igényelni valója, 1745 tavaszán újra megtámadta Mária Teréziát. Az osztrák hadseregnek még mindig Lotharingiai Károly a generalisszimusa. Nem szerencséskezü hadvezér, de ha már feltétlenül családtag-nak kell irányítani a hadműveleteket, még mindig jobban megállja a helyét, mint a nagyherceg, aki aldunai és felső-ausztriai szereplésével már súlyosan kompromittálta az uralkodóházat. A királyasszony azóta nem engedi el maga mellől. Előbb hízkelkedéssel szereli le akciókedvét, később mikor érzi, hogy hízkelkedései hatástalanok, erőszakkal. „Férjem mindenáron hadvezérkedni akar, de nem engedem” írja bizalmasának. Próbáltam női eszközökkel eltéríteni szándékától, de kilencévi házasság után nem tudok már hatni rá. Kénytelen voltam kíméletlenül közölni vele, hogy nem tartom alkalmasnak arra a szerepre, amelyet vállalni akar. Ha beváltja fenyegetését és mégis lemegy a hadsereghez, én mindent itthagytok és kolostorba megyek.”

Valójában neki kellene hadvezérkednie. Meg is tenné, ha folytonos terhessége nem akadályozná benne. Így is csodálatos, hogyan maradt ideje csak annyira is résztvenni a hadműveletek irányításában, amennyire okmány-szerűleg megállapítható. Végso soron mindenben a királyasszony határoz, hadvezérei akaratának közgei. De soha nem parancsol, csak sugalmaz, sürget. Frigyesseu ellentétben végtelenül és sajnos végzetesen kíméli hadvezetői hiúságát, érzékenységet.

Károly főherceg ezúttal viszonylag kedvező auspiciu-mok mellett veszi fel Frigyesseu a küzdelmet. Egy osztrák ármádiát ugyan leköt a francia hadsereg, de Bajorország semleges, Szászország pedig húszezer főnyi sereggel támo-

gatja Ausztriát. Frigyes nem várja meg, míg a két hadsereg egyesül. 1745 június 3-án megtámadja Pilgrimshainnél a szászokat. Károly főherceg a szász hadsereg segítségére siet, de a porosz lovasság lerohamozza ágyúütegeit, a porosz dragonyosok szétverik gyalogcsapatait s mielőtt úrrá tudna lenni a kavargás felett, — a mérkőzés napfelkeltekor indult meg, most reggel nyolc óra van — elvesztette a csatát. Az egyetlen, amit még tehet, hogy a tűzérsg védelme alatt visszavonul Reichenau felé.

Ezt az ütközetet — Frigyes egyik legzseniálisabb haditettét — a hohenfriedbergi csata néven emlegeti a hadtörténelem. Morális hatása lesújtotta Mária Teréziát. Alig ment híre az osztrák vereségnek, az angol követ kihallgatásra jelentkezett s kormánya nevében a legerélyesebben felszólította a királyasszonyt, hogy haladéktalanul kössön békét Poroszországgal. Számszerűleg kimutatta, hogy Frigyesrel való marakodása Angliának 1,078.753 fontjába került. Anglia nem hajlandó további áldozatokra. Anglia most már követeli, hogy ellentmondás nélkül fogadja el Poroszország feltételeit, mégpedig haladéktalanul. A büszkeségében vérig sértett királyasszony fuldokol felháborodásában, végül sírva fakad. Keserű szemrehányásokat tesz Angliának, megfenyegeti a követet, hogy felmondja a barátságot és Franciaországgal szövetsézik. Robinsonnak, az érzelmes Robinsonnak vérzik a szíve. „Csak októberig hagyjatok békében“ könyörög a királynő. „Csak októberig.“

Frankfurtban, az ősi koronázó városban ezalatt összeült a konferencia. A város a választások tartamára exterritoriális jelleget kap, minthogy a mérkőző felek még a látszatát is el akarják kerülni annak, mintha befolyásolni igyekeznének a kollégium határozatát. De részen vannak. Traun a Majna mögül figyeli a várost Batthyányval, Conti herceg, a francia inváziós hadsereg parancsnoka Speyer és Worms között örködik.

Milyenek Ferenc esélyei? Három választóra feltétlenül számíthat: a mainzi érsekre, a trieri érsekre és az angol királyra, aki mint hannoveri fejedelem képviselteti magát a gyülekezetben. A szász választó és a bajor választó szavazata bizonytalan, noha a szász a királyasszony szövetségese s a bajor a füsseni szerződésben kötelezte magát, hogy Ferencre szavaz. A kölni és pfalzi vá-

lasztók a franciák utasításait követik, Frigyes, a brandenburgi választófejedelem pedig minden bizonnyal ellene szavaz. Három biztos és három bizonytalan...

Már gyűlnek, gyülekeznek a mainzi érsek összehívó levelére a választók meghatalmazottai, jogászaikkal, lovászaikkal, papjaikkal, konyhamestereikkel. Elfoglalják szállásaikat, bámultatják magukat, parádéznak és intrikálnak az utolsó pillanatig... Végre eljön a nagy nap. Most ott ülnek a Römer vaksi, alacsonymennyezetű termében, a rozsdaszínű bőrrel bevont asztal körül, a mennyezetre festett címerek alatt, az elnöklő mainzi érsektől jobbra Csehország és Szászország, balra Pfalz és Brandenburg, szemben Hannover és Bajorország megbízottai. A mennyezet címereit kopott freskó keretezi körül, az ablakokon vörös damasztfüggönyök, a karosszékek mögött öntött réz kandelláberek oszlatják el fényükkel a homályt.

A német fejedelmek és tartományok kiváltságait garantáló aranybulla árnyékában császárt választanak, az évszázadoktól szentesített rendtartás szerint. A mainzi érsek igazoltatja a megjelenteket. Be kell bizonyítaniok, jogosultan képviselik-e az aranybullában felsorolt választó tartományokat. Csehország nevében Mária Terézia meghatalmazottja jelentkezik. A porosz király és Pfalz képviselője óvást emelnek ellene. Tiltakozásukkal egyedül maradnak, elhagyják a gyülekezetet. Két napig tartó izgalmak után 1745 szeptember 13-án a kollégium császárrá választja Ferenc nagyherceget.

Tizennyolc napon belül meg kell koronáztatnia magát.

Ferenc Traun tábornok főhadiszállásán várja a kollégium határozatát. Az a megállapodása Mária Teréziával, hogy a királyasszony, mihelyt a választás eredményéről értesül, Frankfurtba jön. Mária Terézia azonban nem akarja császárnévá koronáztatni magát. Erre több oka van. Úgy érzi, hogy megjelenésével árnyékot vetne férjére. Ferenc, hiába is tagadná, csak az ő jóvoltából az, aki, ő verekedett a helyében, ő harcolta ki makacsságával és állhatatosságával a császári koronát. Ha a nagyhercegen múlt volna, nem rajta, rég lemondott volna a császári koronáról, mert ha személyében rátarti is, nincsenek uralkodói ambíciói. Nincsenek? Mit jelent ez? Sosem voltak, vagy csak *már* nincsenek? Megállapításába

némi büntudat vegyül. Talán szeretne kitűnni szegény — ő az, aki visszatartja az erejét meghaladó vállalkozásoktól. Volt idő, mikor a hősök hősének látta, mikor boldog nyugtalansággal várta az Alduna felől a győzelmi jelentéseket. S mikor szégyennel tetézve tért a hadszíntérről haza, nem fogyatékos hadvezéri képességeinek, hanem balszerencséjének tulajdonította vereségét. Azóta többször próbára tette, de mindannyiszor szégyent vallott vele. S volt egy pillanata, amikor megfogadta magában, — bizonyára nehéz szívvel — hogy nem kísérletezik a férjével tovább. Maradjon otthon, mellette és gyermekei mellett, legyen férj és családapa. Végre is vannak szépségflastromok, amikkel elhitetheti vele s a világ előtt is jelét adhatja, mennyire becsüli és értékeli. Addig furfangoskodott, erőszakoskodott, amíg a magyar rendek elismerték uralkodótársának, amiről hallani sem akartak előbb; addig intrikált és harcolt, amíg megszerezte számára a császári koronát. Nos hát legyen az övé, osztatlanul. A királyasszonyt nem csábította, nem kápráztatta el Nagy Károly koronája, melynek már csak szimbolikus jelentőséget tulajdonított. Háborúi végképpen meggyőzték arról, hogy a birodalom idejétmúlt alakulat, idomtalan test, melybe semmiféle eszme sem tud lelket önteni, egymás ellen acsarkodó államok és államocskák, püspökségek, apátságok és szabad városok gótikus kiváltságokkal felruházott konglomerátuma, széteső sokszerűség, melyet pusztán a császári korona erőtlen abroncsa fog össze, annyira csak névlegesen, hogy a birodalmi tartományoknak jogukban van szembehelyezkedni a központi kormányzattal, sőt, mint most is, szövethet a császár kül-ellenségeivel. Az örökségi háború erőpróba volt, minden történelmi illúziót eloszlatott. Kiderült, hogy a királynő csak öröklött tartományai felett rendelkezik. Az apjától ráhagyott birodalomból csak az örökös tartományok tartottak ki mellette, mikor irigyei megtámadták. E tartományok erejével védte meg s vette vissza vitatott birtokait, bennük van az ereje, ide határolta hát ő is hatalmát, a Duna völgyébe, ahol teljes súllyal uralkodott. Ezeknek a népeknek akarta szentelni életét, ezeket a tartományait akarta korszerű intézményekkel megajándékozni, gazdaságilag felvirágoztatni. Elgondolásában a jövődő állam-

képlete lebegett a szeme előtt, az osztrák-magyar monarchia, ahogy az majd a történelem kényszerében kialakul.

Mindezt természetesen aligha gondolta végig tudatosan. Környezete előtt kicsinyesebb szempontokra hivatkozott. Azt állította, hogy takarékoságból marad el a koronázásról. Ha a nagyherceg egyedül koronáztatja magát, magánvagyonából fedezi az ottartózkodás költségeit. Ha azonban ő is megkoronáztatja magát, akkor egészében, vagy legalább is felerészben hozzá kell járulnia a kiadásokhoz. Kiszámította, hogy ez hárommillió forintot jelent. Nos hát, ő inkább lemond a dicsőségről, de nem dob ki hívásokra ekkora összeget.

És volt még egy harmadik oka is, amiért az utazástól húzózkodott. Mint jóformán mindig, most is teherben volt; nem akarta formátlan alakját közszemlére állítani. Nyilvánvaló, hogy ez volt a döntő szempont, mert végül mégsem tudta megállni, hogy ne legyen jelen a koronázásnál, mint magánszemély. Talán át akarta élni, amit Ferenc, át akarta érezni, mit érezhetett, mikor messziről, rangrejtve követte a koronázási szertartás mozzanatait.

Szeptember 15-én elhatározza magát és elindul Frankfurt felé. Szeptember 20-án a Római császárhoz címzett fogadó erkélyéről nézi férje bevonulását, ki a birodalom egyházi és világi méltóságainak kápráztató lovas- és hintóki-séretével hajtat a Rubens-festményekkel ékes karosszériában szállására. Mária Terézia egy teljes hetet tölt magánszemélyként a városban. Végre felvirrad a koronázás napja, október másodika. Emberfejektől tarkálló ablakok, kíváncsiskodóktól roskadozó tetők, a mélységben feketéllő tömegek. A menet a székesegyház felé vonul. Elöl sziposok ujjasukra erősített kótalapokkal, különböző heroldok, aztán a birodalom nagyjai, a feudális hierarchia körmönfont sorrendjében. Ferenc a lotharingiai hercegek köntösét öltötte magára Nagy Károly kopott palástja helyett, fején a jeruzsálemi királyok koronája villog. Visszajövet már a hagyományos kosztümöt viseli. Kezében a birodalom aranyalmája, jogar s a már elfelejtett jelentőségű sallangos, különös keztyük. Mária Terézia a Frauenstein-ház erkélyéről lesi urát. A császár tudja ezt és mikor a ház felé közeleg a menet, hitvesét keresi tekintetével, tréfás mozdulattal feléje mutatja a hatalom

idejétmult szimbolumait. Mária Terézia elneveti magát, a nehéz palástba öltöztetett, koronája alatt roskadozó Ferencen — mennyire nem illik hozzá ez a szerep — lehúzza keztyűjét s mélyen kihajolva tapsol urának. Jókedve magával ragadja a tömeget. Mindenki a vidám császárnét élteti.

Ez is elmúlt. Szép volt, fenséges és kedélyes, egy füst alatt, de nem változtatott az erőviszonyokon. Mig a császári pár Frankfurtban ünnepeltette magát, Frigyes megszállta Csehországot és Soornál másodszor is megütöközt Károllyal. 32.000 osztrák állt szemben 21.000 porossal. Frigyes a számbeli fölény ellenére szétverte Károly hadseregét. A döntő vereség után igazán nem marad más választása Mária Teréziának, mint beletörödni Szilézia elvesztésébe, békét kötni a porosz királlyal. Ez már csak azért is halaszthatatlan, mivel Anglia beváltotta fenyegetését. Az 1745 augusztusában Poroszországgal kötött hannoveri konvenció porosz tartománynak ismeri el Sziléziát. A háborút elvesztette, Anglia cserbenhagyta — a császárnénak bele kellett törödnie sorsába. S talán bele is törődött volna, a soori ütközet egy epizódja nélkül. Magyar huszárai a csata kavargásában betörték a porosz király sátrába és elrabolták irományait. Ott feküdtek az asztalán Frigyesnek bizalmasaihoz intézett levélfogalmazványai, tele személyére vonatkozó trágár kiszólásokkal; és ott feküdt előtte az angol király levele, melyben azt írja Frigyesnek, hogy ha Mária Terézia nem köt haladéktalanul békét Poroszországgal, akkor Anglia megvonja Ausztriától az eddig nyújtott anyagi támogatást. Szövetségesse halálos ellenségével levelezett a háta mögött, összejátszott vele, közös erővel akarják kifosztani! A bajor követ, aki éppen a királynénál időzött, mikor az értékes zsákmányt átadták neki, azt írja, hogy a királyné sápadtan, egész testében remegve olvasta a leveleket s végül felindulásában sírvafakadt.

Nincs kizárva, hogy ha a császárnénak nem kerülnek ezek a levelek a szeme elé, talán belenyugodott volna Szilézia elvesztésébe. E sokk azonban makacsabbá tette, mint valaha. Frigyesnek nagy árat kellett szabadszájúságáért fizetnie. Bosszúságára az egész kontinensen aszszonyok intézték, vagy legalább is sugalmazták a politika eseményeit, Bécsben az örökké másállapotos, pelenka-

szagú Mária Terézia, Párisban XV. Lajos maitressei, észa-
kon Erzsébet cárnő. S mivel egyformán becsmerli s lo-
tyózza le valamennyiöket, végül csakugyan összekovácsó-
lódik az alsószoknya-koalíció. A cárnőt máris sikerült
magára úszítania. Önérzetében és női érzékenységében
megbántva mocskosszájú nyilatkozataitól, önként ajánlja
fel támogatását Mária Teréziának.

A kilátásba helyezett támogatás reményében Mária
Terézia még egyszer megkísérli a leszámolást. Ezuttal
— az orosz beavatkozással számolva — saját országá-
ban akarja legyűrni Frigyet. Tavasszal egy osztrák ár-
mádia átvonul a szövetséges Szászországon, egyesül a
szász hadsereggel és felvonul Brandenburg irányába. Fri-
gyes kénytelen kivonulni Sziléziából, hogy megakadá-
lyozza az osztrák-szász felvonulást. S míg a porosz király
Lipcsét és Berlint fedezi, Károly főherceg megszállja had-
seregével a védtelenül hagyott, vagy legalább is másod-
rendű hadtereppe vált Sziléziát.

A terv kitünő, de mikor a kivitelére sor kerül, Er-
zsébet cárnő megtagadja hozzájárulását. Oroszország nem
engedi Poroszországot megsemmisíteni. Bármennyire gyű-
löli is a cárnő Frigyet, csak abban az esetben hajlandó
támogatni Ausztriát, ha az osztrák-szász armádia Szilé-
ziában bonyolítja le hadműveleteit. Csakhogy a tilalom
későn érkezett. Az osztrák hadsereg akcióra kiszemelt
hadoszlopai már útban voltak Brandenburg felé. Frigyes
viszont, az osztrák-szász haditervről értesülve, megelőzte
ellenfeleit. Hadseregével betört Szászországba s Drezda
felé nyomult. A szász király Prágába menekül a poro-
szok elől. Lotharingiai Károly kénytelen lemondani Szilé-
ziáról s Szászországba siet. De Frigyes ismét megelőzi.
December 15-én szétveri Kesseldorfnál a szász hadsere-
get s három nappal később bevonul Szászország főváro-
sába, Drezdába. A porosz huszárok kifosztják az elmenek-
ült Brühl miniszter (minden múzeumlátogató ismeri a
nevét) garderobját. A zsákmány a lelkiismeretes jegyzék
szerint: háromszáz öltöny, kétszáz pár cipő, nyolcszáz
hálóköntös, ezeröttszáz paróka. Frigyes elképedve csóválja
a fejét. „Ezeröttszáz paróka! Igazán szeretném tudni, mit
takart velük. Mert koponyája nincs!”

A szegyenletesen csődbejutott offenzívával az osztrák-
porosz párviadal harmadik fordulója is véget ért. A szász

király megfutamodása, a szász hadsereg szétveretése után Ausztria kénytelen csatlakozni a hannoveri konvencióhoz. Az 1745 december 25-ről keltezett drezdai szerződésben a királyasszony ismét lemond Sziléziáról; Frigyes viszont császárául ismeri el Ferencet.

Csak Franciaország zárkózott el mereven mindenemű egyezség elől. A háborúskodás tovább folyt Flandriában és Itáliában. E távoleső tartományokat a háború első két esztendejében a királynő csak becsületeből védelmezte: kevés reménye volt rá, hogy megtarthatja őket; nem is helyezett rájuk akkora súlyt, mint Sziléziára. 1745 nyarán így nyilatkozott a velencei követnek: „Itáliában a helyzet reménytelen.” Valóban az volt. A skóciai lázadás lekötötte az angolokat, a királyasszony itáliai szövetségese pedig, a szárd király csak alkalomra várt, hogy lepaktálhasson a királyasszony ellenségeivel. És most Génua is csatlakozott a francia-spanyol koalícióhoz. A szövetségesek szeptemberben elfoglalták Páduát, a spanyolok december 19-én bevonultak Milanóba. Most — 1746 tavaszán — mikor Mária Teréziának Frigyesztől egyelőre nem kellett tartania, a királynő megkísérli visszaszerezni elvesztett birtokait. Lichtenstein herceg negyvenezer főből álló hadsereget koncentrált Itáliába s kiűzi Milanóból a spanyolokat. Április közepén Guastalla, Párma is behódol. A spanyol derékhad Piacenzánál próbálja feltartóztatni az osztrák előnyomulást, de a június 16-iki csatában alulmarad. A nyár folyamán meghal a spanyol király s utóda, az elhalálozott első házasságából származó II. Fülöp, szembefordul mostohaanyja, Farnese Erzsébet politikájával. Mielőtt azonban Spanyolország és Ausztria között sor kerülne a békekötésre, Génua megszegyeníti az osztrákokat. A királyasszony egyik hadvezére, Botta d'Adorno márki, ostrom alá fogja s mikor a büszke város ellenállását sikerül megtörnie, könyörtelen bosszút áll honfitársain. A márki ugyanis génuai; apját 1698-ban halálra ítélte a köztársaság, leromboltatta palotáját, elkobozta vagyonát és birtokait. Botta most megbosszulja apját. Hadisarcot vet ki a városra, azt követeli, hogy a dózse jelentkezzék hat szenátor kíséretében a királyasszonynál és térdenállva esdekeljenek bűnbocsánatért. Elkoboztatja a kikötőbe befutó kereske-

delmi hajók rakományát, kifosztja a bankokat, vérlázító döllyfel, kapzsisággal basáskodik. A nép fogcsikorgatva túri önkényeskedéseit, végül fellázad az osztrák szoldateszka rémuralma ellen. Uccai zavargások törnek ki, a kikötőmunkások megtámadják a katonaságot, a templomokban félreverik a harangokat. A helyőrség képtelen elfojtani a zavargásokat. Botta tárgyalni kezd a szenátussal, szabad elvonulást kér. Ám a csőceselék megtámadja a kivonuló helyőrséget és több tisztet foglyul ejt. Bottának sikerül elmenekülni. Szégyenletes megfutamodása azonban aláásta Ausztria presztizsét Itáliában.

A helyzet Flandriában is vigasztalan. Anglia a skóciai lázadás miatt kénytelen hazarendelni a kontinensről a csapatait. Francia részről Szász Móríc irányítja a hadműveleteket. Egy francia divíziót Bercsényi tábornagy vezényel, a Rákóczi szabadságharc hőséne fia. Előnyomulásuk feltartóztathatatlan. Brüsszel, Antwerpen, Mons, Charleroi egymásután a kezükbe esik. Mikor az angoloknak végre sikerül leverni a skóciai felkelőket s Mária Terézia tehermentesül, a két szövetséges állam nyolcvanezer főnyi hadsereget állít ki Szász Móríc ellen. A hadseregnek, sajnos, ismét Lotharingiai Károly a generalissimusa, és újra kompromittálja a dinasztíát. Rocrouxnál szármalmasan megverik. 1746 végén Szász Móríc Limburg és Luxemburg kivételével egész Németalföldet a kezében tartja. Károly helyett most az angol király fivére, a cumberlandi herceg veszi át a vezényletet, de Móríc őt is megveri, előbb Antwerpen, majd Lawfeld előtt. 1747 június 16-án a bevehetetlennek tartott Berg op Zoom is elesik.

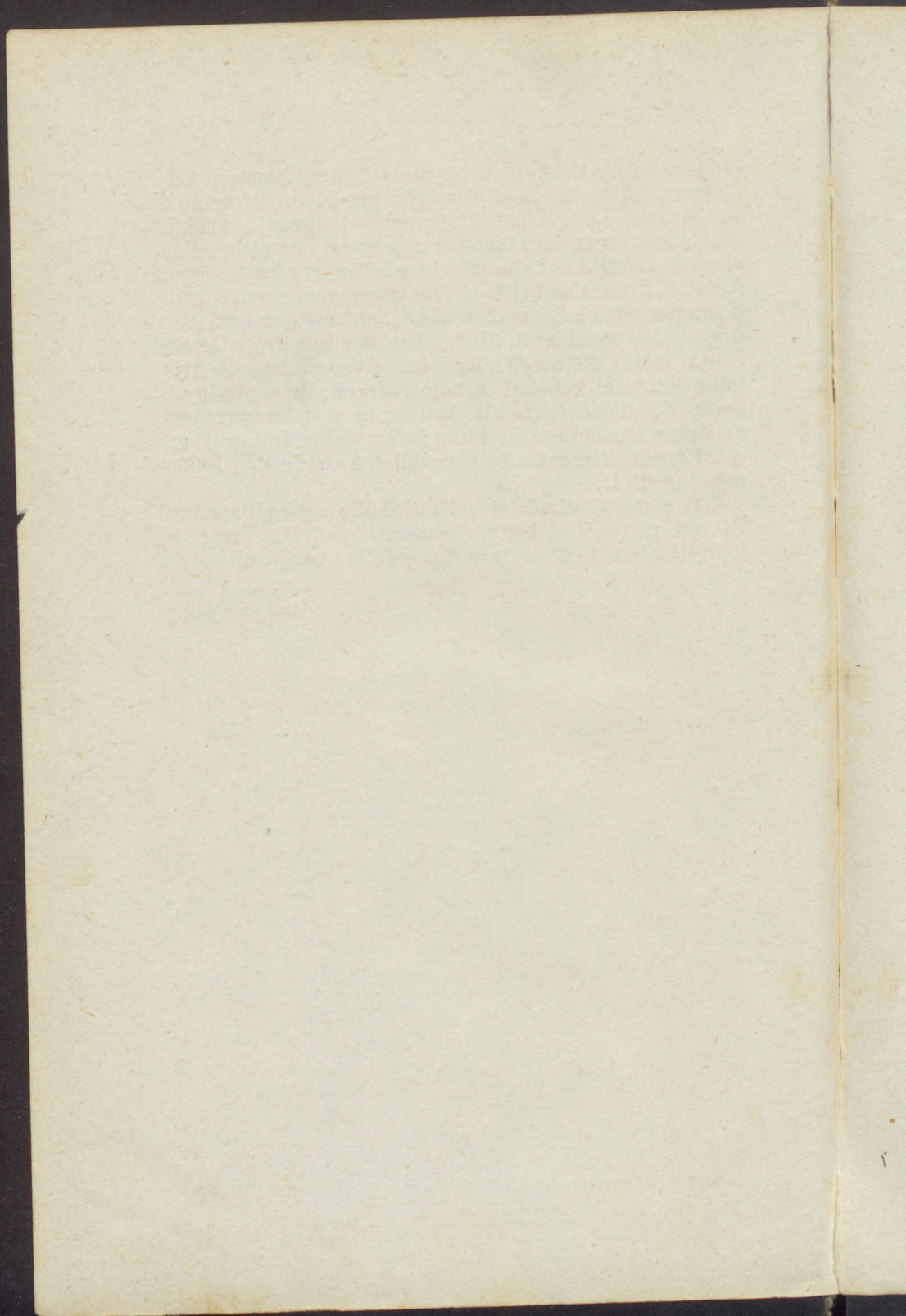
Mindkét fél belefáradt a háborúskodásba. A hatalmak a kulisszák mögött békéről tárgyalnak. Mária Teréziát az a veszély fenyegeti, hogy Anglia és Franciaország Ausztria megkerülésével, vagy kijátszásával köt békét egymással. Megpróbálja visszahódítani Genuát, majd a Provence felől támadja meg Franciaországot. Sikertelen kísérletek. Utasítására Batthyány tábornok érintkezést keres Szász Móríccal, de a marsall nem hajlandó közvetíteni Ausztria és Franciaország között. Végre összeül Aachenben a békekonferencia. A szembenálló felek kétségbeesett erőfeszítéssel igyekeznek minél több zálogra szert tenni, hogy egyezkedési alapul szolgáljanak a békekonferencián. A felek a hadszíntéren, a diplomaták titkos

értekezleteken mérkőznek egymással párhuzamosan. Egy álló esztendeig tart a diplomáciai mezőnyön lefolytatott végjátzsma. Európa legfurfangosabb diplomatái intrikálnak alkalomszerűleg összefogva egy-egy hatalom ellen, elegáns formákba bujtatott, kíméletlen erőszakossággal. Angliát Lord Sandwich, Franciaországot Saint-Severin d'Aragon márki, Spanyolországot Sotomayor márki, Sardiniát Chavannel gróf, Hollandiát Bentink gróf, Genuát Doria márki képviseli. Kaunitz, Ausztria megbízottja, fiatalos hévvel képviseli úrnője érdekeit, de eredménytelenül. Október végén alá kell írnia a békeszerződést, amelyben lemond Poroszország javára Sziléziáról és Glatzról. Pármát, Piacenzát és Guastallát Ausztria don Fülöpnek engedi át.

A királyné vérző szívvel ratifikálta a megállapodást. El volt rá tökéelve, hogy visszaszerzi Sziléziát, még ha kenyértörésre kerülne is a sor miatta Angliával.

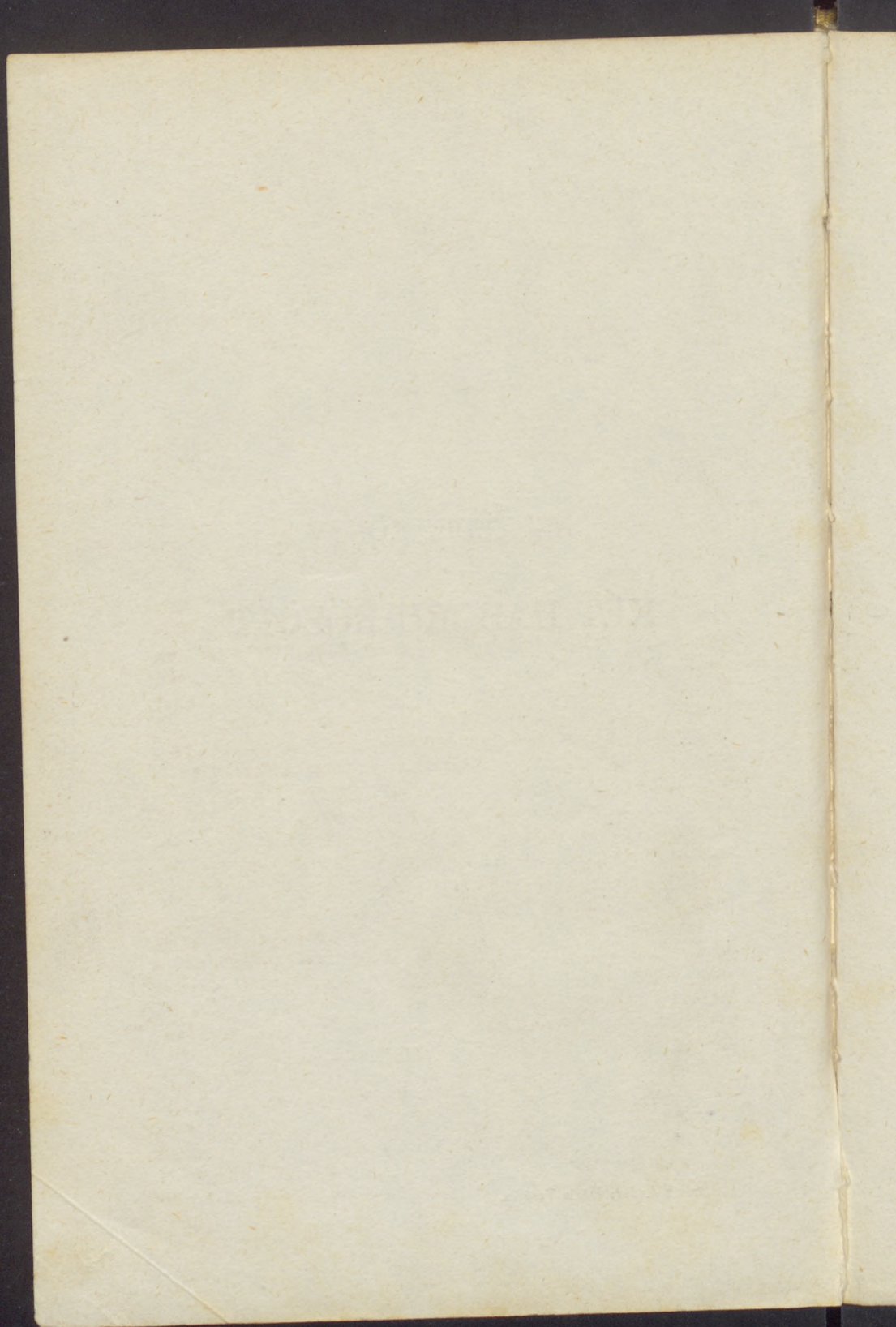

NEGYEDIK KÖNYV

KÉT HÁBORU KÖZÖTT

Reflexiók és reformok.

A szangvinikus vérmérsékletű királyné erélyét megacélozta a háború. Győzelmei elbizakodottá tették, vere-ségei megátalkodottá. Mikor az aacheni békeszerződést ratifikálta, már új kombinációkon törte a fejét, hogy felborítsa a megállapodást és bosszút álljon megaláztatásaiért. Nemcsak a porosz királyon, hanem Anglián is. Végiggondolta e válságos esztendőök történetét, megpróbálta összegezni tapasztalatait. Megvitatta magával az elkövetett mulasztásokat, felvázolta a jövőre vonatkozó elgondolásait. Sylva-Taroucca gróf, lelki tanácsadója rászoktatta, hogy írásban fektesse le gondolatait. Így született meg az a hosszú meditáció, amelyet a királyasszony korának klasszikus krónikása, Arneth Alfréd lovag talált meg a mult század közepén a császári levéltárban.

Bevezető soraiban Mária Terézia elpanaszolja, hogy apja elmulasztotta beavatni az uralkodás feladataiba, s ezért mikor trónját elfoglalta, ki volt szolgáltatva minisztereinek. „Tapasztalatlan és kishitű voltam, koruk és tekintélyük megfélemlített. A kincstár üres volt, nem rendelkeztem hadsereg felett, minisztereim maguk is tanács-talanul néztek a jövő elé. Ilyen körülmények között támadt rám a porosz király. Mézes-mázos ígéretei meg-tévesztették tanácsadóimat. Vakon hittek neki és védte-lenül hagyták Sziléziát. Ennek folytán ő ellenállás nélkül birtokába is vette azt. A drezdai békekötésig mindent el-követtem, minden áldozatot meghoztam, hogy legyűrjem

ellenfelelmet. Ha nem lettem volna folyton teherben, magam álltam volna seregeim élére. A rám kényszerített drezdai szerződés után végre beláttam, hogy a nagy leszámolásra összpontosítanom kell birodalmam közigazgatását és teljes haderejét."

E felismerés alapján lát hozzá a közigazgatás és a hadsereg átszervezéséhez. Mindenekelőtt fel kellett számolnia azokkal a hagyományokkal, amelyek akaratának érvényesítésében feszélyezték volt. Láttá, hogy Frigyes korlátlanul rendelkezik alattvalóinak élete és vagyona felett. Az ő akaratát nem bénítják eskük, kiváltságok, szabadságlevelek, birodalmában korlátlan úr. Ezt kell neki is elérnie.

De hogy kezdjen hozzá? Hogyan vigye keresztül belső megrázkódtatások elkerülésével akaratát? Tépelődéseitől egy providenciális férfiú, Haugwitz gróf szabadította meg. Haugwitz gróf sziléziai menekült volt. Már ez a körülmény is mellette szólt. Vagyonából kiforgatva, szegényen került Bécsbe s abból a kétszáz dukátból tartotta fenn magát, amit egy barátja bocsájtott rendelkezésére, mikor a poroszok elől elmenekült. 1742-ben beadványt terjesztett a királynő elé, amelyben kifejtette, hogy a porosz király aligha éri be Sziléziával, hanem ha Ausztria időt hagy rá neki, Csehországot is meg fogja szállni előbb-utóbb. A jóslat előbb teljesedett be, mint Haugwitz gondolta. A királynő bizalmába fogadta a sziléziait, aki az aacheni békekötés után konkrét formulára hozta elgondolásait. Szilézia azért veszett oda, fejtette ki memorandumában, mivel az osztrák hadvezetőség nem tudta a kellő időben a veszélyeztetett tartományba összpontosítani haderejét. A különböző provenienciájú katonai alakulatokat nehéz állomáshelyükről elmozdítani és közös irányítás alá rendelni. Még rosszabbul áll az utánpótlás kérdése, amely felett a megajánlási rendszer következtében a rendek döntenek. Ezen csak úgy lehet segíteni, ha az uralkodó jól felszerelt állandó hadsereget tart. Ilyen hadsereg viszont csak úgy tartható fenn, ha az uralkodó a birtokos osztályt adózásra kötelezi. Ha egyéb terhek alól mentesíttetnek is, hadiadót mindenesetre kell fizetniök.

Mária Terézia ezek után felszólította Haugwitzot, szá-

mítsa ki, milyen megterhelést jelent egy száznolcezer főnyi állandó hadsereg fenntartása s mily módon teremthető ez az összeg elő. Haugwitz tizennégy millió forintba becsülte a hadsereg-felállítás költségét; s ezt az összeget adó útján kell előteremteni. Adózás ellenében népei mentesülnének az elszállásolás, a fuvarozás s egyéb hasonló terhek alól. Azt ajánlotta, hogy a királynő vegye rá a rendeket a körülményes, időtrábló megajánlás helyett az állandósított hadihozjárulás vállalására, a természetbeni szolgáltatásokat pedig (katonák és lovak élelmezése, lóállítás stb.) váltsák meg pénzzel. A hadsereg ellátása nem a rendek feladata lesz ezentúl, hanem a katonai hadtáphivataloké. A megrögzített hadihozjárulást havonkénti részletekben kell a rendeknek megfizetniök. A személyszerinti tehervállalás a következőképen alakul: a katonai hatóságok katasztert készítenek a rendek fekvő birtokairól, felbecsülik a belőlük közvetlenül, vagy közvetve élvezett jövedelmeket, mely összegnek a nemes ember egy százalékát; a nem nemes két százalékát fizeti hadihozjárulás címén. Ez a teher világiakra és egyháziakra egyformán kötelező, alóla semmiféle kiváltság nem mentesít.

A reformjavaslat joggal döbbsentette meg a királynő környezetét. Legértékesebb kiváltságukra tört, kötelességgé akarta tenni, ami eddig önként megajánlott áldozat, egyoldalú elkötelezettséggé, ami eddig alkú tárgya volt. Harrach Frigyes gróf, cseh kancellár, figyelmeztette a királynőt, hogy a tervezet ellenkezik az idők szentesítette hagyományokkal. Mire a királynő azzal vágott vissza, hogy kétféle hagyomány van: hasznos és ártalmas; az ártalmas hagyományt kár pártolni. Az istennek kedves egyenlőség elve megköveteli, hogy senki se mentesítse az állam fenntartásának terhe alól. Harrach tovább makacszkodott, de a királynő ragaszkodott a közterhek egyenletes elosztásához, vagy ahogyan akkor nevezték, a rektifikációhoz és peraequatiohoz.

Harrach lemondással fenyegetődött. A királynő ettől sem hátrált meg. „Bármi történjék, kitartok elhatározásom mellett. Aki ellene van, legyen ellene, de ne mutakozzék többé előttem.” írta Harrachnak. Aki erre minden tisztségéről lemondott.

A környezeti ellenállás letörése után most már csak

a rendekkel kellett elfogadtatni a javaslatot. Ez meglepő simán ment. Előbb a morva, majd a cseh rendek, aztán az alsó- és felsőausztriai, steyer és krajnai rendek kötelezték magukat három, vagy öt évre a királynő által követelt hadiadó beszolgáltatására. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a cseh rendek ellenszolgáltatásul arra kérték királynőjüket, hogy vonja vissza a zsidó-rendeletet. Felterjesztésükben kifejtették, hogy a zsidók kiutasítása súlyosan érezteti hatását. A zsidók, írták, élelmességük és messze kiterjedő összeköttetések révén ellátták az országot a szükséges portékákkal, nagy rendelkezéseket eszközöltek a kisiparosoknál és külföldre adták tovább rendelkezéseiket, munkához és keresethez juttatták a kisiparosokat. A keresztények ebben a tekintetben élehetlenebbek s vagy nincs az ilyen nagyszabású vállalkozásokhoz tőkéjük, vagy ha van, elpredálják, felélik, ahelyett, hogy vállalkozásokba fektetnék bele.

A királynő megkérte Haugwitzot, győződjön meg személyesen a beadványban foglaltakról. Mire Haugwitz azt jelentette a királynőnek, hogy nemcsak a vásárló publikum, de a keresztény kereskedők és iparosok is kíváncsian tartják a zsidók visszahívását. Mióta eltűntek Prágából, áruhiány és drágaság van, ami azelőtt sohasem fordult elő. Ha a zsidók nem térhetnek vissza Prágába, Csehország tönkremegy; a pénz odaözönlik, ahol megtelepednek.

Mária Terézia végül is engedett, de a zsidók iránti elfogultsága a régi maradt. „Egyesegyedül“ jegyezte rá a felterjesztésre „egyesegyedül alattvalóim szakadatlan, szívhezszóoló könyörgésének engedek, amikor a tízévi adómentesség tartamára — de nem tovább — maradást engedélyezek a tartomány zsidóinak. Mely idő leteltevel előbbi akaratom lép érvénybe.“ „Nur allein, weil so inständigst die Länder es verlangen und ihre äusserste Kräfte anspannen, so will wegen der Juden, aber positive nicht länger, als auf die zehn Recessjahre, wo nachgehens es bei meiner vorigem Resolution sein bleiben haben solle, accordiren.“ Enged és sújt egyszerre, mert háromszázezer forint adót vet ki Csehország, Morvaország és Szilézia zsidóságára, mely összeg fele a tartományokat, fele az államkincstárt illeti. „Amit ha megfizetni elmulasztának,

haladéktalanul kisuppolandók s mint nyomorult kamarai cselédek, földönfutókként kezelendők.“

Az örökös tartományok közül egyedül a karintiai rendek utasították vissza a reformjavaslatot. Mária Terézia erre uralkodói hatalmánál fogva „jure regio“ kényszerítette rájuk akaratát.

Nem adózunk!

(Az 1751-es országgyűlés.)

Hogy a magyar rendekre is rákényszerítse akaratát, arra a királynő nem gondolhatott. Hiszen koronázáskor megfogadta, hogy érintetlenül hagyja a magyar nemesség kiváltságait.

Mégis gondolt rá? A magyar főurak, akik előtt ilyesféle célzásokat ejtett el, kétségbeesve lebeszéltek róla. Forradalomba kergetné az országot, felújítaná a Bocskay- és Rákóczi-felkelés rémségeit.

Nem, ezt Mária Terézia nem kockáztathatta. Inkább a másik fegyverét vette elő: szeretereméltóságát. Mire a magyar főurak lovagias kötelességüknek tekintették kívánságát teljesíteni. Azt hitték, hogy sikerül rávenniök a rendeket nem arra, hogy kiváltságaikról lemondjanak, erre maguk sem voltak semmiképpen sem hajlandók, hanem arra, hogy ön jószántukból megajánlják a királyasszonynak az igényelt, az eddiginél jóval magasabb hadi hozzájárulást. Az ígéret reményében a királynő országgyűlést hívott össze Pozsonyba.

A második országgyűlés megnyitását ugyanolyan ünnepléses külsőségek előzték meg, mint az első tíz év előtt. A rendek megint tisztelgő deputációt küldtek Bécsbe, hogy invitálják meg a királynőt és családját Pozsonyba. Ezúttal Barkóczy Ferenc egri érsek köszöntötte fel az országgyűlés nevében a királyi családot, a királyi párt és a trónörököszt latinul, a hatéves Károly főherceget pedig, a császárné hetedik gyermekét magyarul. A lati-

A KIRÁLYI CSALÁD

MARTIN VON MEYTENS FESTMÉNYE UTÁN
1755 SCHÖNBRUNN

ADAM SZÉCHÉNYI
1803-1860

nul felköszöntöttek latinul, a hatéves fiúcska magyarul köszönte meg az invitációt. Mindez a haditervhez tartozott. A magyar urak el voltak bűvölve a magyarul beszélő főhercegecskétől. Az első Habsburg főherceg volt, aki magyarul szólt alattvalóihoz.

Az országgyűlési napló megörökítette Károly főherceg válaszát. Ezt a csikorgó mondatot kellett beszajkóznia: „Szépen köszönöm a nemes státusoknak, hogy rulam emlékeztek és azzal megh bötsültek, hogy a magok deputatusit hozzám is küldik. Örülni fogok, ha mentül előbb Posenban a nemes státusokat láthatom.“

Ez április 27-én történt. Május 8-án Mária Terézia férjével és családjával Pozsonyba hajózott. Kilenc gyermek közül ötöt vitt magával: Józsefet, Károlyt, Lipótot, Mariannát, Máriát. Két nappal később a pozsonyi vár lovagtermében ünnepélyesen megnyitotta az országgyűlést. Három kis fia fekete mentében feszített oldalán. Előbb gróf Nádasdy Lipót kancellár üdvözölte a hatalom nevében az egybegyűlteket, aztán Mária Terézia intézett rövid latin beszédet a rendekhez. Megköszönte hűségüket, egyességre intette őket, kifejezte Magyarország iránti bizalmát és jóindulatát. Utána átnyújtotta a kalocsai érseknek a királyi leiratot, mire az néhány latin szóval berekesztette a megnyitó-ülést. Utána együttes ülésre ültek össze a rendek. Erdődy György gróf országbíró felbontotta a királyi leiratot s átnyújtotta Pécsy Gábor nádori jegyzőnek, aki felolvasta az országgyűlésnek.

Az izenet bevezető sorai mély hálával emlékeztek meg a magyaroknak a háború során tanúsított hűségéről és vitézségéről. A szöveg kétségkívül a királyasszony őszinte érzelmeit tolmácsolta. Bartenstein, a még mindig mindenható Bartenstein meg is róttá ömledzését. „Minden benne van, amit a magyaroknak köszönhetünk, csak az nincs benne, mit köszönhetnek a magyarok a királyasszonynak.“ jegyezte meg rá s írásban is kifejtette a véleménye szerint helytelenül érzelmes leiratról véleményét: „Az alázatosság nemes tulajdonság. Még élénk emlékezetben van felségednek az a kijelentése, hogy nem szívesen magasztalja magát. De az alázatosságnak is van háttára. Világi ügyletekben nem ajánlatos elhallgatni azt, ami mellettünk beszél.“

A leirat érdemi részében kifejti, hogy a királynő ál-

landó hadsereget akar fenntartani. Ez jelentős áldozatba kerül. A kincstár kimerült a hosszantartó háborúskodásban, a birodalom sok gazdag tartományt elveszített, az állam eladósodott. Az örökös tartományok tőlük telhetőleg igyekeznek pótolni a hiányokat. Azonban ez nem elég. A királyasszony arra kéri tehát a magyar rendeket, ajánljanak fel az államnak évi egymilliókétszázezer forint hadiadót. Hangsúlyozza, hogy változatlanul tiszteletben óhajtja tartani a magyar nemesi rend esküjével megerősített kiváltságait, tehát az adómentességet is, de elvárja a szolgálatkész és hazafias magyar nemzettől, hogy teljesíti kérelmét.

A rendekben azonban kevés hajlandóság volt a királyasszony kérelmének teljesítésére. A nyolcéves háborúskodás kimerítette az országot, általános volt a panasz, az elkeseredés. A követek azzal az utasítással jöttek Pozsonyba, hogy igyekezzenek leszállítani a hadiadót. Minek is az a nyomasztó teher, hiszen végre-valahára béke van. Úgy határoztak, hogy a leiratra adandó választ megelőzően felterjesztik a királynő elé az ország régi, orvosolatlanul maradt s újkeletű sérelmeit. Az összeírásukra kiküldött bizottság május 29-én fejezte be munkálatait. A diéta meghallgatta előadásukat, majd, a felsorolt rekriminációk illő megrostálása után június 3-án felterjesztette a feliratot az uralkodóhoz.

A felirat komor színekkel ecseteli Magyarország állapotát. Még be sem forrottak a török háború sebei s már újabb háború facsarta ki a nemzet életerejét. Járványok tizedelik az ember fiait és az állatállományt, aszály, vízáradás, sáskajárás s más istencsapás dühöng szerte az országban. Ami termés volna, a gazdán rohad, mert környös-körül csukva a határ, az ország pénze viszont ipari portékákra szüremkedik. A marha útját sorompó zárja el Stájerben, Karintiában Velence államától. Igaz, hogy újabban megszűnt a vám, de a velenceiek máma már albániai, meg más török tartománybeli marhára kaptak rá, amiből az országnak évi hatszázezer forint kára van. Ausztriába sem fizetődik ki marhát küldeni, mert a hasznót megeszi a vám, Németország felé meg nem engedik át a határon. Ugyanez a sorsa bornak, gabonának, gyapjunak: itthonreked. Pénz nem jön az országba, ami kevés van, az is kimegy. A törökkel szóló egyesség meg-

mondja, hogy csak portékát szabad Magyarországra szállítaniok, mégis lépten-nyomon ezerszámra hozzák be az országba a szerbek, a görögök, meg az örmények a marhájukat s viszik ki a pénzt Törökországba. Galiciába görögök, örmények és zsidók viszik a felhígított tokajit, rontván az ország borának becsületét. Ezeket el kell tiltani a borral való üzérkedéstől, ki kell zárni őket a kereskedelemből. Magyar szabómester nem kap munkát az ármádiától, pedig jobban és olcsóbban szab akárkinél. A katonai gyakorlóterek fenntartása, a fuvar és elszállítás felette nyomja az adózó népet. Mindezek folytán az ország nincs abban a helyzetben, hogy a királyasszony óhaját teljesíthesse.

Am a királyasszonyt nem lágyította meg a sok panasza. Azt üzeni vissza, hogy a hadsereg kiállítása és fenntartása mindennél előbbrevaló, mert ha a birodalom elerőtlenedik, azt Magyarország is meg fogja synyleni. Így mond s kérve-kéri a rendeket, teljesítsék kívánságát.

Jó. A készség megvolna — az a kérdés, mennyit ajánljanak? Egyedül Szűllő Zsigmond, Pozsony vármegye követe kívánja leszállítani a régi adót. Huebel Mátyás az egri káptalan képviselőjében négy-ötszázezer forintig terjedő megajánlást javasol. Vannak, akik helyeslik, vannak, akik ellene vannak. Előbb orvosolják a sérelmeket! — hangoztatja néhány tüzes magyar. Darvas József nógrádi képviselő, közvetítő javaslatot tesz. „Terjesszük fel újra a sérelmeket s szavazzunk meg háromszázezer forintot.“ De a felső tábla rájuk üzen, hogy hatszázezer forint a legkevesebb, amivel a királyné beérheti. Erre kitört a ribillió. „Ha egy évig ülünk Pozsonyban, akkor se adózunk, amíg nem orvosolják a sérelmeket.“

Az előzékeny főurak türelmet kérnek. Remélik, hogy hatszázezer forintra rá tudják venni a rendeket. Ez éppen a fele annak, amit a királynő követelt. Nem, ennyivel nem érheti be. Ujabb staféta megy a diétához. „Hetedik hete“ izeni a királyné, „hogy kiadtam a diétának propozíciómát s még mindig nem kaptam feleletet. Az országgyűlés törvényes munkaideje végéhez közeledik. Felhívom a rendeket, szavazzák meg a hadiadót s fejezzék be sürgősen munkálataikat.“

Ujabb különvaló és együttes tanácskozás után a

diéta ötszázezer forint hadiadót ajánl meg. Azonban ezt is csak három évre vállalja, amikor is majd a törvény szerint összehívandó következő országgyűlésnek kell a megajánlást megújítani.

A diétai határozat újabb királyi leiratot von maga után. A királynő ugyan egymillió forint hadiadó megajánlására számított, mely összeg könnyen elő volna teremthető, ha nem vonnák ki magukat az adózás alól olyanok is, akiknek nincsen erre privilégiumuk, de hajlandó beérni a megajánlott összeggel. A diétának azt a kívánságát azonban, hogy a hónapokra eső rátákat természetben, gabonában, takarmányban szolgáltatthassa, csak abban az esetben teljesítené, ha a rendek az egybegyűjtéssel járó munka fejében külön kétszázezer forint költséget vállalnak. Várja erre vonatkozólag a diéta határozatát.

A nádor a leirat ismertetése után közli a diétával, hogy a királynő neheztel az országgyűlésre, alig tudta rávenni, hogy a megajánlott ötszázezer forinttal beérje. Mire az önérzetében megbántott Galánthai Fekete György felugrik s azt javasolja, emelje fel a diéta az ötszázezer forintot hétszázezerre. Hatalmas tumultus keletkezik. Végül hozzácsapják a gabonát meg a csalamádét az ötszázezerhez s megajánlják a királynőnek a hétszázezret. „Adja az Isten“ olvassuk a diéta naplójában, „hogy a szegény adózó nép birja mindenkori terheihez ezen újabb megterheltetést.

Ezzel véget is ért a megajánlás körüli huzavona. „Csakhogy már ezen is túl vagyunk, sóhajtott fel mindenki Bartensteinnel. Aki a következőképpen vélekedett: Habár több készséget várhattunk volna a diétától, mégis örülök, hogy csak ennyit is elértünk. Ebből megint az a tanulság, hogy az egyoldalú szívélyesség egymagában nem jó politika. Jó néha ijesztgetéssel vegyíteni.“

A királynőt lehangolták pozsonyi tapasztalatai. Nem az összeget keveselte; a tárgyalások tónusa bántotta. Bartenstein levelére így felelt: „A rendek s a külföld felé viselkedjünk úgy, mintha minden kedvünk szerint ment volna. Mert a magyar — ebből nem engedek — kiváló náción. De magamban tudom, mit tartsak a dologról.“

Most már orvosolnia kellett a sérelmeket. Az elébe terjesztett összefoglalásra a következőképpen válaszol: „A királyasszony régóta figyelemmel kíséri a magyar állat- és gabonakivitel kérdését, reméli, hogy sikerülend azt kedvezően megoldani, ha ebben a diéta nem gördít elébe akadályokat. A magyar állat- és mezőgazdasági kivitel fellendítésének előfeltételeit a magyar rendeknek kell megteremtteni. A külföldet nem lehet erőszakkal arra kényszeríteni, hogy Magyarországon szerezzé be szükségleteit. A trieszti kereskedelmi társulat mindent elkövet, hogy a magyar kivittelt fellendítse; a vámok leszállítottak, tárgyalások vannak folyamatban Bajorországgal a dunaforgalmi vámtételek csökkentésére. Minden igyekeztünk azon lesz, hogy a magyar felhajtás akadály nélkül kijuthasson Augsburgba, Nürnbergbe s a többi birodalmi városba. Ugyanilyen tárgyalásokat kezdeményeztünk Velencével is.“

Bartenstein a magyar sérelmek lajstromához fűzött megjegyzésében a következőképpen vélekedik a kivitel kérdéséről:

„Minél többet forognak a magyarok külföldön, annál nagyobb hasznára válnak hazájuknak; ellenben azok a magyarok, akik szakadatlan a hazájukért rajonganak és nem tudnak semmit a világról, azzal a magatartással, amellyel hazájuknak szolgálatot tenni s maguknak tisztességet szerezni vélnek, hazájuknak kimondhatatlanul ártanak. Itt javulás csak akkor remélhető, ha kitapasztalják, hogy az örökös tartományokkal való összetársulás olcsóságot von maga után. Erre pedig a *commercium ad extra* támogatása az alkalmas, sőt egyedüli eszköz szerintem.“

A vámsorompót azonban mégsem törölte el a királynő, a vámtételeket sem szállította le. Ez nagy felháborodást keltett a diétán s komoly konfliktust idézhetett volna fel, ha nem értesült volna ugyanakkor arról a diéta, hogy Horvátországban zavargások törtek ki. A horvátok attól tartottak, hogy a királynő el akarja rábóli függetlenségüket, Magyarországhoz akarja csatolni Horvátországot. A királynő intézkedésére katonaság vonult a lázadók ellen és rendet csinált.

Néhány nappal később — augusztus elsején — a királynő értesítette az országgyűlést, hogy két hétre elhagyja Pozsonyt. Reméli, hogy azalatt elkészülnek a törvényjavaslatok.

Mária Terézia Gödöllőn.

A királyasszony augusztus 3-án hajnali négy órakor szállt hajóra. Gyermekeit visszaküldte Bécsbe, maga pedig fényes kísérettel Pestre utazott. Augusztus 4-én este tíz órakor vonult be a tiszteletére fényesen kivilágított városba s az egri érsek palotájában töltötte az éjszakát. Másnap megtekintette a rákosmezei katonai parádét. Augusztus 8-án átvonult a hajóhídon Budára és megtekintette az épülőfélben lévő királyi palotát. Ötnapos pesti tartózkodása során egyik ünnepség a másikat követte.

Végül augusztus 10-én kikocsizott Gödöllőre kegyencéhez és bizalmasához, Grassalkovich Antalhoz.

A nemes gróf, kamaraelnök, koronaőr és valóságos titkos államtanácsos, a komjáti, debrői, hatvani és gödöllői uradalmak ura káprázatos fénnel fogadta királyasszonyát. Birtokáról fia és több száz magyar úr kíséretében Kerepesig lovagolt a királyasszony elé. Fáklyás huszárok álltak sorfalat az út két oldalán, végig a jegegyfasoron világító-lámpafüzérek villogtak. Az ujonnan épült barok kastély fényárban uszott. Grassalkovich hetek óta készült a királynő fogadtatására. Sűrűnek a szakácsasszonyok, gyurnak, habarnak, kavarnak, verik a habot. Dél óta lobog a kemence, sisteregnek a serpenyők, forognak a nyársak. Kétezer személyre főznek, mert a környék gazdagja-szegénye mind a földesúr vendége másnap, míg a királyasszonyt házában tiszteli, ki a főasztalnál, ki a mellékasztalok valamelyikénél, ki hátul a cselédturnáccon, rangja, mivolta szerint. A királyasszony számára külön terítenek, arannyal-ezüsttel, metszett

kristályokkal. Asztalát két fiatal Podmaniczky gróf szolgálja ki. A lakomát tűzijáték követi és állatviadal. Fantasztikus állatok kavarognak a kivilágított porond közepén: nadrágban cammogó medvék, bugyogóban visongó kocák, ficsurnak öltöztetett bakkecskék, vadul toporzékoló bikák, kacsák, libák, csirkék százai özönlenek be a baromfiudvarról. Valamennyi egyszerre bög, üvölt, mekeg, vinnyog, rőfög, sivít, hápog, csipog. Szemek villognak a sötétben, a lombok sűrűjében, a kőfalak párkányán, — a környék gyerekei merednek az elzárt, fényes csodavilágra. A játék után táncvigasság következik; a vármegye legszebb parasztpárjai mutatják be a felséges asszonynak a magyar nép szilaj meg andalgó táncait.

Három napig tart a gödöllői céció, három nap, három éjszaka. Kisebbfajta birtokosnak ráment volna az egész vagyona. Olyan pazar volt a fogadtatás, hogy nem hetekig emlegették, hanem hónapokig, évekig. A visszaemlékezésben egyre pompázatosabbá nőtt az esemény. Rövidesen az a legenda járta, hogy a földesúr szánon vitte a királynőt Gödöllőről Besnyőre, sóval vastagon behintett úton. Százezer forintjába került a vendéglátás, tódított a nép, büszkén a grófra, aki a szegénységből küzdött fel magát. Azt mesélték, hogy megmutatta a királyasszonynak koldusdiákkorabeli bögréjét, meg gunyáját; a királynő úgy elérzékenykedett, hogy könnyét hullatta rájuk. A könnycsepp helyét a gróf gyémánttal varratta ki, a bögrét pedig aranyba foglaltatta.

Így színesedett, így gyarapodott egyre több meselemmel a királynő gödöllői látogatásának története. És mivel a történet csak akkor igazán történet, ha motíválva van, meg kellett indokolni a koldusdiákból lett gróf hallatlan kitüntetését. És mivel a történet nem igazi történet, ha nincs benne szerelem, hát azt kezdték mesélni, hogy a látogatásnak szerelmes háttere volt.

Hogy a mese mikor alakult ki, ma már nem lehet megállapítani. Minden bizonnyal évtizedekkel a gödöllői látogatás után, mikor a királynő már vén volt és József császár meg Kaunitz központosították, németesítették a világot a neve alatt. Akkor a királyasszony már rég nem járt Gödöllőre, Cseklészre, vendéglátó magyar urak kastélyaiba, hanem reszkető fejjel, ráncosan elégedetlenkedett a világgal, melynek szabadjára engedett szabados-

sága mélységes aggodalommal töltötte el. Mindenki frivol volt, szabadszáju, cinikus körülötte és senki sem akarta elhinni, hogy ez valaha másképp lehetett. A mélety felülről indult ki, de megfertőzte a legalsóbb rétegeket is. A voltaireiánus frivolitás összefogott a frigyesi mosdatlanszájúsággal s mindent, ami addig szent volt, beszennyezett.

Azt beszélték, hogy a daliás Grassalkovich beleszeretett Pozsonyban a mindenkitől elhagyatott királyasszonyba, az meg Grassalkovichba. Azért hajszolta annyira a kamaraelnök a királynő ügyét s azért kegyelte, pártfogolta a királynő megkoronáztatása után minden uton-módon, mert Grassalkovich a kedvese volt.

Hogy ez a mese szájhagyomány lett, tagadhatatlan, noha olyan nyilvánvaló képtelenség, hogy Mária Terézia életírói még említeni sem tartották érdemesnek eddig. Csak legújabb életírója, Constance Lily Morris utal rá, sőt félig-meddig hitelt is ad neki. Egyébként értékes és komoly könyvében a következőket írja a fentebbi mendemondáról: „Az uralkodók magánélete annyira nyilvános, hogy legszemélyesebb cselekedeteik is élénken foglalkoztatják a közvéleményt. Semmit sem tehetnek anélkül, hogy ne tudódnék ki, hogy ne beszélnek meg egymás között az emberek. Mária Terézia hitvesi hűségéhez nem fér kétség. Mégis gyanuba vették Grassalkovich Antal gróffal volt kivételesen bensőséges kapcsolatát... Grassalkovich a szájhagyomány szerint nem érdemeinek köszönhette emelkedését és vagyonát, hanem a királynő szerelmének. A királynő a gróf halála után visszakövetelte a Grassalkovich családtól az elhunythoz intézett leveleit és megsemmisítette őket. De van egy levél a Grassalkovichok családi irattárában, amely igazolni látszik a szájhagyományt. A levelet Püchler József, a császárné titkára írta Grassalkovichnak 1766 szeptemberében és arra kéri benne a gróft, fogadja szívesen a császárné lányát, Mária Krisztinát és vejét, Albert szász herceget — közös gyermekeiket — féltoronyi kastélyában. S mikor Grassalkovich a Pestre érkező hercegi párnak saját kastélyát ajánlja fel szállásul, Püchler úrnője nevében így köszöni meg: „Nem titok a királynő előtt, hogy a gróf úrnak is igen kellemes, hogy közös gyermekeiket saját palotájában fogadhatja.“

A levél hiteles, a Grassalkovichok hédervári levéltárában őrzik. (Extraord. fasc. 12. Nr. 502—503.). De hogy a szájhagyományt megerősítené, mint Lily Constance Morris hiszi? Igazán nem kell nagy éleselméjűség az általa szószerint vett „közös gyermekeink“ jelentésének megmagyarázására. Valóban még egy angol ladytól is elképesztő naivitás azt hinni, hogy a titkár „közös gyermekek“-ről merészelt volna írni a grófnak, ha annak apai köze lett volna Mária Krisztinához. Mária Terézia bizonyára nyílt volt és az etikett határain belül, — sőt néha azon túlmenően is — bizalmas és fesztelen. Annyira fesztelen azonban mégsem lehetett, hogy egy szubaltern személy orrára kötötte volna Grassalkovich-csal való „közös titkár“. A titkár azt írta, amit Mária Terézia írni rendelt általa, tehát a „közös gyermek“ kifejezést is Mária Terézia egyenes utasítására vette bele a levélbe. S ez egyben a kifejezés magyarázatát is megadja. Mária Krisztina főhercegnő az örökösödési háború második évében született (1742 május 13.) azokban az izgalmas időkben, amikor Grassalkovich a legnagyobb szolgálatokat tette az uralkodóháznak, amikor a királynővel a legsűrűbben érintkezett. Már csak ezért is kétségtelen, hogy az öreg, nyolcvanéves Grassalkovich szívéhez Mária Teréziának ez a gyermeke állt a legközelebb, amit bizonyára a királyasszony is tudott és méltányolt. Ezért és csak ezért kedveskedett Grassalkovichnak a köztük valószínűleg konvencióvá vált „gyermekünk“ kifejezéssel az intenciói szerint fogalmazott titkári köszönőlevélben is.

Egy eseménysor első eseménye mindig élesebben rögzítődik meg, mint az utána következők. Mária Terézia két évtizeden át más magyar főurakat is meglátogatott. De első látogatása maradt a legemlékezetesebb. És mert az első volt, érthető, hogy annakidején gyanakvó irigykedéssel kérdezték egymástól a magyar urak, miért megy a királynő Grassalkovichhoz.

A magyarázat felettébb prózai. Meg akarta tekinteni Grassalkovich újonnan épült kastélyát és jelen akart lenni, mikor a családi kápolnát gróf Althan Károly váci püspök felszenteli.

Kiváncsi volt a kastélyra, mert maga is építtetett. I. József schönbrunni kastélyát hozatta rendbe, nagybíttatta meg. Előkerestette Fischer von Erlach monumen-

tális tervezeteit, beható tanácskozásokat folytatott építőmesterével, Pacassival (miközben Itáliában és Flandriában dult a háború), kalkulált, lelkesedett és akadémikoskodott, kikocsizott ellenőrizni a munkálatokat s élete végéig Schönbrunn szerelmese maradt, mert folyton tökéletesíti, szépítgeti. Egyelőre még csak árnyéka annak, ami lesz. Még nem tarkítják falait lakkburkolatok és berakott chinoiseriek, még nincs kínai szalonja, még nem épült fel a hatszögletű pavillon, amelyben később reggelizni fog, még nincs meg a színház, a parkban még nincsenek szobrok és még nem fehérlik a parkot berekesztő magaslaton, a Gloriette. 1773-ban csüggedten írja Antóniának: „Nem csodálom, hogy nem tudod elképzelni a tervbe vett változtatásokat. Azok egyelőre csak elgondolások és sohase fognak testet öltetni“.

De testet öltöttek. Sőt a királynő ösztönzésére a gazdag világi és egyházi urak mind építkezni kezdtek és a magánpaloták, kastélyok és templomok egész sora tanusodik loyálisukról és vetélkedésükről.

A királyné augusztus 12-én hagyta el Gödöllőt, két napot Pesten töltött, aztán visszautazott Pozsonyba. Itt azzal fogadták, hogy az országgyűlés munkája megakadt. A rendek elégedetlenek a sérelmi feliratra kapott válaszzal és még mindig nem emelték törvénné a már letárgyalt javaslatokat. A királynő megnyugtatta a diétát, hogy a külfölddel kezdeményezendő vámtárgyalásoknál tekintettel lesz Magyarország mezőgazdasági érdekeire. De mikor a diéta megtudta, hogy szabad királyi városokká kívánja nyilvánítani Győrt, Komáromot, Újvidéket és Zombort, újra kitört a vihar. A szabad királyi városoknak ugyanis követküldési joguk volt, nem állottak a vármegye kontrollja alatt s ezért a vármegyék szellemét képviselő diéta nem óhajtotta szaporítani kebelében ellenségeit. A királynő viszont ragaszkodott a kivánságához. Erélyes leiratot intézett a diétához, hogy augusztus 20-ára fejezze be a tanácskozásait. A diéta aznap reggel hat órától éjjéligen tanácskozott. Jócskán ingerült vita után beletörődtek a városok szaporításába, csak azt kívánták, hogy ne legyen követküldési joguk. Ekkor a késő esti órákban mágnás küldöttség vonult

át az alsó táblára Esterházy Ferenc gróf és Grassalkovich Antal gróf vezetése alatt és felolvasták a rendek előtt a királynőnek a nádorhoz intézett leiratát, melyben a királynő „legmagasabb elégedetlenségének ad kifejezést afelett, hogy a négy város dolga miatt újabb huszonnégy órával meg kell hosszabbítania pozsonyi tartózkodását. Igen nagy fájdalmára szolgál, hogy a rendek semmibe sem veszik akaratát és gunyt üznek személyéből. Ilyen bánásmódban uralkodót még sohasem részesítettek alattvalói.“

A sértődött hangu levél mély benyomást tett a rendekre, akik a mágnások rábeszélésére most már hajlandók voltak teljesíteni a királyasszony kívánságait. A mágnások azonban kijelentették, hogy a királynő hajnali hat órákor elhagyja Pozsonyt. A megalázott rendek erre úgy határoztak, hogy másnap reggel félhatkor küldöttséget menesztenek a királyasszonyhoz, és megkérik, hogy halassza el elutazását, amíg aláírhatja a törvényeket. Együtt is maradtak egész éjszaka és reggel öt órákor újra megnyitották a tanácskozást. Megszavazták a királynő kívánságait és csak azt kötötték ki, hogy a szabad királyi városok számát többé ne szaporítsa. Mire delet harangoztak, elkészültek mindennel, mire mind a két tábla a várba vonult, hogy megerősítse a királyasszonnyal a törvényeket.

Mária Terézia eleget tett uralkodói kötelességének, aztán berekesztette az országgyűlést. Beszéde, melyet a rendekhez intézett, feddő volt és feltűnően ingerült. „Több készséget vártam a magyar nemzettől, mely az utóbbi időben annyira kitüntette magát. Valósítsatok meg sürgősen, amit elhatároztatok, tanusítsatok több bizalmat uralkodótok, anyátok iránt s igyekezzetek visszanyerni, amit eljátszottatok, kegyességemet és szeretetemet.“

A rendek komoran, elkeseredetten hallgatták a bucsuztatást. Aztán sorra kézcsókra járultak a királynő elé, aki továbbra is ridegen, elutasítóan viselkedett. Megkönnyebbülés volt a számukra, amikor elhagyhatták a palotát. „Ilyen visszás hangulatban oszlott széjjel a vizsszás sessiók után az országgyűlés“, állapítja meg a diarium dietale.

Igy idegenedett el egymástól végleg és visszahozhatatlanul a királynő és Magyarország rendi törvényhozó

gyülekezete a rövid ideig tartó bensőséges egyetértés után. Liberális történetíróink a kiváltságaikhoz makacsul ragaszkodó rendeket okolják a szakítás miatt. Ha teljesítik a királynő kívánságait, ha a következő országgyűlésen az örökös tartományok kiváltságos osztályainak példájára engednek előjogaikból, akkor Magyarország együtt gyarapodik az örökös tartományokkal, velük együtt polgárosul és fejlődését gátló középkori intézményeitől megszabadulva elfoglalja a modern államok sorában megillető helyét. Arra, hogy a királynő rákényszerítse a nemzetre akarátát, sor nem kerülhetett, hiszen esküvel kötelezte magát, hogy tiszteletben tartja a rendek kiváltságait. Egyetlen fegyvere volt csak, amellyel harcolhatott: a vámsorompók. Magyarország gazdasági létérdeke volt kivinni, külföldön értékesíteni állatfőlöslegét és mezőgazdasági terményeit. Miután azonban az örökös tartományok földbirtokos nemessége 1751-től kezdve áldozatkészen kivette részét a birodalom közterheiből, míg a magyar nemesség előjogaihoz ragaszkodva megtagadta, vagy a minimálisra szorította a közterhekhez való hozzájárulást, a királynőnek meg kellett védelmeznie osztrák alattvalóinak gazdasági érdekeit. Az örökös tartományok földjét adó terhelte, tehát az osztrák termelők nem értékesíthették állatállományukat és mezőgazdasági termékeiket olyan olcsó áron, mint a magyar gazdálkodók. A királynőnek meg kellett védeni piacaikat. Ezért tartotta fenn a prohibítív belső vámokat, ezért volt kénytelen „zsirjukba fullasztani a magyarokat“.

Mindez igaz és be kell látnunk, hogy Mária Terézia a legjobb szándékkal sem tehetett egyebet, mint amit tett. De a magyar rendeket is történelmi igazságtalanság volna korholni eljárásuk miatt. Senki sem hajlandó ellenszolgáltatás nélkül lemondani előnyeiről. Már pedig senki sem láthatta 1751-ben előre az adómegtagadás gazdasági és kulturális következményeit. Az általános adókötelezettség életbelépését követő gazdasági és kulturális felvirágozást legfeljebb néhány gondolkodó nemzetgazdász látta előre és jövendőlte meg, a közvetlenül érdekeltek semmiesetre sem. A magyar királynő nem nagyvonalu kulturális programmal állt a diéta elé, hanem pénzt és katonát követelt tőlük, hogy visszahódíthassa Sziléziát. Ez nyilvánvaló volt a rendek előtt s ezért nem

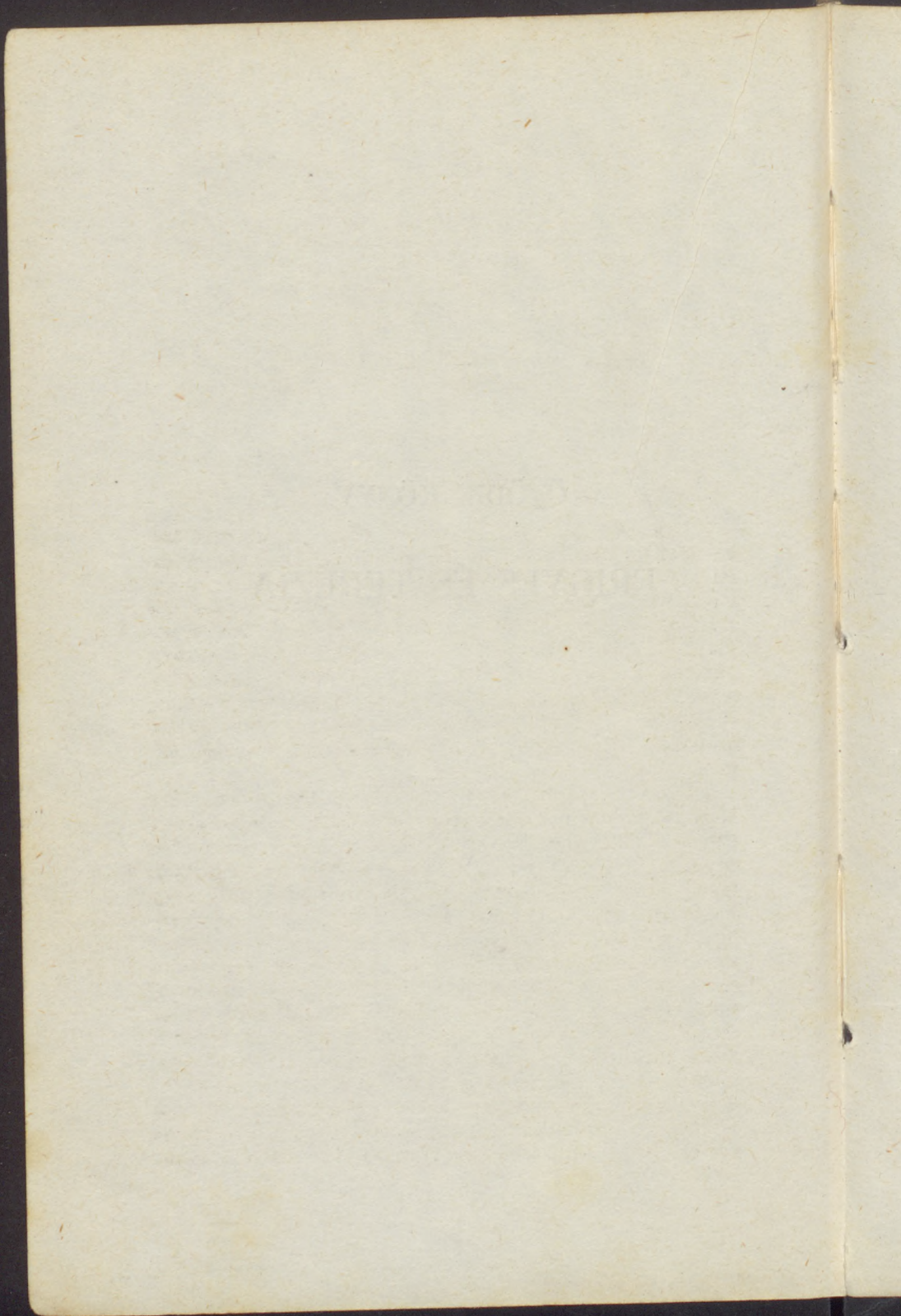
voltak hajlandók, amint nem is lett volna érdemes lemondani előjogaikról. Magyarország éppen elég áldozatot hozott már a Mária Terézia trónralépését követő meddő háborúskodás során és nem volt hajlandó újabb áldozatra, csak azért, hogy a királyné újra háborút robbantson ki a számukra érdektelen Sziléziáért. Érzelmi felbuzdulásukban érdekeltség nélkül kardot rántottak a mindenkitől cserben hagyott szép, fiatalasszony védelmére, de most az országot végleg legyengítő háborúskodás után józanul ítélték meg a helyzetet. Nem szállottak nyíltan szembe királynőjük akaratával — a korszellem szerülisen loyális magatartássémája ellenállásukra is ráüti bélyegét, de engedékenyséjükben csak addig mennek el, ameddig önfenntartási ösztönükkel összeegyeztethetik.

ÖTÖDIK KÖNYV

FRIGYES ÉS TERÉZIA

Két háboru között.

Igen, Mária Terézia háborura készül, mert nem tud beletörődni Szilézia elvesztésébe, mert olthatatlan gyűlöletet érez riválisa iránt, mert életcéljául tűzte ki, hogy megalázza. Nem érti, hogy maradhatott a hatalmas Ausztria az egyenlőtlen mérkőzésben alul, korban és tapasztalatokban gyarapodva meg akarja ismételni a nagy párviadalt. Sokkal büszkébb, semhogy erről le hagyná beszélni magát, sokkal makacsabb. Gyűlöli Frigyeset, fél tőle, tudtán kívül, titokban talán bámulja is, mindenesetre utánozza, már amennyire természetük különbözősége engedi.

Frigyes nyáron három, télen négy órakor kel. Alig hogy magára kapta hálóköpenyét, komornyikja kosárban behozza az elintézésre váró iratokat. A király minden egyes aktára rájegyzí két-három szóval rendelkezését. Nyolc órára végzett a munkával. Nyolctól tízig, míg négy kabinettitkára krixkraxai értelmében elintézi a folyóügyeket, katonai kérdésekkel foglalkozik. Azután külön-külön fogadja minisztereit, akik akaratának végrehajtó eszközei csupán. Közigazgatási kérdésekben is önkényesen intézkedik, külpolitikai fondorlatait is mind maga eszeli ki. Követei tőle kapják utasításait, közvetlenül hozzá intézik jelentéseiket. Kémei éberen figyelik a készülő eseményeket, hogy a király kijátszhassa, megelőzhesse őket. A király kapzsi, kicsinyesen, konok, kitartóan szívós, körmönfontan alattomos. Hatalma osztatlan és korlátlan. Kiváltságok, esküformák nem kötik a kezét.

Akaratát zsarnoki módon érvényesíti, kaszárnnyává alakította át tartományait, minden alattvalójától elvárja, megköveteli, hogy cselédjének, önkénye készséges áldozatának tekintse magát. Gyűlöletes, de félelmetes.

Mária Terézia csak szívósságban versenyezhet vele. Nyolckor kel, félóra hosszat házioltára előtt térdepel, utánna reggelizik. Reggeli után udvari orvosa jelentést tesz gyermekeiről, akikhez maga is benéz egy pillanatra. Kilenctől déli harangszóig államügyekkel foglalkozik. Ebédje szerény. Utánna újra íróasztalához ül, elintézi a még elintézetlen aktákat, azután négy óráig gyermekeivel szórakozik. Négykor minisztereit fogadja. Hattól nyolcig magánéletet él; vacsora után szenvedélyes kártyacsatákat folytat néha hajnalig is. Ez volt eddig az életrendje; Frigyesre féltékenyen többet foglalkozik államügyekkel, korábban kel s este már tízkor visszavonul. Frigyes példájára századrangú kérdésekben is maga dönt. Frigyes politikai nagyvonaluságát, szimatját azonban teljességgel nélkülözi.

Most már tudja, mennyire igaza volt Savoyai Eugennek, amikor figyelmeztette megboldogult apját, hogy tele kincstár és kétszázezer katona minden megállapodásnál többet ér. Pénzzel és hadsereggel kell rendelkeznie. Erre irányulnak törekvései. De minden kicsurog az ujjai közül.

Mindenekelőtt a pénz. Frigyes zsugori. Minisztereit silányan fizeti, külföldi követei tönkremennek a képviselésében, háztartása a lehető legszerényebb. Erdőségei vadállományát oly feltételek mellett adja bérbe, melyeken a bérlő tönkremegy. Ruhatára két-három kopott kabát, néhány burnótfoltos sárga mellény, néhány pár térdigérő csizma. Udvartartásának költségvetését maga osztja be s jaj az udvari szakácsnak, vagy pohármesternek, ha túl lépi az engedélyezett étrendet, ha engedélye nélkül bont fel egy palack bort. Zsugoriságában ünnepelt vendégének, Voltairenek, cukor és csokoládé adagját is megszorítja és nem ad elég gyertyát neki. A vendég kénytelen zsebrevágni a királyi előszoba gyertyáit, hogy ne maradjon éjszakára sötétben.

Mária Terézia természetétől semmi sem idegenebb, mint a garasoskodás. A pompázás, pazarlás életszükséglet számára. Bőkezűsége határtalan. Követeit busásan fi-

zeti, hogy fényűző életmódjukkal elkápráztathassák a külföldet. Minisztereinek ismételten kifizeti adósságait. Nagy összegekben játszik. Kegyenceit elhalmozza értéke-sebbségnél értékesebb ajándékokkal. Komornáit kiházasítja, hozományt ad nekik.

Poroszország katonaállam. Frigyes fegyelmezett hadsereget örökölt elődjétől, melyet most maga fegyelmez, az apjától örökölt brutalitással. Országában minden hatodik ember katona. Költségvetésében a hadsereg fentartása és gyarapítása szerepel első helyen. Mária Terézia nem rendelkezik ilyen korlátlanul alattvalói életével és vagyonával. Hadserege papíron, sőt a valóságban is nagyobb, mint a porosz királyé, de fegyelmezetlen, szedett-vedett hadsereg. Nem mintha Frigyesé harciasabb volna, mint az övé. Erőszakkal besorozott, a legkisebb fegyelmi vétségért véresre vesszőzött gránátosai éppen olyan szegény ördögök, mint a Majlandban állomásozó magyar parasztlegények, vagy a flandriai erődítmények horvát pattantyusai. Bizonyos, hogy ha nem tartaná őket össze a szigorú porosz fegyelem, az első alkalommal kereket oldanának. De nem mernek, mert tudják, hogy az életükkel játszanak és nincs is módjuk rá, annyira szemmel tartják őket altisztjeik. Ebben merül ki a porosz hadsereg fölénye az osztrák felett. Mária Terézia hadseregében sem gyönyörűség szolgálni, de a közrendűekkel való bánásmód összehasonlíthatatlanul emberségesebb. Frigyes hadseregében nincs az emberi életnek értéke. „Meddig akartok élni, kutyák“, így kergeti majd a király korbácsát suhogtatva szuronyosait. Ez a cinikus felfogás alapozta meg a porosz győzelmeket: a porosz harcmodor gépszerűsége, az embertelen drill.

Mindez felülről indult ki, Frigyesből, aminthogy az osztrák hadseregnél is felülről indult ki a szolgálati viszony lazább, emberségesebb értelmezése, viszonylagos bonhomiaja. Mária Terézia az isteni szándék beteljesedésének tulajdonította győzelmeit és ember tervez, isten végezzen vigasztalta magát vereségeiben. Döntő ütközetek előtt előre biztosította kegyelméről hadvezéreit vereség esetére, amellelt elkövette azt a megbocsájthatatlan gyengeséget, hogy dinasztikus érdekből eleinte férjére, s amikor az végképen lejárta magát, sógorára, az épp oly kevéssé rátermett Lotharingiai Károlyra bízta hadseregei-

nek fővezényletét, jöllehet Lotharingiai Károly már a frankfurti koronázás idejében olyan népszerűtlen volt, hogy a bécsiek a császári pár bevonulása után azonnal lebontatták a tiszteletükre emelt diadalkaput, hogy a hazatérését jelző Lotharingiai Károly ne vonulhasson be alatta.

Si duo faciunt idem, non est idem. Hiába utánozta Mária Terézia Frigyes államgazdálkodási reformjait, az osztrák önkényuralom más ábrázatot mutatott, mint a porosz. Az idegen talajba átültetett reformok nem váltották be a hozzájuk fűzött várakozásokat. Ami Frigyesnél eszköz volt a célhoz, Mária Terézia országaiban, mint valami érzékeny palántára átplántált parazitanövény, elhatalmasodott az eleven valóság felett és lélektelen bürokráciává merevedett. A porosz erőkoncentráció Mária Terézia tartományaiban bürokratikus formalizmussá fajult, amelyet a jobbérzésű bürokraták maguk sem vettek túlságosan komolyan. És bárhogy ránehezedett a Habsburgok tarka népegyvelegére később a sematizált közigazgatás, az legbrutálisabb hatalmi tébolyában sem tudta fegyelembé törni ezt a tarka népegyveleget, mely egyszerre és sokszor egyidőben tudott rebellis és lojális lenni, de soha nem adta fel népi, nemzeti sajátosságait.

Intimitások.

A rossz magában hordja büntetését. Frigyes a győzelmes háború után sem érezte biztonságban magát. Ismeri Mária Terézia makacsságát, tudja, hogy nem törődött bele — soha nem fog beletörődni — Szilézia elvesztésébe. Közeledési kísérletei eredménytelenek. Bécsi követét hüvösen fogadják. Ez a követ, a fiatal Podewills gróf, egész vagyonát rákölti, hogy kifürkéssze Ausztria terveit. De hiába szórja kétkézzel a pénzt, csak azt jelentheti, amiről az egész világ tud. Ausztria lázasan fegyverkezik.

Mária Terézia harmincöt éves most, tizgyermekes családjában. Meytens többször megfesti ezekben az évtizedekben, egyedül és családjában körében. „A magyar királyné — írja Podewills Frigyesnek, aki roppant kíváncsi, szívós, soha nem látott ellenfelére, — még mindig feltűnően szép asszony, bár a sok szülés megviselte alakját. Fellépése fejedelmi, viselkedése fesztelen. Arca telt és kerek, hangja csengő, kellemes. Szőke haja aranyba játszik. Kék tekintete élénk, mélyreható. Szája kissé nagy, mosolya megnyerő, hófehér fogai hibátlanok. Arcát sűrűn öntik el hőhullámok, csak nyitott ablakok mellett érzi jól magát. Orvosai megróják emiatt, de nem törődik velük.

Toalettiére, ha az egyszerű is, rendkívül kényes, mert halálosan szerelmes a férjébe és tetszeni akar neki. Különösen a haját gondozza nagyon. Komornáinak nehéz sora van, mert türelmetlen, sokszor indulatos. Hajnalban kell kelniök és sokszor sirva jönnek ki a királynőtől.

Mária Terézia, akárcsak apja, megközelíthetetlen és kedélyes, fenséges és családias. A szájhagyomány, az alattvalói lojalitás fesztelenebbnek, közvetlenebbnek tűn-
teti fel, mint amilyen a valóságban lehetett. Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a barokk világban szü-
letett és nevelkedett. Akármilyen leereszkedő tudott lenni, sohasem felejtkezett meg arról, hogy egyben dekoratív legyen.

Régi környezete kicsérélődik a két háború között. Podewills még tiszteleg VI. Károly özvegyénél, aki visz-
szavonultan él hetzendorfi kastélyában, elnehezdedve, po-
dagrásan. Nem él már soká. Vele együtt eltűnnek, vagy
már el is tűntek az udvarból a régi császár sakkfigurái,
új emberek váltják fel őket. A régi garniturából csak
Bartenstein aktív, a fogalmazványok, jegyzékek felül-
multhatatlan szorgalmu koncipistája. De az ő befolyása is
csökkenőben van már és csakhamar teljesen kiszorítja
a királynő új bizalmasa, Kaunitz Adalbert gróf, a követ
és jövődöbéli külügyminiszter.

Podewills Frigyeshez intézett bizalmas jelentéseiben
különös gonddal írja le uralkodójának e különös és sok
tekintetben elképesztő figurát, kényeskedéseivel, körül-
ményeskedéseivel, vénkisasszonyos különcködéseivel, bo-
garaival. Emelkedése tüneményesen gyors és érthetetlen
a be nem avatottak előtt. Nyilvánvaló, hogy személyi tu-
lajdonságaival vívta ki pozícióját, mert különösebb diplo-
máciai sikerekkel nem kérkedhetik, de melyek azok? Ko-
molyságával, szívósságával? De hiszen közismerten csa-
podár, — ami a prűd királynő szemében megbocsáthatat-
lan erkölcsi defektus, amellet lusta és megbizhatatlan
munkaerő.

Mindenki tudja róla, hogy naphosszat a kereveten
henyél, ápoltatja és sajnáltatja magát, mert hipohonder,
aki még a szellőtől is fél és minduntalan ágyának esik.
Amellet öntelt, modortalan, nem tűr ellentmondást és ha
vendéget fogad, a vendégek jelenlétében öblögeti, keféli
fogait a lakomák után. De van egy tulajdonsága, mely
minden fogyatkozását helyreüti. Simulékony, anélkül,
hogy szervilis volna, fenntartás nélkül azonosítani tudja
magát uralkodónője szeszélyeivel s miközben megelőzi
óhajtasait, mégis úgy irányítja azokat, ahogy céljainak
megfelel, mindenekfelett pedig határozott politikai meg-

győződés benne, ami úrnőjében sértődések, neheztelések és konturttalan szándékok formájában dereng még csupán, nevezetesen az, hogy a birodalomnak másképen kell külpolitikailag orientálódnia.

Kell? Ez visszatekintve, erősen vitatható. Tárgyi értelemben semmi sem indokolta a mindenkit elképesztő fordulatot, a *renversement des alliances*-t. E nagy körütekintéssel kezdeményezett és eleinte kilátástalannak tetsző akció makacs rögeszmét szolgált. Európa úgy-ahogy elcsitult az évekig tartó háboruszkodások után. A nagy vérveszteség kimerítette a nemzeteket. Senkinek sem állott érdekében folytatni a marakodást, egyedül Mária Terézia kívánta folytatni. Erre jött rá Kaunitz, mihelyt Mária Teréziával szembekerült, és további tevékenységében királynőjének ezt a talán ki sem mondott óhajját szolgálta feltétlenül.

Hogyan? Ujra vérbeborítani Európát? Igen. E ponton lehetetlen mentegetni Mária Teréziát. Minden más szempont — népei üdve, gyarapodása, Európa békéje, — háttérbe szorul, makacs bosszuszomjának mindent feláldoz. Miniszterei beletörődhetnek Szilézia elvesztésébe, ő nem törődik bele. És ha Anglia fontosabbnak tartja a kontinens békéjét, mint az ő bosszuját, akkor cserbenhagyja Angliát és Franciaország felé közeledik. Mind a ketten tudják, — ő is, Kaunitz is — hogy Európa békéjét aknázzák alá, de a lőporfüstös csatamezőkön átkozódó haldoklók látomása nem zavarja őket tervezgetéseikben. Hüvösen, szenvtelenül szövik a cselt, készítik elő a gyanutlan népek ellen irányuló merényletet. Nem, egyikük sem rokonszenves e szerepben nekünk. De szabad-e ilyen érzélgős szempontból bírálgatni elhatározásaikat? A nagy politikai akciókat képtelenség a humanitás szempontjából kritika tárgyává tenni, mert a humanitás csak részletkérdésekre alkalmazható, áttekinthetetlen horderejű elhatározásoknak nem lehet előzetes bírója, kritikusa. Ezer magasabb szempont tehet indokolttá olyan elhatározásokat, melyek összeférhetetlenek a szigorúan értelmezett humanitással. De itt épen ezek a magasabb szempontok hiányzanak. Itt Mária Terézia csak az indulatot, a gyűlölködő és engesztelhetetlen indulatot képviseli és nem népei létérdekét, vagy irracionálisan expansiv törekvéseit.

A magáét vagy a koráét is egyben? Igen, a koráét is, a már erősen értelmeskedő, de még ceremóniásan formalisztikus és mai szemmel nézve egészében kissé száraz, szenvtelen XVIII. század derekának érzületét. Okosnak lenni, túljárni a mások eszén, s e magatartást összeegyeztetni az uralkodó konvenciókkal, ez a XVIII. század becsvágya, ez az érett Mária Terézia becsvágya és büszkesége is. Ne magyarázzunk beléje túlságosan mély viharzásokat, túlságosan szubtilis skrupulusokat. Vívódásaiban, amennyiben vívódik magával, a valláshoz menekül s az immár kezessé tett vallás készséggel feloldja kétségeit. Indulatossága most korlátlan, gyakran félelmetes. Legtöbbet a császár szenved alatta, aki minden hatalmi tevékenykedésből kizárva, a saját útjait járja, vagyonát adminisztrálja, alchimista vegykonyhájában kísérletezik, szabadkőműves összejöveteleken vesz részt Czobor gróffal és felesége udvarhölgyeinek csapja a szelet. Viszonyuk mindjobban elmérgesedik. Mária Terézia érzi, hogy a császár elhidegült bájai iránt, de görcsösen ragaszkodik kispolgárian értelmezett hitvesi jogaihoz. Féltékenységgel terrorizálja az udvar hölgyeit s ha észreveszi, hogy a császár kedves, vagy figyelmes valakihez, nyomban elüldözi az udvarból a meggyanusítottat. Ezt az udvari dámák már tudják s óvakodnak a császártól, aki visszahatásként természetellenesen kimért és kényszeredett, nehogy a közvetlenségével bárkit is kompromittáljon. De bármilyen elővigyázatos, a császárné előtt egy lépése sem marad titokban. Mária Terézia meg van róla győződve, hogy Auersperg hercegnőt tünteti ki kegyeivel. Körültekintően figyelteti mind a kettőjüket, de nem tudja bűnüket rájuk bizonyítani. Kinzó bizalmatlanságában kitüntetően kedves a hercegnőhöz, foglalkoztatja, feszülten figyelmi vonásait, vajjon elárulja-e magát a császár jelenlétében. De minden ármánya csődöt mond. A hercegnő változatlanul egyforma, megnyerő, közvetlen, semmi több.

* * *

Kaunitz Mária Terézia megbízatásából beadványt terjeszt az államtanács elé az általános európai helyzetről. Felsorolja, melyek azok a hatalmak, amelyekből Ausztriának nem kell tartania és arra a következte-

tésre jut, hogy a francia hatalmi törekvések ellensúlyozására szolgáló angol szövetség idejétmulta, már csak azért is, mivel Anglia nem volt és nem lesz soha hajlandó kellő eréllyel fellépni Ausztria legádázabb ellensége, Poroszország ellen, márpedig, folytatta, ha nem akarunk, aminthogy nem akarunk Szilézia elvesztésébe beletörődni, minden külpolitikai akciónknak arra kell irányulni, hogy a porosz királyt gyengítsük, sarokbaszorítsuk és visszavegyük tőle Sziléziát.

Az államtanács kevés megértést tanúsított Kaunitz álláspontja iránt. A császár, Colloredo, Königsberg és a többiek már beletörődtek Szilézia elvesztésébe, nem óhajtották a háborút előlről kezdeni. Márpedig Kaunitz csak akkor van igaza, ha Ausztria háborút akar. De hiába támadták Kaunitz érveit, a császárné el volt ragadtatva a fiatal diplomata dolgozatától. „Egész nap Kaunitz beadványát olvastam” — írja kabinetfőnökének, Kochnak, — „habár lázam volt és szörnyen fájt a fejem. De érvei olyan ellenállhatatlanok, hogy minden más bajomat elfeledtettem velem.”

Közös elgondolásuk értelmében Párisba akarja küldeni Kaunitzt, hogy megtegye a kezdeményező lépéseket. Kaunitz huzódozik. Családos ember, hat gyermeke van, nem ölheti reprezentációs költségekbe vagyonát. Mária Terézia elhárítja az akadályokat, kifizeti Kaunitz adósságait, hatalmas összegeket bocsájt a rendelkezésére. Erre Kaunitz enged és 1750 októberében útnak indul titkáraival, attaséival és személyzetével.

Csak hogy Páris nehéz terep. Akármilyen kellemetlen meglepetéseket okozott is a franciáknak porosz szövetségeseik az örökösödési háború során, a szövetség szilárd. Frigyesnek tömördek bámulója van, még ellenségei is tisztelettel tekintenek fel rá, hát még a szövetségei! Kaunitz elődjét, Mareschallt, éppen csak hogy megtűrték Párisban. Követi mivoltában megjelenhetett ugyan az udvar ünnepein, de keresztülnéztek rajta. A király és a királyné egyetlenegyszer sem szólította meg.

Kaunitz kerülő uton próbálkozik a király közelébe férkőzni. A mindenható királyi metressz, Pompadour asszony, szerencsére gyűlöli Frigyeszt. Ez éppen elég ok ahhoz, hogy támogassa Kaunitzt.

Pompadour asszonynak sok irigye volt, sokat rágál-

mazták, gyalázták. A polgári történetírók, akik elvből metresszellenesek, egy kalap alá veszik a király későbbi metresszéivel, Dubarryval, pedig ég és föld a különbség a két hölgy karaktere és szerepe között! Még a különben kitünő ítéletű Macaulay is beleesik ebbe a filiszteres elfogultságba, amikor így jellemzi Pompadourt: „Alacsony származásu és alacsony gondolkodásu ágyas volt, ki, miután önmagának a prostituálásával befolyáshoz jutott, ezt azzal őrizte meg, hogy másokat prostituált.” Kómi-kusan ható puritánságában röviden asszonyságnak nevezi Poisson „mészáros” lányát, az adószedő D’Etióles elvált feleségét, akinek XIV. Lajos a Pompadour marquise címet ajándékozta, mikor beléjeszeretett. Macaulay ezen a ponton ugyanabba az elfogultságba esik, mint Frigyes, a porosz király, aki szintén a márkiz alacsony származásán akadt fenn. Az igazság ezzel szemben az, hogy a márkiz a leggondosabb nevelésben részesült, műveltsége magasan meghaladta a korabeli átlagműveltséget, kitünő modora volt, ami pedig az erkölceit illeti, távolról sem volt az a feslettéletű szörnyeteg, akinek Macaulay látni szeretné. Hüvös természetével még csak nem is volt alkalmas arra a szerepre, amelyet be kellett töltenie. Ha csábesszközökkel kellett volna lekötnie a királyt, hetekig sem tudta volna tartani magát. A király rövidesen meg is szüntette szerelmi kapcsolatait vele, de nem tudta nélkülözni személyét, szellemét, esztét. Minderről a kései utód is meggyőződhetik, ha figyelmesen szemléli Latour festményét Pompadourról. A kifejező, finom arc sugárzik a bájtól, szellemtől. Ez minden magyarázkodásnál érthetőbben beszél.

Egyelőre azonban Pompadour asszony barátsága sem mozdította elő Kaunitz terveit, aki különben is sokkal óvatosabb politikus volt, semhogy túlkorán fedje fel kártyáit. A francia-porosz koalíció megingathatatlanak mutatkozott, Kaunitz mindjobban csüggedt s feladatát kilátástalannak tartván, őszintén feltárta Mária Terézia előtt a helyzetét. „A körülmények olyanok, — írja — hogy bele kell törödnünk Szilézia elvesztésébe.” És betegeskedésére való hivatkozással kéri a császárnét, mentse fel megbízatása alól. A császárné magánkívül van. Minden bizalmát Kaunitzba helyezte, valósággal kultuszt csinált a fiatal diplomatából. Am legyen, — válaszolja neki, —

hagyja ott Párist, jöjjön vissza Bécsbe s vegye át az osztrák külpolitika irányítását. Kaunitz szokásához híven huzódozik. A feladat meghaladja munkaképességét, gyenge, beteges ember, azonkívül képtelen alárendelni magát másoknak... Mindez még kapósabbá teszi személyét. Mária Terézia mindenben szabad kezet ad neki. Elbocsátja Uhlfeld grófot, a birodalmi kancellárt, meneszti Bartensteint, csakhogy Kaunitznan teljesen szabad keze legyen. Majdnem másfél évig tartó akadékoskodás után Kaunitz végre elfoglalja állását. Párisba Starhemberg György gróf megy ki követnek.

Kaunitz szerencséjére Anglia és Franciaország között egyre feszültebb a viszony. Kölcsönösen irigylük egymástól gyarmataikat. Indiában Duplaix és Clive, Fort Saint George és Pondichéry néz farkasszemet, a guineai partokon francia és angol rabszolgakereskedők féltékenykednek egymásra, Északamerikában a franciák katonai állomásai akadályozzák az angol gyarmatosok térhódítását, a francia Kanada és az angol Acadia határán, az Ohio és a Missisipi mentén ádáz harcok folynak. Az angolok törbecsalják a francia Fort Duquesne parancsnokát, rászabadítják a velük szövetséges indiánokat, a francia gyarmatosok bosszút állnak, mire az angol sajtó méltatlankodik és II. György király kénytelen megigérni a parlamentnek, hogy a legerélyesebb eszközökkel fogja megvédeni Anglia gyarmati érdekeit. A fenyegetésre Franciaország huszonhét hajóból álló flottát indít útnak Kanada felé. Anglia riposztzik és szintén flottát mentesz Északamerika felé Plymouthból. Egyszerre csak híre megy, hogy az angol hajóhad megtámadta a francia hajóhadat és két egységét a Lyst és az Alcide-ot foglyul ejtette. Franciaország forrong a felháborodástól. Ebben az izgalmas pillanatban — 1755 augusztus 21-én futár indul Bécsből Párisba. Starhemberg gróf osztrák követ a futár megérkezése után felkeresi Pompadour asszonyt és közli vele, hogy uralkodónője levelet intézett a francia királyhoz. A levél így szól:

„Császárnői és királynői szavamra fogadom, hogy mindaz, amit követem, Starhemberg gróf közölni fog a királlyal, köztünk marad, és soha senkinek nem fog tudomására jutni, akár eredményesek lesznek a tárgyalá-

saink, akár nem, feltéve természetesen, hogy a francia király is hasonló titoktartást fogad. Kelt Bécsben, 1755 augusztus 21-én.

A felettébb óvatos francia király nem fogadja Starhemberg grófot, de felhatalmazza Pompadour asszonyt, hogy hozza össze az osztrák követet bizalmi emberével, Bernis abbéval, ki majd továbbítja hozzá a császárné ajánlatát. Ez meg is történik, a két politikus, Starhemberg gróf és Bernis abbé találkozik Pompadour asszonynál és Starhemberg végre kifejtheti Kaunitz és Mária Terézia közös politikai koncepcióját.

Franciaország és Ausztria érdekei nem ellentétesek. Kölcsönös féltékenykedésük olyan történelmi hagyomány, mellyel ideje szakítani. E féltékenykedés gyümölcseit másod és harmadrendű államok élvezik, amelyek intrikáikkal egymásra uszítják a két katolikus nagyhatalmat, hogy míg azok egymást tépázzák, megszédjék magukat. A harmincéves háború nem Ausztriát, vagy Franciaországot gyarapította, hanem Svédországot, az örökösödési háborúnak pedig egyelőre csak a porosz király látja hasznát, amennyiben elorozta Ausztrától Sziléziát. Ezért kellett a francia nemesség színe-javának Csehországban elpusztulnia, ezért harcolt Szász Móríc oly rettenthetetlen hősiességgel Flandriában? A cinikus porosz király még csak nem is titkolja, hogy eszköznek használja fel a két nagyhatalom vetélkedését. Háborút szít, hol az egyiket árulja el, hol a másikat, mert akármelyikük marad is alul, ő csak jól jár vele. Ausztria és Franciaország akkor járna el okosan, ha egymás helyett a közös uszítót, Európa békebontóját és rossz szellemét támadná meg. Ausztria vissza akarja szerezni Sziléziát, Franciaország Flandriára áhítozik. Ha szembenállnak egymással, elkerülhetetlen a háboruskodás, ha megegyeznek, e nehézségek eltűnnek. Ausztria olyan messzemenő engedményekre hajlandó Flandriában, aminőket Franciaország csak hosszantartó győzelmes háború árán érhetne különben el. Mindezek ellenében csupán azt kívánja Franciaországtól, hagyja sorsára Frigyet, ha Ausztria megtámadná Szilézia miatt. Ha a két nagyhatalom összefog, a porosz király kénytelen kiadni Sziléziát. Ha pedig mégis dacolna, egy rövid hadjárat térdrekényszerítené. Így mind a két nagyhatalom gyarapodik, az egyensúly

változatlan marad, csak az álnok uszító lakol, aki nem érdemel kiméletet.

A francia király idegenkedve fogadta az ajánlatot. Ha nem is utasította kereken vissza, semmiesetre sem mutatott hajlandóságot arra, hogy fegyveresen támogassa Ausztriát, ha az megtámadná a porosz királyt. Majdnem bizonyos, hogy a tárgyalások megakadtak volna a részleteken, ha a gyanakvó Frigyes nem előzi meg a biztonsága ellen irányuló cselszövényt. Azonban mihelyt tudomására jutott, hogy Ausztria tárgyalásokat folytat Franciaországgal s koalíciót szervez ellene, 1756 január 16-án megkötötte Angliával a westminsteri konvenciót. A francia kormánynak viszont mihelyt erről Ausztria útján értesült, nem maradt választása, tető alá kellett hozni a megállapodást. Ez meg is történt, 1756 május 1-én.

Mária Terézia mint minden nagy politikai fordulat előtt, most is teherben volt. A szövetségcsere mélységes örömmel töltötte el. Már megvalósítva látta álmait; a porosz király elveszi büntetését, Szilézia visszakerül Ausztriához. Örömeiben elhatározta, hogy ha fia születik, XV. Lajost kéri fel a keresztapaságra. De lánya született, akiből később francia királyné lett, Mária Antónia.

A kapcsolatok párcseréje (*le renversement des alliances*) nem váltotta be a hozzája fűzött reményeket. A koalíció, amelyet Mária Terézia a porosz király iránti gyűlöletében összehozott, többször is megalázta ugyan Frigyest, de az a kétségbeesés elkeseredésével tört ki hajtóvadászainak gyűrűjéből, bámulatba ejtve Európát szívvósságával és leleményességével. Mária Terézia Franciaország, Szászország és Oroszország támogatásával sem tudta visszafoglalni Sziléziát, Franciaország pedig olyan viszályba keveredett, melynek kimenetelétől semmit sem remélhetett. A kontinensen kellett háboruszkodnia, miközben Anglia elfoglalja tengerentúli birtokait. A háborúskodás mérhetetlen pénzbe került, mit az adózóknak kellett kiizzadniok. Ennek később mutatkoznak meg a következményei, mikor a végsőkig kiszípolyozott tömegek végül az uralkodóház ellen fordulnak s az osztrák főhercegnőnek csufolt Mária Antónián bosszulják meg az osztrák-francia szövetséget.

A hétéves háború.

Nem hadtörténeti művet írunk, tehát nem terjeszkedhetünk ki a hétéves háború eseményeinek taglalására, csak a fordulópontokat emeljük ki, a kivételesen fényes győzelmeket, a feltűnő baklövéseket, azokat sem önmagukért, hanem visszahatásuk és következményeik miatt.

Frigyes, aki idejében kiszimatolta, mire készül Mária Terézia, 1756 augusztusában váratlanul betört Szászországba, megszállta Drezdát és Pirnánál körülkerítette a szász hadsereget. A betörés megint készületlenül érte Ausztriát. Arra számítottak, hogy Frigyes — amennyiben ő kezdené meg az ellenségeskedéseket — Csehországot támadja meg. Most Szászországban állt s mire Ausztria felocsudott, már fegyverletételre kényszerítette a huszezer főnyi szász hadsereget. És Szászország felől nyomult fel Csehország felé. Ott Browne marsall várja erősen elsáncolt állásban. A két hadsereg Lobositznál ütközik meg, az osztrákok visszavonulnak az Eger folyó mögé, októberben vagyunk, a döntés tavaszra marad.

Tavasszal Soubise marsall vezénylete alatt hatvan-ezer francia kel át a Rajnán s nyomul Westfálián és Hannoveren át Poroszország felé. Oroszország és Svédország Pomerániát fenyegeti. A szövetséges hatalmak már osztják egymás között Poroszországot. Ausztria visszakapja Sziléziát és Glatzot, Szászország Magdeburgra tart igényt, Svédország Pomerániára... Frigyes magára van hagyatva. Ha vereséget szenved, Poroszország eltűnik a térképről. Most Prága előtt áll, szemben Lotharingiai Ká-

roly és Browne hadseregével. Május 5-én hirtelen elhatározással átkel a Moldván, 6-án az egész fronton megtámadja az osztrákokat. A szerencsétlen Károly reumatikus fájdalmai miatt csata közben hagyja ott a hadsereget, Browne elesik. Az osztrák hadsereg kilencezer főnyi veszteséggel vonul vissza Prága falai mögé. Frigyes kiélelmetlenül löveti a várost. Török-szakad el akarja foglalni, mielőtt Daun felmentő serege megérkezik. Prága lángokban áll, de tartja magát. Frigyes kénytelen abbahagyni az ostromot és Daun ellen fordul. Június 18-án megtámadja a köpcös excellenciást Kolinnál. A küzdelem ádáz, könyörtelen. Schwerin helyett, aki elesett Prága előtt, Frigyes vezeti rohamra csapatait. Az osztrák tüzéség könyörtelenül tizedeli a megközelíthetetlen magaslatokról az előrenyomuló porosz csapatokat. Harminchat óráig tart a csata. Frigyes korbáccsal kergeti a tűzbe gránátosait. Végso kétségbeesésében, mikor látja, hogy minden veszve van, negyven emberrel akar megroharni egy ellenséges úteget. Minden hiába. Tizenháromezer porosz holtteste borítja a csatateret. A király sirva fakad, mikor végiglovagol a mezőn. Prága elveszett, Csehországot ki kell üríteni...

Mária Terézia harmad- vagy negyednap értesül a győzelemről. Reggel hét órakor trombitaszó veri fel Schönbrunn udvarát. A kengyelfutó, aki husz trombitással egy lélekzetre vágatott Kolinból Bécsbe, a kiémerültségtől félájultán fordul le verejtekben uszó paripájáról s csak ennyit tud rebegni: „Győzelem!” Percek alatt megélelénköl a kastély. A királynő, akit ágyában ér a hír, pongyolában, fésületlenül szalad ki hálósobájából és örömkönnnyekkel a szemében ölelgeti, csókolja udvarhölgyeit. Délben megérkezik Bendix tábornok. Huszonkét porosz zászlót helyez uralkodónője lábai elé.

— Daun megverte Frigyes! — lelkendezi az udvar, lelkendezi a főváros, lelkendezi Ausztria. Mária Terézia hintóba ül, meglátogatja a köpcös excellenciás Bécsben maradt hitvesét. A marsallnak pedig a következő levelet írja, sajátkezűleg:

„Kedves Daun! Ön megmentette a monarchiát, megmentette az életemet. Isten éltesse sokáig Ausztria s az osztrák hadsereg üdvére, legjobb, leghűbb, legodaadóbb híveimet.”

A győzelem öröme a királynő új lovagi rendet alapít; a Mária Terézia lovagrendet, amelynek természetesen Daun marsall az első nagymestere. Az ütközetben résztvett tisztek egyhavi zsoldot kapnak jutalmul, a közvitézek dupla lónungot. A templomok Te Deumoktól zengenek, Ausztria örömmámorban uszik.

Ezuttal elveszi az álnok büntetését, ujjong Mária Terézia. Frigvest körülfogják a kerítők, akármerre fordul, ellenségbe ütközik. Az oroszok augusztusban elfoglalják Memelt, a svédek szeptemberben megszállják Pomerániát. A magyarok...

Igen, a magyarok... a magyarok meg éppen megszégyenítik a porosz királyt.

Hadik András tábornok egy szép nap felkerekedik huszáraival, mint a vihar, végigvágat Poroszországon és október 16-án megjelenik Berlin falai alatt. Három magyar huszár hangos trombitaszóval a városházára vágat és bejelenti az elképedt hatósági embereknek, hogy Hadik gróf hadseregével a város előtt áll és ha egy órán belül nem fizetnek háromszáztízezer tallér váltságdíjat, kardélre hányja Berlint. Miközben a városi tanács tanakodik, elmulik az óra. Hadik nem vár tovább, riadót fuvat. A magyarok berontanak a köpenicki kapun, lekaszabolják, aki elébük kerül, megütköznek a készületlenül ért helyőrségi csapatokkal (Babocsay tábornok el is esik), szétverik őket, Berlin urai. A városi tanács kénytelen alkudozásokba kezdeni. Hadik megkészezi a követelését. Százötvenezer tallért vesz fel készpénzben, százötvenezer tallérról váltót kap — fizetendő Bécsben, Hadik András gróf úr kezébe — s külön kétszázötvenezer tallért csikar ki a tanácstól, amit szétoszt a katonái között az elmaradt szabad zsákmányolás megváltásaként. Huszonnégy óráig intézkedik, osztogatja parancsait Berlinben, aztán kivonul csapataival a városból. Idejében, mert Frigyes már értesült a vakmerőségről és hét regimentet meneteltet Berlin felé. Hadikot azonban nem tudják csapdába szorítani. Visszatérőben még meg látogatja, megsarcolja az Oder menti Frankfurtot is s október 23-án minden baj nélkül megérkezik huszáraival Bautzenbe, Marschall tábornok sziléziai hadosztályának főhadiszállására. A királynő a Mária Terézia rend nagykeresztjével tünteti ki a vitéz őbestert és magánpénztá-

rából külön háromezer aranydukátot utaltat ki neki „mert lovagiasan viselkedett“.

Frigyes őrjöng szégyenében és kiadja a parancsot, hogy Hadikot élve-halva kézre kell keríteni.

„Micsoda idők! Micsoda meglepetések!“ írja elkeseredetten Henrik hercegnek.

Ezzel a nagyszerű epizóddal azonban be is fejeződött a koalíció győzelem-sorozata. Lotharingiai Károly nem volt kezdeményező szellem, Daun tábornagy túl körülményes volt, túl óvatos, nem használták ki helyzeti előnyüket. Frigyes mindent elkövet időközben, hogy Franciaországot kiugrassza a koalícióból. Régi összeköttetéseit felhasználva, egy hercegséget kínál fel Pompadour asszonynak, ha ráveszi XV. Lajost, hogy kössön békét vele. Pompadour asszony azonban nem esik kísértésbe. És Soubise marsall már közeledik Hannover felől. Frigyes előbb vissza akar vonulni előle Sziléziába, majd a kétségbeesés paroxizmusával megváltoztatja elhatározását és elébe megy. Soubise közben egyesül a Sachsenhildburghauseni herceg vezénylete alatt álló birodalmi hadsereggel. Frigyes háromszoros túlerővel áll szemben. Az ellenség nem is hederít rá. Muzsikálnak, dorbézolnak. A herceg annyira biztos a dolgában, hogy már futárt küld Bécsbe, győzelmi jelentéssel. Hajnalban nyakán a porosz lovasság. A birodalmi hadsereg észvesztve menekül a thüringiai erdő és a Rajna mögé. Soubise csak egy hét múlva állapodik meg Nordhausennél. A birodalmiak és a franciák nem tudják eldönteni, melyikük futamodott meg előbb. Vereségük olyan szégyenteljes, hogy maguk is mulatnak rajta. „Minden franciáról úgy beszélnek most“, írja Voltaire kajánul, „mintha valamennyien Soubise marsall szárnysegédei volnánk“.

A csillagok Frigyesnek kedveznek. Erzsébet cárnő a végét járja és az orosz fővezér, aki Gross-Jägersdorf-nál megverte a poroszokat, helyett, hogy folytatná az üldözést, hazavonul csapataival, mert tudja, hogy a trónörökös poroszbarát. A svédek magukra maradnak; Frigyes néhány hét alatt kiveri őket Pomerániából.

Mialatt Frigyes a franciákkal, a svédekkel és az oroszokkal viaskodik, Lotharingiai Károly betör Sziléziába, elfoglalja Schweidnitzet, majd Mária Terézia sürgetésére Szilézia fővárosát, Breslaut fogja ostrom alá. A város két

nap mulva kapitulál. Mária Terézia ujjong örömeiben. Már azt hiszi, hogy visszafoglalta Sziléziát. Bizakodása nem alaptalan. Frigyes november 28-án végrendelkezik. Elhatározza, hogy megmérkőzik az osztrákokkal és ha alulmarad, mérget vesz be, vagy főbelövi magát. December 4-én estefelé magához kéreti tisztjeit. Ismerteti velük a helyzetet. „Vegyék tudomásul az urak“, mondja nekik, „hogy minden logika ellenére meg fogom támadni Károly főhercegnek a mienknél háromszor erősebb hadseregét ott, ahol találom. El kell magamat szánnom erre a lépésre, mert ha nem teszem meg, végünk van. Készítsék elő a közembereket az eseményekre, mondják meg, hogy feltétlen engedelmességet követelek. Ami az urakat illeti: aki fél, az hazamehet; senkitől sem veszem rossz néven.“ Ez Móríc dessau hercegnek szólt. A tisztek nevében Billerbeck őrnagy nyilatkozik. „Hitvány, utolsó fráter, aki a bajban elődalog.“ Újra a király beszél: határozottan, keményen. Kijelenti, hogy ha a lovasság nem ront, mint a vihar, az ellenségre, leszállíttatja lovaikról a huszárokat, gyalogosokká degradálja őket; ha a gyalogezredek viselkednek gyáván, megfosztja az ezredek zászlóiktól és elvéteti a tisztektől a kardjukat. „Isten önökkel, uraim“, fejezi be a kihallgatást, „vagy győzünk, vagy nem látjuk egymást többé!“ Az alacsonytermetű, görnyedhátú, máris rokkant uralkodó — mindössze negyvenöt éves — szürkületkor végiglovagol a táboron. „Az ellenség kétszer olyan erős, mint mi!“ kiáltja a katonák felé. Semmit sem hallgat el, semmit sem szépít. „Aludjátok ki magatokat. Holnap vagy győzünk, vagy mindannyian halottak leszünk.“ Intézkedik, mi történjék, ha elesik. „Holttestemet terítsétek le katonaköpenyeggel, dobjátok szekérre és kész. Senkinek sem szabad megtudnia, hogy elestem, csökkentené a hadsereg harci kedvét.“

Az osztrák hadvezetőség gyanútlan. Már folynak az előcsatározások s még mindig nem akarják elhinni, hogy Frigyes döntést provokál. „Nem támadnak komolyan“, mondja Daun. „A visszavonulásukat fedezik csupán.“ Pedig Frigyes már a harmadik osztrák regimentet őrli fel. A front eltolódik, a csata központja a leutheni temető. A rettegett porosz gyalogság szétverhetetlen formációkban nyomul előre, lesodorva a terepről az osztráko-

kat. A lovasság elvégzi a többit. Az osztrák veszteséglista félelmetes. Frigyes eldöntöttnek tekinti a csatát és alkonyatkor a csatatér közelében fekvő kastély felé lovagol. Megérkezik — a kastély tele van osztrák tisztekkel.

„Bonsoir, messieurs“, üdvözli őket a porosz király. Tisztában van vele, hogy csapdába esett, felkoncolhatják, elfoghatják, de fölényesen, nyugodtan viselkedik. Szerencséjére az osztrák tisztek nem gondolnak rosszra. Frigyes túlságosan imponál nekik. Udvariasan bemutatkoznak a porosz királynak, bókokkal halmozzák el. Közben egyre több porosz tiszt érkezik, lassanként ők vannak többségben. A porosz és osztrák előkelőségek együtt ülnek asztalhoz. Vacsora után a király azt mondja házigazdájának, Mudras bárónak: „Tudja ön, mi a va banque? Én azt játszottam most.“

A vereség híre lesújtja Ausztriát. Tizenhét tábornok harapott a fűbe, velük együtt jóformán összes tisztjeik, úgy hogy alig maradt sarzsis, aki átvegye a csapatok vezényletét. A halottak és sebesültek száma meghaladta a hússzezret. A poroszok száztizenhat ágyút és ötvenegy zászlót zsákmányoltak. A királynő helyzete tarthatatlan Sziléziában. Boroszló és Liegnitz kapitulál, Schweidnitz tavaszig még tartja magát. A közvélemény bűnbakot követel s végre eléri, hogy a császárné megvonja sógorától, Lotharingiai Károlytól a fővezényletet és Daun tábornagyot állítja a Frigyes ellen operáló haderő élére.

Legfőbb ideje. Végeredményben persze nem stratégián mult a dolog, hanem egészen máson. Ausztria csak háborúskodott, Frigyes a bőrét védte. Üldözött vad volt s úgy is harcolt, fogait csattogtatva, menekülve, vissza-visszafordulva, újra körülfogva, mindig újra kitörve a gyűrűből, halálraszántan. Az osztrák hadvezérek hűvös fejjel, elegánsan igyekeztek megoldani feladatukat. Frigyes desperádó volt. De akik azt hiszik, hogy sikerült elszántságát és halálmegvetését átplántálnia hadseregébe, tévednek. Emberanyaga éppen olyan szedett-vedett volt, mint ellenfeleié, a porosz gránátos éppoly kevésbé tudta, mért harcol, mint a horvát határőr. A tizennyolcadik század még nem rendelkezett a tömegek megdolgozásának csalhatatlan eszközeivel. Viszont már olyan nagy tömegek állottak egymással szemben, amelyekkel *en masse*

akciókat kellett lebonyolítani. Frigyes csapatai egységes vezénylet alatt állottak, az ellenséges csapatok külön lofogók alatt harcoltak. Emberanyaguk, újból hangsúlyozzuk, semmivel sem volt hitványabb, mint a poroszoké; igaz, azok gyorsabban tüzeltek, de például huszárattakjaik korántsem voltak olyan félelmetesek, mint a magyar vagy horvát lovasattakok. Csakhogy ezek a csapatok fegyelmezetlenek voltak s egy-egy nagy lendület után, vagy még az akció közben szétszóródtak, fölös személyi vitézkedésre vesztegették erejüket, egyébként pedig unták a tábort s mihelyt tavaszodni kezdett, kisebb-nagyobb csapatokba verődve önhatalmúlag hazaszállingóztak. Az ütközetig még csak sikerült a különböző provenienciájú csapatokat összetartani, de a csata során felbomlott a fegyelem. A sok fejből álló osztrák hadvezetőség nem tudta a szabadjára engedett erőket gyeplőzni, irányítani. Ezen az oldalon túl sokat taktikáztak, tulságosan fontolóra vették a tervezett akciók összes esélyeit, ami már magában is csökkentette a végre elrendelt támadás spon-tán átütőerejét, tehát sikerét. A porosz oldalon egy ember intézkedett: Frigyes; személyesen vezette rohamra csapatait és mindenképpen gondoskodott róla, hogy kövessék. Győzni, vagy ottmaradni, más választást nem engedett; ellentétben Mária Teréziával, aki könyörgött tábornokainak, kegyeskedjenek végre elrendelni az ütközetet s minden egyes alkalommal szükségesnek tartotta őket előre biztosítani arról, hogy vereség esetén sem vonja meg tőlük bizalmát és kegyelmét.

Most már azonban az osztrák hadsereg is alkalmazkodik a porosz példához. Daun, a kövér excellenciás, Laudon, a skót, aki előbb Frigyesnek ajánlotta fel szolgálatait, Lacy, Hadik, Nádasdy, Batthyány, Ujházy, Draskovics, Jahnus, Lahnus gróf eltanulják a porosz taktikát. A barokk idők hadvezére húzta, halasztgatta a megütközést, amely el is maradhatott, ha a hadak állása azt mutatta, hogy az egyik vagy másik fél dominálja a terepet. A körülzárás, a bekerítés, az ellenséges hadsereg összekötő vonalainak elvágása feleslegessé tette az összecsapást. A körülményes manőverek, ha nem is humanizálták a háborúskodást, jelentékeny részben csökkentették borzalmait. A háborúskodás tudománya

művészi sakkjátékká lényegült át, melynek tisztelni kellett a szabályait. A sakkjátékos feladja a játszmát, ha helyzetéből látja, hogy a matt elkerülhetetlen. E feladás átvitele a háborúskodásra, egy karakterisztikus ildomot fejlesztett ki. Ezt annyira kötelezőnek érezték magukra a hadviselő felek, hogy még Frigyes is betartotta. A háborúk dinasztikus jellegéből következőleg a szembenálló felek nem érezték semmiféle gyűlölködést egymás iránt. A szituációk sűrűn változtak, senki sem tudta, hogy mai ellenfele mikor lesz a szövetségese. Mária Terézia makacssága megrontotta ezt a konvenciót. Ő engesztelhetetlenül gyűlölte Frigyeset, aki viszont kénytelen volt egész országát hadiüzemmé átalakítani, hogy a reázzúdított koalíció ellenében tartani tudja magát. Embereinek semmibevevése, a könyörtelen drill, mely megfelelt ellentmondást nem tűrő zsarnoki természetének, csak porosz nacionalista szempontból nevezhető szerencsének, mert ha kevesebb szívóssággal védekezik, alulmarad. Kétségtelen, hogy ugyanezzel a zsarnoki hajlandósággal kultúrát botozott volna bele a népébe, ha Mária Terézia makacssága nem tette volna számára egzisztenciális kérdéssé a körömszakadtáig való háborúskodást. A militáris szellem primátusát a porosz államban Frigyes teremtetette meg, de Mária Terézia provokálta ki.

Frigyes újra megmenekült. Ezúttal nem állított be Schönbrunnba a kengyelfutó tíz trombitással az osztrák ármádia győzelmét jelenteni, ezúttal képecskékkel ékesített porosz pohár és tányér-párokon mulatott a világ. Az egyik osztrák trombitás száguld Berlin felé gyeplőjét megeresztve s azt kiáltja: *Sieg, Sieg!* A másikon bús osztrák trombitás poroszkál, gondterhesen fejét horgasztva és a kép alatt ez áll: *Was wird die Frau sagen?*

Mit mondhatott volna? Megbocsájtott hadvezéreinek és imádkozott. Hiába: a szerencse az istenkáromló Frigyesrel szövetekezett. Annyira, hogy még a francia király is megtántorodott. Az osztrák-francia szövetség népszerűtlen volt. Frigyesnek számos híve és rajongója volt Franciaországban és Pompadour asszonynak, az osztrák-francia szövetség nyélbeütőjének töméntelen irigye. Ezek külön-külön és együtt minden lehetőt elkövettek, hogy a szövetséget felbontsák. Soubise marsall szégyenletes rossbach-i veresége megadta az osztrák pártnak a ke-

gyelemdöfést. A francia király békeajánlatot tett Frigyesnek. De Frigyes elutasította. A mérkőzés folyt tovább. „Mennyi felesleges emberáldozat! Milyen undok mészárosmunka!“ írta Frigyes borongva nővérének. „De bármennyire kedvem ellenére való a háborúskodás, ki kell tartanom, meg kell keményítenem a szívemet, fel kell készülnöm az öldöklésre!“ S tavasszal újra megtámadta az osztrákokat. 1758 április 18-án visszavette Schweidnitzet, majd egész haderejével Olmütz ellen vonult. A bécsi udvarban pánik tört ki. A porosz haderő kétszáz kilométernyire állott a fővárostól. A kormány felszólította a királynőt, hogy meneküljön Grazba, Pozsonyba. A francia követ felkérte kormánya nevében, kezdjen Frigyesel béketárgyalásokat. Mária Terézia nem volt hajlandó rá. Hát meddig óhajt még felséged háborúskodni? kérdezte bosszúsan a követ.

— A végsőig — felelte Mária Terézia. — És ha mindenki cserbenhagy, párviadalra szólítom a porosz királyt. Felszólítom, hogy küldjön értem hintót, vitessen, ahova akar, nyomjon pisztolyt a kezembe, intézzük el személyesen a számadásunkat!

Ezúttal Laudon mentette meg a helyzetet. Sikerült elfognia Frigyes négyezer szekérből álló fegyverszállítmányát. Munició hiányában a porosz király kénytelen volt elvonulni Olmütz alól. Daun és Laudon üldözőbe vették, de nem sikerült bekeríteniök. Az ősz során Frigyes megütközött az oroszokkal Zorndorf mellett, visszakergette Fermor hordáit Lengyelországba, Dohnára bízta a porosz-lengyel határ védelmét és Sziléziába sietett, ahol Henrik fivére vezényelt távollétében. Daun taktikai fölényben volt, a porosz ármádia csávéba jutott. A két hadsereg hetek óta manővrozik. Végül Hochkirchnél állapodnak meg. „Ha Daun most sem támad meg bennünket, akasztófát érdemel“, — mondja aggódva Keith. — „Jobban fél az tőlünk, mint az akasztófától“, — mondja rá Frigyes. Ám október 14-én hajnali öt órakor az osztrákok irtózatos erővel támadást indítanak a porosz állások ellen. Laudon személyesen vezeti rohamra a csapatait. Irtózatos vérengzés keletkezik, Hochkirch lángokban áll, Keith elesik. De Frigyes nem veszti el a fejét, idejében visszavonul. Folytatódik a manővrozás. Frigyesnek sikerül kiszorítani az osztrákokat Sziléziából, lenyomni

Daun hadoszlopait Dreza alá. Ütközetbe egyik fél sem bocsátkozik, mindegyik okult a tapasztalataiból, túlságosan óvatosak. Így múlik el az ősz, míg a hideg megakasztja a hadműveleteket. „Az idei hadjárat végetért. Senkinek sincs haszna belőle, egy halom derék ember hiába esett el.”

Frigyes helyzete igazán tragikus. Most már látja, hogy fúriát szabadított magára, akivel addig kell háborúskodnia, amíg egyikük a porondon marad. Hiába győz, ellenfele kimeríthetetlen erőtartálékokkal rendelkezik. Ha a franciák nem is segíthetik — egyik vereséget a másik után szenvedik a gyarmati háborúban — ott vannak a háta mögött a svédek, az oroszok... Helyzetem csak messziről tűnik fényesnek, írja 1759-ben bizalmasának. Közelről áthatolhatatlan köd vesz körül. Ha látna, meg sem ismerne. Megöszültem, alig van fogam, élénkségem elhagyott és ezt nem az évek teszik, ez nem öregedés, ezt a gondjaim végezték el rajtam. Szerencsére gondolkodásmódom közömbösít az élet iránt és így abban az állapotban vagyok, mely a legmegfelelőbb annak, aki élet-halál küzdelmet folytat. Aki nem ragaszkodik az életéhez, bátrabban verekedik.”

Morózan, szívósan állja a csatát, de állandóan a halál gondolatával foglalkozik. Pénze nincs, embere kevés. És mire kitavasodik, elindul az orosz gőzhenger Poroszország felé. Frigyes Züllichaunál próbálja feltartóztatni az áradatot, de hasztalan. Az orosz hadsereg egyesül az osztrák ármádiával és döntő mérkőzésbe kényszeríti Frigyeset. Augusztus 12-én ütköznek meg Kunersdorf falunál. Ez a legsötétebb nap Frigyes életében. Két paripa roskad össze alatta. Egy kartácsszilánk összelapítja arany dohányszelencéjét. Hasztalan káromkodik: „Hát sehogy sem akar eltalálni egy átkozott golyó?” Életben marad. Tizenkilencezer porosz halott fekszik a csatatéren. Frigyes meg akarja mérgezni magát, de nincs rá ideje. Össze kell szednie maradék hadseregét. És néhány nap múlva ráeszmél, hogy a háború még mindig nem ért véget, mert az orosz hadvezér nem aknázza ki győzelmét, pedig játszva megsemmisíthetné a szétvert, szétzúllott porosz ármádiát. Alig akar hinni a szerencséjének. „Ellenségeim olyan mennyeeien együgyűek”, írja pár

hét mulva Voltairenek, „hogy a végén mégis csak meg fogom nyerni a háborút“.

1760 tavaszát írjuk. A franciák szeretnék befejezni a háborút. Féltekenyen figyelik az orosz befolyás növekedését Középeurópában. Presztizsük súlyos csorbát szenvedett Amerikában, legalább Középeurópában szeretnék tekintélyüket megtartani. Richelieu herceg pártja egyre hangosabban helyteleníti az osztrák szövetséget. Bernis, a francia külügyminiszter maga is beismeri, hogy Európának csak egyetlen hadvezére van és az Frigyes. Még vereségei is dicsőségét növelik, mert vereségeiből is győzelmeket kovácsol. Hiába volt kénytelen fealdni Drezdát, hiába veri szét Laudon Landeshut közelében Fouqué kis ármádiáját, Frigyes és hadvezérei csüggedetlenül küzdenek tovább. S végül nagy porosz győzelemről értesül a világ. Zieten Torgaunál megveri ellenfeleit. Az osztrákok kénytelenek feladni Koselt, az oroszok elvonulnak Kolberg alól, Berlin felszabadul. De mit használ mindez? Gellert, a költő könyörögve kéri Lipcsében a porosz királyt, teremtsen békét. „Hát rajtam áll?“ kérdi vissza a király morózusan. „Nem tudja kend, milyen ádáz ellenfelem van?“

Nem, ennek sohasem lesz vége, még ha az ellenség mennyei en együgyű is. Daun maga sem érti, hogy győzhettek a poroszok Torgaunál. „Isten abszolute így akarta“, írja Mária Teréziának, „különben teljes képtelenségnek kellene tartanom, hogy elvesztettük ezt a csatát. A közelebbi körülményeket előszóval fogom jelenteni felségednek, ha ugyan maga elé enged olyan szerencsétlen barmot, amilyen én vagyok.“ Még Kaunitz is azt javasolja a császárnőnek, a torgauai débacle után, vesse végét a háborúnak, de Mária Terézia nem hajlandó rá. Meg van róla győződve, hogy Frigyes nem húzhatja soká. És a mérkőzés folyik tovább. Frigyes elsáncolja magát Bunzelwitznél, Laudon merész rajtaütéssel elfoglalja Schweidnitset, Kolberg is elesik. Első ízben telet az orosz és osztrák ármádia porosz földön. Most már Kaunitz is biztosra veszi, hogy Frigyes nem bírja tovább. De Erzsébet cárnő váratlanul meghal és utódja, III. Péter cár fanatikus tisztelője Frigyesnek. Hadserege még Pomerániában áll, de ő szélnek ereszti a porosz hadifoglyokat és nemcsak békét köt a poroszokkal, de szövetséget is. Csernicsev

orosz tábornok húszezer emberrel csatlakozik Frigyeshez. Ám néhány nap múlva újabb hír érkezik. Katalin cárnő megölette férjét, felmondja Poroszországnak a barátságot, hazarendeli Csernicsevet és hadseregét. Frigyes már semmin sem csodálkozik. Mielőtt főbelőné magát, még megveri Burkersdorfnál az osztrákokat és egyszerre csak a békeszerződés pontozatairól tárgyalnak a diplomaták. Ausztria nem bírja tovább a háborút. A nemzetiségek elégedetlenkednek, az államadósság nyolcvannyolc millióval emelkedett. Fritsch báró szász miniszter átadja Meissenben Frigyesnek Ausztria békeajánlatát. Frigyes bele se pillant. „Nem szeretem az irkafirkákat”, mondja a követnek. 1763 december 30-án egy szászországi vadászkastélyban összeülnek a diplomaták. (Hubertusburgnak hívták, ma ideggyógyintézet.) Három hónapig tartó huzavona után létrejön a megegyezés. Mária Terézia újra lemond Sziléziáról, Frigyes viszont elismeri fiát, Józsefet római királynak. „Még szerencse, hogy csak ennyire aláztak meg bennünket”, vigasztalta Kaunitz a császárnét, mikor az reszkető kézzel aláírta a megállapodást.

Az 1764-es országgyűlés.

Ausztria tekintélyét nem csorbította az elvesztett háború. Nem volt friss vesztesége, hiszen Frigyes tizenöt éve birtokolta már Sziléziát. Frigyes csodákat művelt ugyan harcászati szempontból, de Mária Terézia ármádiájának is voltak fényes győzelmei. Mindent egybevéve, nem kellett a világ előtt pironkodnia. A háború kényszerintézkedései megszilárdították uralmát. 1764-ben mindenképpen nagyobb presztízse volt a császárnénak is, mint a háború előtt.

Nagyobb baj volt, hogy Ausztria határtalanul eladósodott. Az államháztartás egyensúlyának helyreállítására a császárnénak fokozottabban igénybe kellett venni alattvalóinak anyagi szolgáltatásait. És a magyarokkal sem tehetett kivételt, akármilyen kényelmetlen volt a számára az adózástól irtózó rendek elé állni felfokozott igényeivel. Esküje tiltotta, hogy áttörje az *onus non inhaeret fundo* féltve védett principiumát, de el volt rá tökéelve, hogy teljes eréllyel érvényesíti uralkodói tekintélyét és kikényszeríti a rendekből a Magyarországra kivetett hadiadót.

Igényeit méltányosnak tartotta, a magyarok privilégizált helyzetét a birodalomban felháborító igazságtalanságnak, melyet ha megszüntetni nem is állott egyelőre módjában, más eszközökkel próbált kiegyensúlyozni. Tarthatatlannak találta, hogy az államháztartás minden terhe örökös tartományaira nehezedik s ajándékképpen kapja a magyaroktól, amit abszolutisztikus meggyőződése alapján alattvalói kötelességük szolgáltatniok. Amellett Magyarország sokkal kevesebbet szenvedett a háborútól, mint örökös tartományai, sohasem volt hadszíntér, nem dúlták, sarcolták ellenséges csapatok, a magyar nagy-

birtokosok hatalmas összegeket kerestek a hadsereg élelmezésével. Méltányos tehát, hogy ha élvezték a háború gazdasági előnyeit, most a terheihez is hozzájáruljanak.

Ez volt az 1764 június 17-ére egybehívott rendekhez intézett uralkodói előadás foglalata. A királynő kifejtette, hogy a hét évig tartó háborúskodás kimerítette kincstárát. A háború egyre növekedő költségeihez idegenben kellett kölcsönt felvennie. Arra számított, hogy a háború győzedelmes befejezése megszabadítja gondjaitól, a sors azonban másként határozott s ezért fokozottabb mértékben kénytelen igénybe venni alattvalóit. A birodalom biztonsága megköveteli, hogy állandó hadsereget tartson, így hát fel kell emelnie egymillió forinttal a Magyarországra kivetett hadiadót, amelynek megszavazására kéri a rendeket.

A rendek nem tagadták meg egyenesen az adótöbbletet. Azt izenték a királyasszonynak, hogy alattvalói tisztelettel fontolóra fogják venni kívánságát, mihelyt felgyülemlett sérelmeik orvosoltatnak. A királyasszony erőlyesen visszaizent, hogy az adó megszavazása nem tűr halasztást, s addig nem hajlandó sérelmeikkel foglalkozni, amíg annak megszavazásáról nem értesítik.

Ez azonban nem ment simán. Mégpedig egy különös incidens miatt. Kollár Ádám, a bécsi udvari könyvtár igazgatója 1764 elején latinnyelvű tudós munkát adott ki Trattner bécsi udvari könyvnyomdász betűivel, a magyarországi egyházi birtokok eredetéről. Művében azonban nemcsak az egyházi nagybirtokok történetét adta elő, hanem a világi nagybirtokok történetére is kitért s egyebek között kimutatta, hogy Szent István és II. Endre magyar uralkodók csak azokat az alattvalóikat mentették fel az adózás alól, akik külföldi háborúkba követték a királyt és teljes mértékben magukra vállalták a háborúskodás költségeit. E kérdés kapcsán olyan fejtegetésekbe bocsátkozott, amelyek szembeszököen megegyeztek a nemesi felkelés gyakorlati értékének a királyi előadásban foglalt bírálatával. Mária Terézia ugyanis proposíciójában rámutatott arra is, hogy az ad hoc összeálló banderális csapatok nem nyújtanak kellő biztosítékot az ország védelmére, csak az együtt tartott állandó hadsereg. Kollár Ádám ugyanígy vélekedett. Időszerűtlen intézménynek nevezte az insurrekciót, mely megérett az

elmúlásra. Ám, ha a magyar urak még a hadbaszállás terhétől is megszabadulnak, akkor semmi erkölcsi jogsultságuk sem marad arra, hogy az általános adókötelezettség alól kivonják magukat.

A magyar rendek sérelmesnek találták magukra nézve Kollár könyvének gondolatmenetét és azt követelték a császárnétól, hogy a kiadványt koboztassa el, különösen a Werbőczy Tripartitumára vonatkozó lekicsinylő passzusok miatt. Amíg az ügy elintézését nem nyer, izenték, nem tárgyalnak tovább.

Az ügy nagy port vert fel. Kaunitz maga is helytelenítette Kollár munkáját, mert csakugyan azt a látszatot keltette, mintha az osztrák kormány sugalmazására s a királynő reformterveinek alátámasztására íródott volna. De annak is ellene volt, hogy a császárné elkoboztassa vagy elégettesse Kollár iratát, melynek gondolatmenetét nem lehetett és nem volt szabad helyteleníteni. Így hát úgy döntöttek, hogy miután Kollár állításai egy s más pontban állítólag ellentétben állanak a katolikus anyaszentegyház dogmaival, a könyv felülvizsgálat alá bocsátatik s amíg sorsa felől nem történik döntés, Magyarország nem terjeszthető.

Miközben a Kollár könyve kiváltotta vihar idejére szüneteltek az országgyűlési tárgyalások, a királyasszony meglátogatta Vácott Migazzi püspököt, megtekintette az épülő budai királyi palotát, majd Győrbe utazott Zichy püspökhöz, két napig vendégeskedett Esterházy herceg birtokán, aki kerekeken járó szalonnal kedveskedett a királyasszonynak, mellyel parkjában kocsikázhatott és szeptember 14-én visszatért Pozsonyba. Ekkor kézbesítették ki neki a rendek válaszát és az ország sérelmeit.

A válasz az adófizető nép szánandó helyzetének ecsetelésével kezdődött. A hétéves háború végképp kimerítette az ország teljesítőképességét. A sok megterheléssel kívül dögvész, sáskajárás, aszály sujtotta a gazdákat. A rendek nem egyeztethetik össze lelkiismeretükkel a szegény *plebs contribuens* újabb megterhelését, amíg az ország bajai és sérelmei orvoslást nem nyernek. És csatolták a válaszhoz a hatvankét nagy oldal terjedelmű, kétszázhuszonnyolc pontozatba sűrített panaszokat.

A királyasszonyt felháborította a rendek viselkedése. Arra ugyan maga sem számított, hogy teljes egészében

megszavazzák a felemelt adót, de arra sem, hogy kérését kerekén visszautasítsák. Első felindulásában fel akarta oszlatni az országgyűlést, el akarta hagyni Pozsonyt. De Kaunitz és a császár rábeszélésére engedett. Szeptember 19-én újabb átiratot intézett az országgyűléshez, amelyben az államkincstár szomorú helyzetére való hivatkozással megismételte alaposan megindokolt követelését. Hangsúlyozta, hogy senki sem viselheti nála jobban a szívéen a szegény adózó nép érdekeit. Bár a rendek éreznének úgy irányukban, mint ő. A szeptember 20-iki közös ülésen Batthyány nádor ékesszólóan kérte a rendeket, szavazzák meg a királynétól kért hadiadót. Az alsó tábla azonban nem volt rá hajlandó. Mária Terézia erre visszautazott Schönbrunnba és hogy haragját éreztesse, felmentette a szolgálat alól magyar testőreiket. Hetekig tartó kicsinyes viták után az alsó tábla háromszáztízezer forinttal felemelte az 1751-ben megszavazott hadiadót. Magyarország tehát most évi 3,600.000 forinttal járult volna hozzá a hadsereg fenntartásához, azzal a kikötéssel, hogy az adóból százezer forint az 1760-ban felállított magyar testőrgárda fenntartására fordíttassék. Október 23-án a kalocsai érsek, a nádor és a horvát bán felutazott Schönbrunnba közölni a királyasszonnyal a rendek határozatait. A királynő keveselte az összeget. A három főúr újra a két tábla elé vitte az ügyet. Nagynehezen sikerült a további engedményekhez többséget szerezniök, úgy hogy végül is 3,900.000 forintban állapította meg az országgyűlés a hadiadót. Ebbe a királynő is belenyugodott s a megbékélés jeléül december 8-án, a császár születésnapján, újra szolgálatba szőlította a testőröket.

Az országgyűlést feloszlató királyi leiratban Mária Terézia megígéri, hogy orvosolni fogja a nemzet sérelmeit. De ugyanakkor felszólítja a rendeket, enyhítsenek az adózó szegénység helyzetén és tegyenek a koronának javaslatot, miként lehetne siralmas állapotukon segíteni.¹⁾

¹⁾ Marczali Henrik azt állítja, hogy az osztrák parasztság helyzete sem volt kedvezőbb, mint a magyaré. Állításának bizonyítására Hock *Der österreichische Staatsrat* című művének 72. oldalára hivatkozik. Nehéz megérteni, mit akar bizonyítani a hivatkozással. Ott ugyanis ez áll: „Das ist ja ärger, als in Ungarn, rief der Staatsrat Boriée, um alles Entsetzliche mit einem Wort auszudrücken.“

„Ich bin *la dupe de ma bonne foy* gewesen. Diser Landstag hat mich gut die Leute kennen machen. Wan nur disen Profit davon hätte, ist er gros genug“ — írja a királyné Chotek János grófnak. Batthyány nádort azzal vádolta, hogy gőgös fellépésével, mellyel a korona érdekeit az országgyűlésen képviselte, ellenséges hangulatot teremtett a korona iránt, de Barkóczy primás és Koller szereplésével is elégedetlenkedett. A primás annyira szívére vette a királyasszony neheztelését, hogy belehalt. Pár hónappal később a nádor is elhalálozott, állítólag szintén a királynő neheztelése feletti bánatában. (Arnth VII. 134—135. o.)

Csodálatosan érzékeny, lojális urak lehettek! Vagy a rendek voltak csodálatosan megátalkodottak és illojálisak? Nehéz eldönteni. Az országgyűlés idején a röpiratok és pamflettek egész sora jelent meg Pozsonyban, amelyek kíméletlenül éles hangon támadták a kormányzatot, az udvari arisztokráciát, a leghevesebben a királynő kegyencét, Grassalkovichot. A „Majd kétségbeesett Hazának siralma“ pasquillus elkecseregett szerzője a keresztvizet is leszedi róla:

Camerae Praeses Ur Grassalkovich fráter
Már régen pokolban készen vár a kráter
Kárt teszel mindennek, kinek csak kárt tehetsz,
Elhuzod, ahol csak legkisebbet vehetsz.
A királyt meglopod, az országot csalod,
Sok nemes vér zsirját te átkozott, nyalod.
Álnok vagy ültödben, álnok állásodban,
Csalárd lefektedben, csalárd járásodban.
Jól megnézd éltedben a kékelő eget,
Mert belől nem látod soha a sereget,
Pokolban adnak rád tüzes köpönyeget.

(Hédervár, Viczay levéltár, fasc. 55. No. 18. Idézve Závodszyky Levente, A Grassalkovichok c. tanulmányában, Turul 45. köt., L—IV. füzet, 1931.)

A gúnyolódók a királynő személyét sem kímélték. Mária Terézia felszólította a hatóságokat, azonnal kobozzák el a királyi tekintélyt gyalázó förmedvényeket és kerítsék kézre szerzőiket. „Amennyiben a gyalázkodó

iratok autorai tizennégy nap leforgása alatt nem kerítetnek kézre, bűnpártolónak fogom tekinteni mindazokat, akik e kiadványokat olvassák és éreztetni fogom velük haragomat." Az országgyűlést már nem is küldte haza személyesen és többé soha nem hívta össze a rendeket.

Fények és árnyak.

Ha a francia szövetség nem is igazolta Mária Terézia és Kaunitz vérmes várakozásait, mindenesetre mélyreható változásokat vont maga után. Mindenekelőtt elfranciásította VI. Károly olasz-barok udvarát. Ennek megvoltak természetesen az előfeltételei. Már Ferenc vőlegényjelölt korában lotharingiaiak árasztották el az udvart s rányomták bélyegüket a jövőbeli uralkodóház udvartartására. Mária Terézia franciául beszélt a férjével; élete végéig frissebben fogalmazott franciául, mint németül. Különösképpen az egyedüli vérbeli francia, a császár küzdött a legmakacsabban a francia befolyás ellen. Ő viszonylag elnémetesedett.

Kaunitz hatalomrajutásával ellenállhatatlanul érvényesült az udvarban a francia befolyás. A pompakedvelő Mária Terézia előtt Versailles képe lebeg, mikor a schönbrunni kastélyt felépítteti. Az udvar kedvteléseiben, ízlésében XV. Lajos udvarához igazodik. A két nagyhatalom közötti baráti kapcsolat ürügyén nemcsak a francia luxuspár káprázatos termékei, selymek, szövetek, szelencék, bútorok, tükrök, miniatűrök, metszetek és pipereholmik árasztják el a Habsburg birodalom főúri otthonait, hanem a francia szellem termékei is, az elavult intézményeket bíráló értekezések, a felvilágosodás eszméit hirdető könyvek és röpiratok. Mária Terézia eleinte nem tartja veszedelemnek a megvesztegető formában jelentkező eszméket. Hízeleg hiúságának, hogy a világszerte ünnepeelt Voltaire, halálos ellenségének, Frigyesnek háziköltője,

ódákban magasztalja, mióta Frigyessel összeveszett. „*Fille de ces héros que l'Empire eut pour maîtres, Digne du trône auguste ou l'on vites vos ancêtres, Toujours près de leur chute et toujours affermis; Princesse magnanime, Qui jouis de l'estime De tous tes ennemis.*“ énekelte már 1742-ben, mikor a magyar királynő még Franciaországgal háborúskodott. 1756-ban a bécsi egyetem felavatásának alkalmából újabb ódát zeng Mária Teréziáról: „*Dans Vienne à l'indigence on donne des asiles, Aux guerriers des leçons, des honneurs aux beaux-arts Et des secours aux arts utiles. Connaissez à ces traits la fille des Césars. Therese et son Époux ont dans l'Europe entière Un concert d'applaudissements...*“ És tagadhatatlan, hogy Mária Terézia megérdemelte a magasztalást. Tele volt jószándékkal, őszintén boldoggá akarta tenni népeit. A valóság azonban nem olyan plasztikus, mint ahogy költők és uralkodók rózsaszínű révedezéseikben elképzelik. A költők még csak kitarthatnak álmaik mellett, az uralkodóknak meg kell alkudniok. Mária Teréziának érett asszony korában kétfelé kellett harcolnia: a privilegizált rendekkel és testületekkel, amelyek körömszakadtukig ragaszkodtak idejétmult partikuláris szabadságaikhoz, és a Franciaország felől beáramló eszmékkel, amelyek mélyen sértették vallás-erkölcsi életelveit. Egyfelől reformátor volt, másfelől konzervatív. Nem próbálta összeegyeztetni, kibékíteni ellentmondásait, mindig ad hoc határozott női ösztöne és a helyzet parancsa szerint.

Erzületében autokrata volt és csak természetes hajlandóságainak kellett volna engednie, hogy rákényszerítse Magyarországra akarátát. De vallásos lévén, kötelezőnek tartotta esküjét. Így hát félmegoldásokkal kellett beérnie. Pedig mennyire igaza volt, mikor a jobbágysággal való jobb bánásmódra intette a földesurakat. Alig oszlott szét az országgyűlés, parasztlázadások törtek ki Magyarországon. A jobbágyok megtagadták a szolgáltatásokat és fellázadtak földesuraik ellen. Ez nem volt új jelenség. A végletekig kiszipolyozott jobbágyság már régebben is szembeszállt földesuraival és az államhatalommal. 1753 tavaszán a mezőturi és hódmezővásárhelyi parasztok verődtek össze. „Rákóczi vár a Vaskapunál“ hangoztatták. „Ha Isten segél, az Vaskapuhoz megyünk Rákóczi elejébe.“ A vármegye karhatalommal nyomta el

a lázadást. Hét főkolomposnak fejét vették, felnégyelt tetemeiket bitófákra akasztották. Egy részüket bebörtönözték, más részüket katonának vitték el. Amikor híre ment, hogy a királynő orvosolni kívánja a parasztság sérelmeit, az egész országban, de különösen a Dunántul, Vasban, Somogyban és Tolnában uraságaik ellen fordultak a parasztok. Kiadták a jelszót, hogy nem dolgoznak tovább. A katonaságtól nem tartottak. „Mi tartjuk a katonaságot, nem az urak; az fölséges királyné egy polgárt nem adna száz urért.“ Még fizetségért sem akartak munkát vállalni. A községek közkölségen deputációkat küldtek Bécsbe a királynőhöz. Erdélyben is zavargások törtek ki. Mádéfalván 1764 január 6-án császári katonaság kaszabolta a seregbe verődött székely jobbágyokat. Némelyek négyszáz halottra, mások százhetvenre becsülik a vérfürdő áldozatait. A német vasasok kegyetlenkedése nagy méltatlankodást váltott ki országszerte. A székelység kétségbeesetten menekült Moldvába. Nagyrészüket ott ragadt, csángó lett.

Mária Terézia őszinte szomorúsággal értesült ezekről az eseményekről. „A magyarországi nyugtalanságoknak“ írta barátnőjének, Enzenberg grófnénak, „a magyar földesurak az okai. Hinné-e, hogy a megboldogult nádor, hogy a Batthyányak és az Esterházyak nyomorgatták a legjobban a jobbágyaikat. Cela fait frémir!“ (Hátborzongató!)

A királynőnek tiszta volt a lelkiismerete. Mindent elkövetett, hogy feljavítsa a magyar jobbágyság helyzetét. Nyomatékosan felszólította a magyar országgyűlést, enyhítsen a jobbágyok helyzetén, de nem szivlelték meg az intelmét. Most persze rémüldöznek és egymás után küldik a jelentéseket a parasztok garázdálkodásairól. A Bécsbe felzarándokolt bocskoros jobbágyküldöttségek azonban oly szívhez szóló hangon ecsetelik a királynő előtt nyomoruságos helyzetüket, hogy az most már a rendek megkérdezése nélkül szabályozza az urasághoz való viszonyukat. Királyi biztosokat küld a megyékbe, hogy akár karhatalom igénybevételevel is érvényesítsék elhatározásait. „Nem akarok elkárhozni néhány mágnás és nemes miatt“ jelentette ki környezetének. „Király vagyok, igazságot kell szolgálatnom a szegényeknek is.“ És felszólította régi hívét, Festeticset, dolgozzon ki tervezetet „a visszaélé-

sek megszüntetésére és a szegény adózók megvédésére minden további zsarolás és erőszak ellen". A királyság és a rendek jogait nem szabad csorbítani, de minden rész jogát oly módon kell összekötni, hogy az a birodalom javára legyen. Nem akarok törvény ellen cselekedni, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta, de követnem kell lelkiismeretem parancsát. Sokat fáradoztam, hogy elveimet összeegyeztessem Magyarország alapelveivel, de szándékomat nem tudtam keresztülvinni és ezt a paraszt szenvedte meg."

1765 július 10-ére Festetics Kollár és Raab közreműködésével elkészítette az urbéri viszonylat ujrászabályozását. A tervezet kidolgozásában a királynőnek személyes része volt. Az ujtások a következők: a jobbágy ezentúl szabadon költözködhetik, ha szándékát idejében bejelenti és nincsenek a földesurral szemben külön tartozásai, gyermekeit bármilyen életpályára nevelheti, telkétől, amíg kötelezettségeit teljesíti, nem fosztható meg; szerzeményével szabadon rendelkezik; joga van a földesur erdejében faizáshoz, használhatja legelőjét. A parasztközségek Szent Mihály napjától Szent György napjáig szabadon mérhetik a borukat; az év másik felében csak a földesur mérheti ki borát.

A jobbágyság kötelességei: Minden telek után — termékeny és jobb keresetű vidéken egy-egy telek nyolctizenhat hold szántó, kevésbbé jó helyen nyolc-huszonnyolc, nyolc-huszonkét hold kaszás rét, ház és belsőség — évente ötvenkét szekér szolgálat (fuvar), vagy száznégyszáz harminchárom nap kézirobot; egy öl fa bevágása és behordása; három napi szolgálat hajtóvadászaton; egy forint fejadó; minden termény kilencedének beszolgáltatása; baromfi- és tojásadó, hat font kender, négy telkenként együttes hosszú fuvarral, mely azonban két napnál nem tarthat tovább. A házasságért egy forint fejadót fizet, tizennyolc napot tartozik szolgálni. Ha a jobbágnak pere támad urával, az uriszek tárgyalja ügyét; onnét fellebbezhet a megyei törvényszékhez, hol a megyei ügyvéd képviseli védelmét.

Mai szemmel nézve ez vajmi keveset változtatott a jobbágság helyzetén; a földbirtokos réteg azonban ezt is sokalta. Közjogi helyzete megrendülését, jövedelme csökkenését féltette. „Urbér hirdetésén tánc közben sirtunk hazánknak esésén” írja Barcsay Ádám, a nemesség köl-

tője. Egyébként pedig, miután a törvény érvényesítése a megyére volt bízva, maradt minden a régiben. „*Lusimus Maria Theresiam*“ (Túljárunk mi Mária Terézia eszén!) vigasztalták egymást az urak.

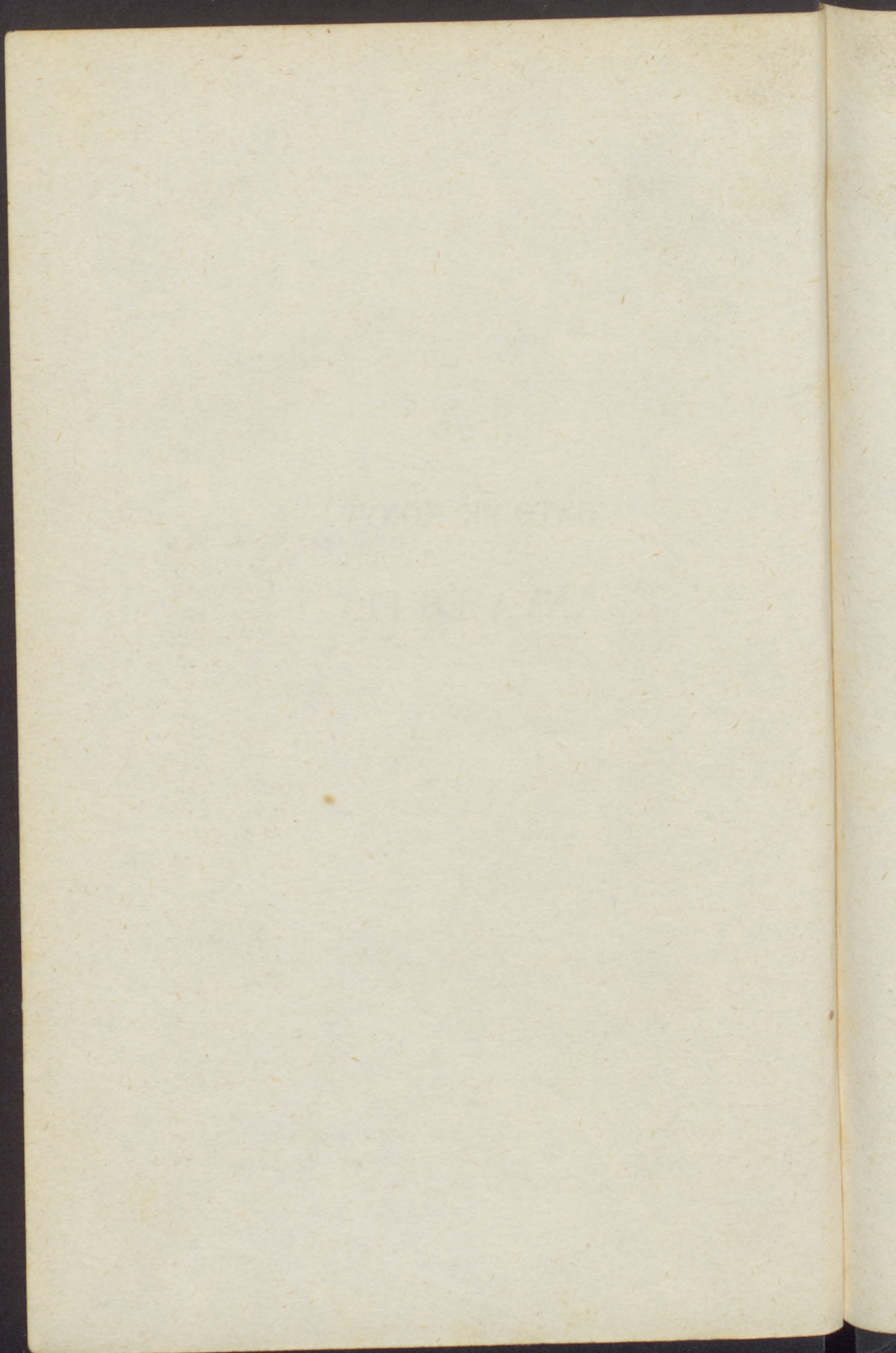
Magyarországot 1766 januárjától kezdve Mária Terézia legkedvesebb leányának, Miminek, Mária Krisztina főhercegnőnek vőlegénye, Albert tescheni herceg kormányozta Pozsonyból. A királynő sűrűn lelátogatott hozzájuk; nem szünt meg levélben és szóban oktatni őket, hogyan bánjanak a makacs, hajlíthatatlan, de neki mégis mindenekfelett kedves magyar urakkal. De ott állt a háttérben József is, aki abszolutisztikus kormányzási elveivel elidegenítette az országot az uralkodóháztól.

HATODIK KÖNYV

ANYA ÉS FIA

A fiatal József.

József nem szerette a magyarokat. Mikor csecsemő volt, anyja bevitte karján a rendek közé, hogy meglágyítsa szívüket. A sokszor hallott, érzelmesen kiszínezett jelenet — a fiatal védtelen anya ártatlan gyermekével karján — sértette József önérzetét. Nem tudta elképzelni anyját, a méltóságteljes uralkodó asszonyt ebben a szármalmas szerepben. Felháborította, hogy anyja, a gőgös, erélyes asszony oly mérhetetlenül elfogult a magyarok javára, oly tüntetően igyekszik a kedvükben járni, komédiát játszik miattuk és nekik. Ha a császárné magyar urakat fogadott, magyar mentébe öltöztették kicsi korában, öccsének, Károlynak (nemrég halt meg szegény) magyar szónoklatokat kellett beszajkóznia; neki serdülő koráig magyar nevelője volt.¹⁾ Miért? Ő nem volt hajlandó egyik népét előnyben részesíteni a többiek felett. Ez ellenkezett elveivel.

Nehezen nevelhető gyermek volt, önfejű, indulatos. Podewills porosz követ azt írja 1747 március 22-ről keltezett jelentésében az akkor még hatéves trónörökösről, hogy elképesztően gőgös és öntelt. Udvari fogadásokon csak egészen magasrangu személyiségekkel áll szóba, elvárja, hogy mindenki kezét csókoljon neki, még a hölgyek is. Egyszer egy családi képekkel zsufolt teremben

¹⁾ Gróf Batthyány Károly, kiről később nem volt nagy véleményem. „Egyetlen okos dolgot tanultam tőle, a *leck mi amoarsch*-ot“, mondta felnőtt korában.

fogadott s elkérkedett velük. „Ez császár-nagyapám, ez császárné-nagyanyám“ mondta, aztán tovasiklott néhány kép felett. „Ezek csak lotharingiaiak“ vetette oda fitymálva.

Tizennégy éves korától résztvesz az államtanács ülésein, beleszól a vitákba, kifejti nézeteit. Anyja aggodalommal figyeli fejlődését. Makacsságában magára ismer, göggye azonban más, mint az övé, merevebb, teatrálisabb. S minél önállóbb lesz a fiatal trónörökös, annál jobban megfélemlítik anyját nézetei, dogmatizmusa, cinizmusa. Milyen példakép lebeg előtte? Kivel versenyez? S egyszerre csak megdöbbenve eszmél rá, hogy fiának Frigyes porosz király az eszményképe.

Mindenben őt utánozza, még csipős megjegyzéseinek hangvitelében is. „Mikor először jelentem meg az államtanácsban“ írja anyjának „felületességemben, tapasztalatlanságomban azt hittem, hogy Solonok és Likurgusok között ülök, kikből a tiszta bölcsesség beszél. Hosszadalmas előterjesztéseik oly magasságokban mozogtak, oly kevéssé értettem okfejtésüket, hogy nem is tudtam figyelni rájuk és más dolgokon törtem a fejemet. Pedig ha odafigyelek, rájöhettem volna, hogy csuffá teszik a józan ész és a belátásos ítéletet!“ Később *Réveries* címmel papírra veti és Mária Terézia elé terjeszti kormányzati alapelveit. „Az uralkodónak korlátlan hatalommal kell rendelkeznie, hogy keresztülvihesse akaratát. Tudom, hogy ez despotizmusnak hangzik, de korlátlan hatalom nélkül olyan szabályok és eskük által korlátoztatva, melyekben az országok palládiumukat látják, pedig csak kárukra vannak, az állam nem boldogulhat, az uralkodó nem vihet véghez semmi nagyot. A vezetéshez jobb egy, bár középfejű fej, mint tíz, bár nagyszerű embernek a megegyezése.“ A korlátlan uralommal népeit óhajtja boldogítani. Egyelőre nem gondol arra, hogy erőszakkal kényszerítse rájuk javukat. Fel akarja szólítani népeit, adjanak neki tíz évre teljhatalmat, hogy megvalósíthassa reformjait. Egyesek ellenezni fogják talán, de a tömegek mellé fognak állani. Meg akarja adóztatni a földesurat, könnyíteni akar a jobbágyok terhén. Igaz, hogy ezáltal csökkennie a nagyurak jövedelme s ezzel az udvar pompája is, de az emberséges igazságszolgáltatás, a deficitmentes államháztartás, az ipar fejlesztése fontosabb, mint

a fény, a gyémántok, az aranyos termek, a gálanapok. „A gonoszságokat egyformán akarom büntetni, származásra való tekintet nélkül. Nem látom be, mért lehessen, akinek vén kutyabőre van, büntetlenül gazember, míg mást, akinek ilyen rongya nincs, felakasztanak?”

Fiatalkori „álmadozásaiiban“ Magyarországról is megemlékezik. „Ha a magyar nemesek adóznának, mint az örökös tartományok nemessége — amire előbb-utóbb feltétlenül sor kerül — Magyarország a monarchia Peruja lehetne. Egyelőre szép szóval és megfélemlítéssel kell kezessé tenni a főnemeseiket, a szegény parasztokat pedig meg kell védeni könyörtelen földesuraikkal szemben.”

Mária Terézia nem helyteleníthette József politikai gondolatait, csak a fogalmazás merevsége félemlítette meg. „*Zeigt die Gedenkungsart, die allzeit wieder zuruck kommt*“ írta rosszalólag egyik különösen erélyes előterjesztésére.

A trónörökös huszadik évében jár, ideje megházasítani. A császárné Izabella páрмаi hercegnőt szemelte ki fia számára. Javában folyik a hétéves háború, mikor Mária Terézia megbeszéli a dolgot a hercegnő előző évben özvegy sorra jutott apjával. Izabella hercegnőt nagyon lesújtotta anyja halála, azt hitte, nem éli túl. Kóporsója felett zokogva, szellemhangot vélt hallani. Azt mondta: három. Izabella azt hitte, hogy az ég meghallgatta kérelmét s három nap múlva követni fogja anyját a sirba. A három naptól három hét lett, a három hétből három hónap s még mindig élt. Közben apja közölte vele, hogy oda ígérte a kezét a magyar királynő fiának, a jövődöbeli német-római császárnak. Pár nap múlva indulnia kell Bécsbe. A főhercegnő mást szeretett. Különben is úgy érezte, hogy napjai meg vannak számálva. Most már világos, hogy a hármasszám három évet jelentett. De nem mondott ellent apjának. Hisz neki már minden mindegy. Elindult Bécs felé.

József szorongva nézett érkezése elé. Kötelességtudóan engedelmeskedett szüleinek, de nem várt semmi jót házasságától. „Mindent el fogok követni, hogy jövődöbelim becsülését és bizalmát megnyerjem“ írta barátjának, Salm grófnak, „de beleszeretni aligha fogok, mert nem

vagyok szerelmes természetű, nem tudok udvarolni, bókolni.“

Izabella hercegnő megérkezett. Tizennyolc éves, karcsú, olajbarna arcú, tűzesen-álmatag tekintetű olasz szépség volt. József halálosan beléje szeretett. Öt nap múlva az Augustiner Kirchében összeadták őket. A császárné boldogságban úszott. Menye szép volt, kedves volt, gyengéd volt, annál is több: varázslatosan érdekes személyiség. Józsefre nem lehetett ráismerni. Nem mozdult a felesége szoknyája mellől. Estéiket meghitt kettesben töltötték. A fiatal asszony hegedült, a trónörökös zongorán kísért. Vagy duettekét énekeltek. Rövidesen lányuk született, ki a nagymama nevét kapta a keresztségben. Izabella okosságával mindenkit megbabonázott. Valóban kivételes lény lehetett. „Van egy szekrénykém“ írja sógor-nőjének, Mária Krisztinának, „tele limlommal, — hiszen ismered — levelekkel, zenedarabokkal, politikai röpiratokkal, saját irkafirkáimmal világi balgaságokról. Ugyanilyen összevisszaság van a fejemben: egy kis filozófia, egy kis morál, tündérmesék és mélyenszántó gondolatok, nóták, történelmi tények, fizika, logika, metafizika és epelkedés utánad . . .“

Lénye csupa közvetlenség és mégis titokzatos. József nem tudja, hányadán van vele. Kedves, figyelmes feleség és mégis olyan, mintha hitvesi állapota közömbös, sőt terhes volna neki, bármennyire titkolja is ezt. Ölekezéseik közben mintha máshova gondolna, mintha nem volna jelen. Talán mélabúja okozza, mely arany borongásként lebegi körül.

Izabella meg van róla győződve, hogy meg kell halnia. Ez kétségbevonhatatlanul bizonyos, erre minduntalan visszatér. Házasságuk második évében tizenkétéves kishuga, Johanna ágynak esik, láza van, félrebeszél. Állapota néhány nap múlva valamennyire javul. „Remélem, hogy szegény nővérkém felgyógyul“ írja Izabella Miminek. „Ennek ő bizonyára nagyon örül. Miért nem vagyok én a helyében beteg? A halál megváltás. Soha nem éreztem ezt annyira, mint most. Minden részletében, minden mellékkörülményében kiszíneztem magamnak a meghalás borzalmát, és esküszöm neked, vágyódom utána. Isten látja szívemet, ha nem volna az öngyilkosság bűn, már kísértésbe estem volna, hogy megöljem magamat. De remélem,

hogy Isten megkönyörül rajtam és rövidesen magához szólít."

Mimi ilyenkor szelíden korholja, feddi: „Hidd el" írja Izabellának, „a halál utáni beteges epekedésed torz érzélem: vagy önzésből fakad, vagy tüntetsz vele. Szelid érteletteddel sehogyan sem tudom összeegyeztetni. Miért gyötöröd az ilyen kijelentésekkel, akiket szeretsz? Szégyelned kellene áhítózásodat, mert csak azt bizonyítja, hogy gyenge vagy és nem bírod el az élet megpróbáltatásait."

„Én erre csak azt válaszolhatom" felelte Izabella, „hogy egy titokzatos hang állandóan azt suttogja: *meghalsz* és hogy engem ez a hang oly kimondhatatlan megnyugvással és áhítattal tölt el, amelyet magam sem értek és megmagyarázni még kevésbé tudok. Ez a bizonyosság felemelő és emberfeletti önuralommal tölt el."

Mimihez írt végtelenül gyengéd leveleiben fenntartás nélkül feltárulkozik. Szelíden oktatja, irányítja, vezeteti sógornőjét. Elmondja véleményét a császárnőről, a császárról, gondosan elemzi lényüket, természetüket, a lélekűvár éleslátásával és kifejező erejével.

„A császárnak sok jótulajdonsága van és sok hibája. Rendkívül megbízható és jószívű, minden körülmények közt számíthatsz rá, azonban könnyen befolyásolható és olyanokat is megajándékoz a bizalmával, akik nem méltók rá. Auersperg hercegnőre gondolok, — bizonyára tudod, — de lehet hogy nem tudod, mennyire befolyása alatt áll. Gyakran olyan elhatározásokra készíti, amelyekről aztán nagyon nehéz visszatartani és olyan dolgokat beszél meg vele, amikhez semmi köze sincs. A császár nem szereti, ha túlságosan rajongnak előtte a császárnéért. Én is titkolom előtte a császárné iránti rajongásomat, mert ha nagyon is hangsúlyoznám, a császár elhidegülne iránymában. Ha azt akarod, hogy szeressen, beszélj minél többet vele államügyekről. Tégy úgy, mintha nem volnál beavatva semmibe, engedd, hogy felvilágosítson, oktasson. Ez őt igen boldoggá teszi."

„A császárné végtelenül gyengéd, érzelmes, jóságos asszony, akit a szívébe fogad, azért minden áldozatra hajlandó, az iránt a legmesszebbmenő érdeklődést tanúsítja, azzal szemben végtelenül figyelmes és gondoskodó. Aki tanácsért fordul hozzá, annak az ügyét azonnal magáévá teszi, a legbehatóbban foglalkozik bajával. Sok mindenem

ment át az életben és ismeri az embereket. De — ha a saját dolgában kell döntenie, nem bízik az ítéletében, ezért határoz olyan nehezen, ezért fordul sokszor olyanokhoz tanácsért, akik tudatosan félrevezetik. Sajátmaga iránt való bizalmatlanságát gyermekeire is átviszi, irányukban is gyanakvó, néha látszólag hűvös is. Természete rendkívül élénk, s gyakran elragadják indulatai. Ilyenkor legjobb hagyni, amíg kitombolta magát és ha lehet, rávenni, hogy ne határozzon azonnal. Ha nagyon felháborítja valami, részt kell venni a felháborodásában, meg kell beszélni vele az esetet, aztán óvatosan csitítani, hogy megváltoztassa hirtelen haragjában fogant elhatározását. Többnyire sikerül őt rávenni erre, amiért később rendkívül hálás, mert alaptermészete jóságos és igazságszerető.“

„A császárné rajong a gyermekeiért, de túlságosan fegyelmezi őket. Ezért mindig a gyermekeknek a pártjára kell állanod, de nem szabad elhallgatni hibáikat, mert ezt a császárné őszintétlenségnek tekintené.“

Így látja a különös, kísérteties, kecsesen-okos trónörökösne a császárt, a császárnét és gyermekeiket. Brokátok és bársonyok mögé hatoló erkölcsi röntgenfelvételei tükéletesek. Elénk állítja a császárt, méltóságában és kiemmeltségében, akivel mindenki igyekszik elhitetni, hogy uralkodik. „Talán tudod, talán nem, hogy Auersperg hercegnő...“ Igen, Auersperg hercegnővel vigasztalódik és ezt Mária Krisztina is, mint mindenki, nagyon jól tudja. Vajjon a császárné is tudja-e? Valószínűleg. Hosszú éveken át gyanakodott, féltékenykedett, végül belefáradt a küzdelembe. Most, ha tudja is, úgy tesz, mintha nem tudná. Tizenhat gyermeket szült a császárnak, elterebélyesedett, elformátlanodott, arcát keménnyé faragták az uralkodás gondjai. Báját, szépségét szétesztotta lányai között. Életének leghálátlanabb korszakát éli most, *már* nem fiatal és *még* nem öreg. Így ábrázolja Meytens is gyermekei között. A festő a kép jobbsarkába helyezte a királynőt, két fia, József és Lipót közé, a császár a balsarokban reprezentál, mellette két idősebb lányuk mereng, rizsporos hajjal, mélyen kivágott derékka, hátrább kis főhercegek és főhercegnők nyüzsögnek. A családi kört pompázatos barok kulisszák keretezik körül, a mélyben Bécs tornyai magasodnak, az előtérben két bohó kutyuska játszadozik.

A császárné 1756 december 8-án hozta világra tizen-

hatodik gyermekét, Miksa főherceget. Huszéves korától harminckilencéves koráig szinte minden évben szült (1737, 1738, 1740, 1741, 1742, 1743, 1745, 1746, 1747, 1748, 1750, 1751, 1752, 1754, 1755, 1756). 1762 végén, e pillanatban tizenkét élő gyermeke van. Egyiküket, a tizenegyes Mária Jozefát néhány év múlva el fogja veszíteni, a többiek túlélik őt. Hátralévő tizennyolc évében nagy körültekintéssel gyümölcsözteti majd azt a szerencsés körülményt, hogy ilyen sok utóddal ajándékozta meg a dinasztíát.

Az első házasság, amelyet nyélbeütött, sikerült. De közeledik a fatális harmadik évforduló. Pármai Izabella egyre bizonyosabb benne, hogy az évet nem éli túl. És sejtelve beigazolódik. Novemberben himlőbe esik. Hiába próbálja Van Swieten, a császárné udvari orvosa megmenteni, két nap múlva halott. József őrvöng fájdalmában. „Mindenemet elvesztettem“ írja apósának, „hitvesemet, egyetlen barátnőmet, bálványomat. Ön tudja, mennyire imádtam! Itélje meg állapotomat! Mélységes gyászom, lesújtottságom leírhatatlan. Magamon kívül vagyok. Miért kellett őt elvesztenem? Hogy éljem túl ezt az elviselhetetlen csapást? Érzem, hogy sohasem fogok megvigasztalódni.“

Kétségbeesése megrendíti környezetét. Fájdalmának átadva magát, semmivel sem törődik, csak sir és gyászol és tépi a haját. „Naphosszat a szobámban ülök és a képét nézegetem. Ilyenkor abba a tévhitbe ringatom magam, hogy nem vesztettem el. Érzem a közelségét, beszélek vele. De aztán eszbe kapok, ráeszmélek, hogy nincsen jelen, és elfog a kétségbeesés. Összeszedtem írásait, hogy a világnak bebizonyítsam, milyen csodálatos asszony volt, mit vesztettem, milyen méltó arra, hogy mindenki sirassa. Tudom, mit jelent egy apának a leányát elveszíteni, de az ön gyásza meg sem közelíti az enyémet. Mindenki szerette, becsülte őt, mindenki tudta, milyen boldog házasságban éltünk, mennyire megértettük egymást. Ó, milyen boldog voltam vele, milyen nyugalommal és biztonsággal töltött el az a tudat, hogy hozzám tartozik! Milyen részegítő érzés volt a számomra hazatérni hozzá. Minden örömlünkét és bánatunkat megosztottuk egymással. Boldogságunk zavartalan volt. És negyvennyolc óra alatt mindez összeomlott! Kimondhatatlan, mit vesztettem, mit veszített a

családom, mit vesztett Ausztria! Veszteségünk pótolhatatlan. Ilyen hercegnő, ilyen asszony nem élt a földön soha. És én az enyémnek nevezhettem ezt a kincset és huszonkétéves koromban el kellett veszítenem.“

Szegény fiatal férj! Anyját, nővéreit kétségbe ejti állapota. Mire Mimi, az okos, hűvös, szenvtelen Mimi halatlan lépésre határozza magát: átadja Józsefnek elhunyt felesége hozzá intézett szenvedélyes szerelmi vallomásait. „Senkit sem szeretek kívül“ írta Izabella Mimine. Hallgass meg! Ne légy kegyetlen! Ha nem szeretsz viszont, hadd hogy meghaljak! Életem egyetlen boldogsága, ha láthatlak! Kívánj tőlem, amit akarsz. Mindenre hajlandó vagyok! Nem bírom ezt a gyötrelmet tovább! Eszeveszeten szerelmes vagyok beléd. Kegyetlenséged miatt naponta átkozom esztelen szenvedélyemet. De mit tegyek? Aki ismer, annak beléd kell szeretnie.“

Józsefben egy világ omlott össze a megdöbbentő revelációra. Értetlenül, tébolyodottan mered maga elé. Lehetséges ez? Ennyire meg tudta tévesztetni? vagy csak ő ringatta magát abba a tévhitbe, hogy viszontszeretik? Önkínzó kegyetlenséggel idézi vissza intimitásukat. És megborzong. Igen, mindig volt benne valami titok, amire nem talált magyarázatot. Odaadta magát és nem adta magát soha oda. Most mindezt világosan látja. És mindennek dacára tovább siratja, vigasztalhatatlanul.

Néhány hét múlva Frankfurtba utazik, hogy római királlyá koronáztassa magát. Fásultan, mereven lépked a nehéz palástban a Römertől a dómig és vissza az ujjongó tömeg sorfala között. Alig marad magára, kiönti apósának a szívét. „Izabella nélkül semmi sem okoz nekem örömet. Ünnepelnek és ujjonganak, de én csak annál mélységesebben érzem veszteségemet. Körülöttem csupa boldog, sugárzó arc és engem porig sujt a fájdalom. Micsoda élet ez, drága apósom! Néha úgy érzem, hogy nem bírom tovább. Ilyenkor a szobámba menekülök és megsemmisülten engedem át magamat gyászomnak. Bocsássa meg, hogy feltéptem sebeit, de csak önnek és a császárnénak merem szívem egész fájdalmát kiönteni.“

De a józan Mária Terézia nem tűri, hogy József elhagyja magát. Még friss a gyásza, s már újra meg akarja házasítani. József apatikus. Neki mindegy, akár nős, akár

nőtlen. Ő már lemondott a boldogságról, történjék, aminek történnie kell. Beható diplomáciai tárgyalások után egy bajor hercegnőt szemel ki jövődöbelijéül. József Tep-litzben találkozik vele. Engedelmesen megkéri Jozefa hercegnő kezét s aztán a következőket írja egykori apósának Pármába: „Menyasszonyom huszonhat éves, kistermetű, köpcös, koránál idősebbnek látszik, arca vörös, ripacos, fogai csunyák. Mindezt közöltem szüleimmel s rájuk biztam, határozzanak. Ők annyira erősködtek, hogy a bajor hercegnő milyen rokonszenves személy — ők tudják miért — s mivel engem az egész dolog nem nagyon érdekel, eleget tettem a kívánságuknak, meghoztam a családnak az áldozatot. Így lettem vőlegény. Képzelteti, milyen küzdelmembe került ez az elhatározás! Nem politikából nősülök, drága jó anyámnak akartam örömet okozni. Most folyton arra gondolok, hogyan tudnám elviselhetővé tenni kegyetlen helyzetemet. Legyen részvéttel irántam és szerezzen tovább, ha nős leszek is, mert szívemben örökké fog élni felejthetetlen első hitvesem emléke.“

Mária Terézia a következőképpen értesíti Mimi lányát József eljegyzéséről: „Sógornőt fogsz kapni, én meg menyet. Sajnos, Jozefa főhercegnő a jövődöbeli. Meggyőződése, érzése ellenére beszéltem rá szegény fiamat erre a házasságra. Valljam be, hogy csak a kedvemért teszi? Mindebben az a legszomorúbb, hogy viádságot, derűt kell mutatnom. Ha arra gondolok, milyen engedelmes, jó fiam van, talán sikerül, de szívem ellentmond eszemnek s nagyon nehezen tudok uralkodni magamon.“

A bajor hercegnő 1765 januárjában indult el Münchenből. József Rambachig elébe utazott. Melkben a császár, Weidlingauban a császárné fogadta a menyasszonyt. Január 23-án lezajlott Schönbrunnban az esküvő. Pár hét múlva József beszámolt új állapotáról Pármába:

„Az úgynevezett ünnepektől és szórakozásoktól le-sujtva, alig marad időm az írásra. Pedig olyan jól esik el-beszélgetnem önnel, drága apám és barátom, a feledhet-len megboldogultról. Micsoda különbség! Mennyire félre-ismertem magamat! Megfogadtam, hogy nem fogom össze-hasonlítani mai helyzetemmel régi helyzetemet, de ehhez nem elég az elhatározás. Gyenge vagyok. Bevallom önnek, helyzetem vígasztalan. Irtózatosszerű érzés, hogy nem szere-tem a feleségemet. Szeretetet erőltetni nem lehet, színész-

nek rossz vagyok. Ön, aki finom, gyengéden érző ember, bizonyára el tudja képzelni, milyen gyötrelmem ez nekem."

Szegény Jozefa! Mit tehet ő arról, hogy csunya és bájtalan? Igen jól tudta, de ez nem enyhítette szenvedéseit. József nem tudott uralkodni magán, gyalázatosan bánt vele. Néhány nappal a nászéjszaka után befalaztatta a szobájukat összekötő ajtót és soha többé nem kereste fel bizalmasan Jozefát. Mária Terézia, aki nagy súlyt helyezett a házassági kötelességek teljesítésére, megdorgálta emiatt. De József képtelen volt eleget tenni férji kötelességeinek.

„Ha velem úgy bánná a férjem, mint József Jozefával, én az első fára felakasztanám magamat" mondta Mimi.

A császár halála.

Mária Teréziának öt fia volt: József, Károly, Lipót, Ferdinánd és Miksa. Károly, akivel hatéves korában ismerkedtünk meg, mikor kancelláris magyarsággal üdvözölte 1751-ben az elébe tisztelegni járuló rendeket, 1761 január 18-án elhalálozott. Akaratos, durcás ifju volt, ki minduntalan összekapott bátyjával és öccseivel. „Jobb, hogy meghalok, anyám“ bucsuzott Mária Teréziától, „nagyon sok bajotok lett volna velem“. Lipót, aki most a második helyre lépett elő, finom szellemű, de annál gyengébb alkatu, érzékenykedő ifju volt. Tizenhétéves korában nagyon körülményes diplomáciai előkészítő munkálatok után Mária Terézia megkérte számára III. Károly spanyol király leányának, Mária Lujza infánsnőnek a kezét. A hivatalos eljegyzést állami aktus előzte meg. József 1765 január 12-én lemondott Lipót öccse javára Toscanáról. Az ünepléses aktus után az infánsnőt utnak indították Madridból Bécs felé. Cartagenában szállt hajóra kíséretével és Genuába kellett megérkeznie, ahol fényes osztrák küldöttség várta már a hajót, hogy tovább kísérje a menyasszonyt Innsbruckba, ahol a császári család egybegyülekezett. Az udvar — a császár, a császárné, a római király, a völegény, Marianna és Mimi főhercegasszonyok — július 4-én kerekedtek fel Bécsből az udvari főméltóságokkal Innsbruck felé, ahova július 13-án meg is érkeztek. A császár a völegénnyel folytatta az utat Bozenig, ahol találkoztak az infánsnővel és kíséretével. Együttesen tértek vissza Innsbruckba és augusztus 5-én kápráztató külsőségek között megtörtént az esküvő.

A nagy örömet azonban riasztó események követték. A fiatal férj az esküvő délutánján ágynak esett. Állapota komoly aggodalomra adott okot. Néhány nap múlva valamivel jobban érezte magát; de ekkor újabb csapás érte a családot. Augusztus 18-án — vasárnap — a császár operaelőadást hallgatott Józseffel. Előadás közben rosszul lett fogta el, felemelkedett a helyéről. Együtt indultak el Józseffel a kanyargó folyosókon a császárné lakosztálya felé. Egyszerre csak a császár megtántorodott és egy ajtófélfába kapaszkodott. József segítséget akart hívni, de a császár tiltakozott, nem akarta a császárnét megijeszteni. Ujra elindult, néhány tántorgó lépést tett és egyszerre csak élettelenül esett össze.

Pár perc múlva talpon volt a kastély. A császárné sikoltozva vetette magát férjére. Erőszakkal kellett a halotról lefejtetni. Mikor ez nagynehezen sikerült, bezárkózott a szobájába és egész éjjel ideggörcsben vonaglott. Akik másnap elébe kerültek, nem ismertek reá. Vigasztalhatatlan volt, ájuldozott, minduntalan sirórohamok vetek rajta erőt, levágatta haját, megrokkant, megöregedett. Minisztereit Józsefhez küldte. Nem akart semmiről sem tudni többé, vissza akart lépni az uralkodástól, kolostorba akart vonulni.

Hónapok, évek múlva sem heverte ki a csapást. Ha nem is adta ki végleg a kormánygyeplőt a kezéből, mint ahogy első lesujtottságában elhatározta volt, valami végleg összetört benne. Mindenekelőtt teljesen megváltoztatta életrendjét. Belső szobáit fekete posztóval vonatta be s a nap legnagyobb részét istenes elmélkedéseknek, ájtatoskodásoknak szentelte. Gondolatai állandóan a megboldogult körül forogtak. Imakönyveit apró cédulákkal rakta tele, amelyeken szinte mániákus önkínzással tudatosította vesztességét. „Szeretett férjem, I. Ferenc császár 1765 augusztus 18-án este fél tízkor halt meg” írja. Élt ötvenhat évet, nyolc hónapot és tíz napot, vagyis 680 hónapot, 2598 $\frac{1}{2}$ hetet, 20.778 napot 496.992 órát. Házasságunk 29 évig, 6 hónapig és 6 napig tartott. Vasárnap halt meg, vasárnap esküdtünk. 29 évet, 334 hónapot, 1540 hetet, 10.781 napot, 258.744 órát éltünk együtt. Ennyi Pater noster, Ave, Requiemet, Gloria patrit kell mondatnom. Ennyi alamizsnát kell szétosztanom.

„Özvegyi állapotomban” írja egy másik papírlapra

„négy dologgal kívánok foglalkozni: az Ur színe elé járulással, imádkozással, jótékonykodással és bűnbánattal. Az ó- és az újtestamentumot, az apostolok iratait, a szentek életét és az egyház történetét fogom olvasgatni, de különösen a zsoltárokat, Salamont és Jóbót.“

Hosszu levelet intéz Toscanába készülő fiához és szigorúan lelkére köti, hogy ne hanyagolja el vallási kötelességeit. Instrukciója híven visszatükrözi lelkiállapotát. Előírja fiának, hogy istenes olvasmánnyal kezdje napját, minden délután morzsoljon rózsafüzért, minden héten gyónjon, minden hónapban áldozzon s ugyanerre az Istennek tetsző életmódra kötelezze egész környezetét, összes hivatalnokait, összes alattvalóit. A polgári és katonai hivatalnokok tartsák szemmel, eleget tesznek-e alárendeltjeik az előírásoknak. „Vigyázz az egészségedre, fiam“ folytatja „és ha komoly betegségbe esel, haladéktalanul vedd fel az utolsó kenetet, még senki sem halt bele. Csak a gyávák riadnak vissza ettől az elhatározástól.“

Kaunitzhoz, aki lelket próbál önteni belé, a következő sorokat intézi augusztus 28-án: „Ma reggel nem volt elég lelkierőm, fogadni önt. Kedélyem olyan nyomott, hogy szavakba sem tudom önteni. Fogadja mélységes hálámat szolgálataiért és tanácsaiért, amiket, ígérem, a jövőben is meg fogok szívlelni. Most is önre hallgatok, amikor Bécsbe vonszolom magam, kizárólag a kilenc árva kedvéért, akik rá vannak szorulva a támogatásomra. Istenben boldogult apjuk, felülmulhatatlan urunk és mesterünk imádta a gyermekeit, semmiben sem tudott nekik nemet mondani. Nekem nem ilyen a természetem. Isten tudja, meddig cipelem még nyomorult életem terhét. Rettenetesen le vagyok sujtva, képtelen vagyok bármit is határozni. Ne hagyja el a fiamat, tartson ki mellette, inkább engem hanyagoljon el.“

Ha el is terelik később gyászáról egyre növekvő, tornyosuló családi gondjai a figyelmét, folyton emészti, gyötri a pótolhatatlan veszteség. Házasságának évfordulóján, február 12-én írja barátnőjének, Enzenberg grófnőnek: „Tavaly még ez a nap volt az év legszebb napja számomra. Ma is az, mert boldogságom felejthetetlen, de gyógyíthatatlan kinnal és bánattal vegyül. Egész nap egyedül voltam, bezárkózva szobámba, nagy és szeretett urunk

képei között. Reggeltől estig továbbint boldogságom felett merengtem, keserűen gyötrődve, mért nem becsültem még többre együttélésünk minden drága pillanatát. A harminc év, amire most visszapillantok, tiz évnek sem tűnik s az öt hónap, amióta elvesztettem, hosszabb, mint az egész idő, amit együtt töltöttünk. A mai nap emlékére szétosztom ruháimat. Nekem már csak koporsó kell és halotti ruha. Türelmetlenül várom a végemet, hogy újra egyesülhessek azzal a szeretett lénnel, akivel életemet megosztanom adatott, akinek odaajándékoztam a szívemet, aki minden cselekedetem, minden elhatározásom közepontjában állt. Ítéld meg ezek után maga, milyen sivár lett az életem.“

József hetek mulva megtalálta egy nagy, vörös levéltárcában a császár végrendeletét. Vagyonát elsőszülött fiára hagyta, egyebek között 22 millió forint értékű állampapírt. József első dolga volt tüzre vetni az értékpapírokat. Nem akart az állam hitelezője lenni, lemondott a követeléséről.

Anya és fia.

Mária Terézia első fájdalmában mindenkit Józsefhez utasított. Társuralkodójává nyilvánította fiát, azzal a megszorítással, hogy uralkodói jogaira teljes mértékben továbbra is igényt tart. Egy időre azonban visszavonult és József egész fiatalos temperamentumával belevetette magát a politikába. „Tömerdek dolgom van“ írja pár hét múlva Lipótnak. „Az elfoglaltságtól, a folytonos audienciáktól alig jutok lélekzethez. Félhétkor kelek, misét hallgatok, nyolckor az íróasztalomhoz ülök és Róderrel, új magántitkárommal elintézem a folyó ügyeket. Nagyon meg vagyok elégedve vele, nekem való ember, soha nem kertel, nevén nevezi a dolgokat. Tíz órakor jelentkeznek kincstárnokaim, Simon és Tittelbach; Poschnak is szabad bejárása van hozzám, jöhet, amikor akar. Utánuk jönnek a miniszterek és egyéb urak. Félegykor beszámolok a császárnénak az ügyekről. Egykor, éppen amikor asztalhoz készülünk ülni, Kaunitz állít be kedves szokása szerint. Pár szót váltok ilyenkor vele — ami néha másfél órát vesz igénybe — aztán ebédelni megyek.“

Csupa buzgóság, készség, csupa jóindulat. Gyermeki szeretettel csüng bánatába temetkezett anyján, igyekezik magáévá tenni uralkodói elveit, melyekkel a legtöbb pontban egyet is ért, de türelmetlenebb, határozottabb, gyorsabb Teréziánál. Az még hónapokig gyászolja férjét. Végre Kaunitz sürgetésére megjelenik egy udvari összejövetelen. A gyászév letelt, de nem vetközött ki özvegyi méltóságából; udvarhölgyeitől is megköveteli,

hogy életfogytiglan gyászolják urukat. Feketébe nem kényszerítheti őket, de megtiltja, hogy kendőzzék magukat. Az udvari előkelőségek kinos jelenettől tartanak. A császárné találkozni fog Auersperg hercegnővel, az elhunyt kedvesével. Kitünteti-e megszólításával? S ha igen, mit fognak egymásnak mondani? A nagy izgalommal várt találkozás mindenkit meghatott, aki tanuja volt. Az özvegy sirva ölelte magához férje metresszét és azt mondta neki: „Ugye, hercegnő, mi tudjuk, mit vesztettünk.“

Vigasztalhatatlan fájdalom ellenére s bizonyára nélkül, hogy szándékolta volna, újra a régi lett, az életrevaló, józan uralkodónő. Fia teljhatalmu uralkodótársa, de még mindig inti, neveli és olyan tekintélye van József előtt, hogy az alázatosan, hálás szívvél köszöni meg anyai tanácsait. Amiben különböznek, az inkább levélváltásukból tűnik ki, mint uralkodói cselekedeteikből. Ami néha szembeállítja őket egymással, nem elvi differencia, hanem magatartásbeli. A történetírók túl sok *raison*-t tételtek fel Józsefnél, hamisan, mert kettőjük közül Mária Terézia a *raisonneuse*, a körültekintő, a megfontolt. József lírai temperamentum, romantikus. Ez minden további nélkül kitűnik, ha összevetjük leveleiket.

Mária Terézia két dolgot helytelenít a fiában: doktrinizmusát és cinizmusát. Egy 1766 szeptember 14-ről keltezett levelében a nagy francia moralisták éleslátásával és tárgyilagosságával állítja fia elé annak emberismeretbeli fogyatékosságait:

„Félek, hogy szerencsétlen természeted folytán gaffikókat fogsz megajándékozni bizalmaddal, akik céljaik érdekében el fogják tűrni tőled azt a bánásmódot, amelyet önérzetes, jellemes politikusok visszautasítanak. Itéld meg magad, milyen helyzetbe hoztál Kaunitzal. Magából kikelve keresett fel és azt mondta: nem érdemeltem meg ezt a hangot a császártól. — Mit mondhattam neki? Még azzal sem menthettelek, hogy indulatodban bántottad meg, hiszen huszonnégy órával azután támadtad meg, hogy okot adott rá, minden szavadat alaposan megfontolva. Merő kajánságból mártottál tört a szívébe, holott tehetségét és jellemét nagyra értékeled és nem akarod őt elveszíteni. Minél tovább gondolkodom a dolgon, annál erősebben hiszem, hogy nem is voltál meggyőződve arról, amit az arcába vágtd, hanem csak szelle-

mességedet akartad csillogtatni. Félek, félek, sohasem lesznek barátaid, pedig megérdemelnéd, hogy szeressenek, de ki fog ragaszkodni Józsefhez? Azokat a csipős, kaján, gonosz szavakat, azokat a túlzott szemrehányásokat nem a császár mondta, nem az uralkodótársam, hanem József, a magánszemély és ez az, ami nyugtalanít. Mert ez a te szerencsétlenséged, mellyel romlásba fogod dönteni a birodalmat, magadat és valamennyiünket. Én akkor már rég nem leszek életben, de szeretném, ha lényem tovább élne benned, mert akkor elmulásom nem veszteséget, hanem nyereséget jelentene családunknak és a birodalomnak. De hogy reméljem ezt, ha olyan hangot használsz, amellyel mindenkit elidegenítesz magadtól? Az utánzás csunya hiba. Gondold meg, van-e példaképednek, annak a nagy hősnek, annak a világhódítónak csak egyetlen barátja is? Nem kell-e mindenkivel szemben bizalmatlankodnia? Micsoda élet az, amelyben nincsen semmi emberi? Vallásunk legfőbb tétele: szeressétek egymást. Ez nem tanács, hanem parancs. És te azt hiszed, eleget teszel ennek a parancsnak, amikor kaján megjegyzéseiddel még azokat is megbántod és elkeseríted, akiknek le vagyunk kötelezve szolgálataikért? Nekik is vannak hibáik és gyengeségeik, de azzal nem nekünk és az államnak ártanak, hanem maguknak. Most is, amikor élénk tárták a nehézségeket, amikkel nem tudnak megküzdeni, amikor rámutattak az ellentmondásokra az eddig érvényben volt intézkedések és az általad szándékolt újítások között, csak kötelességüket teljesítették. A történetek után aligha fognak a maguk jószántából másodszor is felkeresni és önként kitenni magukat annak a méltatlan bánásmódnak, amelyben téled részesültek volt.

Akármilyen tehetséges vagy is, nincs elég tapasztalatod és áttekintésed ahhoz, hogy mindent egyedül intézzél. Hidd el, hogy egy rövid igen vagy nem, egy erélyes így vagy nem így akarom célravezetőbb, mint az a gunyos lekicsinylés, amiben a magad gyönyörűségére részesítetted őket. Őrizkedj fiam a rosszmájuságtól. Szíved nem romlott, de az lesz, ha nyelvedet szabadjára engeded. Ideje volna felhagynod szójátékaiddal és szellemes aperszüiddel, amikkel embertársaidat megalázod és nevetségessé teszed, mert ha így folytatod, mindenki kerülni fog és csak a hízalgők maradnak melletted, akik elragadtatást szín-

lelve tapsolnak neked, hogy behizelegjék magukat s e réven érvényesüljenek. Okulj a Sinsendorfokon. Senki sem tagadja, hogy tehetséges, szellemes és kedves emberek, mégis mindenki kerüli őket, mert rossz rokonok, rossz barátok, megbizhatatlan hivatalnokok, gyatra katonák és használhatatlan politikusok. A te főhibád az, hogy csak az elmésséget értékeled és ha egy szellemes formulát hallasz, kritikátlanul el vagy ragadtatva tőle. Egy szójáték, egy tetszetősen hangzó mondat napokig foglalkoztat, akár olvastad, akár hallottad, és mihelyt lehet, magad is felhasználod, még ha nem is illik tökéletesen arra az esetre, amelyre vonatkoztatod. Ugy vagy ezzel, mint Erzsébet nővéred a szépségével. Ő sem nézi, hogy fejedelemnek vagy lakájnak tetszik-e, minden sikerének egyformán örül.

Most pedig befejezem ezt a hosszú kukliprédikációt, magamhoz huzom a fejedet, megcsókollak és kérve kérek, bocsásd meg a mondottakat, amiket féltő szívvel vettem papírra. Mindezzel csak a javadat akartam szolgálni, hogy úgy szeressenek és becsüljenek, ahogy meg is érdemled azt."

A levél, a gyöngéd befejező sorokat leszámítva, végig a lelkiismerethez, az értelemhez apellál. József válaszelevele elejétől végig csupa érzelem.

"Jósága mélységesen meghatott, anyám", feleli nyomban a levél vétele után. "Ő, mily puha, gyengéd suhintásokkal fegyelmez! Minden szavából érzem az anyai féltést és szeretetet. Engedje meg, hogy alázattal megcsókoljam a kezét. Ne higgye, hogy levele hatástalan marad. Szívem csupa szeretet, lelkem csupa rajongás. Az a tudat, hogy méltatlanságom dacára magához ölel, jobban megindít, mintha hibámért a legszörnyűbb büntetéssel fenytene meg. Érzelmes könnyek gyűlnek szemembe, megrendülve fogadom, hogy mindent kerülni fogok ezentúl, amit nem helyesel. Inkább ostobának fogom feltüntetni magamat, semhogy visszaéljek elmésségemmel. Porig alázkodva kulcsolom át térdeit. Ő köszönöm, köszönöm a csókot, amit levele végén ígér s mely azt a reményt kelti bennem, hogy visszanyertem kegyét és szeretetét."

Még rajongóbb, még romantikusabb október 15-ről kelezett levele.

"Hálától túlaradó szívvel vettem felséged kegyes le-

velét. Jóságának megnyilvánulása boldoggá tesz és megjutalmaz. Lehetetlen, hogy jobban szeressem, mint ahogy szeretem. Ha néha helytelenül ítélem is meg a dolgokat, logikámra büszke vagyok. De inkább hajlandó vagyok lemondani a helyes véleményalkotás gyönyörű művészetéről, semhogy önt megszorítsam. Biztosíthatom, minden vágyam és törekvésem odairányul, hogy Istennel, önnel és hazámmal szemben való kötelességeimet teljesítssem, minden más közömbös előttem, különösen a saját személyem. Ime, közöltem önnel törekvéseimet, céljaimat. És most ítélje meg, nem vagyok-e jó keresztény és lelkiismeretes ember?”

Semmi kétség: József bálványozza anyját. Még első szerelmi csalódásának fájdalmában él, pótolhatatlan veszteségének tisztítótüzeiben, mámorosan túlozza magányosságát, extatikus örömmel tagadja meg sajátmagát. Anyja kedvéért vette magára boldogtalan második házassága keresztjét. De ez a feladat meghaladja erejét. Josefával szemben kiméretlenül rideg, visszautasító. Mária Terézia kérve-kérleli, hogy ha már látni nem tudja, legalább írjon néha neki. „Inkább a nagymogullal leveleznék” fakadt ki József anyja előtt, „higye el, könnyebben menne. Mit írjak neki? Honnan az ördögből vegyem az érzelmeket? Bocssássa meg anyám kifakadásomat, de ez az igazság. Nem érzek iránta semmit. Érje be vele, hogy a férje vagyok.”

Himlőjárvány.

Az irgalmas Ég rövidesen magához szólította a boldogtalant. Jozefa 1767 májusában himlőbe esett. Mária Terézia lelkiismeretfurdalástól gyötörve, nem mert elmozdulni betegágya mellől s megkapta tőle a ragályt. Megbetegedésének híre olyan pánikot keltett, hogy a szerencsétlen Jozefáról mindenki megfeledkezett. Május 28-án hajnalban meghalt. József még a temetésére sem ment el. Ejjel-nappal anyja ágya mellett virrasztott. Az egyre rosszabbul érezte magát. Testét kiütések borították, szeme, szája bedagadt, de a lélekjelenléte egy pillanatra sem hagyta el. Betegágyából is tiszta fejjel intézkedett. „Csak *egy* Mária Terézia van a világon“ fakadt ki József fájdalmas elragadtatással Kaunitz előtt „és én lelkesebben, elragadtatottabban tisztetem, mint valaha“. Június elsején az orvosok lemondtak a császárné életéről. Mária Terézia délután öt órakor felvette a halotti szentségeket. Migazzi, Bécs hercegprimása meggyóntatta, megáldoztatta, a császári család Bécsben időző felnőtt tagjai és az udvari főméltóságok jelenlétében. „Itélje meg, mit érezhettem“, írja József aznap este Kaunitz-nak, „mikor anyám hörögve, láztól kicsattanó orcákkal, nehezen forgó nyelvvel bucsut vett tőlem. Világos, határozott intelmei megrendítettek, lélekjelenléte, felséges nyugalma megrázott. Példáján okulva, volt erőm könnyeimet viszsztatartani. Nem kértem öntől, mit érez, a magam állapotát sem ecseylem. Akik úgy imádják és tisztelik a császárnét, mint mi ketten, azoknak nincs e tekintetben mit közölniök egymással.“

Kaunitz, Mária Teréziának hipochonder bizalmasa, rosszul lett, amikor három szoba messzeségéből megpillantotta a nagybeteget. Utána hazahajtatott és ágyának esett. Mire ideggörcseiből magához tért, a császárné szívós természete győzedelmeskedett a ragály felett. Június 3-án már lényegesen jobban érezte magát, pár nap múlva túl volt a veszélyen. Június 14-én hálaadó misével ünnepelte meg Bécs városa a császárné felgyógyulását. Július 22-én a császárné személyesen is résztvehetett már a Szent István templomban rendezett második hálaadó misén, mely hűségdemonstrációvá dagadt. A templom zsufolásig megtelt, a téren ezrek várták a betegségéből felgyógyult császárné hintáját és egetverő ovációkban részesítették. A hálaadó mise után a császárné fizetőmesterei ezüstpénzeket hajigáltak a nép közé. Este pazar fogadtatás volt a palotában. A császárné megköszönte a külföldi követek szerencsekívánatait és kitüntetésekkel halmozta el hű embereit, elsősorban háziorvosát, Van Swientent, akit a nemrégiben alapított Szent István rend nagykeresztjével tüntetett ki.

A himlő közben tovább szedte áldozatait. A betegségéből felépült császárnét most Josepha lányának esküvője foglalta le, akinek a kezét, Ferdinánd nápolyi királynak, III. Károly spanyol király fiának ígérte oda. A császárné káprázatos kelengyét rendelt Párisból leányának. Mielőtt azonban elindította volna Jozefát Nápolyba, napokig tartó ájtatosságokat végeztetett vele és levitte magával a kapucinusok sirboltjába, hogy a család halottjaitól bucsut vegyen. Josepha vonakodott, sirt, rossz előérzés gyötörte. Mikor anyja közölte vele, hogy a sirboltba mennek, sirva fakadt. Szorongva ment le a fojtott levegőjű kamrába. A császárné letérdeltette a nemrég elhalálozott trónörökös nő koporsója elé, Josepha reszkett, didergett, rosszul lett és estére kitört a betegség rajta. Himlőbe esett és pár nap múlva belehalt. A himlőt Erzsébet nővére is megkapta, aki ugyan felépült, de csuf maradt. A palotában leírhatatlan volt a riadalom. Mindenki a szerencsétlen menyasszony előérzetét emlegette. Valószínűleg már benne lappangott a betegség, mikor a császárné magával vitte halottaihoz, de voltak, akik azt rebesgették, hogy a fertőzéstől való félelmében vonakodott felkeresni a frissen eltemetettet. A koporsó bizo-

nyára rosszul volt leólmozva, a miazmák megfertőzték a sirkamrát.

Kaunitz, a hipochonder újra betegágyának esett rémületében. Mikor felkelt, körlevelet intézett barátaihoz azzal a kérelemmel, hogy előtte többé himlőről ne beszéljenek. „Annyira félek e szörnyű betegségtől — írja, — hogy ha kiejtik előttem a nevét, elakad a lélekzetem, görcs fog el, szédülök, a megsemmisülés érzése környékez. Miért is arra kérem összes ismerőseimet:

1. Soha ne beszéljenek előttem a kérdéses betegségről, vagy bármiről, ami azzal kapcsolatos.

2. Amennyiben levelek vagy jelentések tartalmát közlik velem, hallgassák el, ami azokban esetleg himlőre vonatkozik.

Később még tovább ment. Semminemű halálesetet nem volt többé szabad közölni vele. Környezete hűségesen betartotta utasításait. Még legközelebbi hozzátartozói haláláról sem értesítették. Ha huzamosabb ideig nem látott valakit, mert az illető elhalálozott, akkor, ha mégis eszébe jutott érdeklődni utána, jelentős hangon azt mondták neki: „elutazott“.

Félelme indokolatlan volt, mert időközben már felfedezték Angliában a himlőoltást. Van Swieten nem sokra becsülte a preventív fertőzéssel való védekezést, a király-asszony azonban Bécsbe hívatta a hollandiai Ingerhous és beolttatta vele a kiskorú Ferdinánd és Miksa főhercegeket. Az eredmény igazolta a holland tudóst. A kis főhercegek teste, öt nappal a beoltás után meghólyagosodott, de a hólyagok pár nap múlva elpörkösödtek. Közérzetük egész idő alatt kifogástalan volt, még az ágyat sem kellett őrizniök. A császárné Te Deummal ünnepelte meg felgyógyulásukat s ettől kezdve összes ismerőseit rábeszélte, hogy oltassák be idejekorán gyermekeiket.

Mária Terézia férjhezadja a lányait.

A tizenhat éves nápolyi király nem volt a legideálisabb vőlegény. Durva, műveletlen, érzéki sihedernek mondták, aki egyáltalán nem áll hivatása magaslatán. Mária Terézia azonban súlyt helyezett rá, hogy minél szorosabbra fűzze a Bourbonokkal való kapcsolatait s így Josepha halála után soronkövetkező leányát, Mária Karolinát jegyezte el a spanyol királyfival. Mária Karolina nem mert anyjának ellentmondani, de félve, reszkette indult Nápoly felé. Lipót fivére, aki elkísérte, azt írta haza, hogy mikor az osztrák határra érkeztek, Karolina sirva fakadt és vissza akart fordulni. Vőlegénye Potellában vette át jövődöbelijét.

Férjem csúf, jelentette haza Karolina, de korántsem olyan gonosz, mint a hire, csak gyerekesen kiállhatatlan. Engem főként az idegesít, hogy szépnek, vonzónak tartja magát, holott igazán nem az. Meg kell vallanom, hogy csak kötelességből szeretem, de igyekszem elhitetni vele, hogy fülig szerelmes vagyok. Borzasztó szelíd és türelmes vagyok. Ő azt állítja, hogy nagyon szeret, de semmiben sem jár a kedvemben.

Szegény tizenöt éves főhercegnők, akiknek sorsát anyjuk önhatalmúlag intézi, megkérdésük nélkül, s milyen méltósággal teljesítik hivatásukat! Őszintén megírják a mamának, hogy férjüket nem szeretik, de az ellenkezőjét hitetik el vele, színlelnek, komédiáznak, hogy kellően képviseljék a dinasztia érdekeit. Mária Karolina helyzete különösen nehéz, mert olyan a természete, mint Mária

Teréziáé: túlságosan impulzív, és hajlíthatatlan. Korát meghaladó érettséggel ítéli meg helyzetét, mikor — pár hetes fiatal asszony — a következőket írja haza: „Örömmel jelentem, anyám, hogy sikerült megkedveltetnem magamat, amit elsősorban az Ön gondos nevelésének köszönhetek. Oh, hogy irigyelem Antónia nővéremet, aki még az Ön szerető közelségében él és továbbra is élvezheti nyájasságát, jóságát. Én rendkívül szeretem őt és összeszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy még előtte áll annak, amin én már úgy-ahogy átestem. Nem titkolom, inkább meghalnék, semhogy még egyszer kiálljam, amin túl vagyok. Ha nem lennék mélységesen vallásos, megöltem volna magamat, olyan pokoli volt az első hetem. És a legszörnyűbb, hogy mindehhez jó arcot kellett mutatnom.“

Mária Amália házasságának története a legbűbajosabb filmkomédia. Keskeny bécsi sikátorok felülről fényképezve, egy-egy barokk épület cirádás oromzata premierplanban, a Zollhaus főkapuja, kifaragott kétfejű sassal. Itt veszik át a kereskedők külföldi országokból érkező áruszállítmányaikat. Fináncok ládákat feszegetnek, a fővámfelügyelő föléljük hajol s ha nincs a ládában tilalmas áru, a kereskedők elvitethetik. Az egyik megpróbálja rávenni a szigorú tisztviselőt, hogy tekintsen el a ládája felnyitásától. „Ártatlan könyvek csak“ bizonykodik. „Lárfári“ károg a tisztviselő. „Nem tudja az úr a rendeletet?“ s a vasrostély mögött függő hirdetményre mutat, mely most előrejön a vásznon, hogy a néző is elolvashassa bevezető szakaszát: „Nyegle, hányaveti szellemű könyveket birodalmamba behozni szigorúan tilos. Különösképpen az istentelen Voltaire, Rousseau, Diderot, Mably és Condorcet hit- és erkölcszagadó irományait.“ „Nahát!“ „Gyerünk“, sürgeti a tétovázó fináncokat, akik ismerik hivatali főnöküket. Nem kente meg a könyvkereskedő? Az most elhatározó lépésre szánja magát. „A kancellár megrendelése“ suttogja kétségbeesetten. „Ájtatos könyvek?“ harsogja a felügyelő. „Az más. Passiert!“

A kép villan, Kaunitzot látjuk, aki egy tilos könyvbe mélyedve hintájában kihallgatásra megy a császárszszonyhoz. A hintó befordul a Burgba, megáll a főlépcső-

nél, a kancellár a könyvecskét tubákszinű frakkja szárnyába süllyeszti. Kiszáll. A császárné kabinetjében vagyunk. A spanyol követ tollas kalapjával egy állványra helyezett festményre mutat... A kép finomvonásu tizenhétéves gyermekifjút ábrázol teljes gálában, Ferdinánd pármái herceget, Mária Amália főhercegnő jövődöbelijét. „Európa legműveltebb uralkodója lesz“ kérkedik a spanyol. „A jeles Mably és a még jelesebb Condorcet csíszolták szellemét.“ „Hidegvér, felséges asszony“, súgja Kaunitz, kézsókra járulva a császárné elé. „Hidegvér“ szorongatja a császárné reszkető kezét, mert észrevette riadalmát és elképedését. Francia szabadgondolkodók nevelték lánya jövődöbelijét? Dehisz ez rettenetes! És ezt most közlik vele, egy perccel a fait accompli előtt! Mikor kettesben marad a kancellárral, az kausztikus érvekkel próbálja eloszlatni aggályait. „Nem minden francia filozófus istentelen. A jeles Mably: abbé, a még jelesebb Condorcet matematikus. Miért gyanúsítja őket látatlanba felséged, hogy rosszra tanították a kis főherceget? Nem lesz mindenki filozófus, akinek filozófusok a mesterei és néha éppen abból lesz filozófus, akitől a szülők aggodalmas gonddal tartottak távol minden ártalmas befolyást.“ A császárné érti a malíciát. Igen, az ő József fia... „Mire taníthatták?“ makacsodik Kaunitz. „Rezonra, rezonra és újra rezonra. Az pedig minden uralkodóra ráfér.

A császárné már beletörődne végzetébe, de most újabb riadalom fogja el. Soha nem olvasott felvilágosult könyvet, de tán éppen ezért rendkívül nagy véleménynyel van szerzőikről. Amennyire írtózik tőlük, annyira tiszteli őket. Az ő szemében minden felvilágosult, olyan vágású ember mint Kaunitz, vagy apage Satanas, Nagy Frigyes. S ha a kis pármái fejedelem olyan, amilyennek képzeli, hogy fogja megállni szeleburdi, csacska leánya a helyét e művelt és igényes ifjú oldalán? Mit fog az szólni édes, de ostoba leánykájához? — szorongott anyai szíve. És aggódva menekült gyerekeihez.

Azok, Amália és Antónia éppen egymás haját tépázták, mikor ajájuk berontott hozzájuk, hogy az Istenért, hozzák rendbe magukat, a császárné közeledik. S mire a felséges asszony természetes alakja feltűnt a küszöbön, már a szokott látvány fogadta: két kis képmutató szőke leányka fogadta mélységes reverenciával. A császárné ki-

vezettette Antóniát és hatalmas prédikációt tartott a menyasszonyjelöltnek, hogyan viselje Pármában magát. Legyen méltóságteljes, járjon sűrűn templomba és lehetőleg keveset beszéljen, hogy kislányos sületlenségeivel minél ritkábban képezzé el a fiatal bölcselkedőt.

Pár hét múlva indul a batár a menyasszonnyal Párma felé. Elöl vidám postillonok, mögöttük az aranykerekű fedeleshintó, hátul kékmentés magyar huszárok. A kislány sután mosolyog maga elé. Már elhagytuk Ausztriát, Itáliában vagyunk. A messzeségben felkődlik Párma, a város legmagasabb tornyában fésületlen, mezítlábas ifjú harangoz a hercegnő elé. Aztán megunja a harangozást, leszalad a tornyból s nyaka közé kapva lábait, lohol árkon-bokron át az úthajlatig, hogy meglesse a menetet. Mikor az feltűnik, kiugrik a fa alól s térdeit csapkodva nevet a hintó üvegablakán kitekintő főhercegnőre. Az csodálkozva bámulja a faragatlan golyhót, aki alighogy a kocsi tovagördül, szedi a lábát és szalad a város felé.

A palotában teljes a felfordulás. Nem találják Ferdinánd nagyherceget. Az udvari méltóságok, a sovány Du Tillot és szeretője, a kövér Malaspina zavartan vezetik fel a kislányt lakosztályába. Amália semmin sem csodálkozik. Álldogál a tágas terem közepén és kíváncsian nézegeti a páрмаi uralkodócsalád őseinek képeit. Egyszerre csak nyílik az ajtó és berobban a mezítlábas, borzas suhanc, akit a hintó ablakából észrevett. „Te vagy a menyasszonyom?” kérdi. „Én Ferdinánd vagyok.” A kislány tátott szájjal mered az ifjúra. Az szó nélkül kézenfogja és leviszi magával a szuterénbe, a konyhába.

„Szereted a sült gesztenyét?” kérdi Amáliától. „Ha szereted, sütök neked.” „Beatrice!” kiált egy mezítlábas, olajbarna lányra — Amália észre sem vette, mikor bejöttek — aki villogó szemmel, ellenségesen áll a kemence mellett. „Ez a szeretőm” mutatja be Ferdinánd Beatricét a menyasszonyának. „Barátkozzatok össze. Ne félj, nem harap” mondja megnyugtatóan Amáliának.

A kis főhercegnő, akit arra neveltek, hogy semmin sem szabad csodálkoznia és semmiről sem szabad elhamarkodottan véleményt alkotnia, hamarosan feltalálja magát. Félóra múlva már vidáman majszolják a marónikat. Aztán, Amália indítványára fogócskát játszanak. A hangulat remek. Amália meg van elégedve a változással.

MÁRIA ANTOINETTE
FRANCIAORSZÁG KIRÁLYNŐJE

GAULIER D'AGOTY FESTMÉNYE UTÁN

Bécsben összehasonlíthatatlanul unalmasabb volt az élete, mint Pármában.

És lett ez még cifrábban is. A kis főhercegnő máról holnapra megtalálta Ferdinánd mellett a helyét és szerepét. Véreből volt a hatalmaskodás. Haladéktalanul élni kezdett vele. Ferdinánd, aki egész nap az erdőben kóborolt és csak harangozni járt be a városba, mindent ráhagyott. Amália azonban tudta, mivel tartozik neki és ha csak formailag is, megosztotta vele a felelősséget. A rendeletük ezentúl úgy mentek ki: „Én és feleségem elhatároztuk, hogy...” És valóban úgy is volt, mert pompásan megfértek egymással. Amália, Ferdinánd példájára, lelkesen élvezte a rousseaui természetesség gyönyöreit. Felosztatta az udvartartást, szakított az etikettel, maga járt ki a picara bevásárolni és fél délelőttöket eltrécselt a környékbeli kofákkal. Du Tillot, Ferdinánd herceg minisztere kétségbeesve jelentette Madridba meg Bécsbe, hogy a két gyerek összefogott ellene. A herceg harangoz és gesztenyét süt, a hercegné két kézzel szórja a pénzt és parasztfiukkal táncol a főtéren. Mária Terézia nem akart hinni a fülének. Mi esett a lányába? Odahaza ő volt a legálmosabb. Hogy a tényállást tisztázza, leküldi Pármába Rosenberg nevű tanácsosát, állapítsa meg, mi igaz a képtelennek hangzó értesülésekből. Rosenberg megérkezik és kihallgatásra jelentkezik Amáliánál. Az kiönti előtte a szívéét. Du Tillot-t aljas fráternek nevezi, Malaspina márkizt bárgyú libának (honnan veszi ezeket az alpári kifejezéseket? — hallgatja álmélkodva Mária Terézia minisztere). Igenis elbocsátotta őket, mert unalmasak voltak, ő nevető, boldog arcokat akar látni maga körül és akinek nem teszik, az álljon a fejetetejére. Különböző tiszteletet a mamát.

Ennek fele se tréfa — hüledezik Mária Terézia, mikor Rosenberg beszámol pármái élményeiről. Felháborodásában hallani sem akar Amáliáról. Még csak levelet sem ír többé neki. De Amália ezt sem veszi nagyon a szívére. A két szeszélyes gyerek tovább garázdálkodik. A felháborodott apa, a spanyol király fenyegetődzik, hogy csapatokat küld Pármába, rendet teremteni. Olyan dühös, hogy Mária Teréziának kell könyörögnie, álljon el elhatározásától. Megakadályozhatja-e a megszálló hadsereg, hogy az infáns szeretőt tartson, és harangozásban

meg gesztenyesütésben lelje az örömét? Meg tudja-e akadályozni, hogy lánya falusi golyhókkal járja a bolondját és a legostobább rendeleteket adja ki? A helyzetén csak az segítene, ha úgy az infánst, mint az infánsnét bolonddá nyilvánítanák és lakat alá helyeznék. Ez azonban túlságos szégyen volna mind a két uralkodóházra. Hagyni kell, hogy ostoba gazdálkodásukkal csődbe jussanak.

Úgy is történik. Egyszer csak üres az államkassza, a két gyerek tanácstalanul bámul egymásra, mit tegyenek? „Írd meg az anyádnak, hogy csináljon valamit“ böki ki végül Ferdinánd. „Én nem merek az apámnak írni.“ Amália kap a tanácson s hosszú levelet ír Mária Teréziának, melyben égre-földre igéri, hogy ezentúl jól viseli magát, csak most az egyszer bocsásson meg neki. Bünbánata meghatja Mária Terézia anyai szívét. Intézkedik, hogy a szerencsétleneken segítsenek. Harmadnap megérkezik a bécsi futár a pénzzel. A kastélyban nagy az öröm. De mikor Coloredó gróf, Mária Terézia második megbízottja jelentkezik, Amália más képet mutat. Kijelenti, hogy csak szükségből fordult anyjához, de nem akar változtatni az életén, mert nagyon jól megvannak úgy, ahogy vannak és ne avatkozzanak dolgaikba. Mikor Coloredó másnap új kihallgatást kér tőle, hogy a lelkére beszéljen, nem fogadja. És Bécsbe nem ízen semmit. Ez így is marad. Soha nem békül ki Mária Teréziával.

A kis Antónia a dauphin menyasszonya. A két nagyhatalom miniszterei családi kötelékekkel akarják megszilárdítani az osztrák-francia koalíciót. Mikor XV. Lajos 1768-ban özvegyesorra jutott, előbb őt akarták Mária Terézia Erzsébet lányával összeházasítani. De a fesletterkölcös uralkodó már beleesett Dubarry hálójába. József császár sem mutatott semmi hajlandóságot arra, hogy XV. Lajos öregező lányainak egyikét elvegye. Végül is a királyi unokát, a dauphint jegyezték el a kis Antóniával. Az osztrák udvar szerződtette Noverret, a világhírű balettmestert, a francia király leküldte Bécsbe a tudós Vermont abbét, hogy közös erőfeszítéssel francia dámává gyurják a Habsburg leánykát. Pár év múlva Duffort francia követ forma szerint is megkérte Mária Teré-

ziától XV. Lajos unokája számára Antónia főhercegnő kezét. Mária Antoinette ünnepélyesen lemondott osztrák főhercegnői méltóságáról, majd az augusztinusok templomában *per procurationem* házasságot kötött a dauphinnel. S rövidesen útnak indították a bársonnyal bélelt, csodálatos festményekkel diszített batárban, amit XV. Lajos küldött Párisból. Mária Terézia magánlevelet írt a francia királynak, amelyben bizalmasan megkérte, legyen elnéző fiatal, fejletlen és még jócskán komolytalan kislányával. Szokása szerint terjedelmes instrukciót ad a lányával, lelkére kötve, hogy sűrűn olvassassa s tartsa állandóan szemmel vezérelveit.

„Türelmetlenül várom a leveleit, — írja 1770. november 1-én. Örömmel hallok, hogy egészséges, nőtt és erősödött. Annak is örülök, hogy fűzöt visel; félttem, hogy széjjelmegy és asszonyos lesz az alakja, noha még leány. Windischgrätz grófnő, aki nemrég érkezett Párisból, azzal ijesztett rám, hogy elhanyagolja külsejét, és nem ápolja fogait. Ezt nagyon rosszul teszi, gyermekem.

Kérem, ne hanyagolja el a külsejét. Ez nem illik sem a korához, sem a rangjához, ez rendetlenség, tisztátalanság és közömbösség jele, ami mindig megbosszulja magát. Ezt nem szeretem. Azért gyötöröm ezekkel a kérésekkel, hogy megóvjam attól a hibától, amely a francia királyi családon elhatalmasodott. Személy szerint jók, talán erényesek is, de nincs kiállásuk, fellépésük, nem tudnak ildomosan szórakozni, ezért van állandóan baj velük; otthon nem érzik jól magukat s így házonkívül keresik a szórakozásaikat. Az ember lehet erényes és egyben vidám társaslény, de ha elzárkózik a világtól és csak kevesekkel érintkezik, akkor (legnagyobb fájdalomra meg kell vallanom, hogy nálunk is ez a helyzet újabban) féltékenység, elégedetlenség, irigység és pletyka veszi körül. A nagystilű udvartartásnak, amilyent tizenöt-husz évvel ezelőtt vezettem, megvan az az előnye, hogy kiküszöböli az ilyen visszasságokat. Az ember inkább viselje el a vele járó elkerülhetetlen kényelmetlenségeket, mert az a derűs és elégedett légkör, amelyet létrehoz, megéri. Kérem, mint barátnője és szerető anyja, aki mindezt tapasztalatból tudom, ne hanyagolja el sem a külsejét, sem a modorát, mert késő bánat lesz a következménye, ha nem hallgatja meg a tanácsaimat. Önnek az a hivatása,

hogy Versaillesben hangadó legyen, Önt a Gondviselés annyi bájjal, kedvességgel és szeretetreméltósággal halmozta el, hogy kötelessége felhasználni az előnyeit. Nem arra akarom rábeszélni, hogy hivalkodjék velük, csak arra, hogy ápolja őket, saját üdvére és környezete javára.“

Különös, egészen kivételes szituáció. A császárnénak az a benyomása, hogy a leánya túlságosan kislány, túlságosan félszeg, túlságosan ügyefogyott. Antónia azt írja, hogy zavarban van, ha a király megszólítja, hogy a francia dámák megfélemlítik, hogy legjobban a király öreg nővérei között érzi magát. A tapasztalt és ilyen kérdésekben teljesen elfogulatlan császárné helyteleníti Antónia viselkedését. Tudja, hogy a francia udvarban klikkek és pártok mérkőznek egymással. A jelek szerint lánya az udvar frivolitását helytelenítő öregkisasszonyok gyámoltja. Ez emberileg majdnem rokonszenves, politikailag azonban roppant hiba. És még nagyobb hiba, hogy Antónia gyűlöli XV. Lajos metreszt, a mindenható Dubarryt. Már egyik első levelében „szemérmetlen, ostoba perszonának“ nevezi. A császárné szigorúan megmossa miatta a fejét. „Kedves lányom, — írja Antóniának 1781 szeptember 30-án — beszéltem Viquemonttal és Mercyvel. Mind a ketten azt jelentették, hogy jó egészségben van, jókedvű, elégedett és népszerű. Ennek örülök. De azt hallom, hogy még mindig nagynénjeivel tart, amiért már megróttam egyszer. Olvasgassa régi leveleimet, mit írtam Önnek erről a kérdésről. Én szeretem és becsülöm a nagynénjeit, de úgy értesültem, hogy senkivel sem tudják magukat megszerettetni és ezért veszélyesnek tartom hozzájuk való vonzódását, mert így rövidesen Ön is népszerűtlen lesz. Azt sem értem, miért fél a királytól, miért jön zavarba, ha megszólítja és egyáltalán, mi teszi félszeggé? Hát olyan nagy dolog néhány szeretetreméltó szót váltani valakivel? Hallom, hogy órákig vívódik magával, amíg rá tudja szánni magát, hogy néhány kedves szót mondjon egy-egy toalettről, vagy egyéb semmiségről. Mire jó az a sok grimasz, küzdelem és miegymás? Mercy közölte Önnel utasításaimat abban a bizonyos ügyben és ön még mindig ellenkezik. Mi kifogása van a szóbanforgó személy ellen? Nincs jogában lenézni. Ön a király alattvalója, kinek alázattal és engedelmességgel tartozik. Önnek kellene jó példával elől-

járnia, értésére adnia viselkedésével az udvarnak, hogy tiszteli a király elhatározásait. Ha azt követelnék Öntől, hogy alázkodjék meg, barátkozzék a szóbanforgó hölgygel, lebeszelném róla, de néhány semmire sem kötelező bók nem a világ. Hisz nem annak a hölgynek szól, hanem a nagyapjának, urának és jótevőjének, aki ezt joggal elvárhatja Öntől. Ön pedig, ahelyett, hogy nagyapjának kedvében járna, tüntetően szembehelyezkedik vele és kinek a kedvéért teszi ezt? Olyanok kedvéért, akik Önt gyereknek tekintik és nevetséges apró hizelkedésekkel befonják. Ön több súlyt helyez erre a kis klikkre, mint uralkodójára. Ez végzetes hiba. A végén mindenki magán fog mulatni és el fogja játszani a komoly elemek szimpátiáját.

Am a tizenöt éves gyermeklány szórakoztatónak találja a helyzetet és most már csak azért sem hajlandó szóba állni a Dubarryval. Mióta észrevette, hogy a kegyencnőnek mennyire fáj a mellőztetése, még jobban kitart elhatározása mellett. Átnéz rajta, levegőnek veszi, összeszorított ajakkal halad el mellette. A harc mind jobban kiéleződik. Dubarry tehetetlen dühében bepanaszolja a trónörökösnőt a királynál, vizsályuk államügygyé dagad. Mária Terézia szigorú parancsára Mária Antoinette végre engedelmeskedik. 1772 újév napján beadja a derekát, és nagykegyesen megszólítással tünteti ki a kegyencnőt. „Milyen sok ember van ma Versaillesban” — mondja elnézve a kegyencnő feje felett — és soha többé nem beszél vele.

Másik nagy gondja Mária Teréziának, hogy Antónia asszony létére még mindig hajadon. Ezt minden leveleiben szemére veti, de a helyzet nem változik. Antoinette még hét teljes évig hajadon marad. Mint hajadon került a trónra 1774 áprilisában. Pedig most már államérdekből is sürgős, hogy végre-valahára asszonynya legyen. Ehhez azonban XVI. Lajosnak műtéten kell átesnie. Mária Terézia 1777-ben császár fiát küldi Párisba, hogy beszélje rá sógorát a műtetre. A műtét megtörténik és csakhamar megmutatkoznak áldásos következményei. „Nyolc nap óta asszony vagyok — jelenti a francia királyné Bécsbe, 1777 augusztus 30-án. — Férjem tegnap megújította kísérletét, még nagyobb sikerrel, mint az első alkalommal. A kellemes hírrel már haj-

nalban futárt akartam meneszteni anyámhoz, de féltem a feltünéstől és a fecsegéstől, amit ez kiváltott volna. Nem hiszem, hogy már teherben vagyok, de legalább megvan az a reményem, hogy bármikor abba a helyzetbe kerülhetek. A király meg van elégedve a változással. Állítólag azt mondta egyik nagynénjének: Nagyon megkedveltem ezt a szórakozást, igazán sajnálom, hogy nem gyakoroltam már korábban. De haj! A szeszélyes király rövidesen beleún „a szórakozásba“. Mária Antónia néhány hét múlva már azt jelenti haza: „A király nem szeret velem aludni. Igyekszem őt rávenni, hogy ne mondjon le végképpen kedves új kapcsolatunkról, de szégyellem buzdítani, hogy szorgalmasabban gyakorolja.“ Mária Terézia hangsúlyozza válaszelevelében, hogy a házastársi viszonylat ébrentartása fontos dolog; de helyesli lánya tapintatát, hogy nem szorongatja férjét. Végül bekövetkezik a várva-várt esemény: Mária Antónia jelentheti, hogy anyának érzi magát.

Anyának és lányának ez a fiziológiai kérdésekre is kiterjedő intim levélváltása csak látszólag groteszk; kihatásaiban és következményeiben rendkívül nagyhorderejű. Kiemelve különben is kiélezettebben hat, mint a levélváltásban, a maga természetes helyén. Nem szabad elfelednünk, hogy olyan miliőben mozgunk e könyv lapjain, amelyben nincsenek magánügyek. A szereplő személyek minden megnyilatkozása népek közötti kapcsolatokra van, vagy lehet kihatással, ezrek boldogságát vagy boldogtalanságát vonhatja maga után. Mindig ebből, egyedül csak ebből a szempontból kell megítélni Mária Teréziának gyermekeihez intézett tanácsait és felszólításait.

Mária Terézia életfilozófiája.

Életelveinek legnaivabb foglalata az a terjedelmes instrukció, amelyet legkisebb fia, a tizenhét éves Miksa főherceg számára szerkesztett, mikor a főherceg két éves külföldi útra indult.

„Megvallom, nagy elhatározás a részemről, hogy fiatalon elengedlek hazulról. Nagyon szeretlek. Arra szemeltelek ki, hogy te fogd le a szemeimet. Minthogy azonban fontosabbnak tartom jövőödöt, mint ami a magam számára kívánatos, feláldozom magamat és elküldelek hazulról, ahol már nincs mit tanulnod, sőt arra sincs módod, hogy felhasználhasd, amire tanítottalak. El kell ismerned: mindent elkövettem, hogy fejlesszem Istentől nyert képességeidet és tehetségeidet. Akármilyen öreg, beteg és elfoglalt vagyok, mindent elkövettem, hogy jó nevelést adjak a gyermekeimnek. Ha ez nem mindig sikerült, nem az én hibám, hanem az életé, amely ezer úton-módon gáncsolja el elhatározásaimat és intézkedéseimet, ahogy az az emberi állapotok romlottságából és boldogtalanságából már következik. Kivált az udvarban, ahol az irigység a legjobb szándékot is megghiúsítja.

A legnagyobb szerencsétlenség, ami érhetett, az, hogy korán vesztetted el atyádat, a tiszta életű és lelkiismeretes, igazán katolikus uralkodót (az igaz katolikus érület a legfontosabb, az egyedül fontos minden emberben), úgy-hogy esze, jelleme, jósága és kellemes modora nem állhattott előtted példa gyanánt. Kilenc éves sem voltál, amikor elhalálozott, s így már nemcsak kijelentéseire és cse-

lekvéseire nem emlékezhetsz, de még a külsejére is alig. Halála óta sok minden megváltozott. Azóta nincs udvar, nincs uralkodó. Fájdalmamba merülve, két évig teljesen visszavonultam mindentől, aztán himlőbe estem, korom, bánatom és elfoglaltságom felőrölték, császár fivéred boldogtalan házassága és egyebek aláásták életkedvemet. Az állapotok, amelyek az udvarban elhatalmasodtak, romlottak és az ifjúságot a legnagyobb mértékben veszélyeztetik. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy beleegyezem utazásodba és lemondok rólad, legkisebb gyermekemről, akit, ha a dolgok természetes rendjüket követik, talán nem is látok soha viszont.

Jövődöt illetőleg nyugodt lehetsz. A német lovagrend nagymesterének és Magyarország helytartójának szemeltek ki. Az utóbbi méltóságot sógorod tölti be ezidőszerint. Magyarország helytartójának lenni magas és kellemes hivatás. Bécs közelében fogsz élni, annak a népnek a körében, amelynek trónomat köszönhetem, amely uralkodásom harminchárom esztendeje során készséggel és odaadó ragaszkodással támogatott és teljesítette akaratomat. Ha nyomdokaimba lépsz, ha szeretetet és bizalmat tanusítasz irántuk, mindenkor számíthatsz rájuk. Ezt a bizalmat, mint annyi mást, szintén megboldogult apádnak köszönhetem, aki igen jól ismerte a magyarokat. Ha úgy bánsz velük, ahogy én, boldoggá teszed őket és magad is boldog leszel.

Légy jó keresztény. Emiatt soha ne szégyeld magad. A vallás előírásainak lelkiismeretes betartása ma fontosabb, mint bármikor, mert az erkölcsök romlottak, léhák. Sokan azt hangoztatják, hogy nem a külsőségek teszik az embert kereszténnyé, hanem az érzülete, sőt egyenesen képmutatónak nevezik azokat, akik a vallás külsőségeinek lelkiismeretesen eleget tesznek. Ezek szerintük nem felvilágosodott emberek. Így beszélnek manapság a legelőkelőbb, a legműveltebb körökben is. Nincs olcsóbb és hűségünknek hízogóbb gondolat, mint a korlátlan szabadság eszméje. Ezzel a fogalommal akarja felvilágosult századunk a vallás fogalmát helyettesíteni. Felvilágosultjaink tudatlanoknak és elmaradottaknak nevezik a régieket, pedig vajmi keveset tudnak a multról s még hozzá a jelent is csak felszínesen ismerik.

Ha látnám, hogy az úgynevezett tudósok és filozófu-

sok boldogabbak, magánéletükben és vállalkozásaikban sikereesebbek, mint a többiek, hajlandó volnék elfogultságban, gőgben, makacsságban és maradiságban marasztalni magamat, amiért nem követem a példájukat. Tapasztaltaim azonban sajnos, egyre inkább az ellenkezőjéről győznek meg. A szabadgondolkozók valójában gyenge, gyámoltalan, szolgalelkű emberek, és a legkisebb csalódásra elcsüggednek. Rossz apák, rossz gyermekek, rossz férfiek, rossz politikusok, rossz katonák, rossz polgárok. S ha kérded miért? azt felelem rá, *mert nincsenek elveik*. Bölcseségük, meggyőződésük a hiuság terméke. A legkisebb csapásra elvesztik lelkiegyensúlyukat. Ezért van annyi öngyilkos, annyi örült, annyi ügyefogyott ember manapság. Mindez helytelen, beteges életmódjuk következménye. Még ha Isten meg is könyörül egyik-másik nyomorulton, úgyszólván idejében megtér, akkor is alkalmatlanná vált már arra, hogy az állam szempontjából hasznos tevékenységet fejtsen ki; rendszerint visszavonul, elbujik a világ elől. Ezek azonban kivételek. Az ilyen emberek izgalmas életük végén rendszerint nyomorultan, kétségbeesetten halnak meg. Kérve-kérlek, ne kövesd a példájukat.

Ha majd rájössz, hogy az élet milyen siralmas és szerzetes akarnál lenni, ne feledd el, hogy erre csak huszonhat éves korodban lesz jogod és csak a császár beleegyezésével, akinek minden tekintetben engedelmeskedni tartozol. A magam részéről nem tanácsolom, hogy szerzetes légy, mert ez a hivatás nagy erényeket, igen ártatlan lelkiületet igényel és igen sok kötelességet ró arra, aki erre a pályára lép. De azt sem javaslom, hogy házasodj meg, ha a mai házasságokra gondolok. Kerüld a szenvedélyeket és főként a nőket. A nők rosszabbak a legledérebb férfiaknál. Ne maradj nőekkel soha egyedül; színházban, látogatásokon, sétákon, legyen mindig még egy férfi veled. Nőekkel ne bizalmaskodj, még a polgárnőket is udvariasan, tisztelettudóan kezeld. Épp úgy ne bizalmaskodj, ne tréfálkozz náladnál alacsonyabbsorsú férfiakkal. Az ilyesmi nem egyeztethető össze egy osztrák főherceggel és coadjutorral. Ne fecsegy lakájaiddal, ne rendelkez személyesen velük, bánj velük atyailag, törődj a sorsukkal, ne légy durva hozzájuk, ne kívánj tőlük túlsokat, de tartsál disztanciát... Kövesd lelkiismeretesen gyóntatód utasításait. Engedélye nélkül semmit ne ol-

vass, még kis füzetecskéket sem. Áldjon meg az Isten és kalazuzoljon ugyanazon az úton, mint a fivéreidet.“

A terjedelmes instrukciónak csak azokat a passzusait írtuk ki, amelyekből visszakövetkeztethetünk az öregedő császárnő gondjaira. Szembetűnő, hogy a császárt mennyire eszményíti. Minél jobban öregszik, annál jobban meghamisítja emlékét. Udvarában idegennek érzi magát. Régi emberei elhaltak mellőle. Új világ veszi körül, amellyel gyanakodva szövetkezik. A Franciaországból kiinduló szellemi mozgalom feltartóztathatatlanul behatol udvarába. Előbb megkísérli elzárni Ausztriát az új eszmék elől, amelyek meggyőződése szerint aláaknázzák az erkölcsi élet és a patriarkális társadalom alapjait. Mikor a dán követ kamarása: Saint-Saphorin 1762-ben átlépi az osztrák határt, a vámőrök elkobozzák francia könyveit. A dán követ tiltakozik, a könyvek visszaadását követeli. Mária Terézia a következőképen rendelkezik: „*es ist wohl sehr verkleinerlich an Pachofen und seinen dänen, das beede sich nicht schämen, solche bücher zu begern, die ihnen vor aller wohlgesitteten welt wenig ehre machen, einen solchen Zeitverlust mit solchen büchern zu machen, qui gatent l'esprit et le coeur, man wird also es halten, wie bey denen andern fremden; wan sie nicht vertilgt sind, wird man ihme selbe zustellen wan er von hier wird abgereyset sein, nicht aber eher, dan sonst sie hier ausgelichen werden.*“ Másszor a szász követ kéri elkobzott könyvei kiadatását. A császárné megtagadja. „Azok a könyvek nem használnak sem a tudománynak, sem a vallásnak, semmire se jók, mégis kézzől kézre adják őket egymásnak a fiatalok. Felháborító, hogy a követ úr minden áron igényt tart rájuk. Nem adom ki őket.“

Köztük volt Montesquieu Lettres persanes-ja is.

De hiába harcolt a tilos könyvek ellen, beszűremlettek birodalmába. Az osztrák-francia baráti szerződés után már ildomosságból sem tilthatta meg a francia könyvek behozatalát. A felvilágosultság divattá vált. A francia felforratók könyvei a legeldugottabb vidéki kastélyokba is eljutottak. Galántai Fekete János Voltaire-rel levelezett, borral és versekkel tisztelte meg. Akármilyen makacsul ragaszkodott is a császárné barokk elveihez, udvara lassanként elfranciásodott. Kaunitz maga járt rossz példával elől. Hiába üldözte a császárné a feslett erkölcsöket: odáig

ment vakmerőségében, hogy kedvesével elkísértette magát a császárnéhoz, és lenn váratta hintájában, mialatt a császárnéval államügyekről tanácskozott. Neki minden szabad volt. Ha érkezését jelentették, a császárné, egészségét féltve, maga csukta be a szobájában állandóan nyitva tartott ablakokat.

Minél jobban öregszik, annál vallásosabb. Siránkozó gyásza szörnyen ránehezedett a környezetére. Volt idő, amikor olyan egyhangú volt az udvari élet, hogy az egyik kis főhercegnő valósággal ujjongott, mikor közölték vele, hogy fel fogják vágni a furunkulusát. Csakhogy történik már valami! A császárné az év bizonyos napjain visszavonul, ájtatosságának és gyászának él. Szándékosan öregíti magát, de még öregén is szép asszony. Ezekben az években Du Greux festi le. Képéről ketőtstokáju, kedves, megnyerő arcú nagyasszony tekint ránk lebegő fátylai közül. Bessenyei, tollforgató magyar testőre „magával elragadó szépségnek” nevezi a java-korú királyasszonyt, kinek tulajdonságai „nyájas elme, érzékeny, szemérmes szív, minden szerencsétlenül való szánakozás, kegyelem, gazdag javadalmazás valának. Vitézeivel beszélvén kegyelmének ajánlásai között hozzájuk csaknem a hízlekedésig leereszkedett. Az emberi erőtlenség által megesett hibákra szemét lehunyta, nehezen büntetett, örömmel kegyelmezett és valakit egyszer oltalma alá vett, azt árulás által elveszni sohasem engedte.”

Öregedő asszonyok uralma, rigolyáik dacára megnyugtató, melengető. Kivált, ha az uralkodó olyan öntudatos erkölcsi személyiség, mint a csendesen öregedő Mária Terézia. Tulajdonképpen csak most, életének utolsó harmadában ért meg egészen feladatához. Hibái összehangolódtak nagyszerű erényeivel. Baudelaire beszél valahol némely öregasszony minden emberi gyarlóságot számításaiba beleillesztő bölcsességéről. Az öregedő Mária Terézia egyre kevésbé lovagol elveken. Már tudja, hogy a világ sorsát nem *nagyszerűen* kell irányítani hanem *körültékintően*, aprólékosan, minden részletkérdésre kiterjedő megfontolással. Vannak ugyan elvei, amiket körömszakadtáig véd, amikhez teljes meggyőződéssel ragaszkodik — ilyen hogy hit nélkül nincs üdv és nyugalom — egyébként azonban úgy kell az embernek cselekednie, üdvé és nyugalma érdekében, mintha nem vol-

nának elvei, mintha minden helyzet egyszeri volna, amelyet a saját feltételeiből kell megérteni. Így hozza összhangba pompakedvét és aszketizmusát, kicsinyességét és nagyvonalúságát, gögjét és közvetlenségét. Mennyire más, mint József fia! Ő olyan elvek és meggyőződések rabja, amelyek ellenkeznek a természetével. Emberbarátnak játsza ki magát, pedig zsarnoknak született. Gögje háttartalan, de tüntet egyszerűségével, álruhában vegyül a nép közé. Kazinczy írja, hogy mikor először látta a császárt „könyökén foldva volt a veresgallérú sárga kabát, hogy példát adjon a szerénységről.“ Mária Terézia méltatlannak tartotta volna magához a hamis egyszerűség fitogtató megnyilatkozásait. Ő mindig teljes császárnői méltóságában állt a nép elé. De mikor hírül hozták neki, hogy unokája született, úgy ahogy volt, átszaladt a kastélyból a színházba s az udvari páholyból kihajolva ujjongva kiáltotta oda a közönségnek: „*Der Leopold hat an Baum!*“ (Lipótnak fia lett!)

Józsefhez való viszonya egymás iránti minden gyengédségük ellenére kényes volt, sűrűn vezetett válságokra. A császár halála után abban állapotdakt meg egymással, hogy rendeleteiket közösen írják alá. 1768 elején József azzal a bejelentéssel lepte meg a császárnőt, hogy nem tartja lelkiismeretével összeegyeztethetőnek olyan intézkedéseket szignálni, amelyekkel nem ért mindenben egyet, a jövőben tehát csak fentartással hajlandó őket ellenjegyezni, a neve alá tett E. C. (Ex consilio) vagy Qu. C. (Qua corregens) betűkkel jelezve, hogy helyben hagyja ugyan anyja elhatározását, de nem ért egyet vele. A császárné nem érti fia skrupulusait. „Mindaketten ugyanazt akarjuk“ panaszkodik. „Egységesíteni a közigazgatást, egyszerűsíteni a kormányzást, csökkenteni a kiadásokat. Hogy van hát, hogy minduntalan összekülönbözünk?“ József kerüli a kimagyarázkodást. Csakugyan egyet akar-nak, de máshogy. Az anya türelmesen, a fiú türelmetlenül. József mohó, Mária Terézia higgadt és megalkuvó. Leg-alább annyira szíven hordja az Istennek kedves egyenlőséget, mint a fia, de benne mérsékeli a keresztényi lélek alázatossága a méltatlankodást, mely Józsefben buzog. József a kor gyermeke: elvi alapon áll, parancsszóval akarja megváltoztatni az emberi természetet. Mária Terézia engedékenyebb, belátóbb, de meggyőződéseiben állhatatosabb mint

József. „Nyugtalanítanak a cseh ügyek“ írja Ferdinánd fiának 1777 január 30-án. „Nem mintha zavargások törtek volna ki. Azok csak nyáron esedékesek, ha nem tesszük meg a szükséges óvó intézkedéseket. Az urak lelketlenül szípolozzák a jobbágyokat. Harminchat év során, mióta uralkodom, mindig sikerült kimutatniok igazukat, úgy hogy nem jövök tisztába velük és a jobbágyok helyzete a régi marad. Én nem kívánom, hogy a császár nyíltan támogassa törekvéseimet, elég, ha semleges marad. Talán sikerül megszüntetnem a jobbágyviszonylatot, a szolgáltatásokat és felszabadítani a szegénységet terhei alól. Sajnos, az urak már rájöttek, hogy nem hagyom magamat félrevezetni tőlük s a császárt játsszák ki ellenem, hogy zavart támasszanak.“

József, tudjuk, később rendeleti úton fosztotta meg a rendeket előjogaiktól, vihart aratva az Istennek tetsző egyenlőség helyett. Egyelőre dacosan hallgat, kerül a császárnéval minden vitát. Az, bármennyire szereti Józsefet, túlságosan erős egyéniség ahhoz, hogy megossa vele az uralkodás feladatát és bármennyire hangoztatja, hogy fáradt, valójában mindent maga intéz. Ha József kevésbé erélyes, Ferenc császár sorsára jut, akit a gyászoló özvegy felülmulhatatlan egyéniségnek nevez, de akit, amíg élt, sohasem hagyott érvényesülni.

József, ha kényszeredetten is, alárendeli magát. Nem a békesség kedvéért, mint apja tette volt, hanem tiszteletből, szeretetből anyja iránt, akit imád és nagyrabecsül. Gyermeki alázatában még a Frigyessel való találkozást is feláldozza a kedvéért, pedig az ugyancsak nagy lemondásába kerül.

József és Frigyes.

Frigyest érdekli a fiatal császár. Tudja, hogy József nagy véleménnyel van felőle s ez tetszik neki. Elnéző helyesléssel mosolyog a fiatal voltaireiánus ifjui kifakadásain. „Ausztriában az a jó államférfi, aki szorgalmasan jár misére, rózsafüzért morzsol, minden második héten gyónni megy és csak olyan könyveket olvas, amiket gyóntatója engedélyez neki. Az ilyen politikus egy kolostort talán egészen jól eligazgatna, de nem egy modern államot.“ Első intézkedései, az államadósságok likvidálása, a hadsereg újjászervezése, meglelégedéssel tölti el Frigyest.

„A fiatalember jól kezdi“, állapítja meg egy bizalmasa előtt. „Sokra fogja vinni még.“ Bókok cserélődnek ki Bécs és Potsdam között, a két ország közötti viszony érezhetőleg javul. Frigyes lépten-nyomon hangsúlyozza Mária Terézia iránti respektusát. A császárasszonyt közömbösen hagyják ellenfelének mézes-mázos nyilatkozatai, őt nem tévesztik meg a semmire sem kötelező frázisok, engesztelhetetlen marad. József azonban ég a vágytól, hogy szemtől szemben lássa eszményképét, a félelmetes hadvezért, a filozófus-uralkodót. Frigyes tudja ezt. A két állam külképviselete szorgalmazza a találkozást. „Mit tegyek?“ írja Mária Terézia Kaunitz-nak. „Hagyjam, vagy ne hagyjam? Nagyon nem akarom, hogy találkozzanak, nem tudom beleélni ebbe a gondolatba magamat.“ Végül semleges marad. Fia Csehországba utazik, Frigyes is felkerekedik Potsdamból, a tervezett találkozás azonban el-

marad. József az utolsó pillanatban meggondolta magát. „Bármilyen szilárd jellem vagyok, mégis fontosabbnak tartom kedvében járni annak az egyetlen lénynek, akit mindenkinél jobban szeretek és tisztetek, ezért szalasztottam el az egyedülálló alkalmat, hogy szemtől szembe láthassam azt a férfiut, aki, nem tagadom, módfelett érdekel.“ Mária Terézia megkönnyebülten lélekzik fel. „A császár egy hét múlva itthon lesz“ írja barátnőjének, Entzenberg grófnőnek. „Kimondhatatlanul boldog vagyok. A találkozás, amire annyira készült, elmaradt, a Gondviselés megakadályozta. Felvilágosult fejedelmink ugyanis“, folytatja érezhető kárörömmel, „akik folyton azt hangoztatják, hogy nem adnak semmit a ceremóniákra, a formaságokra, utolsó pillanatban, mikor már a találkozás napjában is megállapodtak egymással, egyszerre csak felhúzták az orrukat, mert mindegyik a másiktól várta az invitációt. Égtek a vágytól, hogy összer kerüljenek és mégsem sikerült. Lesznek majd, akik politikai sakkhúzásokra vezetik vissza találkozásuk meghiusultát, pedig annak egyedüli megakadályozója a Gondviselés volt. A közmondás megint beigazolódtott: Ember tervez, Isten végez.“

Milyen jellemző ez a kis levélke Mária Teréziára! Milyen tisztán látja a cselekedetek motivumait! Még ha a Gondviselés akaratának tulajdonítja is a számára ellen-szenves találkozás meghiusultát, milyen jól ismeri Józsefet! Mert kétségtelen, hogy a fiatal császár éppen Frigyes iránti tisztelete természetes visszahatásaként helyezett súlyt arra, hogy Frigyessel való egyenranguságát nyomtatékosan kifejezésre juttassa. Frigyesnek nem voltak hiuságkomplexumai; számára fontos volt az Ausztriával való jóviszony elmélyítése s a Józseffel való találkozás meghiusulta után is szorgalmazta a közeledést. Ez közös fenyegetettségek következtében rövidesen elkerülhetetlen lett. Oroszország félelmetes nyomást gyakorolt a Ponyatovszky Szaniszló gyenge uralma alatt álló, pártviszályoktól szétszaggatott Lengyelországra. Az erőszakos orosz külpolitika nemcsak Törökországot nyugtalanította, de Ausztriát is. Frigyes ugyan a cárnő szövetségese volt, de éppoly kevésbé állott érdekében Oroszország hatalmi pozíciójának gyarapodása, mint Ausztriának. A nyugtalan porta 1768-ban hadat üzent Oroszországnak. Ausztria

egyelőre semleges maradt. Megerősítette határait, a lengyel király kérelmére megszállta a századokkal előbb zálogba adott tizenhárom szepesi várost. A hadjárat az orosz fegyvereknek kedvezett. Mindez tömérdek problémát vetett fel Ausztria és Poroszország számára, amiket haladéktalanul meg kellett oldani. Ezek az események kényszerítették ki Frigyes és József találkozását, mely ezuttal kimondottan politikai jellegű volt, nagyarányu előkészületekkel, a két állam politikusainak és hadvezéreinek részvételével.

A találkozás színhelye a sziléziai Neisse városka volt. József császár szokott álnevén, Falkenstein grófként érkezett oda sógora, Albert herceg (Mimi férje, Magyarország helytartója), Dietrichstein gróf főlovászmester, Lacy tábornok, Laudon, Ayasasa, Altán és Nosztitz tábornokok kíséretében. A társaság a Három koronához címzett fogadóban szállt meg, majd átvonult Frigyes szállására, aki Henrik fivére, (a porosz trónörökös), az anspachi örgróf, Tauentzien és Seydlitz tábornokok és Schlabendorff sziléziai államiniszter társaságában fogadta őket. A porosz király megölelte a császárt, aztán asztalhoz ültek. Frigyes, péntekre és Mária Teréziára való tekintettel, bőjti ebédet adott. „No, ma én is bőjtölök” mondta tréfásan a császárnak. „Hátha sikerül a gyomrom jóvoltából üdvözülnöm.”

Az ebéd gyenge volt és sokáig tartott. Estefelé Frigyes visszaadta a császárnak a látogatást. Beszélgetésük során minden elképzelhető tárgy szóba került. A császár, akit főként katonai kérdések érdekeltek, magasztalta Frigyes haditetteit. A hajtothátu, rokkant porosz király fanyalogva háritotta el a dicséreteket. „Fiatal voltam, nagyravágyó voltam és sok bárgyuságot követtem el. Bécsben kétszínűséggel vádolnak. Az voltam, nem tagadom” folytatta megdöbbenő nyíltsággal. „De van mentégem rá: körülményeim tettek képmutatóvá.”

Másnap diszszemlét tartott vendégei tiszteletére. Délután ismét kettesben maradt a császárral, de szóhoz sem hagyta jutni a fiatal uralkodót. Elmesélte neki Voltaire-hez való viszonyát, összeveszéseiket és kibéküléseiket, elparentálta Algarottit, másik kedves filozófusát és sóhajtozott, hogy csak két franciája maradt, akikkel a lét nagy kérdéseiről elmélkedhetik. Elmesélte, hogy új büntetőtör-

vénykönyvet szerkesztetett, beszélt telepítési politikájáról, kereskedelempolitikai reformjairól. Közben-közben tanácsokkal látta el a fiatal uralkodót: ne vesztegesse erejét és idejét részletkérdésekre, legyen nagyvonalu. A császár-néről mélységes tisztelettel emlékezett meg. Elismerte, hogy nagyszerű uralkodó és fájlalta, hogy még mindig nem sikerült tisztázni a köztük volt félreértéseket, miket a hosszantartó háborúskodás annyira elmérgezett. Ő, hangsúlyozta újra meg újra, soha nem érzett irányában ellenségesen.

Őszintesége, melyhez alig férhet kétség, meghöken-tette, megzavarta Józsefet. Amíg csak távolból tisztelte Frigyet, nem akarta elhinni a róla terjesztett rágalmakat. Öntudatlan daczból környezete iránt, csak azért is eszményképül választotta a porosz királyt. Most azonban, mikor szemtől szemben állott vele, minden eszébe jutott, amivel eszményképét vádolni szokták és gyanakodott, kételkedett. Mit várt Frigytől tulajdonképpen? Maga sem tudta volna megmondani. Nyilvánvaló, hogy gyanak-vása mélyebben ült, mint felszínes lelkesedése, mely abban a pillanatban elillant, mikor Frigyessel összekerült. Elgondolkozva indult vissza kíséretével s anyjának azt írta, hogy Frigyes „hétpróbás gazember“ benyomását tette rá.

Érthető lélektani reakció. Józsefben két érzelm vias-kodott egymással: odaadó gyöngédség anyja iránt és folyton elhallgattatott lázongás anyjával szemben, aki hatalmas személyiségével elnyomta őt. Anyja iránti ellent-mondó érzelmeit Frigyeshez való viszonyába vetítette ki, akit, amíg nem ismert, imádott, találkozásuk pillanatá-ban azonban visszavonta a beléje investált érzelmeket s teljes mértékben azonosította anyjával magát, sőt a gyer-meki lázadás büntudatában még túl tett anyján Frigyes iránti ellenszenvében. Ilyen bonyolult érzelmi visszahatá-sok döntenek el nem egyszer államok és népek egymáshoz való viszonyát.

Frigyes minderről természetesen nem tudott. Igazat mondott: soha nem érzett ellenségesen Mária Terézia iránt, akármilyen ledér felelőtlenséggel rágalmazta is meg nőgyűlölő létére, nem egyszer női becsületében és erköl-

cseiben. Ezek felelőtlen férfitréfák voltak, amiket maga sem vett komolyan. Józsefnek igazat mondott: lelke mélyén mindig tisztelte állhatatosságában oly félelmetes ellenfelét. Józsefet is helyesen ítélte meg. „Németországnak rég volt ilyen kitűnő császára“, írta d'Alembertnek Párisba. S hogy milyen mélyen beléje látott az első találkozásnál, bizonyítja Finkenstein miniszter előtt tett nyilatkozata: „A fiatal császár a legbecsvágyóbb ember, akit ismerék. Nem tudom, mire fáj a foga, Bajorországra, Vencélére, vagy Lotharingiára, egyet azonban mondhatok: Európa lángokban fog állni, ha ez a fiatalember egyeduralkodó lesz.“

Talán be vált volna jóslata, ha Mária Teréziának nem Kaunitz a minisztere. A nyafka piperkőc, aki mint egy félszázaddal később Metternich, hanyag eleganciával hallgatja előadóit s keskeny ajkát összepréselve pillanatok alatt áttekinti a legbonyolultabb helyzeteket, anélkül hogy jelen lett volna a találkozásnál, tisztában van azzal a veszéllyel, amely József Frigyes iránti lehűléséből keletkezhetik. Most már ő az, aki újabb találkozást sürget, melyen maga is részt akar venni, hogy összekovácsolja Ausztriát Poroszországgal. „Halaszthatatlanul el kell osztatni a félreértéseket, különben újra tápot kap a bizalmatlanság és gyanú a két udvar között.“ És addig szorgalmazza az összejövetelt, amíg 1770 szeptember 3-án Frigyes visszaadja a morvaországi Neustadtban Józsefnek a tavalyi látogatást.

Frigyes osztrák egyenruhában jelenik meg a találkozón, melynek során a porosz urak mélységes megdöbbenésére Kaunitz magához ragadja a szót és hatalmas politikai előadást tart a porosz királynak. Az előbb elképedve, majd növekvő érdeklődéssel hallgatja a kancellár fejtegetéseit, aztán felpattan és elragadtatva magához öleli. „Igaza van“, kiáltja, „az összes külpolitikai kérdésekben össze kell tartanunk“. El van ragadtatva Mária Terézia miniszterétől. Kaunitz érezhető önteltséggel referál uralkodónőjének megbeszéléseikről s a következőképpen fejezi be levelét: „A porosz királyról az a hír járja, hogy kétszínű. Minthogy ezzel a váddal rendszerint az ostoba emberek szokták az okosakat meggyanúsítani, nem hiszek az ilyen mendemondákban.“

Az ügy, amelyben a két államnak állást kell fog-

lálnia, az orosz—török háború. Frigyes szövetségese ugyan Katalin cárnőnek, de nem állott érdekében, hogy Oroszország tekintélye, súlya győzelmei révén túlzott mértékben gyarapodjék. Ausztriának sem felelt meg, hogy az évtizedekig békét tartó porta helyett most a győzelmeitől megittasult Oroszországtól kelljen tartania. Mindkét államnak arra kell törekednie, hogy Oroszország ne alázza meg tulságosan Törökországot. Csakhogy előbb kellett volna beavatkozniok. Az orosz hadsereg egyik győzelmet a másik után aratta. József nem volt hajlandó belenyugodni, hogy Oroszország bekebelezze a szultán európai provinciáit. El volt rá tökéelve, hogy ha az oroszok átkelnek a Dunán, megszállja Oláhországot, Szerbiát és Moldovát. Mária Terézia irtózik a beavatkozás gondolatától. „Tartsanak gyávának, vádoljanak gyengeséggel, nincs bátorságom háborút kezdeni. A beavatkozást igazságtalanságnak tartom, lelkiismeretem lázong ellene. Az én koromban nem kapkod az ember. Véres háborúkat voltam kénytelen folytatni, tudom mi a háború, irtózom tőle, nyomor, betegség, éhség jár vele. Kockáztatnom kellene hadseregemet, tábornokaimat, fiamat. Tollam elakad, könnyeim erősítik meg, amit kezem és szívem parancsára papírra vettem: békét akarok és ettől a szándékomtól nem téríthet el semmi, sem most, sem a jövőben.“

Ezt írja Józsefnek. Kaunitz-nak pedig a következőket: „Nem akarok háborúba keveredni Oroszországgal, ebbe semmi szín alatt sem egyezem bele, könyörögve kérem, támogassa álláspontomat. Nehéz a szívem, öreg fejemmel nem tudom, mihez kezdjek, érzem, hogy már nem vagyok alkalmas az uralkodásra, de amíg kitart mellettem és nem kerül sor háborúra, kitartok én is.“

Szerencsére Kaunitz is ellenzi a török provinciák megszállását, mert csak tehertételt jelentené Ausztriának. Másfelől azonban kétségtelen, hogy Ausztria nem nézheti tétlenül az eseményeket. Ha már nem lehet megakadályozni Oroszország gyarapodását, arra kell törekedni, hogy Ausztria, mint békeközvetítő, részesüljön a zsákmányból. A közvetlen beavatkozás gondolatát elveti ugyan, de helyesli, hogy József Ausztria presztízisének védelmére csapatösszevonásokat eszközöl, hogy a fenyegető felkészültséggel befolyásolja az egyezkedést.

Oroszország hajlandó enedményeket tenni Ausztriá-

nak. De Frigyes is résen áll, akit Törökország külön nem érdekel. Mi jusson neki? Oroszországnak mindakét szomszédját ki kell elégíteni.

Hogy melyik hatalom vetette fel a legkézenfekvőbb kárpótlást, a pártviszályoktól szétszaggatott Lengyelország felosztását, nem lehet megállapítani. Egyik sem vállalja az utókor előtt. Lehetséges, hogy egy semleges államférfi fejében pattant ki az idea. De akárhogy történt, egyszerre csak szőnyegre került, tárgyalási alapul a három hatalom között. Mária Terézia riadtan, tehetetlenül asszisztál hozzá. Az események zsákutcába szorították, nem talál kiutat. „Helyzetünk aggasztó. Éjjel-nappal a megoldásán gondolkozom... Elhibázott lépteink után, amelyeket elejétől kezdve helytelenítettem, lehetetlen megállnunk, vagy visszatérnünk az egyedül helyes útra. Az Oroszországhoz intézett fenyegető jegyzékek, titokzatos csapatösszevonásaink, gyanús magatartásunk elejétől végig arra irányult, hogy hasznót húzzunk az orosz-török viszályból, gyarapítsuk a birodalmat és olyan előnyökhöz jussunk, amelyekre nem is gondoltunk volna, ha az oroszok és törökök nem kapnak hajba. Porosz módszer alkalmazunk, sajnos és ugyanakkor korrekték akarunk maradni. Ez összeegyeztethetetlen, mert ha mégakkora zsákmányhoz jutunk is, elvesztjük a becsületünket, jóhírnevünket. Boldogtalan uralmam egyetlen érdeme, hogy álltam a szavamat, eleget tettem kötelezettségeimnek szövetségeseimmel szemben, becsületes, őszinte politikát folytattam. Ezzel megnyertem Európa bizalmát és bámulatát, elértem azt, hogy még ellenségeim is tisztelettel nyilatkoztak felőlem. Ez most mind odavész. Engem ez végtelenül lesújt. Ha tovább haladunk a megkezdett úton, megérdemeljük a világ megvetését, ezt pedig minden áron szeretném elkerülni. Ezért ismétlem folyton, hogy az orosz-török viszályból hasznót húzni gyalázatos dolog, ezért törekszem kétségbeesetten arra, hogy kiutat találjak e lehetetlen helyzetből...”

De mihelyt felmerült Lengyelország felosztásának gondolata, már nincs kiút. Mária Terézia sem tehet egyebet, mint hogy nyugtalan lelkismerettel beletörődjék az elkerülhetetlenbe. Mit érzett ezekben a hetekben? Engedjük néhány oldalon szabadjárá képzeletünket, vezessünk be egy fiktív figurát, Krazsinszky Taszilót, aki Reviczky

báró ajánlólevelével érkezik Kassáról Bécsbe, hogy mint honát vesztett lengyel menekült, osztrák szolgálatba való felvételét kérje a császártól. A császár azonban felbukknása idején Erdélyben inspiciálta a hadseregét. A lengyel, aki ismeretlen Bécsben, nem tudja, mit kezdjen. Várja be Bécsben, míg a császár visszaérkezik? Menjen vissza Kassára, pártfogójához? Utazzék vaktában Erdélybe a császár után? Tépelődéseéből egy udvari alkalmazott ragadja ki, azzal a parancsal, hogy jelentkezzék másnap délben az öreg császárnénál közönséges kihallgatásra.

A fiatalember oda van elképedésében. Honnan tud a császárné róla? Adjuk meg a magyarázatot. A bécsi polica mindenkit szemmel tart, s minden eseményről, a legjelentéktelenebből is, jelentést tesz a császárnénak. A császárnét most a lengyel kérdés izgatja. Azt jelentették neki, hogy egy lengyel nemesifjú bukkant fel a városban. A császárné kíváncsi rá, mi járatban van. Mi sem egyszerűbb.

A tizenhétéves, kékszemű, szőkehajú lengyel másnap gálába öltözik és prezentálja magát. A fonnyadtarcú, terebélyes császárné feketében áll a fogadóterem közepén, derekán kosárral, mintha piacra készülne. Egyik kérelmező a másik után járul elébe. A császárné átveszi irásaikat és behajigálja őket a kosárba.

Rövidesen a lengyel ifjú is sorra kerül. A kamarás valamit súg a császárné fülébe. Mária Terézia szemügyre veszi az ifjút.

— Lengyelországból jön?

— Igen, felség.

— Honnan?

— Tarnopolból.

— Miféle város az?

Az ifjú zavarban van. Hogyan jellemezze szülővárosát?

— Nem valami szép város, felség. Sok a zsidónk.

A császárné arca elfehéredik.

— Mit beszél ön? — kérdi és hevesen legyezni kezdi magát. — Zsidókról beszél?

Levegő után kapkod. A kamarások integetnek az ifjúnak, hogy tűnjön el.

Maga sem óhajt egyebet, érzi, hogy ostobán viselkedett. De alig jut ki az előszobába, egy lakáj utána szalad.

és visszahívja. A császárné folytatni óhajtja a kihallgatást. De most nem az előbbi terembe vezetik, hanem egy kisebbbe.

A császárné lilára vált arccal ül a kispamlagon, udvarhölgyei ide-oda szaladgálnak a szobában.

— Szorítsd meg! — förmed komornájára, aki hidegborogatást rak a homlokára. Majd az ifjúhoz fordul. — Mit mondott ön? Hogy abban a városban sok a zsidó?

— Rengeteg, felség — feleli az ifjú szilárdan.

Az udvarhölgyek részben hitetlenkedve, részben rosszalóan csóválják a fejüket, ki hogy. A császárné szívéhez kapja a kezét, de a mozdulat elakad a felúton. Egyszerre csak diadalmaskodva tekint körül.

— Mit mondtam, hölgyeim? Cathérine songe à se débarrasser de ces pouilleux! Elle veut se dégonfler! Dos i mei Provinzen verdreck! Fallt mi net ein! Szólítsátok be Pichlert, a szekretáriusomat! Staféta készüljön Erdélybe!

Az udvarhölgyek integetnek az ifjúnak, tűnjön el.

Az vérvörösen kisomfordál s egy darabig a folyosón ténfereg, hogy ha Mária Teréziának megint eszébe jutna, hogy visszahívassa, kéznél legyen. Egy darabig várakozik, aztán nyugtalanul szállására ballag. Zavart érzése van, de bárhogy töpreng viselkedésén, nem talál azon kivetni valót. A császárné azt kérdezte tőle, milyen Tarnopol. Hát megmondta neki.

De bármily korrektül járt is el, mégis az az érzése, hogy oktondi módjára viselkedett. Estefelé polgáriruhás férfi állít be hozzá s felszólítja, hogy tartson vele.

— Hova visz? — kérdi tőle az ifjú.

— A kancellárhoz.

Kaunitz elsötétített szobában fogadja. Pongyolában van, lábfürdőt vesz éppen. Majd kihuzza a lábát a mosdótálból és ide-oda forgatja, hogy lakája alaposan megkenhesse olajjal. Végül tekintetét lábikrájára szegezve megszólal:

— Fiatalember, ön tömören fejezi ki magát, de több ellenállást kellene tanusítania a jelenségek pittoreszk külszíne iránt. Nem vonom kétségbe, hogy helyesen jellemezte szülővárosát, de nem mindig ajánlatos a dolgokat néven nevezni. Ne szóljon közbe. Megengedem, hogy önnek nem állott szándékában kontrakarírozni a folyamataban lévő államakciót, de ez nem változtat azon, hogy nyi-

latkozata, önhibáján kívül, felizgatta a császárnét, aki bizonyos szavakra indokolatlanul hevesen reagál. A baj megtörtént, ön nem tehet róla; tanuljon az esetből és más-kor legyen óvatosabb.

És gyors, szűrő pillantást vet az ifjúra. Az leforrázva hallgat.

— Diplomáciai pályán működik? — firtatja Kaunitz.

— Nem, excellenciás uram — feleli az ifjú.

A kancellár elképedve pillant rá.

— Nem? — mondja szemmel látható megkönnyebbüléssel. — Hát mit keres Bécsben?

— Ajánlólevelem van a császárhoz, excellenciás uram. Zsenge koromban elvesztettem anyámat; atyám intézetbe adott. Egy reggel azzal ébresztettek fel, hogy atyám párbajozott és ellenfele leszúrta. Egyedül álltam a világon. Ekkor csodálatos dolog történt. Atyám gyilkosa — királyi adóberlő volt — szerencsétlen helyzetemtől megilletődve, saját költségén tovább taníttatott s tanulmányaim végeztével beavatott foglalkozásába, a regáliák és accisák kezelésébe. E téren való jártasságommal óhajtom császár öfelségét szolgálni.

— Kérelmét pártolni fogom — mondta Kaunitz bárátságosan.

Az ifjú földig meghajtotta magát és távozott.

A kancellári palotától pár lépésnyire valaki halkán utána szólt. Polgáriruhás férfi volt. Az ifjúnak eszébe jutott, hogy már előbb is ott ügyelgett a palota előtt, sőt titkos szemhunyorintást váltott kísérelőjével, mikor az felvitte a kancellárhoz.

— Kövessen — mondta a polgáriruhás.

— Hová visz? — kérdezte az ifjú megadással.

— A császárnéhez.

Ezuttal egy oldalkapun kerültek be a Burgba, a személyzeti lépcsőn, sötét folyosón. A polgáriruhás férfi megállt egy alacsony ajtó előtt.

— Megérkeztünk — mondta.

Az ifjú benyitott.

Alacsony mennyezetű, gobelinekkel kárpitozott kamra volt. A császárné fésülőköpenyben ült a szoba közepén, éppen a haját sütötték, bodorították. Titkára közben okmányokat teregetett elébe, miket a császárné gondosan végigolvasott, majd alájuk kanyarította a nevét.

— Na fiam — fordult az ifjúhoz. — Mit akart a kancellár?

Az ifjú elmesélte beszélgetésüket. A császárné figyelmesen végighallgatta s néhányszor hevesen bólintott.

— Höhere Staatsraison! Das i net lach! Le chemin qui est mit guten Absichten pflasteriert, führt ins Verderben! — motyogta keserűen. Aztán: — Ön együgyű öszinteségével nagy szolgálatot tett a birodalomnak. Kinder sagen die Wahrheit. Mit tehetek önért?

Az ifjú elmondta élettörténetét. A meghatódott császárné szeméhez emelte csipkezebkendőjét:

— *Orphelin!* — kiáltotta, — *Orphelin démun!* Sans feu et sans famille! — Kártyázik ön, fiam?

— Igenis felség — mondta az ifjú. — Minden lengyel kártyázik.

— Jöjjön ki holnap este Schönbrunnba. Majd meglátom, mit tehetek önért.

Az ifjú másnap este jelentkezett. Résztvett a császárné fáraópartijában, harmincöt arany nyereséggel kelt fel a kártyaasztaltól.

— Van érzéke a kártyához — mondta a császárné, — de könnyelmű játékos. J'ai écrit à mon fils — tette hozzá bizalmasan — Je lui ai nettement défendu à s'occuper de cette sale province.

Mikor az ifjú a városba ért, valaki leszólt rá egy ablakból.

— Eh jeune homme.

Az ifjú felpillantott. Az ablakból csinos szőke fehércseléd integetett titokzatosan, jelezvén, hogy várjon, lejön kaput nyitni. Csakugyan. Kisvártatva nyílik a kapu, a fehércseléd kidugja a fejét, az ifjú hozzálép, a lány megfogja a kezét, behúzza a kapuba, vezeti befelé. Az ifjú derekát keresi kezével, a lány nevetve védekezik, egyszerre csak ajtó nyílik, világosság esik a kapualjba. Ötven év körüli kopasz ember áll az ajtó küszöbén.

— S'ist recht Fancserl, allez! — szól a lánynak. Az hátra szalad az udvarba. Az ifjú tátott szájjal bámul az öregre, aki most feléje fordul.

— Fáradjon beljebb, fiatalember.

Az ifjú eleget tesz a felszólításnak. Az öreg bent szögletesen meghajtja magát, bemutatkozik.

— Báró Brückdorf-Bredecken vagyok. Éppen azon

tanakodtunk, kit lehetne elküldeni rozsólisért és delikateszekért. Lina, a kis szőke cica, alias Panduren Lina, kinézett az ablakon, nem lát-e az utcán arra alkalmasat, én a háta mögé lopózkodtam és egyszerre csak észrevettem önt. Ez olyan véletlen uram, hogy egyenesen párját ritkítja. Két napja töröm a fejemet, hol beszélhetnék önnel zavar-talanul. Én a porosz király ügynöke vagyok. Ön hontalan és szegény — orphelin d'émuni — en toute honneur — ha-ha-ha. Mindent tudok. Akarja, hogy segítsek önön? Itt az alkalom. Mindössze azt akarom tudni, lemond-e Ausztria Lengyelországról?

— Nem tudom uram — mondta az ifjú szerényen.
— Én csak annyit tudok, hogy a császárné ellene van.

— Ez a baj éppen — fakadt ki a porosz. — Ha ő valamit nem akar, akkor a többiek akarhatnak, amit akarnak, az lesz, amit az öregasszony akar. Ebben a zacs-kóban ötszáz arany van — folytatta, felmutatva bugyel-lárását. — Ez az öné — egy semmi kis szolgálatért, uram — önnek most szava, szerepe van! Bécs a világ legkedé-lyesebb városa, — de drága — ért engem, úgy-e? Ha újabb pénzre lesz szüksége, egyszerűen megizeni Linával. — S ami kettőnket illet — ni vu ni connu — ért engem?

— Mit kíván tőlem? — kérdezte az ifjú.

— Des petit riens! semmiségeket. Ijesztgesse a csá-szárnét. Mondja neki, hogy irtózatosan sok a zsidó Len-gyelországban. C'est tout pour le moment.

Háromszögletű kalapját feltéve:

— Tüstént küldöm Linát.

A fiatal lengyel nem maradt Linánál, kötelességének tartotta jelteni a kancellárnak a történeteket. Néhány semmitmondó szóval elkészönt, a legközelebbi téren meg-tudakolta, hol van a kancellária és odasietett. Azonnal bebocsátották.

Kaunitz ugyanabban a füledt szobában fogadta, mint az előző napon, de most életnagyságú hintaló állt a szoba közepén, mely egy belső szerkezet segítségével nemcsak előre és hátra lendült, de fel-alá dobálta a hátán ülőt. Kaunitz intett az ifjúnak, hogy várjon, néhány pillanatig rázatta magát, aztán leemelték lovászhai az alkotmányról.

— Mindig zárt helyiségben kell tartózkodnom, mivel nyálkahártyáim betegesen érzékenyek. Így hát csak szo-bában lovagolhatok, pedig a világ legjobb lovasa vagyok.

Mivel szolgálhatok, fiatalember? — S arany tubákszelencéjéből csippentve megkínálta az ifjút is.

Az ifjú elmesélte Bredecken báróval volt találkozását, a zacskót sem hallgatva el, melyet az félreérthetetlenül megvesztegetési szándékkal nyomott a markába.

A kancellár újra a szelencébe markolt és mélyen felszippantotta orrába a tubákot.

— A megvesztegetésünkre szánt összegeket — hapei — mindig el kell fogadni fiam. Azzal csak gyengítjük a megvesztegetőt. Mit kívánt a báró öntől?

Az ifjú megmondta.

Kaunitz elgondolkozott.

— Fredericknek nem áll érdekében, hogy az osztokodásból kizárja Ausztriát... Ezt úgylátszik a báró nem tudja, különben nem dobálózna olyan bőkezűen királya aranyaival... Fontoskodó kotnyelessége büntetéséül saját zsebéből kell majd visszafizetnie a porosz államkincstárnak az ön megvesztegetésére fordított összegeket. A báró úr saját szakállára politizál...

Lehunyt a szemét. Az ifjú már azt hitte, hogy elaludt. Úgy is volt. De hirtelen felrezzent.

— Ön még itt van? Elmehet. L'affaire est réglée.

Az ifjú eltávozott. A báró jóvoltából tele volt pénzzel. Elhatározta, hogy most már mindenesetre megvárja, míg a császár visszaérkezik. Megbámulta Bécs látnivalóit, esténként pedig ellátogatott Schönbrunnba és sütkérezett a jóságos uralkodónó kegyeiben.

Szállásán többször keresték különböző tőzsérek s néhány aranyat a kezébe csusztatva, bizalmasan megkérdezték tőle, lesz-e háború. Az ifjú azt mondta, nem lesz.

Egy reggel harangkongás és trombitaszó verte fel. Megjött a császár.

József első két nap senkit sem fogadott. Harmadnap elébe engedték az ifjút.

A császár fehér tábornoki egyenruhában állt íróasztala előtt.

— Mit óhajt? — kérdezte barátságtalanul.

Az ifjú mélyen meghajolt és átnyújtotta Reviczky báró ajánlólevelét.

A császár bele se nézett.

— Kaunitz már referált önről — mondta kurtán. — Nos, ha minden áron osztrák szolgálatba akar lépni, majd

beosztom valamely sóhivatalba. Bécset azonban el kell hagynia, bármennyire nélkülözni fogja áldott anyám értékes társaságát.

Az ifjú a földig hajolt.

Mi történt?

Az történt, hogy a porosz király előző nap utasította Bredecken bárót, kérjen audienciát a császártól és ajánlja fel neki Lemberget, Tarnopolt, Staniszlaut és Krakkót, körzetükkel és zsidáikkal együtt.

Amit, bármily kevésbé szívelte is a császárné a zsidókat, nem lehetett visszautasítani. Ausztria be sem érte a felajánlott provinciákkal, hanem további területi igényekkel lépett fel, úgyannyira, hogy Frigyes meg is jegyezte tárgyalás közben: „Ne haragudjanak, de meg kell mondanom: nagyszerű gyomruk van.“

*

Egyes történetírók képmutatással vádolják a császárt, aki az előkészítő megbeszélések során erkölcstelenségnek tekintette a bekebelezést, de mikor a szándék befejezett elhatározássá érett, aggályoskodása ellenére sem tartotta vissza ügyvivőit attól, hogy minél nagyobb részt harácsoljanak Ausztriának a zsákmányból. A vád azonban nem helytálló, mert a császárné, nem állván módjában tiltakozását érvényesíteni, természetesen ismét reálisan gondolkozott és lelkiismereti vétójának fenntartásával védte Ausztria presztízisére. Tudta, hogy Lengyelország felosztása igazságtalanság, de azt is, hogy az igazságtalanság nem lesz kisebb az által, ha Ausztria szerénykedik. Mindamellet kihuzatta a bekebelezési diplomából azt a mondatot, amely jogosnak nevezi a lengyel tartományok bekebelezését. Végül ebben a kérdésben is engedett és a végleges szövegezésbe belekerült a „jogos bekebelezés“ kifejezés.

Reformok.

Életének utolsó két évtizedében Mária Terézia tökéletes összhangba jutott önnönmagával. Rendíthetetlen valláserkölcsei meggyőződéseit, melyek összeütközésbe hozhatták fiával és miniszterével, magán- és politikai levélváltásában minduntalan kifejezésre juttatta ugyan, de döntő kérdésekben lemond az érvényesítésükről. Engedékenység nem erélytelenség, hanem a valóság iránti alázata. Gőgje szétporladt gyászában, makacsságát keserű megadássá mélyítették tapasztalatai. Most már csak a béketartás vágya vezérli cselekedeteit. Úgy enged, ahogy csak a nagyon makacs emberek engednek. Szerencsére nincsenek elvei. Viszont érzelmi állásfoglalásaihoz csalódásaiban is ragaszkodik és akkor sem mond ellent magának, amikor cselekedeteivel meg kell érzelmeit hazudtolnia. 1764-ben konfliktusba került a magyar rendekkel. Azok, királyi esküjével megerősített kiváltságaikra hivatkozva, megtagadták a birodalmi budget egyensúlybantartásához szükséges adóhozzájárulást. Mire a királynő a visszaszámítást kiegyensúlyozására vámretorziókkal válaszolt. Minthogy nem tudta a nem adózó magyar nemességet adózásra kényszeríteni, olyan vámtarifát léptetett életbe, mely Ausztria gyarmatává süllyesztette Magyarországot. „A vám eltörléséről“ írta annakidején „mindaddig, amíg a magyar nemesség és klérus nem adózik, szó sem lehet; továbbra is fenn kell tartani az osztrák uradalmak számára terményeik oly áron való értékesítését, hogy osztrák alattvalóink az állami adókat azok ré-

vén megfizethessék." E rendszer következtében a magyarok kizárólag osztrák kereskedők közvetítésével vásárolhattak külföldi portékát, saját termékeiket pedig csak az osztrák piacon értékesíthették. Az új gazdasági politika megakadályozta a magyar ipari termékek kivitelét, szabad behozatalt engedélyezett az osztrák termékeknek s hogy végleg megfojtsa a különben is kezdetleges magyar iparosodást, új gyárak felállítására nem adott engedélyt. Magyarország gazdasági gúzsbakötése, mely évszázadokra mumifikálta az ország agrár-feudális ábrázatát, egyáltalában nem volt eltökélt represszió, mint amilyennek elfogult történetíróink feltüntetni igyekeztek volt. Az osztrák államtanács már 1767-ben, tehát három évvel az új vámpolitika életbeléptetése után kezdeményező lépéseket tett a magyar ipar fellendítése érdekében. Am a magyar kamara azt felelte az ezirányu tapogatódásokra, hogy a gyárak felállítása sok pénzbe kerül és kérdéses, megéri-e a befektetést.

Ez a gazdasági retorzió s a megszüntetésére irányuló kísérletek, amelyek megint csak a magyar rendek önnön érdekeikkel ellenkező makacsságán hiúsultak meg, most már leiratok s e leiratokra adott felterjesztések formájában játszódtak le, a királyasszony személyi érzelmeitől függetlenül. Ő maga, mint már mondtuk, csalódásaiban is ragaszkodott mélységesen beléje rögzítődött érzelmeihez. Magyarország élete végéig gyengéje volt és maradt. Völegényét jelentette számára, akinek Pozsonyba levelet küldözgetett, védelmet a veszélyben, lojális, áldozatkész főurakat. Később, mint egy magánlevelében írta, „rájöttem, hogy vélekedjem felőlük“, de ez ítélet volt, mely érzésein nem változtatott. Rájött, hogy ha összeülnek, elhatalmasodik rajtuk valami öröklött dac, tehát nem hívott többé össze országgyűlést. Külön-külön kezelve magyarjait, könnyebben boldogult velük. A személyi tulajdonságaival való tekintélytartás különben is kedvenc kormányzati eszköze volt. Mióta özvegységre jutott, összekapcsolta képzeletében a megboldogult császárral a magyarokat. „Ő tudott csak igazán bánni velük“ ismételte és elhitte, hogy úgy volt. Uralkodói cselekedeteiben lépten-nyomon megemlékezett Magyarországról. 1758-ban felvette a Magyarország apostoli királya címet, 1760-ban magyar testőrgárdát szervezett, 1764-ben megalapí-

totta a magyar jellegű Szent István rendet, 1771-ben felhozatta Raguzából s a budai vár Zsigmond kápolnájának adományozta Szent István jobbját, királyi rendelettel országos ünnepé nyilvánította István napját, augusztus 20-át, 1773-ban visszacsatolta Magyarországhoz a Zsigmond királytól elzálogosított szepesi városokat, 1776-ban pedig a századok óta osztrák kormányzat alatt állt Fiumét.

Mint e ténykedések mutatják, Mária Terézia koronázási fogadalmához híven nemcsak hogy nem sértette meg Magyarország kiváltságait és szabadságait, mi több, új intézményekkel és szimbólumokkal pecsételte meg az ország hagyományait. E nagyvonalú magatartás palládiuma alatt egyezkedés útján igyekezett összhangba hozni a kezebb örökös tartományok és a maradi intézményeihez ragaszkodó Magyarország kormányzatát. Ezt sem a maga jószántából tette, de az államhatalom már mindenütt centralizálódott s ha gazdaságilag és katonailag lépést akart tartani Poroszországgal, nem tehetett egyebet. Életének végefelé az állami mindenhatóság eszméje egyre szélesebb területen érvényesült. De ez már a josefinusi érába való átmenet, mit nem a császárné kezdeményez, csak több-kevesebb meggyőződéssel fedez.

A történelem azonban ragaszkodik az évszámokhoz s mivel 1780-ig Mária Terézia az uralkodó, ő viseli a felelősséget intézkedéseikért. Tagadhatatlan: ezek az intézkedések, még a lelkületétől idegennek tetszők is, mint például a jezsuita rend feloszlatása és vagyonuk lefoglalása, a Ratio Educationis és egyebek, előzetes megkérdezése és hozzájárulása alapján adattak ki és léptek érvénybe. Tagadhatatlan az is, hogy uralkodásának utolsó harmadában a kormányzati abszolutizmus németesítő törekvésekkel párosult. Hogy ez az irányzat, mely József uralkodása alatt majd a leghevesebb ellenhatást váltja ki Magyarországon, hogyan kezdődött, milyen impulzusokból táplálkozott, megállapíthatatlan. Igaz: már VI. Károly is „német“ uralkodónak vallotta magát, bár spanyol-olasz életformák között élt, de németül beszélt, németül levelezett s ennyiben mindenesetre németebb uralkodó volt, mint Mária Terézia, aki ha németül fogalmazott, archaikus, francia és olasz kifejezésekkel telerakott izetlen kancelláris nyelven fejezte ki magát, és csak fran-

ciául írt fesztelenül, közvetlenül. Valójában úgy ő, mint Frigyes, mint Katalin cárnő s a korszak uralkodói általában ugyanannak a felvilágosult internacionalizmusnak a jegyében kormányozták népeiket. A felvilágosultság nagy-szerű eszméi, miket a francia irodalom terjeszt, nem hat-nak rá közvetlenül. Irtózik e szabados irodalomtól, mely feljogosítva érzi magát arra, hogy az ész jogán bírálja s elvesse a kinyilatkoztatott igazságokat, az évszázadok gyakorlatát és intézményeit, de amennyire vallásos meg-győződésével összeegyeztethető, maga is felvilágosult. Katolikus életelvei dacára arra hajtja természete, mely sokkal rugalmasabb, semhogy meg tudnák merevíteni meggyőződései. Minthogy háborúskodással kezdte uralmát s hosszú évtizedeken át háborúskodott, mindig számolnia kellett bizonyos kényszerűségekkal, amelyek befolyásol-ták elhatározásaiban. Valószínű, hogy sok igazságtalan-ságot követett volna el — mert makacs volt és hosszú-álló — ha szabad a keze. Akaratában korlátozva lévén lehiggadt, az élet sorozatos csapásai megtörték, türelmes lett s végül egészen bölcs.

Egyes történetíróink azzal vádolják, hogy kedvezé-sekkel, kitérítésekkel és hiúságuk eszes legyezgetésével korrumpálta a magyarság vezető rétegeit. Tagadhatatlan, hogy politikai céljai elérésére felhasználta megvesztegető személyi tulajdonságait, de csak azért, mert eredménye-sebb kormányzási eszköznek tartotta, mint az erőszakot. Tudta, mekkora befolyása van Magyarországon a primás-nak, az országbírónak, a helytartótanács elnökének s meg tudta győzni őket szándékai méltányossága felől. Döntő helyzetekben közvetítőkül használta fel őket a korona és az ország között és nagylelkűen megjutalmazta őket szol-gálataikért. Azok közé a szerencsés csillag alatt született teremtmények közé tartozott, akik kedvelik is azokat, akik hasznosak nekik. Mária Teréziának a magyarok iránti szimpátiája külön is kimutatható, függetlenül érde-keitől. Mint uralkodónő természetszerűen felhasználta cél-jaira, akiket felhasználhatott: de voltak érdekmentes ba-rátságai és rajongásai is. A magyar nemes kisasszonyo-kat, akik fésülték, öltöztették, s akiket gazdag hozo-mánnyal kiházasított, bizonyára nem használta politikai instrumentumokul. Éppen ilyen indokolatlan az a gyanúsí-tás, hogy a királynő azzal a célzattal alapította a testőr-

gárdát, hogy eltántorítsa magyar érzületüktől az abban szolgáló nemesifjakat. Azok kiművelődtek, kifinomodtak Schönbrunnban, de éppenséggel nem lettek németekké, hanem francia írókat olvasgattak, franciás tragédiákat, franciás eleganciájú elmeséltatásokat próbáltak írni — magyarul.

Mária Terézia korában a francia szellem átformálta a gondolkodó lények öntudatát. Merész társadalomreformerek egész sora bírálja a fennálló intézményeket, sürgeti a gyökeres megújodást. A vezető szellem Voltaire, a vallási és politikai fanatizmus ostromozója, Frigyes és Katalin cárnő intimusa, a félistenként ünnepelt irodalmár, akit a kor két hatalmas uralkodója egyformán ünnepel. (Frigyes fölébe helyezte Henriadejét Homerosz Illiászának). Hatása alól senki sem vonhatja ki magát, már csak azért sem, mivel forradalmár létére tömjénezte a világ hatalmasait is. Akármilyen közel állott Frigyeshez, nem mulasztotta el Mária Teréziának is kifejezni hódolatát. Hogy Mária Terézia hogyan fogadta a hozzá intézett költeményeket, arról nincs tudomásunk, de kellett hogy becsülje, ha egyébként nem, Bécsben is színre került Merope-ja alapján.

Mindenki felvilágosult e korban, mert nem lehet más — még az apostoli királyasszony is — *sans le savoir et malgré elle.*

II. JÓZSEF CSÁSZÁR

SCHÖNBRUNNI FESTMÉNY UTÁN

st
m
h
k
t
sz
g
k
lé
n
m
ic
za
n
sz
re
fe
b
é
e
a
m
A
sz
a

A dicsfény elborul.

Mi a történelem? Egyesek szerint kényszerűségek süket alakulatokat teremtő s bontó kaleidoszkóp-játéka; mások szerint értelmes szöveg, ha nehéz is megfejteni hieroglifjeit. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, a nürnbergi királyi gimnázium rektora 1808 körül megpróbálta kibetűzni a szöveget. Azt tanítja, hogy a világtörténelemben a szellem, az általános, abszolút szellem valósítja meg önmagát. A tényekben a világ szelleme ölt látható alakot; öltözködik és egyben vetkezkedik is, mivel fejlődési folyamatról lévén szó, minden ami megvalósul, ugyanabban a pillanatban már meg is haladott. S ez nem lehet másképpen, mert benne vagyunk a processzusban, mert beláthatatlan idő kell még hozzá, hogy a szellem a történelemben „hazataláljon” önmagához. A történelem minden pillanata átmenet, a magába akaszzkodó jelen magjában feszülő jövő.

Az indulataik és érdekeik mezőnyébe bűvölt emberek ezért még mint értelmi lények sem igen ismerhetik fel annak a folyamatnak a természetét, amelynek részben cselekvő, részben szenvedő alanyai, mivel érdekeiket és ábrándjaikat tüzik ki megvalósítandó célukul maguk elé és sikerük vagy csődjük szemszögéből tudatosítják az eredményeket. Holott, ami történik, az egészen más, mint a bennük visszaverődő reflexió, a „hamis öntudat”. A szellemnek közömbösek az egyes korlátolt céljai, de szüksége van rájuk, hogy túlfejlődhessen önmagán. Ezért alattomosan befogja őket a saját céljaira. Ez az, amit

Hegel a *szellem cselének* nevez (List der Vernunft). Az emberek azt hiszik, hogy akarják a jövőt, holott a jövő akarja magát általuk.

Igy akarunk valamennyien, visszatartva vagy előre-lendítve az eseményeket, szellemi és társadalmi státusunk szerint, de hogy valójában mit szolgálunk sürgetésünkkel, vagy akadémikuskodásunkkal, — mert az akadémikuskodás éppoly szükséges a jövő létrejöttéhez, mint a sürgetés, hiszen a fejlődés dialektikus — az csak utóbb derül ki ha egyáltalán kiderül, amikor már kihulltunk az emberiség fejlődését előremozdító vagy gátló tényezők közül.

Ha magunkévá tesszük ezt a felfogást, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a történelem minden exponált szereplője a szellem cselének eszköze, vagyis nem az indulataitól és érdekeitől sugallt célokat szolgálja, hanem az ismeretlen jövőndőt, úgy kezdeményezéseivel, mint akadémikuskodásaival. Próbáljuk meg ezt a tézist kimutatni a fejleményekre való hivatkozással — Mária Terézián.

Hogy miért nem sikerült semmi abból, amiért élt és küzdött, hogy a világ, amelyet erős kézzel formált és alakított, miért lett más, mint aminek mintázta, hogy a valóság, amely, ha csüggedt tekintetét végigjártatta rajta öreg korában, visszarettentette, miért lett olyan, amilyen lett, arra nem tudott magyarázatot. Bigott hívő volt, az egyedül üdvözítő Egyház harcos szolgálója s ahelyett, hogy erősödött volna uralma alatt a hitbuzgalom, elernyedtt. Akárhogy küzdött a kárhozatos korszellem ellen, az erősebb volt nála, fellazította kötöttségükből a lelkeket, megoldotta béklyóikat.

Akárhogy összegezte életét, — melyben mint nyitott könyvben olvasott most, el-eltünődve a szellős Glorieteben, ahol lebegő fekete gyászfátylaiban egyedül maradt — már négy levelet írt, az egyiket Miminek, a másikat Antóniának, a harmadikat Mercy-nek, a negyediket József fiának — a szél lesodort néhány árkust a kőasztalról, majd az udvarhölgyek összeszedik — sehogy sem állottak össze értelmes mintázattá annak most már egybefolyó és áttekinthető fordulatai. Mit toporzéskolt, méltatlankodott Frigyes gyalázatos eljárása miatt, micsoda indulatkitörésekre ragadtatta magát, mennyi erőfeszítésébe

került, míg megtalálta a módját, hogy megbosszulhassa magát, mennyit kellett kapacitálni aggodalmaskodó környezetét, míg keresztül tudta vinni akaratát, hogy belelovalta magát indulatába és micsoda áldozatokat követelt... hogy is mertem odaállni a magyar rendek elé és azt mondani nekik: Frigyes megbántott, bosszújátok meg... mit vétett nekik Frigyes? ... azt hallok, egészen megrokkant... nem tudtam visszavenni tőle Sziléziát...

Isten tudja, miért, eszébe jut a téglaképű Robinson, amint összetett kezekkel könyörög, hogy mondjon le Sziléziáról... de nem és nem és mit értem el vele? ... ha Pálffy János akkor nem áll a sarkára, odaveszthetett volna mindenem...

Háboruskodás egy fél életen át... És most már csak azért imádkozik, hogy amíg még vonszolja magát, ne kelljen népeinek háboruskodnia... Népeinek! Most, amikor anyai melegséggel védi, óvja nyugalmukat, biztonságukat, népszerűtlen... Amíg csatákba hajszolta őket, magasztalták, éltették... mióta elesenedett és visszavonult, gyűlölik... Honnan támadt ez a duzzogás? — tűnődik. De akármilyen szigorúan vizsgálja lelkiismeretét, nem talál rá magyarázatot.

Nincs is elfogadható magyarázata. Az indulat, mely egy évtized óta ellene fordult, láthatatlan hajszálcsövecskék közvetítésével fertőzi tartományait, megszíneztve most már minden tényecskét, hogy igazát erősítse s igazolja magát. A felvilágosultak jámborságát vetik szemére, a papok kánonellenes rendelkezéseit, osztrák alattvalói azzal vádolják, hogy kényezteti a magyarokat, a magyarok, hogy német szóra kényszeríti őket, hogy erőszakosan germanizál... Minő alaptalan vádaskodás! Hát német ő? Mikor Gottsched, az irodalmi pápa meglátogatta, alig merte fogadni, annyira félt, hogy a nagy hírű költő el fog képedni, milyen silány németséggel beszél. Ami pedig a műveit illeti... Az ő költője Metastasio, a jószágos abbé. A németség ismeretlen fogalom előtte. Intim környezetével franciául társalog, az udvar levegője francia. Ha példa kell rá, itt vannak a magyar testőrjei. Schönbrunnban francia kulturát szívtak magukba, Montesquieut és Voltairt tanulmányozták és a fiatal Besse nyey francia stílus tragédiát írt Ágis királyról...

Hiába. Kiteheti a lelkét, mióta adót követelt tőlük.

és hozzányult a jobbágykérdéshez, nem hiszik el neki, hogy szíven hordja érdekeiket. Előbb kénytelen volt megvámolni a gabonájukat, a német iparcikkek védelmében megakadályozni iparosodásukat, — mi az eredmény? — most már ipar sem kell nekik. Orczy Lőrinc versekben buzdítja őket, zárkózzanak el minden újítás elől. Nem kell ipar, nem kell idegenforgalom, hirdeti, mert

Boldog Isten, minek a munkás fáradtság,
Megfonnyad emiatt sokezer parasztság,
Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság,
Úgy tartom, nem ebben áll igaz boldogság.

Megengedem, anglus száll Tokaj tájára,
Az édes italból felrak gályájára,
De ő majd csipkét hoz asszonyink bubjára,
Drága árt fog vetni csecsés portékára.

Mi tőlünk elviszik a haszonra valót,
Sok entzenbentzével tsalja a pazarlót,
Utóbb majd jobbágyunk megveti a sarlót,
Hajós lesz s nem fogja megjárni a tarlót.

Itt vagyon közöttünk e nagy vetekedés,
Illik e magyarhoz tsalfa kereskedés?
Minél előbb jöhet erkölcs vetemedés,
Mit mondasz, mire megy az ily vetélkedés?

Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyékben,
Van pénz, van eledel, van bor a pintzébenn,
Mi kell több? miért vesse életét kétségben
A magyar, hogy több pénz jöjjön erszényében?

Bizonyítékként iktattuk e pár strófát ide, a hamis öntudat demonstrációjára. Nem az tűnik-e ki belőle, hogy a magyar nemesség poétareprezentánsa meg van elégedve Mária Teréziával? A magyar költő egy századdal előbb siratja sorsát, átkozza a németet, a Mária Terézia korabeli öntelten kötekedik. Azelőtt káromkodott, most elégedetten dohog. Mikor ismeri fel valahára, hogy az ipar nem „erkölcsvetemedés” és a paraszt nem fonnyad meg, ha az anglus megvásárolja a tokajit?

Az öregasszony fázósan huzza össze vállán fekete köpenyét. Minden kötöttsége mellett messzibbre lát, mint a szabadságleveleikkel hivalkodó magyar urak. Ha eszébe jutnak a földarcu, sovány parasztok, akik kétségbeesve tárták fel előtte helyzetüket, szorongást érez szíve körül. Erzi, hogy a világ kiesik a tengelyéből, ha nem fordít élesen a kormánykeréken. De nincs hozzá ereje már. Öreg is, azonkívül eskük, tekintetek kötik. Így hát csak nyugtalankodik és reszket és maga sem tudja, mitől. A multkor Antónia leányáról álmodott. Más alkalommal Mozart miatt volt lelkiismeretfurdalása. Nem kellett volna szélnek engednie. Milyen kedves kis kölyök volt, mikor kitépte magát anyja kezéből és az ölébe kérezkedett! De mikor Lipót fia engedélyt kért tőle, hogy szolgálatába vehesse, azt írta neki: „Mit akarsz kezdeni vele? Felesleges, hogy haszontalan embereket fogadj a szolgálatodba.“ Ma már nem írta ilyet. Ma már nem merne ellentmondást nem tűrő hangon véleményt nyilvánítani arról, mi hasznos, mi haszontalan. Ma már minden dolgát Istenre bizza, igazítsa el szándéka szerint.

Az utolsó megalázkodás

1777-ben meghal a dicstelen emlékezetű VII. Károly császár fia, a bajor választófejedelem, aki 1745-ben, amikor apja elhalálozott, végérvényesen lemondott a Habsburg örökségre támasztott igényeiről. Halálával új helyzet állt elő. Minthogy a bajornak nem volt gyermeke, most a Habsburgok támasztottak igényt a rokonság címen Bajorországra. József el volt tökélve rá, hogy ha kell, fegyveres erővel is bekebelezi Bajorországot Ausztriába. Mária Terézia kétségbeesetten tiltakozott fia szándéka ellen. „Még ha sokkal nyilvánvalóbb jogunk volna is Bajorországhoz, mint amilyen van, akkor sem szabadna háborút kezdenünk birtoklásáért. Minek győztörjük újra népeinket, miért növeljük az államadósságot, minek vigyük halálba az ifjakat? Intézzétek el a dolgot barátságosan. Nem tűröm, hogy háborura kerüljön a sor.”

József, aki nagy dolgokban mindig hallgatott anyjára, letett az erőszakos megszállás gondolatáról. De Frigyes beleavatkozott a disputába. Megízteni, hogy semmiképpen sem engedi Bajorországot bekebelezni Ausztriába, még kölcsönös egyesség alapján sem. Tiltakozása olaj a tüzre. József mohón kap az alkalmon, hogy bálványával mérkőzhessék. Fiatalos heveskedéssel felel a provokációra, Csehországba és Morvaországba koncentrálna hadseregét. Mária Terézia hibáztatja magatartását, könyörög Józsefnek, ne ingerelje a porosz királyt. „Méltatlan volnék rá, hogy anyádnak és társuralkodód-

nak tekintsem magamat, ha nem követnék el mindent, hogy visszatartsalak. Tartsanak gyávának, együgyűnek, kishitűnek, mindent el fogok követni, hogy kétségbeejtő elhatározásodat megakadályozzam. Ne kívánd tőlem, hogy megtagadjam lelkiismeretemet és meggyőződésemet. Ne hidd egy pillanatra sem, hogy ijedős vagyok. Ma sem vagyok kevésbé elszánt, mint harminc év előtt, de ahhoz nem nyujtok kezet, hogy tönkretedd a dinasztiát és Ausztriát."

József már Csehországban van, Frigyes is táborba szállt. A császárné levelei egyre sürgetőbbek. „Egyez meg vele, bármilyen áron fiam. Nem azon mulik, mit nyerünk vagy veszünk. Légy népeid apja, köss békét vele."

Elkészt a figyelmeztetéssel. Frigyes július 5-én benyomul hadseregével Csehországba. Erre az elvakult József nem számított. Most már elkerülhetetlen a háború. Anyjához intézett levele segélykiáltás. „Ellenfelem erősebb nálam s el van szánva mindenre. Frigyes félelmetes hadvezér. Egyedül vagyunk, nincsenek szövetségeseink. Egy percet sem szabad vesztelnünk, fel kell készülnünk a végsőkre. Soroztass, szólítsd fegyverbe a magyarokat, szedess adót! Mindenkinél hozzá kell járulni a háború terheihöz. Szerezzetek külföldi kölcsönt, bármilyen súlyosak legyenek a feltételei. Ha ég a ház, nem szabad azzal törődni, mit kóstál a víz."

A császárnét lesújtja József kapkodása, rémülete. Ő nő létére sem vesztette el soha ennyire a fejét. „Ami től félttem, bekövetkezett" írja Kaunitzknak. „Tudtam, hogy rossz vége lesz, de ilyen levélre nem voltam elkészülve, még vesztett csata után sem. Mi ez? Hisz még egy puská sem dördült el s már kétségbeesik, már rekrutákat, nemesi felkelőket sürget, mikor százhetvenezer emberrel áll fegyverben..." S újra a régi Mária Terézia: nyugodt, határozott. „Ne forgácsold szét a hadaidat — írja fiának. — „Csatát veszteni nagy csapás, de nem dönti el a háború kimenetelét. A fejetlenség veszedelmesebb mint az ellenség. Most már, ha ennyire vitted a dolgot, légy erős. A megpróbáltatásban derül ki az emberről, mit ér."

De József, aki még mindig nem ütközött meg Frigyesseel, csak sopánkodni tud. „Helyzetünk reménytelen" írja. „Az ellenség erősebb, merészebb, vállalkozóbb, mint

a hadseregem. Ha nem álljuk meg a helyünket, ki kell Csehországot üríteniünk. Isten irgalmazzon mindannyiunknak... Ha csak félig-meddig tisztességes egyességet tudnék kötni ellenfelemmel, boldogan aláírnám. Csakhogy erre semmi kilátás sincs."

Mint a gyerek, aki rossz fát tett a tűzre, s megrémül tette következményeitől, kétségbeesetten rimámkodik... A császárnénak halálosan fáj a siránkozása. Fia és népei kedvéért meghozza a legnagyobb áldozatot: megalázkodik adáz ellenfele előtt. Sajátkezű levelet ír Frigyesnek — először és utóljára életében.

„Öregasszony vagyok és nincs más életcélom, mint békében meghalni. Jobban semmivel sem bizonyíthatom, mint azzal, hogy Felségedhez fordulok. Anyai szívemet kétségbeejti, hogy fiaim és vőm hadba vonulnak. E sorokat fiam tudtán kívül irom..." És szívhezszólóan kéri Frigyeset, fogadja el az Ausztria részéről felajánlott lojális megegyezést.

József közben értesül anyja lépéséről s ahelyett, hogy hálás volna érette, hisztérikus kifakadásokra ragadtatja magát.

„Felséged meggondolatlan lépése megsemmisít. Mit tegyek szégyenemben? Ó, bár utasítaná vissza a porosz király! Valóban olyan kétségbeesett leveleket írtam, hogy felséged nem talált más kiutat a megalázkodásnál? Pirulok a szégyentől!"

Es közli anyjával, hogy visszavonul Bécs irányába. Vagyis ellenállás nélkül feladja Prágát.

A császárné oda van a hírtől.

„Ha ez így megy tovább, megbolondulok", írja Kaunitzknak. „Feladja Prágát! Hogy egy kis csetepatét elke-rüljön, feláldozza a monarchiát! Már csak a porosz királyban van bizalmam."

Thugut, Mária Terézia diplomáciai megbízottja június 16-án éjjel érkezik a porosz főhadiszállásra a császárné békeajánlatával. Frigyeset álmából verik fel. A király szemmel látható megindultsággal veszi át a császárné levelét, hosszasan megvitatja tartalmát Thuguttal, s ha nem is éri be az abban körvonalazott engedményekkel, nem zárkózik el a viszály békés megoldása elől. Csak József duzzog, dacol. „Felséged", írja anyjának „megkérdésem nélkül bocsátkozott tárgyalásokba, fel-

séged minden áron egyezkedni akar. Nagyon kérem, hagyjon ki a megbeszélésekből, határozzon nélkülem, én halani sem akarok engedményekről és nem adhatom hozzájuk a beleegyezésemet...”

Vonakodása megakasztja a tárgyalásokat. Frigyes türelmetlenkedik. A császárné most már a sarkára áll és erélyesen megleckézteti Józsefet. „Viselned kell vakmerőséged következményeit. Határozz, ahogy jónak látod, de vállald a felelősséget érte. Akár békét kötsz, akár háborút folytatsz: te vagy a felelős.” A császárné csupán azt köti ki, hogy ha József a háború mellett dönt, négy marsall kezeskedjék írásban arról, hogy meg tudják védeni a birodalmat. József nem tud határozni, kertel és duzzog. „Tántoríthatatlanul ragaszkodom meggyőződésemmhez: nem mehetek bele olyan tárgyalásokba, amiket nem én kezdeményeztem s amikből semmi jó nem következhetik.” Mire a császárné gögje fellobban s most már ő sem szorgalmazza a békét tovább.

„Megvetem a szájhősöket”, írja sértődötten fiának. „Ha háboruszkodni akarsz, viselj háborút, de ne vonulj vissza és re add fel Csehországot, amíg nem veszítesz négy csatát.” Szíve szerint lányának, Mária Antóniának panaszkodja ki magát. „A porosz király harminchét esztendeje izgágáskodik. Mi vár utódainkra, ha ez így megy tovább? Sorsuk még kétségbeejtőbb lesz mint a miénk.”

S a helyzet kavarodik tovább. Minden jel arra mutat, hogy Katalin cárnő Frigyes mellé áll. Franciaország viszont nem hajlandó támogatni Ausztriát. Ezzel József is tisztában van, de tovább makacskodik. „Ismételten megírtam” írja anyjának „hogy vakon engedelmeskedem, bármit határoz. Ha Oroszország beleavatkozik a vitába, Franciaország pedig cserben hagy bennünket, akkor igazán nem marad más hátra, mint lemondani bajorországi igényeinkről. Ez esetben a porosz király marad felül, ön pedig elérte amit óhajtott: nem kell mérkőznünk vele. En azonban továbbra is kitartok amellett, hogy nem kelene visszariadnunk semmiféle kockázattól...”

A lehetetlen helyzetet végül is Kaunitz oldja meg, aki Katalin cárnőt kéri fel döntőbírául. És Katalin cárnő, akinek végtelenül jól esik a figyelem, Ausztriának ad igazat. S mihelyt a dolog így alakul, már könnyű elsimítani az ellentéteket. Március 12-én összeülnek Teschen-

ben a diplomataék. A tanácskozások osztrák területen folynak, az urak valamennyien a császárné vendégei. Mária Terézia külön leiratban figyelmezteti Morvaország helytartóját, hogy jól lássa el az urakat, ne fogadjon el fizetséget a szállásukért, ott tartózkodásuk költségei a kincstárt terhelik. A tárgyalások vontatottan haladnak, de Frigyesnek eszébe jut május 12-én, hogy másnap van a császárné születésnapja s erre gáláns ötlettel hazaküldi még osztrák földön táborozó csapatait. Figyelmessége mélységesen meghatja Mária Teréziát.

„Hálaadó istentisztelettel fejezem be földi pályafutásomat“ írja Kaunitz-nak, mikor értesül, hogy a szembenállók felek születése napján aláírták a megegyezést.

A vég

Az osztrák-porosz viszály megviselte Mária Teréziát. Bántotta, hogy fiával élesen összekapott, még jobban, hogy annak nagy hűhóval kezdeményezett s szégyenteljesen elposványosodott harci készülődései kudarcba fulladtak. József hetvenkedve szállt hadba s leforrázva érkezett haza. Szégyelt anyja szeme közé nézni, rövidesen el is utazott. Beutazta Csehországot, Morvaországot, majd az Ausztriához csatolt bajor birtokokat, találkozott egy orosz városcában Katalin cárnővel. Északdagadó keblű Semiramisa lelkendezve ölelte magához a fiatal uralkodót. Mindakettőjüknek kényszerképzete volt Frigyes, akit József most már éppoly engesztelhetetlenül gyűlölt, mint Katalin.

Oroszországból visszatérve József siralmas állapotban találta anyját. Megrokkant, megöregedett. Életmódja — a túlzásba vitt ájtatoskodás, szorongás, bizalmatlanság — nyomasztólag hatott Józsefre. Rövidesen újra elutazott. Bármennyire buzgott a tettvágytól, lemondott az uralkodásról, amíg anyja él.

Igy hát az öregassoznynak kellett viselnie a felelősséget azokért az intézkedésekért, amelyek már a küszöbön álló központosító és németesítő abszolutizmus bélyegét viselték magukon. A hivatalok már meg voltak fertőzve a josefinizmus eszméivel. Elmultak azok a régi jó idők, amikor a császárné személyes szeretetreméltósággal békítette össze az állam érdekét és a nemzetiségek igényeit. Elnehezedése, rohamosan romló egészségi álla-

pota következtében kevesebbet mutatkozott nyilvánosan, egyre több időt töltött elmélkedő visszavonultságban. Ha ősz fején földig érő fekete fátyollal kikocsizott a kastélyból, rendszerint a kapucinusok kolostorába hajtatott. Hordszéken felvitette magát a galériára, ahonnan egy kis ablakon le lehetett látni a kriptába. Néha kötéllel le is eresztette magát halott férje és kedvesei nyugvóhelyéhez.

Az ilyen életmód nem alkalmas arra, hogy ébren tartsa az alattvalók hódolatát. A távoli provinciákban egyre nőtt az elégedetlenkedés az öreg császárné türelmetlenül bigott, erőszakos uralma ellen. A felvilágosult eszmék megszállottjai Józsefre esküdtek, és egy lelkebb, szebb világ inaugurációját várták uralomrajutásától.

A magyar nemzet zöme nem így gondolkozott. Józsefnek az volt a híre, hogy gyűlöli a magyarokat s rá akarja erőszakolni az országra azokat a változtatásokat, amiket az öreg királynő többi tartományaiban már meghonosított. A kiváltságaikat féltők Mária Teréziában látták a fennálló rend legfőbb biztosítékát s aggódva néztek az uralomváltozás elé. A beavatottabbak tudni vélték, hogy a közelmúltban a császárné háritotta el a háborút, mert megutálta a pusztító vetélkedéseket és amíg él, békét akar tartani. Az ország ugyanúgy vélekedett az általános állapotokról, mint másfél század múlva Ferenc József uralkodásának utolsó évtizedeiben.

A helyzet más tekintetben is hasonló volt. Az öreg Mária Terézia ugyanazzal a kínos lelkiismeretességgel tett eleget uralkodói kötelességeinek, mint az öreg Ferenc József. Mindketten koránkelők voltak, kötelességtudó beamterek. És mindketten elmondhatták magukról: *Mir bleibt nichts erspart*. Mindketten tudták, hogy ha lehunyják a szemüket, összeomlik a régi világ, mindketten szorongva néztek a monarchia sorsa elé. „Minden erőmmel, minden megnyilatkozással azon voltam, hogy összetartsam a monarchiát. Életre-halálra viaskodtam örökségemért a porosz királlyal, sajnos, igen kevés eredménnyel. Ma hatalmasabb, mint valaha. Isten őrizze népeimet! Meggyőződéseim szerint nem érheti őket nagyobb csapás, mintha porosz uralom alá kerülnek“.

1780 október 18-án, a császár halálának évfordulóján, az özvegy meglátogatja urát. A szerzetesek kötéllel engedik le karosszékét a császár koporsójához. Pár centi-

méterrel a koporsó felett elszakad a kötél. A kriptában zsolozsmázó szerzetesek ijedten szaladnak a császárözvegyhez. Szerencsére nem történt baja. „Ferencem itt akar tartani“ lihegi. Állandóan légzési zavarokkal küzd, sűrűn fuldokol, belső hőség emészti. Arcszíne ijesztően halvány, s ha kifulladás, elszederjesedik. November elején meglátogatja veje, a magyar helytartó, Mimivel. József fácánvadászatot rendez tiszteletükre. A császárné a nyirkos idő ellenére velük tart és lázasan ér haza. Másnap köhög, pár nap múlva kileli a hideg. Pecsétes, barna hálókabátjában ül íróasztala előtt, nyitott ablakok mellett, gyengeségében minduntalan elbóbiskolva. De ha felriad, ott folytatja a mondatot, ahol abbahagyta, oktatva, intve, fegyelmezve környezetét. November 24-én nagyon rosszszul érzi magát. Fuldokol, hörög, heves köhögési rohamai vannak, alélt, alig tudja vonszolni magát. Családja előtt titkolja rosszullétét. Nyugodt hangon közli velük, hogy fel kívánja venni a halotti szentségeket. 26-án délután négy órakor fogadja a pápai nunciust; földig érő fekete fátyolban meggyón, megáldozik. Másnap jól érzi magát. Szorongó érzése megszűnt, napközben élénken társalog szeretteivel. De 27-én éjszaka válságosra fordul állapota. A városban riasztó hírek keringenek, a templomok megtelnek. A császárné lilára vált arccal fuldokol karosszékeiben, de nem panaszkodik. Családja kétségbeesve állja körül. Mikor levegőhöz jut, kéri őket, hagyják magára.

Másnap jobban érzi magát. Fehér főkötőjén az elmaradhatatlan özvegyi fátyollal, maga köré gyűjti családját. Tejeskávét iszik velük, megáldja a császárt, aztán a többieket, a temetése felől rendelkezik. „Mindig jót akartam“ mondja befejezésül „remélem, Isten irgalmas lesz hozzám. Régóta készülök a halálra, a leghőbb vágyam teljesül vele. Mindig féltem, hogy hirtelen halok meg, de nem: amit az ember erősen eltökél, azt Isten segítségével keresztül is viszi.“

Családja dermedten hallgatja. Úgy beszél, mintha nem is magáról beszélne, olyan személytelenül, olyan tárgyilagosan. S ez így megy napokon át. Lélekzete egyre nehezebb, lábai hülnek, dagadnak, arca, keze már viasz-sárga, de még mindig ott ül az íróasztala előtt, okmányokat terített maga elé és merev ujjakkal aláírja nevét.

„Aludjék egy kicsit, anyám“ biztatják fiai. „Nem akarok aludni“ feleli a császárné. „Szembe akarok nézni a halállal. Azt akarom, hogy öntudatomnál legyek, amikor bekövetkezik.“ Udvarhölgyével jelben állapodott meg, ha meglátja arcán, hogy elérkezett a vég, feléje fog nyújtani egy pohár citromszörpöt. Az orvos csuklóját tapogatja. Már alig van pulzusa. A császárné hirtelen feláll, de megtántorodik. Fia a kerevetre fekteti. Féloldalt fekszik, kényelmetlenül.

„Nem jól fekszik anyám“, szorgoskodik a császár körülötte.

„Hadd csak. Meghalni így is lehet.“

Az udvarhölgy feléje kínálja a citromszörpöt.

„Fogja le valaki a szememet“ rebegi az öreg asszony.

„Ne te“ súgja Józsefnek. „Másvalaki.“

1780 november 29-én este kilenc órakor kilehelte lelkét. Másnap felravatalozták. Gyászmenetét gyalázatos merénylet zavarta meg: köveket hajigáltak koporsója után. „Mária Terézia meghalt, a dolgok új rendje következik“ mondta Nagy Frigyes, mikor az öreg császárné haláláról értesült. Új, keményebb rend: II. József uralma, aki megfogadta, hogy nem ír alá alkotmánylevelet, hogy könyörtelenül kiégethesse a rendi társadalom fekélyeit. A régi rend haszonélvezői gyanakvással, az új pionirjai várakozással néztek uralma elé. A császárné meghalt, éljen a császár, lelkendezték országai. Csak azok tudták, hogy nagy lélek költözött el, akik közelről ismerték, mint egykori testőre, Bessenyei, aki évtizedekkel később ezekkel a szavakkal jellemezte Mária Teréziát: „Elfelejtethetetlen részünkről, hogy mióta a magyar nemzet a világnak ezen részét megülte, nagyobb nyugalomban, mint alatta nem volt. Uralkodása alatt csendesség, bőség volt egész Magyarországon — attól fogva sem egy, sem más. annyira, hogy tőle elmaradott királyi széki halálát siratni mindezideig meg nem szünhetett.“

Vége.

E mű filmesítési és dramatizálási joga a szerzőé.

Tartalommutató.

Első könyv: A Pragmatica Sanctio.

Oldal

Előrelátás és könnyelműség.	7
A szőke baba.	11
Bizonytalanság.	15
A porosz trónörökös.	21
A szerelmes főhercegnő.	30
Eugén.	39
A török háború.	41

Második könyv: A kaosz.

A császár halála.	53
Szélsérend a vihar előtt.	62
Az első konferencia.	64
A kéretlen barát.	67
A királyné tiltakozik.	71
Frigyes Sziléziában.	77

Harmadik könyv: Életünket és vérünket.

A pozsonyi országgyűlés.	82
Mária Terézia Pozsonyban.	85
Egy érzelmes követ.	95
Életünket és vérünket.	100
Félelmek és remények minden oldalon.	109
Mária Terézia Prágában.	138
Zsidóüldözés.	144
Ferencet császárrá koronázzák.	149

Negyedik könyv: Két háború között.

Reflexiók és reformok.	163
Nem adózunk! (Az 1751-es országgyűlés).	168
Mária Terézia Gödöllőn.	175

Ötödik könyv: Frigyes és Terézia.

Két háború között.	185
Intimitások.	189
A hétéves háború.	198
Az 1764-es országgyűlés.	210
Fények és árnyak.	216

Hatodik könyv: Anya és Fia.

A fiatal József.	223
A császár halála.	233
Anya és fia.	237
Himlőjárvány.	242
Mária Terézia férjhez adja a lányait.	245
Mária Terézia életfilozófiája.	255
József és Frigyes.	262
Reformok.	276
A dicsfény elborul.	281
Az utolsó megalázkodás.	286
A vég.	291

da

63

68

75

85

89

98

10

16

23

23

27

24

24

25

26

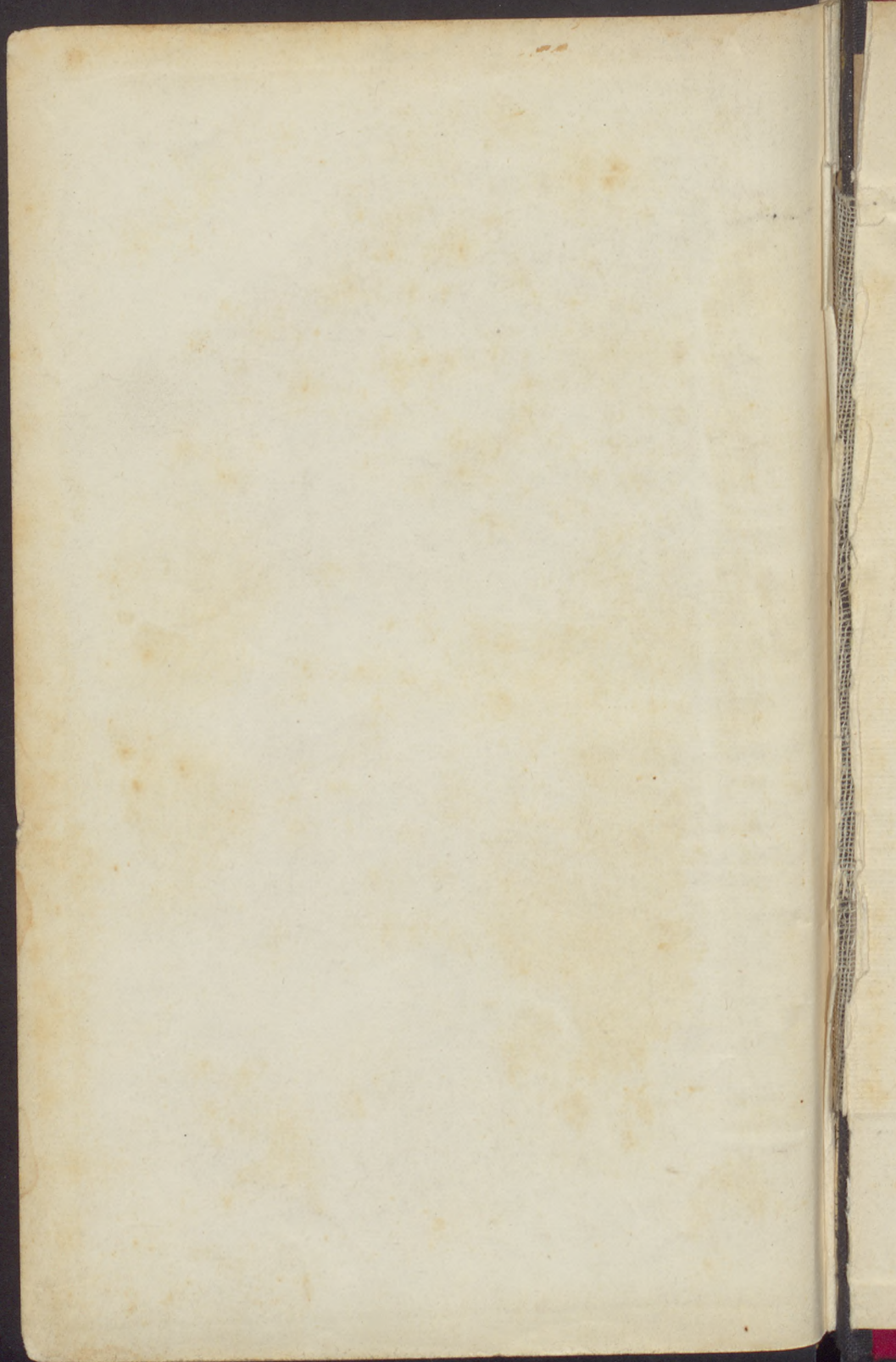
27

23

23

29

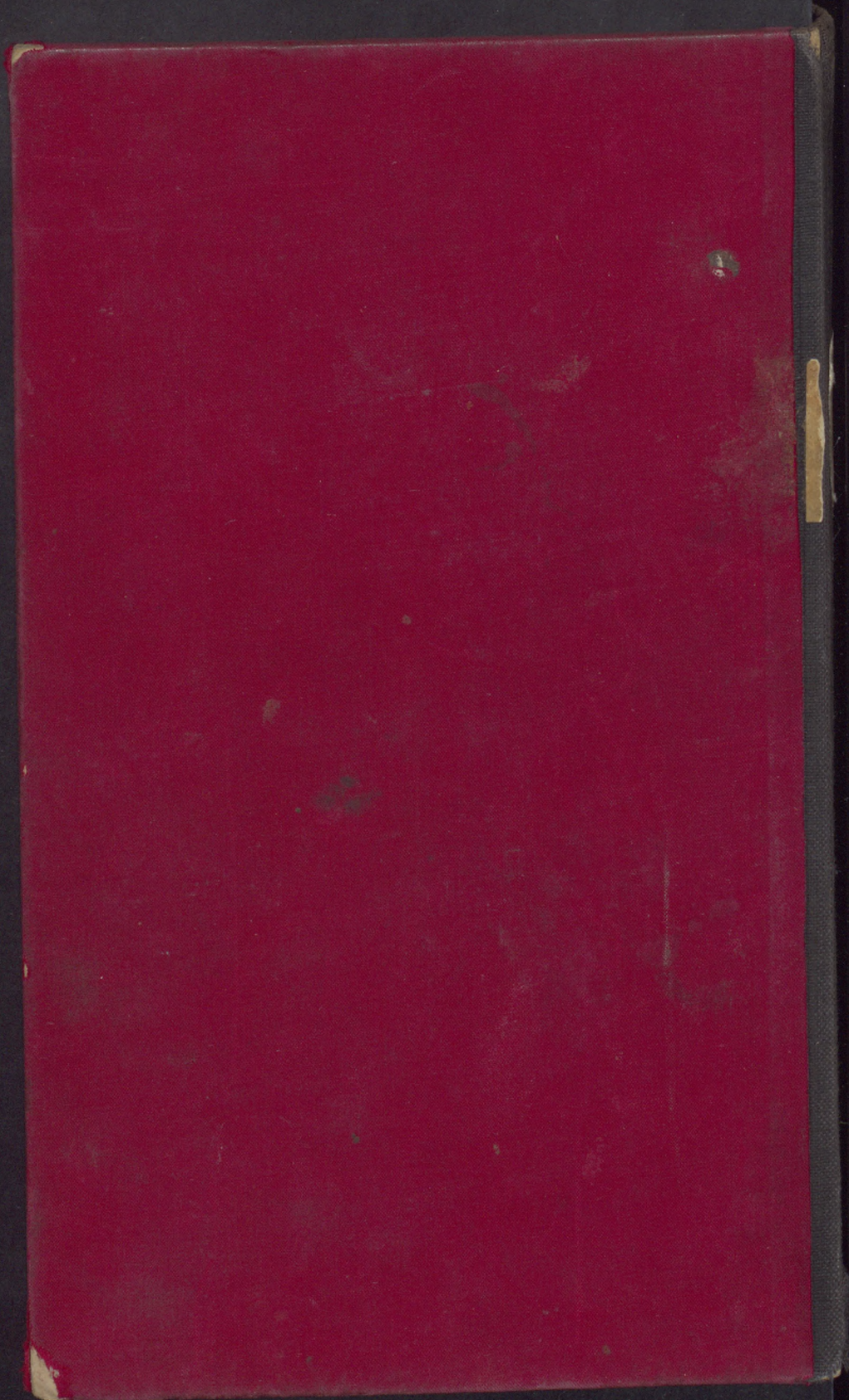

NÉMETH ANDO

Mária
Terezia

2896

.....
75.755

OSZK